

**Πανεπιστήμιο
Κύπρου**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Η πρόσληψη του γενέθλιου τόπου
στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου του 20ού αιώνα**

Alexandra Gorbacheva

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
Διδακτορικού τίτλου σπουδών
στο Πανεπιστήμιο Κύπρου**

Νοέμβριος 2019

Alexandra Gorbacheva

© Alexandra Gorbacheva, 2019

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφια Διδάκτωρ: Alexandra Gorbacheva

Τίτλος Διατριβής: *Η πρόσληψη του γενέθλιου τόπου στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου του 20ού αιώνα*

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών στο **Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών** και εγκρίθηκε στις 8 Νοεμβρίου 2019 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: Δρ. Αφροδίτη Αθανασοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια ΒΝΕΣ

..... (Υπογραφή)

Πρόεδρος Επιτροπής: Δρ. Παντελής Βουτουρής, Καθηγητής ΒΝΕΣ

..... (Υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: Δρ. Ελισάβετ (Λίζυ) Τσιριμώκου, Ομότιμη Καθηγήτρια ΑΠΘ

..... (Υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: Δρ. Παναγιώτα Καραβία, Επίκουρη Καθηγήτρια Παν/μίου Πελ/σου

..... (Υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: Δρ. Ελευθέριος Παπαλεοντίου, Επίκουρος Καθηγητής ΒΝΕΣ

..... (Υπογραφή)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή έχει ως θέμα την πρόσληψη του γενέθλιου τόπου στη λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου του 20ού αιώνα, ποιητική και πεζογραφική, λαμβάνοντας υπόψη τα μείζονα εθνικά και κοινωνικά ζητήματα που απασχόλησαν την Κύπρο κατά τον 20ό αιώνα: βρετανική αποικιοκρατία, ενωτικός-αντιαποικιοκρατικός αγώνας, περίοδος της Ανεξαρτησίας, τουρκική εισβολή. Το χρονολογικό όριο της πραγμάτευσης είναι η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2004), που δημιουργεί νέες ιστορικές συνθήκες για τον τόπο.

Η διατριβή διαρθρώνεται σε 5 μέρη: Εισαγωγή, τρία Κεφάλαια, Συμπεράσματα, και συνοδεύεται από εκτενή διεθνή και ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία. Στην Εισαγωγή δίνεται το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο, καθώς και τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η διατριβή. Το πρώτο Κεφάλαιο («Ο γενέθλιος τόπος στη λογοτεχνία της Κύπρου του 20ού αιώνα») εξετάζει το θέμα σε μια ιστοριογραμματολογική προοπτική, σχολιάζοντας αντιπροσωπευτικά λογοτεχνικά κείμενα Κυπρίων ποιητών και πεζογράφων, ώστε να φανεί πώς υφαίνεται εξελικτικά ο λογοτεχνικός μύθος της πόλης και του γενέθλιου τόπου. Στο δεύτερο Κεφάλαιο («Τόπος και Ιστορία») η έμφαση πέφτει στη σχέση του γενέθλιου τόπου με την ιστορία: εξετάζονται οι τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης και πιο ειδικά η αντίληψη του ενιαίου χωροχρόνου που χαρακτηρίζει τη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου. Στο τρίτο Κεφάλαιο («Ο τόπος ως υπαρξιακό βίωμα») εξετάζονται οι πολλαπλές όψεις-εικόνες του γενέθλιου τόπου στα έργα των Ελληνοκύπριων δημιουργών: το σπίτι ως πατρίδα, πατρίδα-μάννα, πατρίδα-ερωμένη, πατρίδα-παιδί, πατρίδα-όνειρο. Επιπλέον η πραγμάτευση εστιάζει σε μερικές ειδικές περιπτώσεις που δείχνουν πώς η πραγματική πόλη (η Αμμόχωστος, η Κερύνεια) μετασχηματίζεται σε λογοτεχνικό μύθο στο έργο σημαντικών Κυπρίων δημιουργών (Γ.Φ. Περίδης, Κ. Χαραλαμπίδης, Κ. Μόντης, Ν. Κρανιδιώτης, Κ. Χρυσάνθης, κ.ά.).

Στα Συμπεράσματα παρουσιάζονται τα βασικά πορίσματα της διατριβής που αφορούν στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην Εισαγωγή. Δίνονται επίσης ορισμένες κατευθύνσεις περαιτέρω έρευνας σε ό,τι αφορά την εξέταση της ποιητικής της πόλης στην ευρύτερη νεοελληνική λογοτεχνία, συγκριτικά προς τη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου.

Η συμβολή της διατριβής έγκειται στην ανάδειξη της πολλαπλής νοηματοδότησης του γενέθλιου τόπου μέσα από ένα σύνολο παραμέτρων, όπως η διαφοροποίηση *άστυ / ύπαιθρος*, η επένδυση αξιών στον χώρο, η ονειρική ή οραματική αναπαράσταση των τοπωνυμίων στην αφήγηση, η ενεργή συμμετοχή του γενέθλιου τόπου στην πλοκή ως *δρώσα μνήμη*, η παρεμβολή της Ιστορίας, ο διάλογος με τη λαϊκή παράδοση και η χρήση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος.

ABSTRACT

The subject of this dissertation thesis is the perception of the birthplace in the modern Cypriot literature (poetry and prose), in relation with the most important historical, national and social issues faced by the Cypriots during the 20th century: the British colonialism, the anti-colonial struggle, the period of independence, the Turkish invasion. The chronological limits of the research are expanded from the period of the British rule (1878) until the accession of Cyprus to the European Union (2004), a fact that creates new historical conditions for the island. The PhD thesis is composed of five parts: Introduction, three Chapters, and Conclusions, and ends with an extensive Bibliography in Greek and, especially, in foreign languages.

The Introduction provides the theoretical and methodological framework, as well as the research questions, which the dissertation attempts to answer. The first chapter, entitled “The birthplace in the Cypriot literature of the 20th century”, examines the subject in a historical perspective, commenting on representative literary texts of Cypriot poets and prose writers in order to reveal how the literary myth of the birthplace evolves. In the second chapter, entitled “Place and History”, the emphasis falls on the relationship between place and history. More specifically, the study concerns the modes of employing the historical material in the oeuvre of significant Cypriot writers, especially poets. The emphasis is placed on the perception of time and memory in their work and, more importantly, on the *undivided space-time* construct, which characterizes the Modern Greek literature of Cyprus. The third chapter, entitled “The place as an existential experience”, examines the multiple aspects and images of the birthplace in the literary works of the Greek-Cypriot writers, i.e. the home as homeland, the homeland as a mother, the homeland as a mistress, the homeland as a child, and finally, the homeland as a dream (or a vision). Moreover, the research focuses on some indicative cases of “mythical” cities, which demonstrate how the real city (Famagusta, Kyrenia) is transformed into a literary myth in the works of the most prominent Greek-Cypriot poets and prose writers, such as Giorgos Philippou Pierides, Kyriakos Charalambides, Kostas Montis, Nikos Kranidiotes, Kypros Chrysanthes, and others.

The Conclusions summarise the main findings of the dissertation about the research questions posed in the Introduction. Some directions are also given for further research in terms of examining the subject in the broader framework of Modern Greek literature and in relation with the Modern Greek literature of Cyprus, i.e. in a comparative perspective.

The contribution of the PhD thesis in Modern Greek Studies, and especially in the field of Greek-Cypriot literature, lies in the following: the importance and the multiple connotations of the birthplace in literature through a set of parameters, such as the diversification “city /

countryside”, the moral and historical values posed to the place (and especially the birthplace), the representation of toponyms in the narrative, the birthplace as an important agent of the plot, the interference of place and history, the dialogue of the Cypriot writers with the folk tradition and the employment of the dialectical language in their oeuvre, the perception of the (lost) birthplace as a dream (or a nightmare), and finally, the vision of the birthplace as a vivid memory, which preserves *nostos*, i.e. the hope of return after the traumatic experience of the Turkish invasion.

Alexandra Gorbacheva

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2-31
1.1. Οριοθέτηση του θέματος	2-5
1.2. Η θεωρία του χώρου στη λογοτεχνία (Βιβλιογραφική επισκόπηση)	6-21
1.2.1. Η προσέγγιση του λογοτεχνικού χώρου στην ξένη βιβλιογραφία	6-17
1.2.2. Η προσέγγιση του λογοτεχνικού χώρου στην ελληνική κριτική	18-21
1.3. Η προσέγγιση της πόλης/του γενέθλιου τόπου ως λογοτεχνικού μύθου	22-25
1.4. Μεθοδολογία – Στόχοι της έρευνας	26-27
1.5. Η λογοτεχνία της Κύπρου: Απόψεις γύρω από την ορολογία – ερευνητικά ερωτήματα	28-31
2. Ο ΓΕΝΕΘΛΙΟΣ ΤΟΠΟΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ (Ιστορικο-γραμματολογική επισκόπηση)	32-113
2.1. Κοινωνικο-ιστορικά δεδομένα	33-35
2.2. Η περίοδος της Αγγλοκρατίας	36-65
2.2.1. Η πρόιμη Αγγλοκρατία	36-52
2.2.2. Η ύστερη Αγγλοκρατία	52-65
2.3. Η περίοδος της Ανεξαρτησίας	66-83
2.4. Η περίοδος της Εισβολής	84-113
3. ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	114-148
3.1. Τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης	114-123
3.2. Η αντίληψη του ενιαίου χωροχρόνου	123-130
3.3. Θεματολογική κατάταξη των αναφορών στον γενέθλιο τόπο	131-148
3.3.1. Η θεματική του αλυτρωτισμού και του φυλετικού καημού	131-141
3.3.2. Η θεματική του πολέμου και της προσφυγιάς	141-148

4. Ο ΤΟΠΟΣ ΩΣ ΥΠΑΡΧΙΑΚΟ ΒΙΩΜΑ	149-214
4.1. Όψεις της πατρίδας στα έργα των Κυπρίων δημιουργών	151-173
4.1.1. Το σπίτι ως πατρίδα	151-158
4.1.2. Πατρίδα-μάνα	159-161
4.1.3. Πατρίδα-ερωμένη	162-165
4.1.4. Πατρίδα-παιδί	166-169
4.1.5. Πατρίδα-όνειρο	170-173
4.2. Ο γενέθλιος τόπος μέσα από το πρίσμα της ξενιτιάς και της προσφυγιάς	174-214
4.2.1. Η πατρίδα στα έργα Κυπρίων λογοτεχνών της διασποράς	175-183
4.2.2. Η Αμμόχωστος στο έργο του Κ. Χαραλαμπίδη	184-201
4.2.3. Η Κερύνεια ως λογοτεχνικός μύθος	202-214
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	215-220
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	221-250

*Θαλασσοφίλητή μου γη, ματόβρεχτη πατρίδα
στο 'να σου χέρι θάνατο και στ' άλλο την ελπίδα...*

Άνθος Λυκαύγης, Μαρτυρία, 1978

Ο άνθρωπος εν ο τόπος, τζι ο τόπος εν γέρημος.

*(Από το βιβλίο του Παύλου Ξιούτα, Παροιμίες του κυπριακού λαού,
τόμος Β', Λευκωσία 1985, σ. 254)*

Alexandra Gorbachova

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μελετώντας κανείς την ελληνική λογοτεχνία της Κύπρου διαχρονικά διαπιστώνει πως αυτή η λογοτεχνία είναι βαθιά συνδεδεμένη με τον τόπο και την ιστορία του. Τα ιστορικά βιώματα, απώτερα και νεότερα, παρέχουν διαρκή έμπνευση στους δημιουργούς, ενώ η εντοπιότητα, το αίσθημα της ελληνικότητας, σφραγίζει την κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή, καθώς οι ιστορικο-πολιτικές εξελίξεις του τόπου οδηγούν στην ανάγκη της διασφάλισης της εθνικής μνήμης και ταυτότητας.

Η λογοτεχνία της Κύπρου έχει μακρόχρονη και ιδιαίτερα πλούσια παράδοση, η οποία βρίσκεται σε στενή επαφή με την ευρύτερη ελληνική και αναπτύσσεται παράλληλα με αυτήν. Ταυτόχρονα όμως καθορίζεται από ιδιαίτερες ιστορικο-πολιτικές συνθήκες, χάρη στις οποίες αποκτά κάποια αυτονομία και διαφοροποιείται. Και όπως λένε πολλοί μελετητές, μάλλον αυτές ακριβώς οι «κυπριακές ιδιαιτερότητες» (που αφορούν τη θεματική, τη γλώσσα ή ακόμα και τους εκφραστικούς τρόπους) αποτελούν την πολύτιμη συνεισφορά αυτής της λογοτεχνικής παραγωγής στην ευρύτερη ελληνική λογοτεχνία.¹

1.1. Οριοθέτηση του θέματος

Τα τελευταία χρόνια εκπονούνται όλο και περισσότερες μελέτες για τη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου με προεκτάσεις στη σύγχρονη πολιτιστική ζωή του νησιού. Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η πρόσληψη του γενέθλιου τόπου στη λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου του 20ού αιώνα, ένα θέμα το οποίο προσδίδει στη λογοτεχνία αυτή μια ιδιαίτερη ταυτότητα μέσα στο σύνολο της ευρύτερης νεοελληνικής γραμματείας.

---

¹ Τα πρώτα γραπτά μνημεία της κυπριακής λογοτεχνίας – τα *Κύπρια Έπη* του Στασίνου και οι *Ομηρικοί Ύμνοι στην Αφροδίτη* – χρονολογούνται από τον 8ο-7ο αι. π.Χ. Κατά τον όψιμο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, η κυπριακή λογοτεχνία δεν παρουσίασε (ή δεν επιβίωσαν) τόσα λαμπρά δείγματα όπως, για παράδειγμα, συνέβη με την κρητική, όμως τον 16 αιώνα με τις κυπριακές *Ρίμες Αγάπης* για πρώτη φορά στην ελληνική ποίηση εισάγονται πλήθος από στροφικά και μετρικά σχήματα, άγνωστα μέχρι τότε, από επίδραση της ιταλικής αναγεννησιακής ποίησης και ειδικότερα του πετράρχισμου. Λίγο νωρίτερα, τον 15ο αιώνα, στην Κύπρο εμφανίζονται τα *Χρονικά* του Λεόντιου Μαχαιρά και του Γεώργιου Βουστρώνιου (οι Ασσίζες είναι προγενέστερες), κείμενα ανεκτίμητης ιστορικής και γλωσσικής αξίας όχι μόνο για τη μελέτη της ιστορίας της μεσαιωνικής Κύπρου αλλά και γενικότερα για τον Φραγκοκρατούμενο ελληνισμό. Ας μην ξεχνάμε επίσης την έντονη παρουσία της λαϊκής παράδοσης σε όλες τις εκφάνσεις του βίου και του πολιτισμού της Κύπρου, παράδοση με την οποία η επώνυμη λογοτεχνία του νησιού διατήρησε πάντοτε στενότερες σχέσεις – είναι κάτι που παρατηρούμε όχι μόνο στην ποίηση αλλά και στην πεζογραφία.

Οι μνήμες του γενέθλιου τόπου, ο πόνος του εκπατρισμού, η επιθυμία του νόστου πάντοτε ήταν και εξακολουθούν να είναι βασικά θέματα της ελληνικής γραμματείας. Από τα Ομηρικά έπη μέχρι τα δημοτικά τραγούδια το ξερίζωμα από τη γενέθλια γη αποτελεί μια οδυνηρή εμπειρία:

*Την ξενιτειά, την αρφανά, την πίκρα, την αγάπη,
τα τέσσερα τα ζύγιασαν, βαρύτερ είν' τα ζένα.²*

Όσο φιλόξενος κι αν είναι ο ξένος τόπος, ο καημός για την πατρίδα δεν ξεπερνιέται ποτέ:

*[...] ουδέ ποτ' όσσε
δακρυόφιν τέρσοντο, κατείβετο δε γλυκός αιών
νόστον οδυρομένω [...]³*

Στην περίπτωση της Κύπρου, το ζήτημα του γενέθλιου τόπου αποκτά μια ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω των αλλεπάλληλων κατακτήσεων του νησιού με αποκορύφωμα την τουρκική εισβολή του 1974 και τον εκτοπισμό χιλιάδων προσφύγων από τις εστίες τους *μέσα στην ίδια τους την πατρίδα*. Υπ' αυτή την έννοια είπα παραπάνω ότι πρόκειται για ζήτημα που προσδίδει στη λογοτεχνία του νησιού έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα και αξίζει να διερευνηθεί συστηματικά.

Ο 20ός αιώνας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τους ερευνητές επειδή είναι πολύ πλούσιος σε ιστορικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές. Γύρω από τις αλλαγές αυτές περιστράφηκαν και τα μεγάλα θέματα, εθνικά και συλλογικά, της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου. Η βρετανική αποικιοκρατία, οι κοινωνικές ευαισθησίες των δεκαετιών του 1950 και 1960, ο αγώνας για την ένωση με την Ελλάδα, ο ενθουσιασμός και οι προβληματισμοί της ανεξαρτησίας, οι δυσκολίες του νέου κράτους και μιας κοινωνίας υπό κατασκευή, ο αναπόφευκτος οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός, η παρακμή και η μεταμόρφωση της αγροτικής οικονομίας, η απώλεια των παραδοσιακών αξιών, η αστικοποίηση, η εισβολή του 1974, ο πόλεμος, οι νέες αξίες του κόσμου – όλα αυτά επηρεάζουν καίρια τον τόπο και τη λογοτεχνία του.

---

² Ν. Πολίτου, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1914, σ. 199.

³ Ομήρου *Οδύσσεια* ε 151-153, μτφρ. Ζ. Σιδέρης, εκδ. Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1956, σ. 146-147 [κι ούτε στιγμή του στέγνωσαν τα μάτια του απ' τα δάκρυα / και τούσβηνε η γλυκειά ζωή στου γυρισμού τον πόνο].

Κάνοντας μια ανασκόπηση των βιβλίων της κυπριακής παραγωγής, διαπιστώνουμε πως στους τίτλους των λογοτεχνικών έργων συχνά υπάρχει αναφορά σε κάποια πόλη (Λευκωσία, Κερύνεια, Αμμόχωστος...). Με αυτόν τον τρόπο προσδιορίζεται εξ αρχής το στοιχείο της εντοπιότητας στην κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή που την διακρίνει από εκείνη του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου. Εξάλλου, μελετώντας κανείς το σώμα της λογοτεχνίας της Κύπρου, μπορεί να διακρίνει μια επίμονη αναφορά σε γεγονότα, σε πρόσωπα και σε τοπία που παραπέμπουν σε μια ιθαγένεια.

Στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου, με λίγα λόγια, ο τόπος δεσπόζει και κυριαρχεί στα αφηγηματικά τοπία. Η ιδιοτυπία της λογοτεχνίας αυτής εκφράζεται πρώτα απ' όλα μέσα από την αναφορά στον τόπο. Καθώς η γλωσσική ιδιαιτερότητα έχει προ πολλού υποχωρήσει (ή λειτουργεί περιορισμένα εντός της επικράτειας του νησιού), εκείνο που καθιστά τη λογοτεχνία της Κύπρου αναγνωρίσιμη είναι οι επίμονες αναφορές στον τόπο, στη γενέθλια γη. Είναι η Λευκωσία με τα τείχη της, η Πράσινη Γραμμή, η Αμμόχωστος, η Κερύνεια κ.ά., τόποι που συνιστούν τη γεωγραφία της λογοτεχνίας της Κύπρου. Όσα συμβαίνουν στον αφηγηματικό τόπο των Κυπρίων λογοτεχνών συνάπτονται με τον κόσμο της Κύπρου. Ακόμη και τότε που στην αφήγηση επιχειρείται η απόδραση ή η διάνοιξη του τοπίου, όπως ας πούμε στην περίπτωση των Κυπρίων λογοτεχνών της διασποράς, στο τέλος έχουμε την έμμονη επιστροφή στον γενέθλιο τόπο, που μας συνδέει με τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα των Κυπρίων.⁴

Έτσι, μπορούμε να μιλήσουμε για τη λογοτεχνία του γενέθλιου τόπου, τη λογοτεχνία της εντοπιότητας, όπως την περιγράφει η Λίζυ Τσιριμώκου:

Μια λογοτεχνία που υποχρεωτικά επεξεργάζεται το «βίωμα», την αναπόφευκτη νοσταλγία όχι μόνο του χώρου, του τόπου, αλλά κυρίως του (χαμένου) χρόνου, της παιδικής, εφηβικής, νεανικής ηλικίας, και που εντέλλεται να μεταποιήσει τα κοιτάσματα της μνήμης, τις ακριβές αναμνήσεις, σε «λογοτεχνικό λόγο».

Η λογοτεχνική πόλη στήνεται με τα οικοδομικά υλικά των ρητορικών σχημάτων, των ποιητικών τεχνασμάτων, των ισχυρών βιωμάτων μετουσιωμένων σε έντεχνο λόγο, και είναι μια πόλη «πραγματική» μα συνάμα και άυλη, αναγνωρίσιμη αλλά και ουτοπική, της οποίας η ατμόσφαιρα και το άρωμα διατρέχουν τις σελίδες· είναι μια πόλη-κείμενο, με ιδιόμορφη στίξη και ορθογραφία, μια πόλη-ποίημα, μια πόλη-μυθιστόρημα που χάνεται κανείς μέσα της και αφήνει να τον οδηγήσουν η νοσταλγία και το συναίσθημα.⁵

⁴ Βλ. Ν. Ορφανίδης, «Τάσεις της νεότερης και σύγχρονης πεζογραφίας της Κύπρου», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 108.

⁵ Λ. Τσιριμώκου, *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000, σ. 334.

Με τον όρο «λογοτεχνία της πόλης» δεν αναφερόμαστε σε κάποιο θεσμοθετημένο λογοτεχνικό είδος, αλλά, όπως σημειώνει και η Λ. Τσιριμώκου,⁶ πρόκειται περισσότερο για επιλογή ενός μεθοδολογικού και ερμηνευτικού πρίσματος: θα εξετάσουμε πώς η πραγματική πόλη-γενέτειρα αποτυπώνεται στη λογοτεχνία και ποια είναι η σχέση της πλασματικής πόλης με την πραγματική.

Η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός που πάλλεται αφομοιώνοντας τα δεδομένα του παρελθόντος, την ίδια στιγμή που αγωνίζεται να συντονίσει και να συγκεράσει τα στοιχεία του παρόντος. Η πόλη ανήκει σε ένα φυσικό περιβάλλον το οποίο η ανθρώπινη παρέμβαση απειλεί, και όσο δεν συμφιλιώνεται με αυτό, κινδυνεύει η ίδια να καταστραφεί.⁷ Αλλά η πόλη νοείται επίσης – και από αυτή την άποψη μας ενδιαφέρει κυρίως εδώ – ως πολιτιστικός και ιστορικός οργανισμός που αποτελεί πηγή όχι μόνο της γνώσης, αλλά και της αισθητικής εντύπωσης και της ηθικής εμπειρίας. Χωρίς την κατανόηση της θέσης της πόλης στη λογοτεχνική παράδοση ενός τόπου, χωρίς την αποκάλυψη της εικόνας της πόλης στα κείμενα, πολλά πράγματα παραμένουν ασαφή. Είναι γεγονός ότι η εικόνα της πόλης μεταβάλλεται διαρκώς και η κάθε εποχή παρουσιάζει τη δική της αντίληψη για την εντοπιότητα. Όμως ταυτόχρονα υπάρχουν και κάποια βασικά γνωρίσματα που παραμένουν ίδια ανεξαρτήτως εποχής. Αυτά τα γνωρίσματα αντανakλούν την εθνική κοσμοθεωρία και αυτογνωσία.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, στην εργασία αυτή θα επιχειρήσουμε την ανάλυση αντιπροσωπευτικών λογοτεχνικών κειμένων διαφόρων ιστορικών περιόδων του 20ού αιώνα, που σφράγισαν τον ψυχισμό των ανθρώπων και τη λογοτεχνία της Κύπρου, τόσο ως προς τη θεματολογία όσο και ως προς τον τρόπο έκφρασης, εστιάζοντας στο ζήτημα της πρόσληψης του γενέθλιου τόπου και της (γενέθλιας) πόλης. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη ελάχιστα (ή σποραδικά) διερευνημένων έως τώρα φαινομένων στον χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου του 20ού αιώνα, όπως είναι η πρόσληψη της πόλης και του αστικού πολιτισμού, η αντιμετώπιση των νεωτερικών μεταβολών, η κατασκευή εικόνων της πόλης και το ιδεολογικό τους φορτίο, θέματα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον όχι μόνο για τους νεοελληνιστές, αλλά και για τους ανθρωπολόγους, τους ιστορικούς, τους κοινωνιολόγους, τους οποίους το θέμα της πόλης αφορά άμεσα.

---

⁶ Λ. Τσιριμώκου, «Γραμματολογία της πόλης: Λογοτεχνία της πόλης / Πόλεις της λογοτεχνίας», στο *Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές Κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), 2 τόμοι, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, Αθήνα 1995, τ. Α', σ. 167-196. Και σε αυτοτελές βιβλίο με τίτλο *Λογοτεχνία της πόλης*, εκδ. Λωτός, Αθήνα 1988.

⁷ Βλ. την Εισαγωγή στο βιβλίο του Leonardo Benevolo, *Η πόλη στην Ευρώπη*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 14.

1.2. Η θεωρία του χώρου στη λογοτεχνία (Βιβλιογραφική επισκόπηση)

Η παρουσία της πόλης στη λογοτεχνία προσελκύει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών εδώ και χρόνια. Η πόλη δεν είναι απλά ένα οικιστικό ή αρχιτεκτονικό φαινόμενο, αλλά αποτελεί μια κοινωνικοπολιτισμική ενότητα. Οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας, μελετώντας την επιρροή της πόλης στη λογοτεχνία, εξετάζουν την εικόνα της πόλης σε συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα συγκεκριμένων λογοτεχνών, τις μορφές των μεγάλων πόλεων μιας εθνικής παράδοσης, τις αλλαγές στην ανθρώπινη αντίληψη και ψυχολογία που γίνονται υπό την επίδραση της αστυφιλίας, αλλαγές οι οποίες προκαλούν μεταβολές και στη μορφή των λογοτεχνικών έργων. Η φιλοσοφική ανάλυση της πόλης, από την άλλη, στοχεύει να διεισδύσει στην «ψυχή» της πόλης, να απεικονίσει το πρόσωπό της, να περιγράψει την καθημερινότητά της, να καταλάβει τις έννοιες και τις αξίες που διαμορφώνουν τον πολιτισμό. Ο γερμανός ιστορικός και φιλόσοφος Oswald Spengler στο δεύτερο τόμο του βιβλίου του *Η παρακμή της Δύσης* αφιέρωσε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στην ψυχή της πόλης. Κατά τη γνώμη του, η πόλη αποτελεί κέντρο της κουλτούρας, της πολιτικής, της θρησκείας και του πολιτισμού.⁸ Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης, αν και βρίσκονται στην περιφέρεια του θέματός μας, τα βιβλία των: Nikolay Antsiferov,⁹ Leonardo Benevolo,¹⁰ και Manuel Castells.¹¹

1.2.1. Η προσέγγιση του λογοτεχνικού χώρου στην ξένη βιβλιογραφία

Η διερεύνηση του θέματος της πόλης στη λογοτεχνία υπάγεται σε έναν γενικότερο προβληματισμό για τη φύση του λογοτεχνικού χώρου και τις κατάλληλες μεθόδους ανάλυσής του. Η ξενόγλωσση βιβλιογραφία προσφέρει μια ποικιλία μονογραφιών και άρθρων με διαφορετικές προτάσεις ανάγνωσης του χώρου στην αφήγηση.¹²

---

⁸ O. Spengler, *The Decline of the West*, first English edition, μτφρ. Charles Francis Atkinson, εκδ. A. Knopf, New York 1926, και στα ελληνικά: O. Spengler, *Η παρακμή της Δύσης: Περιγράμματα μιας μορφολογίας της Παγκόσμιας Ιστορίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, 2 τόμοι, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003. Η πρώτη γερμανική έκδοση του έργου σε 2 τόμους έγινε μεταξύ 1918 και 1922.

⁹ N. Antsiferov, *Η ψυχή της Πετρούπολης* (Душа Петербурга), Πέτρογκραντ 1922. Του ίδιου, *Τρόποι εξερεύνησης της πόλης ως κοινωνικού οργανισμού* (Пути изучения города как социального организма), Λένινγκραντ 1926. Του ίδιου, *Τα προβλήματα του ορμπατισμού στη ρωσική λογοτεχνία*, διδακτορική διατριβή, 1944 (εκδόθηκε σε βιβλίο στη Μόσχα το 2009).

¹⁰ L. Benevolo, *Η πόλη στην Ευρώπη*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

¹¹ M. Castells, *Πόλη και κοινωνία. Ιδεολογία, κοινωνιολογική θεωρία και σχεδιασμός*, επιμ. Π. Λαζαρίδη, εκδ. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1980.

¹² Χρησιμοποιώ τον όρο «αφήγηση» περιεκτικά, τόσο για την ποιητική εξιστόρηση όσο και για την πεζογραφική. Σημαντική βοήθεια σε ό,τι αφορά τον θεωρητικό προσανατολισμό γύρω από το θέμα μου προσέφερε η πιο πρόσφατη μελέτη που έχω υπόψη. Πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή του Θανάση

Σύμφωνα με τους γνωστικούς ψυχολόγους, η σύνθεση κάθε διήγησης προϋποθέτει έναν αφηγηματικό σχεδιασμό με βάση τους άξονες του *χρόνου* και του *χώρου*. Η Μπάρμπαρα Τβέρσκι (Tversky) τονίζει πως ο χώρος και ο χρόνος διαμορφώνουν το πλαίσιο πάνω στο οποίο κυλάει η ζωή και τη βάση για αφηγήσεις με φωνή και χαρακτήρες, με προοπτική και κίνητρα.¹³ Όπως επισημαίνει ο Northrop Frye, οι χρονικές και οι χωρικές παράμετροι υπάρχουν σε όλες τις τέχνες, ενώ τα έργα τέχνης συνδέονται με τον χρόνο και τον χώρο διαμέσου του ρυθμού και του σχήματος.¹⁴ Παρόμοια ισχύουν και στη λογοτεχνική αφήγηση. Ο Ρώσος φιλόσοφος και θεωρητικός της λογοτεχνίας Μιχαήλ Μπαχτίν το 1937-1938 χρησιμοποίησε την έννοια *χρονότοπος* (χρονοτοπ), δανειζόμενος έναν ελληνικό όρο, για να εκφράσει τον αδιάρρηκτο δεσμό του χώρου και του χρόνου στη λογοτεχνική αφήγηση. Κατά τη γνώμη του, οι δύο αυτοί παράγοντες συγχωνεύονται στη λογοτεχνική αφήγηση. Ο χρόνος, κατά τον Μπαχτίν, παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο, εάν λάβουμε υπόψη πως στη λογοτεχνία γίνεται να συνυπάρχουν φαινόμενα που ανάγονται σε τελείως διαφορετικές χρονικές περιόδους στον ίδιο χώρο. Ο χώρος, από την άλλη, ανταποκρίνεται στις μεταβολές του χρόνου και από κοινού αυτοί οι παράγοντες αποτελούν το χρονοτοπικό σύστημα του κειμένου.¹⁵ Μετά από τον Μπαχτίν, και άλλοι θεωρητικοί της λογοτεχνίας, μιλώντας για τον χώρο και για τον χρόνο, αναγνωρίζουν πως δεν έχουμε να κάνουμε με αυτόνομες μονάδες, αλλά με ένα αλληλοεξαρτώμενο σύμπλεγμα (τον χρονότοπο), επειδή «ο χώρος είναι το σώμα του χρόνου, η μορφή ή η εικόνα που μας προσφέρει ένα περίγραμμα για κάτι που δεν είναι επακριβώς αισθητό» και «ο χρόνος είναι η ψυχή του χώρου, η αόρατη ύπαρξη που εμψυχώνει το πεδίο της εμπειρίας μας».¹⁶

Η θεωρία της λογοτεχνίας και πιο ειδικά ο κλάδος της αφηγηματολογίας (με επίκεντρο τις μελέτες του Γάλλου θεωρητικού Gérard Genette) ασχολήθηκε μεθοδικά με την έννοια του *χρόνου* και κατέληξε σε αποδεκτές τυπολογίες, που εφαρμόστηκαν στην παγκόσμια λογοτεχνία με επιτυχία. Οι τυπολογίες αυτές εξετάζουν τον χρόνο από δύο απόψεις:

Β. Κούγκουλου, *Η Ηπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική λογοτεχνία*, Κομοτηνή 2019, βλ. ιδίως το εισαγωγικό κεφάλαιο 1.2.

¹³ B. Tversky, «Narratives of Space, Time and Life», *Mind & Language* 19:4 (September 2004), σ. 380-392.

¹⁴ N. Frye, *Ανατομία της Κριτικής. Τέσσερα δοκίμια*, μτφρ. Μαριζέτα Γεωργουλέα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σ. 70.

¹⁵ Βλ. Bakhtin M., «Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes toward a Historical Poetics», στο *The Dialogic Imagination: Four Essays*, επιμ. M. Holquist, μτφρ. C. Emerson – M. Holquist, University of Texas Press, Austin 1981, σ. 84-258. Scholz B. F., «Bakhtin's Concept of "Chronotope": The Kantian Connection», στο D. Sheperd (επιμ.), *The Contexts of Bakhtin. Philosophy, Authorship, Aesthetics*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam 1998, σ. 141-172. Για έναν βασικό προσανατολισμό σχετικά με την μπαχτινική έννοια στα ελληνικά βλ. Γ. Ν. Παρίσης, «Χρονότοπος», στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007, σ. 2394.

¹⁶ W. J. T. Mitchell, «Spatial Form in Literature: Toward a General Theory», *Critical Inquiry* 6:3 (Spring 1980), σ. 545.

πρώτον, τον *αφηγημένο χρόνο* (δηλαδή τον χρόνο που καλύπτουν τα γεγονότα μιας ιστορίας) και, δεύτερον, τον *αφηγηματικό χρόνο* (δηλαδή τον χρόνο της αφήγησης, ή/και τον χρόνο της ανάγνωσης του λογοτεχνικού κειμένου).¹⁷

Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία τυπολογία που να ξεκαθαρίζει τις σχέσεις ανάμεσα στον πραγματικό χώρο και τον λογοτεχνικό χώρο. Η έννοια της *χρονικότητας* του κειμένου, παρόλο που κρύβει κάποιες παγίδες (όταν πρόκειται για έναν *ψευδοχρόνο*),¹⁸ μπορεί να συσχετιστεί με τον εξωκειμενικό χρόνο, ακολουθώντας κάποια κριτήρια (π.χ. διάρκεια, συχνότητα). Αντιθέτως, ο χώρος στα λογοτεχνικά κείμενα είναι ασταθής. Σε γενικές γραμμές, ο λογοτεχνικός χώρος ορίζεται ως ένα περιβάλλον στο οποίο ζουν και δρουν οι χαρακτήρες μιας αφήγησης.¹⁹ Έτσι, μπορούμε να πούμε πως ο λογοτεχνικός χώρος είναι κι αυτός επινοημένος, παρόμοια με την υπόθεση του λογοτεχνικού έργου, με τους χαρακτήρες, με τον χρόνο, δηλαδή λειτουργεί ως απαραίτητο υπόβαθρο της δράσης και δημιουργείται από τις γλωσσικές δομές του κειμένου.²⁰ Στην περίπτωση όμως που θα συσχετιζαμε τον λογοτεχνικό χώρο με τον χώρο της λεγόμενης αντικειμενικής πραγματικότητας, η σχέση τους δεν θα ήταν τόσο έκδηλη όσο η σχέση ανάμεσα σε λογοτεχνικό χρόνο και τη χρονική συγκρότηση του κόσμου.²¹ Υπάρχουν δυσκολίες σε σχέση με την πρόσληψη του λογοτεχνικού χώρου, επειδή στην ουσία ο χώρος αυτός αποτελεί μια μεταφορά, μια άυλη κειμενική αναπαράσταση (έναν

---

¹⁷ Για αναφορές και εφαρμογές της τυπολογίας του Genette στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Α. Τζούμα, *Εισαγωγή στην Αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του Gérard Genette*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1997, σ. 44-110· W. Martin, «Αφηγηματική δομή: Μια σύγκριση μεθόδων», στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991, σ. 36-39· Τ. Todorov, *Ποιητική*, μτφρ. Α. Καστρινάκη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 66-70· C. Angelet – J. Herman, «Αφηγηματολογία», στο M. Delcroix – F. Hally (επιμ.), *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, επιμ.-μτφρ. Ι. Ν. Βασιλαράκης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000, σ. 227-236· P. Ricoeur, «Αφηγηματικός χρόνος», *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφρ. Β. Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990, σ. 89-156· Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη, 1887-1910*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2002, σ. 37-103· Ε. Γ. Καψωμένος, *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 135-147· Β. Αθανασόπουλος, *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σ. 76-81· Γ. Καλλίνης, *Εγχειρίδιο αφηγηματολογίας. Εισαγωγή στην τεχνική της αφήγησης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 81-107· Α. Μπενάτσης, *Θεωρία Λογοτεχνίας. Δομισμός και Σημειωτική*, εκδ. Καλέντη, Αθήνα 2010, σ. 230-233· Γ. Βελουδής, *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σ. 143-144.

¹⁸ Βλ. G. Genette, *Σχήματα III. Ο λόγος της αφήγησης: Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007, σ. 94-95.

¹⁹ Βλ. S. Buchholz – M. Jahn, «Space in Narrative», στο D. Herman – M. Jahn – M.-L. Ryan (επιμ.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, London 2005, σ. 552.

²⁰ Βλ. R. Ronen, «Space in Fiction», *Poetics Today* 7:3 (1986), σ. 421.

²¹ Βλ. G. Zoran, «Towards a Theory of Space in Narrative», *Poetics Today* 5:2 (1984), σ. 310.

«μετα-χώρο», ο οποίος αποκτάει οντότητα μέσα σε μια αφήγηση). Θα μπορούσαμε έτσι να πούμε, παραφράζοντας κάπως τον Φουκώ, ότι πρόκειται για ένα είδος *ετεροτοπίας*.²²

Ο Αμερικανός κριτικός κινηματογράφου και λογοτεχνίας Seymour Chatman, στην εργασία του για την αφηγηματική δομή, προσπαθεί μέχρι ενός σημείου να μεταβιβάσει στο *χωρικό πεδίο* τη διάκριση του χρόνου της ιστορίας από τον χρόνο της αφήγησης. Αρχικά κάνει τον γνωστό διαχωρισμό ανάμεσα σε *ιστορία* (story) και σε *αφηγηματικό λόγο* (discourse). Η πρώτη έννοια έχει να κάνει με το περιεχόμενο της αφήγησης στη σωστή χρονολογική σειρά, με τους ήρωες και το σκηνικό (ο όρος *setting* δηλώνει τις απαραίτητες χωροχρονικές συνθήκες για την εξέλιξη της ιστορίας),²³ ενώ η δεύτερη έννοια δηλώνει την προφορική ή γραπτή ανάπτυξη του περιεχομένου, δηλαδή το κείμενο που μεταδίδει την ιστορία με τη βοήθεια των αφηγηματικών τεχνικών. Εξετάζοντας την έννοια του *χώρου* στη λογοτεχνία, ο Chatman κάνει διάκριση ανάμεσα σε *χώρο της ιστορίας* και σε *χώρο του αφηγηματικού λόγου*.²⁴ Ο ίδιος αναγνωρίζει πως τα όρια ανάμεσα στον χώρο της ιστορίας και στον χώρο του αφηγηματικού λόγου δεν είναι ξεκάθαρα.

Ενώ ο *χρόνος της ιστορίας* δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο προβληματισμό, διότι περιλαμβάνει γεγονότα, ο *χώρος της ιστορίας* δεν είναι αρκετά σαφής: απαρτίζεται από καθετί το υλικό (τα πρόσωπα, τις τοποθεσίες, τα αντικείμενα κλπ.). Ο ίδιος ο αναγνώστης αναδημιουργεί τον *χώρο της ιστορίας* στο μυαλό του, βασιζόμενος στις αναφορές και περιγραφές του αφηγητή και των ηρώων. Σε ό,τι αφορά τον αφηγηματικό λόγο (discourse), ο *χώρος του αφηγηματικού λόγου* δεν είναι ανάλογος προς τον *χρόνο της αφήγησης*: και δεν ταυτίζεται με τον δήθεν φυσικό χώρο, στον οποίο αναφέρεται το αφηγηματικό κείμενο, όπως παρατηρεί η M.-L. Ryan.²⁵ Κατά τον Chatman, πάλι, «ο χώρος του αφηγηματικού λόγου μπορεί να οριστεί ως εστίαση της χωρικής προσοχής».²⁶ Για άλλους ερευνητές ο *χώρος του αφηγηματικού λόγου* είναι ο χώρος του αφηγητή, είναι οι τόποι που περιβάλλουν τις δραστηριότητες του αφηγητή (συμπεριλαμβανομένης της διήγησης ή / και της συγγραφής), τόποι που προσλαμβάνουν ποικιλία μορφών και δεν

---

²² Βλ. M. Foucault, «Of Other Spaces», μτφρ. J. Miskowiec, *Diacritics* 16:1 (Spring 1986), σ. 24. Εδώ ο Φουκώ μιλάει για «άλλους τόπους» (όπως η φυλακή, το νεκροταφείο, η βιβλιοθήκη, το μουσείο ή το πλοίο) που ταυτόχρονα θέτουν υπό «μυθική και πραγματική αμφισβήτηση τον χώρο στον οποίο ζούμε».

²³ Βλ. L. Herman – B. Vervaeck, *Handbook of Narrative Analysis*, University of Nebraska Press, Lincoln 2005, σ. 56-59.

²⁴ S. Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell U.P., Ithaca NY 1978, σ. 19, 62. Βλ. επίσης S. Chatman, «Χρόνος και αφήγηση», στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, ό.π., 47-69.

²⁵ Βλ. M.-L. Ryan, «Space», στο P. Hühn, J. Meister, J. Pier, W. Schmid (επιμ.), *Handbook of Narratology*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2009, σ. 423-424. Πβ. και Γ. Καλλίνης, *Εγχειρίδιο αφηγηματολογίας. Εισαγωγή στην τεχνική της αφήγησης*, ό.π., σ. 61-77.

²⁶ S. Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, ό.π., σ. 102.

χρειάζεται να δηλωθούν μέσα στο κείμενο.²⁷ Επομένως, διαπιστώνουμε πως είναι πολύ πιο δύσκολο, σύμφωνα με τη θεωρία τουλάχιστον, να κάνουμε σύγκριση των χωρικών όψεων του πραγματικού κόσμου με τους χωρικούς παράγοντες της αφήγησης σε σχέση με την αντίστοιχη αντιπαραβολή που αφορά τον χρόνο.

Εδώ θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε πως ο μυθοπλαστικός χώρος μπορεί να μην έχει κάποια αναγνωρίσιμη προέλευση ή ακόμα μπορεί να είναι τελείως φανταστικός.²⁸ Επιπλέον, κάποτε στον μυθοπλαστικό χώρο μπορεί να υπάρχουν αταίριαστα και ασύμβατα με το φυσικό περιβάλλον στοιχεία.²⁹

Ακόμα και στις περιπτώσεις που στον μυθοπλαστικό χώρο αποτυπώνονται υπαρκτές τοποθεσίες, αυτός απλά μοιάζει με ρεαλιστικό, όμως δεν αντιγράφει και ούτε ταυτίζεται με τον πραγματικό χώρο.³⁰ Ο χώρος σε αυτές τις περιπτώσεις αρθρώνεται από την αντανάκλαση της συλλογικής μνήμης και της ατομικής εμπειρίας που τον μετατρέπουν σε τόπο, όπου τα ιστορικά στιγμιότυπα και οι κοινωνικές συνθήκες τον σηματοδοτούν και αφομοιώνονται.³¹ Η συγκεκριμένη άποψη του Σ. Σταυρίδη είναι πολύ σημαντική για τη μελέτη του λογοτεχνικού χώρου, και επίσης είναι συναφής με τις πρόσφατες διαπιστώσεις της ανθρωπολογίας του χώρου,³² της πολιτισμικής γεωγραφίας³³ και με διάφορες άλλες

---

²⁷ Βλ. S. Buchholz – M. Jahn, «Space in Narrative», ό.π., σ. 552· J. Lothe, *Narrative in Fiction and Film. An Introduction*, Oxford University Press, New York 2000, σ. 50.

²⁸ Βλ. λ.χ. I. Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, μτφρ. Α. Χρυσοστομίδης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004. Ο συγγραφέας σημειώνει στον πρόλογο (σ. 11): «Στις Αόρατες πόλεις δεν υπάρχουν αναγνωρίσιμες πόλεις. Είναι όλες επινοημένες· έδωσα στην καθεμία ένα γυναικείο όνομα. Το βιβλίο αποτελείται από σύντομα κεφάλαια, το καθένα από τα οποία θέλει να προσφέρει ερεθίσματα για στοχασμούς που να ισχύουν για κάθε πόλη ή την πόλη γενικά». Για την καταγραφή των φανταστικών τόπων της διεθνούς λογοτεχνίας βλ. αναλυτικά A. Manguel – G. Guadalupi, *The Dictionary of Imaginary Places: The Newly Updated and Expanded Classic*, Harcourt Brace Jovanovich, New York 2000.

²⁹ Π.χ. το εφιαλτικό Λονδίνο με τα τέσσερα πυραμιδοειδή κτίρια της μισητής εξουσίας στο μυθιστόρημα του Τζωρτζ Όργουελ, *1984*, μτφρ. Ν. Μπάρτη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1999, σ. 13-15, 43, 111. Για την αρχιτεκτονική στο μεταλλαγμένο Λονδίνο του 1984 βλ. G. Bernstein, «The Architecture of Repression: The Built Environment of George Orwell's 1984», *Journal of Architectural Education* 38:2 (Winter 1985), σ. 26-28.

³⁰ Βλ. Α. Τσιριμώκου, *Λογοτεχνία της πόλης*, ό.π., σ. 36-37. Επιπλέον βλ. M. Fludernik, *An Introduction to Narratology*, μτφρ. P. Häusler-Greenfield, Routledge, London & New York 2009, σ. 42: «Πολυάριθμα μυθιστορήματα τοποθετούνται στο Λονδίνο, τη Βιέννη ή τη Μόσχα και αμέτρητες περιγραφές του τοπίου εκμεταλλεύονται τη γνώση της τοπογραφίας που έχουμε προηγουμένως [...] Ωστόσο, αυτό δεν κάνει ένα μυθιστορηματικό σκηνικό λιγότερο μυθοπλαστικό – το λογοτεχνικό Λονδίνο στα μυθιστορήματα του Dickens δεν είναι πραγματικό Λονδίνο».

³¹ Βλ. Σ. Σταυρίδης, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο. Πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1990, σ. 102-105. Βλ. επίσης Του ίδιου, «Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη», στο Σ. Σταυρίδης (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 13-41.

³² Βλ. S. M. Low – D. Lawrence-Zuniga (επιμ.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell, Oxford 2003. A. Cook, «Space and Culture», *New Literary History* 29:3 (Summer 1998), σ. 551-572. Κορνηλία Ζαρκιά, «Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου», *Εθνολογία* 1 (1992), σ. 75-83. Θεανώ Τερκενλή, «Ο δεσμός με τον ιδιαίτερο τόπο: πολιτισμική διαφοροποίηση στον χώρο», στο I.

διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Μπορούμε να σημειώσουμε ακόμη πως η φυσική γεωγραφία διασταυρώνεται με την ανθρώπινη γεωγραφία, με αποτέλεσμα οι κοινωνικές σχέσεις να επηρεάζουν άμεσα την αποτύπωση των γεωγραφικών παραγόντων.³⁴

Είναι βέβαιο πως οι άνθρωποι τρέφουν κάποια αισθήματα για συγκεκριμένους τόπους στη βάση κοινωνικών δεσμών, εθίμων και συνηθειών, έτσι θα μπορούσαμε να πούμε πως κατά κάποιον τρόπο επαναπροσδιορίζουν πολιτισμικά τον τόπο και του προσδίδουν ιδιαίτερο νόημα. Αυτή η σκέψη περνάει στη σημειωτική θεωρία με τον A. J. Greimas. Σύμφωνα με την *τοπολογική σημειωτική* του Greimas, που έρχεται να περιγράψει και να ερμηνεύσει τη «γλώσσα» του χώρου, ο χώρος είναι ένα σημαίνον που υποδηλώνει κάτι διαφορετικό, πέρα από τον καθαυτό χώρο, ενώ οι άνθρωποι που κατοικούν σε αυτόν καθορίζουν τα σημαινόμενά του.³⁵ Ο Greimas θεωρεί πως ο στόχος της *τοπολογικής σημειωτικής* είναι να περιγράψει την κοινωνία στον χώρο και να την αναγνωρίσει διαμέσου του χώρου.

Μπορούμε επομένως να πούμε πως ο απεριόριστος και αφηρημένος λογοτεχνικός χώρος γίνεται κατοικήσιμος, μετασηματίζεται σε καθορισμένο τόπο, τον οποίο οι αναγνώστες καλούνται να αντιληφθούν. Κάποιοι ερευνητές πιστεύουν ακόμη πως ο χώρος στην τέχνη εξανθρωπίζεται, δηλαδή αποκτά ανθρώπινα γνωρίσματα.³⁶ Όπως και να 'χει, ο λογοτεχνικός χώρος είναι αναμφίβολα συνδεδεμένος με τις ιστορικές συνδηλώσεις και τον χρόνο, και μάλιστα προσωποποιείται από συνυφασμένα με αυτόν βιώματα του αφηγητή ή των ηρώων. Επομένως, κτίρια ή μνημεία ή και ολόκληρες περιοχές αποκτούν ειδικές σημασίες και αναδιοργανώνουν τον τόπο στη βάση μιας συμβολικής γεωγραφίας (π.χ. *εξοχή* σημαίνει *ελευθερία*, *άστυ* σημαίνει *καταπίεση*, *κάστρο* σημαίνει *δυνάστευση* κ.ο.κ.).³⁷

Η τοπογραφία της ιστορίας (story) μπορεί να καταγράφεται στο κείμενο είτε με ιδιαίτερα σχολαστικές λεπτομέρειες, είτε να εκτίθεται με ασαφή και υπονοούμενο τρόπο. Ο ρόλος του τόπου όμως είναι σταθερός και διακρίνεται σε *τόπο της δράσης* και *δρώντα τόπο*. Στην πρώτη περίπτωση ο τόπος λειτουργεί ως φόντο για όσα διαδραματίζονται, ενώ

Στεφάνου – Α. Χατζοπούλου (επιμ.), *Ανθρωπολογία του χώρου*, 1η Διεθνής Συνάντηση Σύρου, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης ΕΜΠ, Αθήνα 1995, σ. 110-118.

³³ Βλ. ενδεικτικά E. Ibsch, «Historical Changes of the Function of Spatial Description in Literary Texts», *Poetics Today* 3:4 (Autumn 1982), σ. 97-113. Γ. Κρητικός, *Έθνος και Χώρος. Προσεγγίσεις στην ιστορική γεωγραφία της σύγχρονης Ευρώπης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 121-129.

³⁴ Βλ. σχετικά στο D. Massey, «Space-time, science and the relationship between physical geography and human geography», *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 24:3 (1999), σ. 261-276, καθώς επίσης και στο Δώρα Ε. Λαφαζάνη, «Χώρος και κοινωνικές σχέσεις. Χώρος και κοινωνικός αποκλεισμός», *Σύγχρονα θέματα* 62 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1997), σ. 69-70.

³⁵ Βλ. A. J. Greimas, «Pour une sémiotique topologique», στο *Sémiotique et sciences sociales*, Seuil, Paris 1976, σ. 130-133.

³⁶ Βλ. L. Lutwack, *The Role of Place in Literature*, Syracuse University Press, New York 1984, σ. 27-31.

³⁷ Ο.π., σ. 31-37.

στη δεύτερη περίπτωση ο τόπος θεματοποιείται (ενίοτε και προσωποποιείται), δηλαδή ο ίδιος ο χώρος γίνεται κεντρικό θέμα της μυθοπλασίας και δεσπόζει ως πρωταγωνιστής της.

Όπως σημειώνει ο Βαγγέλης Αθανασόπουλος, η λογοτεχνική αναδημιουργία του τόπου είναι μια πολύπλοκη διεργασία, για την οποία ενεργοποιούνται η έκθεση (μια ρητή επεξηγηματική αφήγηση) του χωρικού στίγματος της δράσης, η περιγραφή και το κράμα περιγραφής και αφήγησης.³⁸ Η πιο διαδεδομένη μέθοδος από τις προαναφερθείσες είναι η περιγραφή, η οποία, ως «τέχνη του χώρου», αναπαριστά τα πράγματα μέσα σε ένα πλαίσιο πραγματικού (φυσικού, γεωγραφικού) ή συμβολικού (κοινωνικού) χώρου. Ο Genette τονίζει πως η περιγραφή θα πρέπει να προκαλεί την εντύπωση μιας χρονικής ακολουθίας στον χώρο, παρουσιάζοντας κατά τρόπο διαδοχικό ασύνδετα μέρη.³⁹ Κατά τους κοινωνιογλωσσολόγους C. Linde και W. Labov, η περιγραφή του χώρου πραγματοποιεί, πρώτον, την επόπτευση (δηλαδή αποδίδει μια πανοραμική άποψη ή χαρτογραφεί) και, δεύτερον, την περιύγηση (κάνει την οπτική γωνία της θέασης να κινείται και να προσομοιώνεται με το βλέμμα του αφηγητή ή του προσώπου).⁴⁰

Πολύ συχνά για τη λογοτεχνική αναδημιουργία του τόπου χρησιμοποιούνται ειδικές δεικτικές εκφράσεις (πρόκειται για τη λεγόμενη *δείξη*), που δηλώνουν τον εντοπισμό των ανθρώπων και πραγμάτων σε άμεση συνάρτηση με τον ομιλητή ή την τρέχουσα κατάσταση. Η *δείξη*, ως πραγματολογικό φαινόμενο που έχει να κάνει με τη χρήση της γλώσσας, αποτελεί την αντανάκλαση της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας.⁴¹ Με αυτόν τον τρόπο, οι δεικτικές αντωνυμίες και τα επιρρήματα αποτελούν εκφράσεις *τοπικής δείξης*. Επιπλέον, για τη δείξη του προσανατολισμού και του προσορισμού των ηρώων σε ένα μυθοπλασμένο κόσμο, χρησιμοποιούνται και ρήματα κίνησης.⁴²

Στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού χώρου μεγάλο ρόλο παίζουν ο συγγραφέας, ο αφηγητής, οι ήρωες και ο αναγνώστης. Για να αποφασίσει για το σκηνικό της ιστορίας του, ο συγγραφέας πορεύεται αναλόγως με την εμπειρία του (π.χ. του τόπου).⁴³ Ο αφηγητής παράγει τον λεκτικό χώρο της αφήγησης και, επομένως, διαμορφώνει τη χωρογραφία του

---

³⁸ Β. Αθανασόπουλος, *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, ό.π., σ. 62-65.

³⁹ G. Genette, *Figures II: Essais*, Seuil, Paris 1969, σ. 59-60.

⁴⁰ Βλ. σχετικά στο C. Linde – W. Labov, «Spatial networks as a site for the study of language and thought», *Language* 51:4 (December 1975), σ. 929-931.

⁴¹ Βλ. G. Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford 1996, σ. 12-13.

⁴² Για τις χωροχρονικές δεικτικές εκφράσεις στη λογοτεχνία βλ. F. K. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 155-156.

⁴³ Βλ. σχετικά στο Μ. Ξεζάκης, «Γενέθλιος τόπος μέσα στο χρόνο», στο Μ. Φάις (επιμ.), *Μια πόλη, ένας συγγραφέας*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 2001, σ. 140: «Γενέθλιο τόπο έχουν όλοι. Για τους συγγραφείς υπάρχει κάποια ιδιαιτερότητα, όταν επιχειρούν να περιγράψουν τον δικό τους. Ίσως γιατί αυτή η δουλειά είναι μέρος του ταλέντου και της ευαισθησίας τους, που μπορούν να τα εφαρμόσουν σ' ένα καλό παράδειγμα για το οποίο έχουν όλα τα στοιχεία από πρώτο χέρι [...]».

κειμένου,⁴⁴ ο αναγνώστης αναπλάθει στο μυαλό του τον λογοτεχνικό τόπο, συμπληρώνοντας κάποια ασαφή στοιχεία, με αποτέλεσμα να αποκτήσει μια δική του προσωπική στάση απέναντι στον τόπο. Θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε πως ο αναγνώστης κρίνει τα πράγματα βάσει των προσωπικών βιωμάτων του, ειδικά εάν έχει κάποιες γνώσεις για τον αναπαριστανόμενο τόπο.⁴⁵ Σε ό,τι αφορά τους ήρωες, αυτοί προέρχονται από τον κατασκευασμένο λογοτεχνικό τόπο και δραστηριοποιούνται αποκλειστικά σε αυτόν. Κατά κανόνα οι ήρωες εξαρτώνται από το περιβάλλον, ενώ η παρουσία τους έχει να κάνει με την τοποθέτησή τους σε έναν συγκεκριμένο χώρο.⁴⁶ Το περιβάλλον των ηρώων (είτε φυσικό, είτε κατασκευασμένο) αποτελεί την προέκταση της ψυχολογίας τους, αντανακλά το ηθικό τους ανάστημα, βοηθά στην ανάδειξη της προσωπικότητάς τους. Το περιβάλλον επηρεάζει και επηρεάζεται από τους ήρωες, κάποτε βρίσκεται σε σύγκρουση με αυτούς, ενώ άλλες φορές έρχεται να τους προστατέψει.⁴⁷ Εξάλλου, οι καιρικές αλλαγές μέσα σε ένα λογοτεχνικό τοπίο (π.χ. καταιγίδες, ηλιοφάνεια, βροχές, συννεφιά κτλ.), όπως και τα εναλλασσόμενα διαστήματα της ημέρας (π.χ. πρωί, βράδυ, νύχτα κτλ.) συνδυάζονται με καταπληκτικό τρόπο με την αποκάλυψη σκέψεων ή συναισθημάτων των πρωταγωνιστών (π.χ. αγωνία, απειλή, ταραχή, ειρήνη, ευτυχία κτλ.).⁴⁸ Αναμφισβήτητα υπάρχει μια αλληλεπίδραση μεταξύ του περιβάλλοντος και των πρωταγωνιστών.

Σε ό,τι αφορά την ανασύσταση του πραγματικού χώρου στη λογοτεχνία, στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την αντιπαραβολή της υπαρκτής γεωγραφίας με την κειμενική ανασύνθεσή της και η δεύτερη αφορά την ερμηνεία των τοπικών δεικτών μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο.

Συχνά διαπιστώνουμε πως ο αφηγηματικός τόπος αντιστοιχεί στον πραγματικό τόπο. Πολλές φορές, όμως, η καλλιτεχνική φαντασία του λογοτέχνη τροποποιεί καθοριστικά την πρόσληψη του χώρου και είναι σχεδόν αδύνατο να σκεφτούμε τους τόπους σημαντικών λογοτεχνικών κειμένων χωρίς να υπολογίσουμε τη γοητεία που ασκούν πάνω μας. Έτσι, ο Σκωτσέζος W. Sharp, που ασχολήθηκε συγκεκριμένα με τη *λογοτεχνική γεωγραφία* στις αρχές του 20ού αιώνα, μελέτησε το πώς οι πραγματικές τοποθεσίες μεταβάλλονται σε πλασματικές μέσω κάποιων επιλεγμένων λεπτομερειών και μεταφορικών εννοιών. Συγκεκριμένα, ο Sharp ήταν ο πρώτος που άρχισε να χρησιμοποιεί τη μέθοδο της

---

⁴⁴ R. Gullón, «On Space in the Novel», *Critical Inquiry* 2:1 (Autumn 1975), σ. 12.

⁴⁵ Βλ. σχετικά F. K. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, ό.π., σ. 120-200.

⁴⁶ L. Lutwack, *The Role of Place in Literature*, ό.π., σ. 69-73· R. Gullón, «On Space in the Novel», ό.π., σ. 24-27· Β. Αθανασόπουλος, *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, ό.π., σ. 51-52.

⁴⁷ Βλ. σχετικά G. Bachelard, *Η ποιητική του χώρου*, μτφρ. Ε. Βέλτσου – Ι. Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1992.

⁴⁸ Βλ. L. Lutwack, *The Role of Place in Literature*, ό.π., σ. 53-54.

χαρτογράφησης του χώρου ως ερμηνευτικό εργαλείο, αφού κατάφερε να αποτυπώσει τη σύνδεση του πραγματικού με τον αφηγηματικό κόσμο και να παρουσιάσει τη διαφοροποίησή τους.⁴⁹

Ιδιαίτερη θέση στην εξέλιξη της *λογοτεχνικής γεωγραφίας* κατέχει ο Ιταλός θεωρητικός F. Moretti, ο οποίος έδωσε έμφαση στη μελέτη του ευρωπαϊκού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα.⁵⁰ Ο Moretti προχωράει περισσότερο στη συγκριτική ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων και διαπιστώνει πως η γεωγραφία είναι μια ενεργή δύναμη, η οποία διαπερνάει το λογοτεχνικό πεδίο και το διαμορφώνει.⁵¹ Υποδιαίρει το αντικείμενο της *λογοτεχνικής γεωγραφίας*, μιλώντας για τον *χώρο στη λογοτεχνία* (π.χ. μια συγκεκριμένη πόλη σε κάποιο λογοτεχνικό έργο) και για τη *λογοτεχνία στον χώρο* (δηλαδή τον χώρο παραγωγής και διακίνησης του λογοτεχνικού έργου).⁵² Και στις δύο περιπτώσεις ισχύει το ίδιο μοντέλο έρευνας: η συστηματική χρήση των χαρτών. Ο Moretti θεωρεί πως για την ανάλυση του λογοτεχνικού κειμένου ο χάρτης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Ο χάρτης φτιάχνεται από πληροφορίες για τους χώρους που δίνονται στην αφήγηση και απεικονίζει τη δράση και τις μετακινήσεις των πρωταγωνιστών μέσα στα γεωγραφικά τους όρια. Κάποιες φορές οι ορισμένες χωρικές διαστάσεις της λογοτεχνίας δεν μπορούν να χαρτογραφηθούν (π.χ. η τοποθέτηση των γεγονότων σε ένα «κάπου»), επομένως είναι λογικό πως υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα σε χαρτογραφήσιμες και μη πλευρές της αφήγησης.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η *λογοτεχνική γεωγραφία* μαρτυρεί και η έκδοση της *Εγκυκλοπαίδειας των λογοτεχνικών τόπων*.⁵³ Απ' ότι φαίνεται η επιλογή υπαρκτού ή φανταστικού χώρου γίνεται πολύ συχνά ανάλογα με το κυρίαρχο λογοτεχνικό ρεύμα. Έτσι, οι ρεαλιστικές αφηγήσεις επιλέγουν αληθινές πόλεις ή περιοχές, από τη στιγμή που για τη ρεαλιστική απόδοση μιας ιστορίας χρειάζεται κάποιο υφιστάμενο, και όσο γίνεται

---

⁴⁹ W. Sharp, *Literary Geography*, Pall Mall Publications, London 1904. Για τη λογοτεχνική γεωγραφία του W. Sharp βλ. B. Stableford, «An Introduction to Place in Literature», στο R. Rasmussen – R. Shuman (επιμ.), *Cyclopedia of Literary Places*, I, Salem Press, Pasadena 2003, σ. 35-42.

⁵⁰ Για τις θέσεις του F. Moretti βλ. Γ. Πασχαλίδης, «Λογοτεχνικοί χάρτες / Χαρτογραφώντας τη λογοτεχνία: Η λογοτεχνική γεωγραφία σε ερευνητικό πρόγραμμα», στο *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, Πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης (3-6 Οκτωβρίου 2002), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 320-331. Βλ. επίσης F. Moretti, *Atlas of the European Novel 1800-1900*, Verso, London 1998. Σημειώνω εδώ και τη συμβολή των Piatti B. – Bär H.R. – Reuschel A.-K. – Hurni L. – Cartwright W., «Mapping Literature: Towards a Geography of Fiction», στο W. Cartwright – G. Gartner – A. Lehn (επιμ.), *Cartography and Art. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography*, Springer, Berlin – Heidelberg 2009, σ. 177-192.

⁵¹ F. Moretti, *Atlas*, ό.π., σ. 3.

⁵² Ό.π.

⁵³ Βλ. R. Rasmussen – R. Shuman (επιμ.), *Cyclopedia of Literary Places*, I-III, Salem Press, Pasadena 2003: πρόκειται για μια εγκυκλοπαίδεια των τόπων στη λογοτεχνία με 1304 λήμματα από τα ομηρικά έπη και το αρχαίο δράμα έως το παγκόσμιο μυθιστόρημα του 20ού αιώνα.

πιο αληθοφανές, γεωγραφικό πλαίσιο. Κάποιες φορές αυτό το γεωγραφικό πλαίσιο δηλώνεται στον τίτλο των λογοτεχνικών κειμένων. Αντιθέτως, η απομάκρυνση από τις εκφάνσεις του ρεαλισμού οδηγεί συχνά στη δημιουργία φανταστικών τοπίων.

Για την ανάλυση των τοπικών δεικτών μέσα σε λογοτεχνικά κείμενα έχουν προταθεί πολλά θεωρητικά πρότυπα. Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε σε μερικές μόνο χρήσιμες απόψεις και κατηγοριοποιήσεις.

Συνοψίζοντας τις πολλαπλές θεωρητικές αντιλήψεις για τον λογοτεχνικό χώρο, η Marie-Laure Ryan προτείνει μια ταξινόμηση του αφηγηματικού χώρου, τον οποίο υποδιαιρεί ως εξής:

- 1) *σκηνικό*, το ευρύτερο κοινωνικό, ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο της δράσης (συνήθως είναι αμετάβλητο σε όλο το κείμενο).
- 2) *χωρικό πλαίσιο*, το άμεσο περιβάλλον των περιστατικών (πρόκειται για διάφορες τοποθεσίες που δηλώνονται στην αφήγηση, π.χ. δρόμος, πλατεία, αγορά, σπίτι κτλ.).
- 3) *χώρος της ιστορίας*: αφορά όχι μόνο το χωρικό πλαίσιο, δηλαδή τους τόπους όπου εξελίσσεται η υπόθεση, αλλά και τους τόπους που αναπολούν οι ίδιοι οι ήρωες.⁵⁴
- 4) *κόσμος της ιστορίας ή αφηγηματικός κόσμος*, που έρχεται να συμπληρώσει τα κενά του χώρου της ιστορίας στη φαντασία του αναγνώστη, ανάλογα με τις πολιτισμικές του γνώσεις και τα βιώματά του.⁵⁵
- 5) *αφηγηματικό σύμπαν*: πρόκειται για τον κόσμο που δήθεν αντανάκλα την πραγματικότητα στο λογοτεχνικό κείμενο μαζί με όλους τους εναλλακτικούς κόσμους που κατασκευάζονται από τους πρωταγωνιστές ως όνειρα, φόβοι, επιθυμίες, ιδέες κ.ά.

Καθένα από τα προαναφερθέντα πεδία εμφανίζεται προοδευτικά κατά τη χρονική ανάπτυξη του κειμένου. Τη διαδικασία αυτή η Ryan αποκαλεί *κειμενοποίηση του χώρου*.⁵⁶

Μία από τις πιο αναπτυγμένες θεωρίες για τον αφηγηματικό χώρο είναι η ταξινόμηση του G. Zoran,⁵⁷ η οποία εστιάζει στη δομή του λογοτεχνικού χώρου και στο πώς ο χώρος απαντά στο κείμενο. Ο Zoran υποστηρίζει πως υπάρχουν συστήματα της «κάθετης» και της «οριζόντιας» διάταξης του χώρου. Η «κάθετη» διάταξη του χώρου απαρτίζεται από τρεις βαθμίδες: *το τοπογραφικό επίπεδο*, *το χρονοτοπικό επίπεδο* και *το κειμενικό επίπεδο*. Στο *τοπογραφικό επίπεδο* ο χώρος αποτελεί μια απόλυτη στατική οντότητα έξω από τον

---

⁵⁴ Ο *χώρος της ιστορίας* της Ryan δεν ταυτίζεται με το *σύμπλεγμα του χώρου* του Zoran (βλ. παρακάτω), αφού η Ryan κάνει διάκριση ανάμεσα σε *χώρο της δράσης* και *χώρο της αναπόλησης*.

⁵⁵ Ο *κόσμος της ιστορίας* της Ryan αντιστοιχεί στον *συνολικό χώρο* του Zoran (βλ. παρακάτω).

⁵⁶ Βλ. M.-L. Ryan, «Space», ό.π., σ. 423. Η *κειμενοποίηση του χώρου* της Ryan σε μεγάλο βαθμό σχετίζεται με τις συμβάσεις που καθορίζουν το *κειμενικό επίπεδο* του Zoran και μετασχηματίζεται σε αφηγηματοποίηση, όταν «ο χώρος δεν περιγράφεται ως αυτοσκοπός, [...] αλλά καθίσταται το σκηνικό μιας δράσης που εξελίσσεται στον χρόνο».

⁵⁷ G. Zoran, «Towards a Theory of Space in Narrative», ό.π., σ. 309-335.

χρόνο (έχει να κάνει με το καθαρά γεωγραφικό υπόβαθρο της αφήγησης). Σε ό,τι αφορά το *χρονοτοπικό επίπεδο*, πρόκειται για την επίδραση που ασκούν η κίνηση και η δράση της αφήγησης στον χώρο (ο Zoran εννοεί την ενοποίηση του χρόνου με τον χώρο). Τέλος, το *κειμενικό επίπεδο* έχει να κάνει με τη λεκτική ανάπλαση του χώρου. Η «οριζόντια» διάταξη του χώρου, από την άλλη, περιλαμβάνει τρία στάδια που ιεραρχούνται (από το πιο απλό στο πιο σύνθετο) ως εξής: *οι μονάδες του χώρου* (δηλαδή οι στοιχειώδεις χωρικές ενότητες σε μια σκηνή), *το σύμπλεγμα του χώρου* (δηλαδή ο χώρος που παρουσιάζεται σε μια πράξη κατά την αφήγηση και που αποτελείται από επιμέρους μονάδες) και *ο συνολικός χώρος* (που πολύ συχνά δεν δηλώνεται, αλλά υπονοείται διαμέσου του χωρικού συμπλέγματος).⁵⁸

Επηρεασμένος από την ιδέα της *χωρικής μορφής* του Joseph Frank⁵⁹ και από τη θεωρία των συμβόλων του N. Frye,⁶⁰ ο W. J. T. Mitchell προτείνει μια δική του ταξινόμηση. Για τον Mitchell, η *χωρική μορφή* αποτελεί έναν θεμελιώδη παράγοντα της ερμηνείας και του βιώματος της λογοτεχνίας.⁶¹ Η *χωρική μορφή*, λοιπόν, ισοδυναμεί με τα χωρικά γνωρίσματα της λογοτεχνίας και αποτελείται από: 1) τη φυσική χωρικότητα του κειμένου, 2) τον περιγραφόμενο στο λογοτεχνικό έργο χώρο, 3) το σχεδιάγραμμα (χάρτη) των χρονικών κινήσεων μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο, 4) τη συνείδηση του συνολικού χώρου του λογοτεχνικού έργου.⁶²

Μετά από τη σύγκριση των διαφόρων θεωριών σχετικά με τη δομή του χώρου στη λογοτεχνία, διαπιστώνουμε πως πέρα από κάποιες διαφορές και αποκλίσεις στην ορολογία, οι συγκεκριμένες θεωρίες παρουσιάζουν εμφανείς ομοιότητες στις βασικές αναλυτικές κατηγορίες. Έτσι, λοιπόν, ανεξάρτητα από τις όποιες θεωρητικές της

---

⁵⁸ Για μια σύνοψη της θεωρίας του Gabriel Zoran στα ελληνικά βλ. Ε. Σταυροπούλου, «Η συμβολική λειτουργία του χώρου στην πεζογραφία του Ανδρέα Φραγκιά», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. ΛΑ' [περίοδος Β'], 1996-1997, σ. 187-188.

⁵⁹ Ο J. Frank επισημαίνει την ιδιότητα των νεωτερικών λογοτεχνικών έργων να διασπούν τη διαδοχική σειρά της πλοκής σε παράλληλες γραμμές: βλ. σχετικά στο J. Frank, *The Idea of Spatial Form*, Rutgers University Press, New Brunswick – New Jersey 1991, σ. 5-66 (πρόκειται για αναδημοσίευση του δοκιμίου του «Spatial Form in Modern Literature», *The Sewanee Review* 53 (Spring, Summer, Autumn 1945), σ. 221-240, 433-456, 643-653). Επιπλέον βλ. W. Holtz, «Spatial Form in Modern Literature: A Reconsideration», *Critical Inquiry* 4:2 (Winter 1977), σ. 271-283. Smitten J. – Daghistany A. (επιμ.), *Spatial Form in Narrative*, Cornell U.P., Ithaca NY 1981. D. Mickelsen, «Spatial Form», στο D. Herman – M. Jahn – M.-L. Ryan (επιμ.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, London 2005, σ. 555-556.

⁶⁰ Ο Frye διακρίνει σε ένα λογοτέχνημα τις ακόλουθες φάσεις: κυριολεκτική και περιγραφική, φορμαλιστική, μυθική και αναγωγική. Βλ. σχετικά στο N. Frye, *Ανατομία της Κριτικής. Τέσσερα δοκίμια*, ό.π., σ. 63-123.

⁶¹ Βλ. W. J. T. Mitchell, «Spatial Form in Literature: Toward a General Theory», ό.π., σ. 546.

⁶² Ό.π., σ. 550-554.

καταβολές, η έρευνα του λογοτεχνικού χώρου πρέπει να εξετάσει τους ακόλουθους σημαντικούς παράγοντες:

- 1) το γεωγραφικό σκηνικό που άμεσα ή έμμεσα αναφέρεται στο λογοτεχνικό κείμενο·
- 2) την επιρροή του χρόνου στο προαναφερόμενο σκηνικό (η διασύνδεση της ιστορίας με τον τόπο αποτελεί μια από τις σημαντικότερες εκφάνσεις του χωροχρονικού συμπλέγματος)·
- 3) τον συντελεστή της γλώσσας στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής τοπογραφίας.

Πρέπει να αναγνωρίσουμε πως τις τελευταίες δεκαετίες τους κριτικούς δεν ενδιαφέρει τόσο ο αόριστος και ο αφηρημένος χώρος, αντιθέτως, το ενδιαφέρον τους στρέφεται στον καθορισμένο και συγκεκριμένο τόπο. Ερευνητές όπως οι B. Pike, R. Lehan, J.-Y. Tadié αναλύουν λογοτεχνικά κείμενα της ευρωπαϊκής και αμερικανικής ποίησης και πεζογραφίας, κάνοντας ταξινόμηση των εικόνων της λογοτεχνικής πόλης και υποστηρίζοντας πως οι μεταβολές στη δομή και στη λειτουργία του άστεως με άμεσο τρόπο ασκούν επίδραση πάνω στη λογοτεχνία. Απ' ό,τι φαίνεται, τα περισσότερα μεγάλα μυθιστορήματα του 20ού αιώνα αφιερώνονται στο άστυ, που επιδρά άμεσα στη μοίρα των πρωταγωνιστών, δηλαδή η ίδια η πόλη οργανώνει την αρχιτεκτονική της αφήγησης.⁶³ Τον τελευταίο καιρό δημοσιεύονται πολλές μελέτες που διακρίνουν τα βασικά γνωρίσματα ενός τόπου και αναδεικνύουν την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα που βασίζεται σε αυτόν.⁶⁴

---

⁶³ Βλ. σχετικά B. Pike, *The Image of the City in Modern Literature*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey 1981· R. Lehan, *The City in Literature. An Intellectual and Cultural History*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1998· J.-Y. Tadié, *Το μυθιστόρημα στον εικοστό αιώνα*, εισαγωγή Ι. Ν. Βασιλαράκης, μτφρ. Μ. Κουνεζή, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2007, σ. 197-261 (το κεφάλαιο «Μυθιστόρημα της πόλης, πόλη του μυθιστορήματος»). Βλ. επίσης Philippe Hamon, *Expositions: Literature and Architecture in Nineteenth-Century France*, translated by Katia Sainson-Frank and Lisa Maguire, introduction by Richard Sieburth, University of California Press, Berkeley – London 1992 (α' γαλλ. έκδ. 1989). Ευχαριστώ την κα Τίτικα Καραβία για την υπόδειξη αυτού του τόμου.

⁶⁴ Βλ. σχετικά E. Ball, «Literary Criticism for Places», *symplokē* 14:1-2 (2006), σ. 234-237.

1.2.2. Η προσέγγιση του λογοτεχνικού χώρου στην ελληνική κριτική

Το θέμα του λογοτεχνικού χώρου (και του γενέθλιου τόπου) εμφανίζεται στην ελληνική κριτική με καθυστέρηση – πράγμα που προκαλεί μεγάλη εντύπωση, εφόσον τα περισσότερα νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα, ιδιαίτερα της παράδοσης της ηθογραφίας, άμεσα συσχετίζονται με τον τόπο.⁶⁵ Επιπλέον, η αφηγηματική ύλη τους αντλείται κυρίως από τη βιωμένη εμπειρία του γενέθλιου τόπου. Εντούτοις, πέρα από κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις μελετών γραμμένων είτε από ξένους νεοελληνιστές είτε μεταφρασμένων, η στροφή του ενδιαφέροντος των μελετητών προς τη θεματική του χώρου και την εντοπιότητα ως συνολική τάση παρατηρείται πολύ πιο αργά.⁶⁶

Μόλις τη δεκαετία του 1960 η νεοελληνική κριτική κάνει τις πρώτες δειλές προσπάθειες να ερευνήσει το θέμα του τόπου στη λογοτεχνία. Η πρώτη σχετική μελέτη, που δεν αφορά καν άμεσα τη νεοελληνική λογοτεχνία, δημοσιεύεται στα 1964-1965· πρόκειται για το φιλοσοφικό άρθρο του Ευάγγελου Μουτσόπουλου, που πραγματεύεται (από τη σκοπιά της φαινομενολογικής προσέγγισης του Gaston Bachelard), τη δυναμική του χώρου στη νεότερη ευρωπαϊκή ποίηση (προπαντός στη γαλλική).⁶⁷

Η δεύτερη σημαντική μελέτη για την ανάλυση του τόπου ανήκει στον Edmund Keeley και αφορά την καθαφική Αλεξάνδρεια (1976).⁶⁸ Στη μονογραφία του ο Keeley εξετάζει

---

⁶⁵ Για την ανασκόπηση της νεοελληνικής κριτικής σχετικά με το θέμα της λογοτεχνικής πόλης / του γενέθλιου τόπου βοηθήθηκα από τη διατριβή του Θανάση Β. Κούγκουλου, *Η Ηπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική λογοτεχνία*, ό.π., βλ. ιδίως το κεφάλαιο 1.2.2. «Η θεματική του χώρου στην ελληνική κριτική», σ. 45-49.

⁶⁶ Για την παρουσία του τόπου στην πεζογραφία της γενιάς του 1880 και στο ηθογραφικό διήγημα βλ. την εισαγωγή του P. Mackridge, «Η ποιητική του χώρου και του χρόνου *Στου Χατζηφράγκου*», στο Κ. Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου. Τα σαραντάχρονα μιας χαμένης πολιτείας*, επιμ. Peter Mackridge, εκδ. Εστία, Αθήνα 1993, σ. 40-41. Του ίδιου, «The Textualization of Place in Greek Fiction, 1883-1903», *Journal of Mediterranean Studies* 2:2 (1992), σ. 148-168. Βλ. επίσης Σ. Πάνου, *Ποιητική του χώρου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1975. Γ. Μελισσαράτου, «Οι κοινοί τόποι της εντοπιότητας», στο Ε. Γ. Αυδίκος (επιμ.), *Κώστας Κρυστάλλης. Το έργο του στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Πρέβεζα, 11-13 Ιουνίου 1993), Δήμος Πρέβεζας, 1994, σ. 150-155. Α. Καστρινάκη, *Η φωνή του γενέθλιου τόπου. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1997, σ. 11-19. Γ. Αράγης, *Αστική εμπειρία και αστική ιθαγένεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2001. Μ. Καραγιάννης, *Η αισθητική της ιθαγένειας. Λογοτεχνία και τόπος. Η περίπτωση της Κοζάνης*, εκδ. Παρέμβαση, Κοζάνη 2001, σ. 22-24. Γ. Λαδογιάννη, «Η Σαμοθράκη του Ίωνος Δραγούμη. Τοπίο λυρισμού και τόπος του ιδεολογικού του στοχασμού», στο Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Αλέξη-Eudald Solá*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas – Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Granada 2004, σ. 201. Της ίδιας, «Πλατεία/αυλή. Η λειτουργία του χώρου στη δραματολογία του 20ού αιώνα», στο Π. Νούτσος (επιμ.), *Φιλοσοφία, Επιστήμες και Πολιτική. Συγκομιδή προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Εντύχη Μπιτσάκη*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τομέας Φιλοσοφίας, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998, σ. 154-155.

⁶⁷ Βλ. Ε. Μουτσόπουλος, «Η δυναμική του χώρου και η νεότερα ποίησης», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. ΙΕ' (1964-1965), σ. 310-338.

⁶⁸ Ε. Keeley, *Η καθαφική Αλεξάνδρεια. Εξέλιξη ενός μύθου*, μτφρ. Τζ. Μαστοράκη, Ίκαρος, Αθήνα 1991. Μετά από τη μελέτη του Keeley, ο μύθος της Αλεξάνδρειας εξετάζεται στο δημοτικό τραγούδι από τον G.

την πόλη-σύμβολο του Καβάφη από διάφορες σκοπιές (μεταφορική, πραγματική, μυθική κτλ.), προσφέροντας μια πλήρη εικόνα των μεταμορφώσεων της πόλης αυτής στον κόσμο της καθαφικής ποίησης. Το έργο του Keeley αποτελεί πρότυπο για περαιτέρω έρευνες της θεματικής του τόπου στη λογοτεχνία.

Το 1984 η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού διοργανώνει το Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας με τίτλο *Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές Κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος* και με αυτό τον τρόπο προωθεί τη μελέτη του χώρου/τόπου και στην εγχώρια κριτική. Στο συγκεκριμένο συμπόσιο έγιναν ανακοινώσεις και φιλολογικού περιεχομένου. Έτσι, η Βασιλική Κολυβά παρουσίασε τη μελέτη της για τον αστικό χώρο στα μυθιστορήματα των Γ. Θεοτοκά, Α. Τερζάκη και Κ. Πολίτη, όπου η λογοτεχνική πόλη προσεγγίζεται όχι με λογοτεχνικούς όρους, αλλά με όρους πιστότητας ως προς την πραγματική πόλη.⁶⁹ Η Βίκη Πάτσιου παρουσίασε τη μελέτη της για τη μυθιστορηματική αναπαράσταση του χώρου, εξετάζοντας την περίπτωση της Κέρκυρας του Κ. Θεοτόκη.⁷⁰ Σε αυτή τη μελέτη εξετάζεται η διαστρωμάτωση και ο συμβολισμός του λογοτεχνικού χώρου, και παρουσιάζεται η κίνηση των ηρώων μέσα σε αυτόν. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε την τεκμηριωμένη ανακοίνωση της Λ. Τσιριμώκου για τη λογοτεχνία της πόλης και τις πόλεις της λογοτεχνίας, με επίκεντρο την Αθήνα στην αφηγηματική πεζογραφία της περιόδου 1870-1920, η οποία επανεκδόθηκε αυτοτελώς το 1988.⁷¹

Η Τσιριμώκου χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία της πόλης ως «τοπογραφικά προσδιορισμένη λογοτεχνία», στην οποία τον πρωταγωνιστικό ρόλο έχει η πόλη, ενώ οι πλατείες, οι δρόμοι και οι γειτονιές της πόλης αποκτούν «προσωπικότητα». ⁷² Η μελετήτρια τονίζει πως οι πόλεις της λογοτεχνίας δεν συμπίπτουν με τις πόλεις της Ιστορίας, ενώ η εξέτασή τους έχει σχέση με το ευρύτερο πρόβλημα της *οργάνωσης του λογοτεχνικού χώρου* εντός του κειμένου.⁷³

Saupier, «Ο μύθος της Αλεξάνδρειας στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια», *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Συναγωγή μελετών (1968-2000)*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2001, σ. 387-400.

⁶⁹ Βλ. Β. Κολυβά, «Ο αστικός χώρος στα μυθιστορήματα των Γ. Θεοτοκά, Α. Τερζάκη και Κ. Πολίτη της δεκαετίας 1930-1940», στο *Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, ό.π., τ. Α', σ. 197-201.

⁷⁰ Βλ. Β. Πάτσιου, «Η μυθιστορηματική αναπαράσταση του χώρου. Η Κέρκυρα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη», στο *Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, ό.π., τ. Α', σ. 203-213.

⁷¹ Λ. Τσιριμώκου, «Γραμματολογία της πόλης: Λογοτεχνία της πόλης / Πόλεις της λογοτεχνίας. Αθήνα: 1870-1920», στο *Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές Κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος*, ό.π., σ. 167-196. Αυτοτελής έκδοση με ανθολόγιο κειμένων και με τίτλο *Λογοτεχνία της πόλης*, εκδ. Λωτός, Αθήνα 1988.

⁷² Λ. Τσιριμώκου, *Λογοτεχνία της πόλης*, ό.π., σ. 10-11.

⁷³ Βλ. ό.π., σ. 36.

Οι έννοιες *λογοτεχνία της πόλης* και *πόλεις της λογοτεχνίας* σε ό,τι αφορά τη νεοελληνική γραμματεία συμπληρώνονται και προεκτείνονται μέσα στη δεκαετία του 1990 από τους Peter Mackridge,⁷⁴ Henri Tonnet,⁷⁵ Βενετία Αποστολίδου,⁷⁶ Μαίρη Μικέ,⁷⁷ και άλλους.

Ο Mackridge εξετάζει τις σχέσεις ανάμεσα στην πραγματική και τη λογοτεχνική πόλη, αναλύοντας το μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη *Στου Χατζηφράγκου*, όπου η Σμύρνη παίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Όπως ακριβώς τα φανταστικά επεισόδια του μυθιστορήματος επικαλύπτονται με την ιστορική πραγματικότητα, έτσι και η λογοτεχνική πόλη, σύμφωνα με τον Mackridge, συναντιέται, χωρίς όμως να ταυτίζεται, με την πραγματική πόλη.⁷⁸ Σύμφωνα με τον Mackridge ο λογοτεχνικός χώρος ανήκει στον μύθο και στη φαντασία. Ο Tonnet ασχολείται με το θέμα της πρόσληψης της πόλης στα έργα των Ελλήνων συγγραφέων. Σύμφωνα με τον Tonnet, για να περιγράψει κανείς μια πόλη δεν αρκεί να την ονομάσει, πρέπει και να την φανταστεί.⁷⁹

Η Βενετία Αποστολίδου θεωρεί πως οι πόλεις των μυθιστορημάτων μπορούν να μελετηθούν «τελικά μέσα από τρεις μυθιστορηματικούς πόλους και τη διαπλοκή τους: τον χώρο (τοπογραφία), τον χρόνο (ιστορία) και τους ανθρώπους» τους.⁸⁰ Η Μαίρη Μικέ συνεξετάζει και ανθολογεί πεζά κείμενα, «στα οποία η ιστορική και συγκεκριμένη πόλη της Καβάλας διαθλάται, μετασχηματίζεται σε λογοτεχνική πόλη, αναλαμβάνει λειτουργίες και επωμίζεται αισθητικούς και ιδεολογικούς ρόλους».⁸¹

Εκτός από τις προαναφερθείσες, αναφέρουμε επίσης τις μελέτες της Άρτεμις Λεοντή,⁸² της Γεωργίας Γκότση,⁸³ της Τασούλας Μαρκομιχελάκη,⁸⁴ της Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου,⁸⁵

---

⁷⁴ P. Mackridge, «Η ποιητική του χώρου και του χρόνου *Στου Χατζηφράγκου*», ό.π., σ. 27-63.

⁷⁵ H. Tonnet, «Η εικόνα της πόλης στην ελληνική λογοτεχνία. Διαχρονική ανασκόπηση», *Μελέτες για τη νεοελληνική πεζογραφία*, μτφρ. Φ. Βλαχοπούλου, εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2009, σ. 415-428 (η πρώτη εκδοχή του άρθρου δημοσιεύτηκε στα γαλλικά το 1986).

⁷⁶ Β. Αποστολίδου, «Η Θεσσαλονίκη της *Μεγάλης Πλατείας*», *Εντευκτήριο* 14 (Μάρτιος 1991), σ. 73-85.

⁷⁷ Μ. Μικέ, *Λογοτεχνικά πρόσωπα της Καβάλας*, εκδ. Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 1990.

⁷⁸ P. Mackridge, «Η ποιητική του χώρου και του χρόνου *Στου Χατζηφράγκου*», ό.π., σ. 32.

⁷⁹ H. Tonnet, «Η εικόνα της πόλης στην ελληνική λογοτεχνία. Διαχρονική ανασκόπηση», ό.π., σ. 417-418.

⁸⁰ Β. Αποστολίδου, «Η Θεσσαλονίκη της *Μεγάλης Πλατείας*», ό.π., σ. 77.

⁸¹ Μ. Μικέ, *Λογοτεχνικά πρόσωπα της Καβάλας*, ό.π., σ. 11.

⁸² Α. Λεοντή, *Τοπογραφίες ελληνισμού. Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, μτφρ. Π. Στογιάννος, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, εκδ. Scripta, Αθήνα 1998 (α' αγγλ. έκδ. 1995).

⁸³ Γ. Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτεύουση, Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2004.

⁸⁴ Τ. Μαρκομιχελάκη, *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης. Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015.

⁸⁵ Φ. Αμπατζοπούλου, «Η γενοκτονία των Εβραίων στην πεζογραφία της Θεσσαλονίκης», *Η γραφή και η βάση: Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2000, σ. 245-269.

της Τιτίκας Καραβία και της Π. Καρούζου,⁸⁶ οι οποίες πιστοποιούν ότι προς τα τέλη του 20ού αιώνα η μελέτη του χώρου στη λογοτεχνία τίθεται στο προσκήνιο της νεοελληνικής κριτικής. Σημαντικές συλλογικές εκδόσεις και ανθολογίες ενισχύουν τη δυναμική αυτή. Έτσι, για παράδειγμα, το 1997 δημοσιεύεται μια πεζογραφική ανθολογία-λογοτεχνικός οδηγός για την Ελλάδα (μεταφρασμένη στην αγγλική γλώσσα), που ακολουθεί έναν σχεδιασμό ανά γεωγραφικές ενότητες.⁸⁷ Επίσης έχουμε από τις εκδόσεις Μεταίχμιο τη σειρά με γενικό τίτλο *Μια πόλη στη λογοτεχνία*, που άρχισε να κυκλοφορεί από το 2001. Η συγκεκριμένη σειρά ανιχνεύει τη λογοτεχνική αποτύπωση σημαντικών ελληνικών πόλεων ή πόλεων του εξωτερικού, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο για τον ελληνισμό.⁸⁸

Σε γενικές γραμμές, παρόλο που τον τελευταίο καιρό αυξάνεται ο αριθμός των άρθρων, μονογραφιών και διδακτορικών διατριβών που εστιάζουν στη μελέτη του λογοτεχνικού χώρου, πολύ λίγες μελέτες προτείνουν ένα θεωρητικό ερμηνευτικό μοντέλο ανάγνωσης. Οι περισσότερες σχετικές μελέτες της νεοελληνικής φιλολογίας εστιάζουν στην αναζήτηση της εικόνας μιας πόλης/ενός τόπου, χωρίς όμως να παρουσιάζουν θεωρητικά συμπεράσματα. Τις περισσότερες φορές τέτοιου είδους μελέτες αποσκοπούν στην επιβεβαίωση της αληθοφάνειας του λογοτεχνικού χώρου, δηλαδή στην απαρίθμηση στο κείμενο των υπαρκτών τοπογραφικών δεδομένων, με αποτέλεσμα να μην επωφελούνται ερμηνευτικά από τις θεωρητικές προσεγγίσεις για το θέμα.

---

⁸⁶ Π. Καρούζου – Τ. Καραβία, «Πλάνητες στην Αθήνα της μετανεωτερικότητας: όψεις της ρευστής πόλης σε διηγήματα του τέλους του 20ού αιώνα» στο Τ. Καραβία – Η. Πάσχου (επιμ.), *Η εικόνα της πόλης: Οπτικές και θέσεις με φόντο την Αθήνα*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2016, 87-103.

⁸⁷ Α. Leontis (επιμ.), *Greece: A Traveler's Literary Companion*, Whereabouts Press, San Francisco 1997.

⁸⁸ Η σειρά αυτή έχει γενικό υπεύθυνο τον πεζογράφο Κώστα Ακρίβο. Για την Κύπρο βλ. Κ. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Μια πόλη στη λογοτεχνία: Λευκωσία*, Μεταίχμιο 2010. Το βιβλίο απαρτίζεται από κείμενα τα οποία επέλεξε ο ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης με στόχο την “ψυχογράφηση” της πόλης και την ανάπλαση των εποχών μέσα από στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής.

1.3. Η προσέγγιση της πόλης/του γενέθλιου τόπου ως λογοτεχνικού μύθου

Η προσέγγιση του γενέθλιου τόπου στη λογοτεχνία, πέρα από τα ζητήματα της λογοτεχνικής αναπαράστασης του χώρου που θέτει, μας οδηγεί αναπόφευκτα και στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου, για την ακρίβεια: στο μοντέλο της πόλης ως λογοτεχνικού μύθου.

Για την ερμηνεία των μύθων⁸⁹ και τη σχέση τους με τη λογοτεχνία,⁹⁰ υπάρχουν αναρίθμητες μελέτες. Μέχρι τις μέρες μας ο μύθος αποτελεί αντικείμενο έρευνας πολλών διαφορετικών επιστημονικών κλάδων (π.χ. της Ανθρωπολογίας, της Ψυχολογίας, της Φιλοσοφίας, της Θρησκευολογίας), ωστόσο παραμένει ένας όρος πολυσήμαντος. Δεν είναι δυνατόν να διατρέξουμε εδώ αυτή την τεράστια βιβλιογραφία. Θα περιοριστούμε σε μερικές μόνο πολύ γενικές παρατηρήσεις.

Παρόλο που ο μύθος και η λογοτεχνία είναι αλληλένδετες έννοιες, η σχέση τους είναι αρκετά προβληματική: είναι και οι δύο επακόλουθα της σχέσης του ανθρώπου με τον κόσμο, αλλά δεν είναι σαφές αν η λογοτεχνία είναι εκείνη που διασώζει τους μύθους ή ο ίδιος ο μύθος πρέπει να θεωρηθεί λογοτεχνία. Έτσι, ο Β. Malinowski πιστεύει πως η λογοτεχνία είναι γέννημα του μύθου,⁹¹ ο R. Boyer υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μύθος που να μην είναι λογοτεχνικός,⁹² ο R. Chase θεωρεί ότι ο μύθος ήταν εξαρχής λογοτεχνία ή, καλύτερα, λογοτεχνική αποτύπωση του ανθρώπινου δράματος.⁹³ Συμμετέχοντας σε αυτή τη συζήτηση, ο Ζ. Σιαφλέκης μιλάει για τον διαρκή ανταγωνισμό μεταξύ μύθου και λογοτεχνικής αναπαράστασης του εξωτερικού κόσμου, ως προς την παραγωγή του μηνύματος.⁹⁴ Σύμφωνα με τον R. Barthes, η ποίηση είναι αντίσταση στον μύθο, γιατί ενώ ο μύθος «αποβλέπει σε μια υπερσημειοδότηση, σε μια διεύρυνση του πρωτογενούς

---

⁸⁹ Βλ. ενδεικτικά: Α. Losev, *The Dialectic of Myth*, translated from Russian by V. Marchenkov, Routledge, London 2003 (Α. Φ. Лосев, *Διαλεκτικά μύφα*, «Правда», Москва 1990)· R. Segal, *Μύθος*, μτφρ. Φ. Μιχελή, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007· Α. Κυριακίδου-Νέστορος, «Η ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα», στο *Ελληνική Μυθολογία*, τ. Α', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 241-301· Δ. Μήττα, *Απολογία για τον μύθο. Μια ιστορικοκριτική προσέγγιση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

⁹⁰ Ενδεικτικά: Ε. Meletinsky, *The Poetics of Myth, Theorists of Myth* (book 9), Routledge, London 1998 (Ε. Мелетинский, *Ποετικά μύφα*, Наука, Москва 1976)· J. Vickery (επιμ.), *Myth and Literature. Contemporary Theory and Practice*, University of Nebraska Press, Lincoln 1966· Γ. Βελουδής, *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, Γνώση, Αθήνα 1992, σ. 61-66. Ζ. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1998. Φρέρης Γ., «Η λογοτεχνία ως μύθος», *Δια-κείμενα* 1 (1999), σ. 9-20.

⁹¹ Βλ. Β. Malinowski, *Myth in Primitive Psychology*, London: Kegan Paul Trench Trübner, 1926, σ. 118.

⁹² Βλ. R. Boyer, «Existe-t-il un mythe qui ne soit pas littéraire?», στο P. Brunel (επιμ.), *Mythes et littérature*, Presses de l' Université de Paris-Sorbonne, 1994, σ. 162.

⁹³ Βλ. R. Chase, *Quest for myth*, LA: Louisiana State Univ. Press, 1949, σ. 109.

⁹⁴ Βλ. Ζ. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π., σ. 17-18.

συστήματος, η ποίηση τείνει σε μια υποσημειοδότηση, μια προσημειολογική κατάσταση της γλώσσας».⁹⁵ Οι πολυάριθμες αντίθετες απόψεις των ερευνητών εξηγούνται από το γεγονός που δεν υπάρχει συμφωνία στο τι ακριβώς είναι ο μύθος, όπως και ποια ακριβώς είναι η σχέση του με το λογοτεχνικό έργο. Ο μύθος μπορεί να εντοπίζεται στο αφηγηματικό σχήμα, στο πρότυπο, στο μοτίβο ή στο θέμα του λογοτεχνικού έργου, μπορεί να αφορά συλλογικά στερεότυπα (αρχέτυπα), μπορεί επίσης με τον όρο «μύθος» να περιγράφεται η μυθοποίηση κάποιου προσώπου ή τόπου.⁹⁶

Στην παρούσα περιγραφή θα περιοριστούμε αυστηρά στον όρο *λογοτεχνικός μύθος*, όπως προβάλλεται από τις σύγχρονες προσεγγίσεις της συγκριτικής γραμματολογίας. Το 1969 ο Pierre Albouy χρησιμοποιεί τον όρο *λογοτεχνικός μύθος*, που πολύ σύντομα καθιερώνεται στη φιλολογική κριτική. Ο Albouy διακρίνει ανάμεσα σε *θέμα* και *λογοτεχνικό μύθο*. Το *θέμα*, όπως λέει ο ίδιος, «συνίσταται στο σύνολο των εμφανίσεων του μυθικού προσώπου ή αντικειμένου μέσα στον υπό μελέτη λογοτεχνικό χώρο και χρόνο»· αντιθέτως, ο λογοτεχνικός μύθος «αφορά το αφήγημα που συνοδεύει τον μύθο, τον οποίο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί και μετασχηματίζει με μεγάλη ελευθερία, και από τις νέες σημασίες που προστίθενται σ' αυτό».⁹⁷

Στη συνέχεια ο Trousson υποστηρίζει πως ο όρος *λογοτεχνικός μύθος* είναι ασαφής γιατί προϋποθέτει μια ισοδυναμία ανάμεσα στον μύθο και τη λογοτεχνία, ενώ δεν πρέπει να συγχέουμε αυτές τις έννοιες.⁹⁸ Από την πλευρά του ο Pierre Brunel επιχειρεί να διαχωρίσει τα όρια του θρησκευτικο-τελετουργικού μύθου από τον λογοτεχνικό. Ο Brunel τονίζει ότι «η έννοια του λογοτεχνικού μύθου συνδέεται πάντα με ένα πρόσωπο που ιστοριογραφικά ανήκει είτε στην ελληνορωμαϊκή είτε στη νεότερη δυτικοευρωπαϊκή γραμματεία».⁹⁹ Έτσι, ο *λογοτεχνικός μύθος*, κατά τον Brunel, περιορίζεται αυστηρά μέσα στο πλαίσιο της λογοτεχνικής έκφρασης και η σχέση του με τον ιστορικό / θρησκευτικό μύθο είναι απλά σχέση καταγωγής. Ο Brunel υποστηρίζει επίσης πως για την ανάλυση των *λογοτεχνικών μύθων* θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη: πρώτον, η αξιολόγηση του ρόλου που παίζει ο μύθος σε επίπεδο μορφής· δεύτερον, η σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού

⁹⁵ Βλ. R. Barthes, *Μυθολογίες. Μάθημα*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, εκδ. Ράππα, 1979, σ. 212.

⁹⁶ Βλ. J.-P. Vernant, *Μύθος και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Αλεξοπούλου – Σ. Γεωργακόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 263.

⁹⁷ P. Albouy, *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Armand Colin, Paris 1969, σ. 8-9. Για τη μετάφραση του παραθέματος βλ. Ζ. Ι. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π., σ. 5.

⁹⁸ R. Trousson, *Thèmes et mythes: Questions de méthode*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1981, σ. 20.

⁹⁹ P. Brunel – A. Rousseau, *Τι είναι η συγκριτική γραμματολογία*, μτφρ. Δ. Αγγελάτος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998, σ. 125 (γαλλ. έκδ. *Qu'est-ce que la littérature compare?*, Colin, Paris 1983). Βλ. επίσης Ζ. Ι. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π., σ. 7.

πλασίου μέσα στο οποίο εγγράφεται η αναπαραγωγή του μύθου· τρίτον, η ψυχολογική επεξεργασία, συνειδητή ή ασυνείδητη, των μυθικών μορφών και καταστάσεων. Ο Brunel και ο Dabezies προτείνουν τον όρο *μυθοκριτική* για τη μελέτη των λογοτεχνικών μύθων.¹⁰⁰

Περνώντας τώρα, ειδικότερα, στην προσέγγιση του τόπου/της πόλης ως λογοτεχνικού μύθου, θα πρέπει να σημειωθούν τα ακόλουθα. Ο Chevrel σημειώνει πως στη γαλλική συγκριτολογική σχολή η έννοια *μύθος της πόλης* εισχωρεί στην επικράτεια του *λογοτεχνικού μύθου*.¹⁰¹ Στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές μελέτες που εντάσσουν τον τόπο στην επικράτεια του λογοτεχνικού μύθου.¹⁰² Έτσι, έχουμε τις προτάσεις του Ερατοσθένη Καψωμένου για την ποιητική μυθολογία του Αιγαίου,¹⁰³ της Γεωργίας Λαδογιάννη για τον γενέθλιο τόπο ως λογοτεχνικό μύθο με αναφορά στη δυτική Θεσσαλία,¹⁰⁴ της Βενετίας Αποστολίδου για τη μυθοποίηση του αστικού χώρου της Θεσσαλονίκης,¹⁰⁵ του Peter Mackridge για τον μύθο της Μικράς Ασίας στην πεζογραφία,¹⁰⁶ κ.ο.κ.

Όπως σημειώνει η Λαδογιάννη στη μελέτη της για τον γενέθλιο τόπο ως λογοτεχνικό μύθο, τον πρωταρχικό ρόλο στη λογοτεχνία του τόπου έχει ο αρχέγονος δεσμός με τα πάτρια εδάφη. Το μοτίβο του γενέθλιου τόπου εκφράζει τη λαχτάρα για την ένωση με τον κόσμο των προγόνων μας, έχει να κάνει με τις αξίες μας και με τις παραδόσεις που θέλουμε να μεταδώσουμε στις επόμενες γενιές.¹⁰⁷

---

¹⁰⁰ P. Brunel, *Mythocritique: Théorie et parcours*, PUF, Paris 1992, σ. 51.

¹⁰¹ Βλ. Y. Chevrel, *La littérature comparée*, Presses Universitaires de France, Paris 1989, σ. 60, 62-63.

¹⁰² Για μια γενική επισκόπηση βλ. Θ. Κούγκουλος, «Η πρόσληψη του λογοτεχνικού χώρου από τη νεοελληνική κριτική», στο *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας. Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά*, Πρακτικά ΙΔ΄ Διεθνούς επιστημονικής συνάντησης, Μνήμη Ξ. Κοκόλη (27-30 Μαρτίου 2014), Θεσσαλονίκη 2016, σ. 850.

¹⁰³ Ε. Γ. Καψωμένος, «Η μυθολογία του Αιγαίου στη νεοελληνική λογοτεχνία», στο Αλέξανδρος Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002), τ. Α΄: *Οι μαρτυρίες των λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 399-415.

¹⁰⁴ Γ. Λαδογιάννη, «Η Θεσσαλία ως λογοτεχνικός μύθος στους σύγχρονους Δυτικο-Θεσσαλούς λογοτέχνες (Μαρούλα Κλιάφα, Τούλα Τίγκα, Ηλίας Κεφάλας, Βαγγέλης Κάσσος)», Πρακτικά 5ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 5-7 Νοεμβρίου 1999), *Τρικαλινά* 20 (2000), σ. 127-138.

¹⁰⁵ Β. Αποστολίδου, «Ο ρόλος της πεζογραφίας στη μυθοποίηση της πόλης. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», στο *Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19ος-20ός αι.)*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, 27-30 Νοεμβρίου 1997), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 559-572.

¹⁰⁶ P. Mackridge, «The Myth of Asia Minor in Greek Fiction», στο R. Hirschon (επιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York – Oxford 2003, σ. 235-246.

¹⁰⁷ Όπως δηλώνει ο ψυχαναλυτής της ταυτότητας J. Hassoun, «η επιθυμία να εξασφαλιστεί μια συνέχεια στη διαδοχή των γενεών αντιστοιχεί σε μια εσωτερική αναγκαιότητα». Βλ. J. Hassoun, *Το κοντραμπάντο της μνήμης*, μτφρ. Α. Ασέρ, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1996, σ. 93.

Ο Σιαφλέκης αναφέρει κάποιες προϋποθέσεις για να υπαχθεί η αφηγηματική ανάπλαση της ιδιαίτερης πατρίδας στο σχήμα του λογοτεχνικού μύθου.¹⁰⁸ Συγκεκριμένα αναφέρεται στα βασικά γνωρίσματα της μυθοποιητικής διαδικασίας. Σύμφωνα με τον μελετητή, η αφηγηματική ανάπλαση του γενέθλιου τόπου πρέπει να διαθέτει:

- 1) μεταβλητά και αμετάβλητα στοιχεία που με αντίστοιχο τρόπο είτε διαφοροποιούνται είτε παραμένουν σταθερά στο λογοτεχνικό ταξίδι του μύθου,
- 2) διακειμενικότητα σε σχέση με προηγούμενα έργα (πράγμα που αφορά τόσο την πρόσληψή του από τον συγγραφέα όσο και από τον αναγνώστη),¹⁰⁹
- 3) συμβολικές σημασίες και συνδηλώσεις που συσχετίζονται με τον γενέθλιο τόπο,
- 4) ο γενέθλιος τόπος πρέπει συνέχεια να ανασχηματίζεται λογοτεχνικά, ώστε να μην εκλείπει ποτέ ως μύθος,
- 5) πρέπει να υπάρχει ανανέωση και διαρκής μετασχηματισμός μέσα από προσθαφαιρέσεις δεδομένων, που μεταβάλλουν το νοηματικό πλαίσιο κάθε λογοτεχνικού κειμένου που εντάσσεται στη μυθική γραμμή της εντοπιότητας.

Τέλος, κατά την άποψη της Βενετίας Αποστολίδου και του Τριαντάφυλλου Κωτόπουλου, για να δημιουργηθεί ένας μύθος για έναν τόπο, δεν φτάνει μόνο να έχουμε μια σειρά λογοτεχνικών έργων και συγγραφέων που επαναλαμβάνουν και προσθέτουν όψεις του συγκεκριμένου τόπου στη λογοτεχνία. Χρειάζεται συμβολή και άλλων ειδών του λόγου (π.χ. ιστοριογραφικού, δημοσιογραφικού), που θα μπορέσουν να διαδώσουν τον μύθο και να τον στερεώσουν.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Ζ. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π., σ. 13-26, 37-39, 47.

¹⁰⁹ Ο Σιαφλέκης εννοεί πως η κάθε καινούρια απόπειρα να μυθοποιηθεί ένας συγκεκριμένος γενέθλιος τόπος εμπεριέχει όλες τις προηγούμενες μυθοποιήσεις. Βλ. σχετικά Ζ. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π.

¹¹⁰ Β. Αποστολίδου, «Ο ρόλος της πεζογραφίας στη μυθοποίηση της πόλης. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», ό.π., σ. 564· Τ. Η. Κωτόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων. Ο ρόλος και οι λειτουργίες της λογοτεχνικής πόλης*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 343.

1.4. Μεθοδολογία – Στόχοι της έρευνας

Στην παρούσα εργασία αντιμετωπίζουμε την αφηγηματική ανάπλαση του τόπου της Κύπρου υπό το πρίσμα της μεταμόρφωσης της πραγματικής του γεωγραφίας σε λογοτεχνικό τόπο, λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο. Από μεθοδολογικής άποψης, στο πεδίο της έρευνας εμπίπτει όχι μόνο η Θεωρία της Λογοτεχνίας, και πιο ειδικά η θεωρία του λογοτεχνικού χώρου, του γενέθλιου τόπου ως λογοτεχνικού μύθου και ζητήματα εικονολογίας όπως σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, αλλά και η Ιστορία της Λογοτεχνίας, η οποία διαιρεί το υπό εξέταση υλικό σε περιόδους και λογοτεχνικές «γενιές», όπου γενικά εμφανίζεται σχετική ομοιογένεια στη λογοτεχνική κίνηση. Για την περιοδολόγηση της κυπριακής λογοτεχνίας και τη διάκριση σε γενιές θα γίνει ειδικός λόγος παρακάτω.

Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο και ανάλογα κάθε φορά με τον συγκεκριμένο στόχο που τίθεται, η έρευνα εξυπηρετείται από διάφορες προσεγγίσεις (βιογραφική, συγκριτική ιστορικο-γραμματολογική), οι οποίες συμβάλλουν στην πληρέστερη πραγμάτευση του θέματος. Πρωταρχικός ρόλος δίνεται στην ερμηνευτική των κειμένων, μέσα από την εκ του σύνεγγυς ανάγνωση ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος κειμένων, ποιητικών και πεζών, από την ελληνοκυπριακή λογοτεχνική παραγωγή.¹¹¹

Αναμφίβολα, η πιο αποδοτική μέθοδος εξέτασης του λογοτεχνικού μύθου του γενέθλιου τόπου είναι η συγκριτική διερεύνηση, αφού στην ουσία έχουμε να κάνουμε με την επανάληψη και τη μετεξέλιξη των ίδιων θεμάτων και μοτίβων σε πολλά κείμενα ενός συνόλου συγγραφέων, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την ιδιάζουσα παρουσία και σημασία του γενέθλιου τόπου στα λογοτεχνικά κείμενα των Κυπρίων λογοτεχνών του 20ού αιώνα. Η σύγκριση των αφηγήσεων και η καταγραφή των παραλλαγών και των μοτίβων στα κείμενα μπορεί να είναι διαχρονική ή μπορεί να περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, που παρουσιάζει πλήθος εκδοχών του λογοτεχνικού μύθου· ακολουθούμε και τις δύο δυνατότητες, ώστε να έχουμε μια όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένη εικόνα του μύθου της γενέθλιας πόλης/γης στη λογοτεχνία της Κύπρου σε μια κοινωνικο-ιστορική προοπτική.

---

¹¹¹ Βλ. Κ. Μιχαηλίδης, *Εισαγωγή στην Ερμηνευτική. Μια διαγραφή του ερμηνευτικού λόγου*, Λευκωσία 1984, σ. 7, για τον ορισμό της Ερμηνευτικής. Βλ. επίσης Μ. Delcroix – F. Hally (επιμ.), *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, επιμ.-μτφρ. Ι. Ν. Βασιλαράκης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000, σ. 22: η ανάγνωση θα πρέπει να βασίζεται στο close reading της σχολής της Νέας Κριτικής.

Στόχος της έρευνας είναι η ανάδειξη της πολλαπλής νοηματοδότησης του γενέθλιου τόπου μέσα από ένα σύνολο παραμέτρων, όπως η διαφοροποίηση *άστν / ύπαιθρος*, η επένδυση αξιών στον χώρο, η αναπαραστατική δύναμη των τοπωνυμίων στην αφήγηση, η ενεργή συμμετοχή της ιδιαίτερης πατρίδας στην πλοκή, η παρεμβολή της Ιστορίας, ο διάλογος με τη λαϊκή παράδοση και η χρήση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος.

Απώτερος στόχος είναι να εξεταστεί η πόλη/η ιδιαίτερη πατρίδα ως κοινωνικο-πολιτισμικό φαινόμενο, στη συμπλοκή της με την ιστορία, και ιδιαίτερα η ιδεολογική κατασκευή εικόνων της πόλης, ως βάση για τη συγκρότηση μιας ποιητικής της πόλης και του γενέθλιου τόπου στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου.

1.5. Η λογοτεχνία της Κύπρου: Απόψεις γύρω από την ορολογία – ερευνητικά ερωτήματα

Μολονότι σε όλες τις έγκυρες Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, η λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου παρουσιάζεται με ισχύο τρόπο, ή και λείπει εντελώς, εντούτοις, όπως έχει παρατηρηθεί, η κυπριακή παραγωγή θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως οργανικό και αδιάσπαστο μέρος της Νεοελληνικής γραμματείας. Όπως δηλώνεται στο σχετικό άρθρο του Λευτέρη Παπαλεοντίου στο *Λεξικό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*:

*Η κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα στο σώμα της ευρύτερης νεοελληνικής λογοτεχνίας, ανεξάρτητα από τις οποιεσδήποτε θεματικές και εκφραστικές ιδιαιτερότητές της, αφού γράφεται στην ελληνική γλώσσα ή, πιο σπάνια, στο κυπριακό ιδίωμα, και θα πρέπει να μελετηθεί ως τέτοια και να πάρει τη θέση της στις διάφορες γραμματολογικές θεωρήσεις και ανθολογήσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας [...]*¹¹²

Η επισκόπηση των μελετών που αφορούν τη λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι υπάρχει ένας έντονος προβληματισμός γύρω από την ορολογία. Οι μελετητές και οι ιστορικοί της λογοτεχνίας χρησιμοποιούν δύο όρους: «Κυπριακή Λογοτεχνία» και «Νεοελληνική Λογοτεχνία της Κύπρου». Σύμφωνα με τον Παντελή Βουτουρή, η συζήτηση γύρω από τους όρους «κυπριακή λογοτεχνία» και «νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου» έχει τις καταβολές της στην εποχή της Αγγλοκρατίας, όταν οι Εγγλέζοι προσπάθησαν να εμφυτεύσουν στους Κύπριους την «κυπριακή» συνείδηση, προβάλλοντας το τοπικό αντί του εθνικού. Το θέμα της ορολογίας έγινε και πάλι επίκαιρο τη δεκαετία του 1990 και εξής, όταν κατέθεσαν τα επιχειρήματά τους οι Φ. Δημητρακόπουλος και Ν. Ορφανίδης (που προκρίνουν τον όρο «νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου») και οι Γ. Κεχαγιόγλου, Λ. Παπαλεοντίου, Α. Ζήρας, Λ. Ζαφειρίου κ.ά. (που χρησιμοποιούν τον όρο «κυπριακή λογοτεχνία»).¹¹³ Εμείς στην παρούσα μελέτη υιοθετούμε τον όρο «νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου» εναλλακτικά προς τους όρους κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή ή λογοτεχνία της Κύπρου.

¹¹² Βλ. *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π. σ. 1182-1188. Για το θέμα αυτό βλ. επίσης το άρθρο του Γ. Κεχαγιόγλου, «Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία μέσα στο πλαίσιο των Ιστοριών της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», *Αντί* 151 (1980), σ. 32-35.

¹¹³ Βλ. τα σχετικά άρθρα στην *Ακτή*, τχ. 2 (Ανοιξη 1990), σ. 139-150, τχ. 3 (Καλοκαίρι 1990), σ. 322-327, τχ. 4 (Φθινόπωρο 1990), σ. 444-445. Βλ. επίσης Κεχαγιόγλου Γ., «Η σύγχρονη Κυπριακή Λογοτεχνία και το πλαίσιο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: μια επαρχιακή, τοπική, περιθωριακή, ανεξάρτητη, αυτόνομη, αυτοτελής ή αυτοδιάθετη λογοτεχνία;», *Νέα Εποχή* 3 [= 214], 1992, σ. 19-33, και Μ. Vittì, «Σκέψεις για την κυπριακή λογοτεχνία», *Μικροφιλολογικά* 22 (2007), σ. 4-6.

Ένα δεύτερο ζήτημα που τίθεται αφορά το ποιοι λογοτέχνες περιλαμβάνονται και ποιοι αποκλείονται από τη λογοτεχνία αυτή. Ο Γ. Π. Σαββίδης σε συνέντευξή του το 1979 εξήγησε το τι καταλαβαίνει όταν ακούει τον όρο «κυπριακή λογοτεχνία».¹¹⁴ Σύμφωνα με αυτόν, πρόκειται για τα έργα Κυπρίων που ζούν στην Κύπρο, γραμμένα ελληνικά, είτε στην κοινή νεοελληνική, είτε στο κυπριακό ιδίωμα. Όμως ο τόπος διαμονής του συγγραφέα ως καθοριστικό κριτήριο, όπως σημειώνει ο Π. Βουτουρής, «υποδεικνύει εμμέσως πλην σαφώς τη σχετικότητα και την ακαταλληλότητα του όρου “κυπριακή λογοτεχνία”», γιατί πλείστοι λογοτέχνες της Κύπρου έζησαν και εργάστηκαν στο εξωτερικό (στην Ελλάδα, στην Αίγυπτο, στην Αγγλία...). Άλλοι πάλι ερευνητές, κατά τον Βουτουρή, ενσωματώνουν στην «κυπριακή λογοτεχνία» όλους ανεξαιρέτως τους συγγραφείς, οι πρόγονοι των οποίων είχαν κυπριακή καταγωγή, παραβλέποντας εάν οι συγγραφείς αυτοί γεννήθηκαν εκτός Κύπρου, έζησαν εκτός Κύπρου, και δεν είχαν ούτε αυτοί ούτε το έργο τους καμία σχέση με την Κύπρο.¹¹⁵

Επομένως, τα κριτήρια της καταγωγής του συγγραφέα και του τόπου διαμονής του έχουν σχετική σημασία. Το μόνο ισχυρό κριτήριο για την οροθέτηση μιας γραμματείας είναι οπωσδήποτε η γλώσσα. Δεν μπορούμε λοιπόν να έχουμε μια «κυπριακή» λογοτεχνία, γραμμένη στην ελληνική γλώσσα, και να την διακρίνουμε από την ευρύτερη νεοελληνική.¹¹⁶ Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η καταγωγή του συγγραφέα, ο χώρος στον οποίο ζει και εκδίδει τα έργα του αποτελούν δευτερεύοντα παράγοντα, υπό την προϋπόθεση ότι ο συγγραφέας θεωρεί τον εαυτό του Κύπριο, αισθάνεται την Κύπρο ως ιδιαίτερη πατρίδα του και γράφει στα ελληνικά (ή στην κυπριακή διάλεκτο). Έτσι, στην παρούσα μελέτη στο σώμα των κειμένων που εξετάζουμε, περιλαμβάνουμε και τα έργα των Ελληνοκύπριων λογοτεχνών της διασποράς που μεγάλωσαν ή έζησαν καιρό στο εξωτερικό, και που είναι αφιερωμένα στον γενέθλιο τόπο τους (την Κύπρο).¹¹⁷ Στο

---

¹¹⁴ Γ. Π. Σαββίδης, «Η κυπριακή λογοτεχνία από ελλαδική σκοπιά», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Μαΐου 1979. Αναδημοσιεύτηκε στο Μ. Σαββίδης (επιμ.), *Το σπίτι της μνήμης: ανθολογία κυπριολογικών δημοσιευμάτων του Γ. Π. Σαββίδη*, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1997, σ. 39-47.

¹¹⁵ Πρόκειται για πανεπιστημιακές σημειώσεις του Π. Βουτουρή, με τίτλο «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία της Κύπρου. Συνοπτική Ιστορία», που χρησιμοποιήθηκαν σε μάθημά του στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, και αργότερα κυκλοφόρησαν σε τομίδιο ανεξάρτητα από αυτόν (όπως ο ίδιος με πληροφόρησε). Το παράθεμα στις σ. 13-14 του τομιδίου, η αναφορά στη συνέντευξη του Σαββίδη στη σ. 13.

¹¹⁶ Βλ. επ' αυτού τη μελέτη του Κ. Χατζηγιάννου, «Η ελληνικότητα της Κύπρου βάσει των γλωσσικών κριτηρίων», *Τα εν διασπορά*, τ. Α', Λευκωσία 1990, σ. 216-242.

¹¹⁷ Έχει επιβεβαιωθεί ήδη πως τα έργα των Ελληνοκυπρίων της διασποράς (ιδιαίτερος της κυπριακής ομογένειας της Αιγύπτου) διακρίθηκαν στον ευρύτερο λογοτεχνικό κόσμο και έχουν καταξιωθεί στον κανόνα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα ονόματα των Ν. Νικολαΐδη, Γ. Φ. Πιερίδη, Θ. Πιερίδη, Γ. Αλιθέρση κ.ά.

στόχαστρο της έρευνάς μας βρίσκεται επίσης και η «χαμένη» πόλη που αναπολούν στα έργα τους οι πρόσφυγες-λογοτέχνες, που βίωσαν την τραγωδία της εισβολής του 1974.¹¹⁸

Ένα άλλο ζήτημα που παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέρον είναι κατά πόσον στην περίπτωση της Κύπρου μπορούμε να μιλήσουμε για «αστική» ή για «προ-αστική» λογοτεχνία, αν δηλαδή το κυρίαρχο στοιχείο στην πρόσληψη του γενέθλιου τόπου είναι η πόλη ή η επαρχία. Δεδομένης της συντηρητικής φύσης της κυπριακής κοινωνίας, όπως έχει διαπιστώσει η κριτική, η λογοτεχνική παραγωγή χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια,¹¹⁹ γεγονός που αντανακλάται, όπως θα δούμε, σε έναν κύκλο σταθερών θεμάτων, όπως είναι ο δεσμός με τη φύση, το αίσθημα της κοινότητας, η αγάπη για την οικογενειακή εστία, το κυκλικό αίσθημα του χρόνου, ο ενιαίος χωροχρόνος κτλ.

Ένα τελευταίο ζήτημα που τίθεται είναι η σχέση κέντρου – περιφέρειας, και πιο ειδικά το ερώτημα κατά πόσον η λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου ακολουθεί τις τάσεις, καλλιτεχνικές και ιδεολογικές, του μητροπολιτικού κέντρου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, μιλώντας για την Κύπρο, βρισκόμαστε πάντα στην «περιφέρεια» σε σχέση με ένα «κέντρο», είτε αυτό λέγεται Αθήνα είτε Αλεξάνδρεια είτε Λονδίνο κλπ. Και από τη σκοπιά του μητροπολιτικού ή εθνικού κέντρου, μιλώντας για την Κύπρο βρισκόμαστε πάντα σε ένα μυθολογημένο ή μακρινό «αλλού», που έχει κι αυτό τη σημασία του για την πρόσληψη του γενέθλιου τόπου και της μητέρας (ή μητριάς) πατρίδας ειδικά σε περιόδους κρίσης σαν αυτές που ζει η Κύπρος στα χρόνια που εξετάζουμε, με αποκορύφωμα την εισβολή.

*

Με άξονα αυτά τα ερευνητικά ερωτήματα το κύριο μέρος της διατριβής που ακολουθεί οργανώνεται σε τρία Μέρη και περιλαμβάνει την εξέταση του έργου σημαντικών ποιητών και πεζογράφων της Κύπρου του 20ού αιώνα. Στο πρώτο μέρος μελετούμε τα λογοτεχνικά κείμενά τους σε μια ιστορικογραμματολογική προοπτική, για να δούμε πώς μέσα σε αυτά υφάινεται εξελικτικά ο λογοτεχνικός μύθος της πόλης και του γενέθλιου τόπου· παράλληλα προβαίνουμε στον προσδιορισμό και στην ερμηνεία των θεμάτων και των αφηγηματικών μοτίβων που κυριαρχούν στα έργα τους ανάλογα με την εποχή που γράφονται. Στο δεύτερο μέρος η έμφαση δίνεται στη σχέση του τόπου με την ιστορία: εξετάζονται οι τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης και πιο ειδικά η αντίληψη του ενιαίου χωροχρόνου που χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία της Κύπρου. Επιπλέον η σύσταση του

---

¹¹⁸ Σε αυτό το σημείο προκύπτει ένα άλλο ζήτημα που χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση. Τίθεται το ερώτημα εάν οι λογοτέχνες που κατάγονται από τα ελεύθερα εδάφη της Κύπρου και γράφουν για τον γενέθλιο τόπο (την πόλη τους) βιώνουν μέσα από τα έργα τους τον ίδιο καημό της πατρίδας, όπως εκείνοι που κατάγονται από τα κατεχόμενα.

¹¹⁹ Α. Ζήρας, *Όψεις της κυπριακής πεζογραφίας, 1900-2000*, εκδ. Αίπεια, Αθήνα 2010, σ. 33-34.

λογοτεχνικού μύθου του γενέθλιου τόπου εξετάζεται θεματολογικά, με άξονα τις βασικές θεματικές που συναρτώνται με τις ιστορικές περιπέτειες του νησιού στον 20ό αιώνα. Τέλος, στο τρίτο μέρος εξετάζουμε τις πολλαπλές όψεις-εικόνες της πατρίδας στα έργα των Ελληνοκύπριων δημιουργών, εστιάζοντας σε μερικές ειδικές περιπτώσεις, που δείχνουν πώς η πραγματική πόλη (η Αμμόχωστος, η Κερύνεια) μετασχηματίζεται σε λογοτεχνικό μύθο. Στα παραθέματα διατηρείται η ορθογραφία των εκδόσεων.

2. Ο ΓΕΝΕΘΛΙΟΣ ΤΟΠΟΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΥ 20ού αι.

(Ιστορικο-γραμματολογική επισκόπηση)

Η νεότερη φάση της λογοτεχνίας της Κύπρου, που μας απασχολεί σε αυτή τη μελέτη, διακρίνεται χονδρικά σε τρεις περιόδους: την περίοδο της Αγγλοκρατίας, που ξεκινάει το 1878 και φτάνει έως τα τέλη της δεκαετίας του '50, την περίοδο της Ανεξαρτησίας, που καλύπτει τη δεκαετία του '60 και φτάνει μέχρι το 1974, και τέλος, την πιο πρόσφατη περίοδο, από την τουρκική εισβολή και εξής. Το χρονολογικό όριο που θέσαμε για την έρευνά μας είναι η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2004), που δημιουργεί νέες ιστορικές συνθήκες για τον τόπο (έναν χρόνο πριν είχε γίνει το άνοιγμα των οδοφραγμάτων).

Σε ό,τι αφορά τις λογοτεχνικές «γενιές» –ένα πάντα προβληματικό ζήτημα χωρίς γενικώς αποδεκτά και ασφαλή κριτήρια–,¹²⁰ η διάκριση που έχει καθιερωθεί από τους ιστορικούς της λογοτεχνίας και τους κριτικούς και η οποία ακολουθεί την παραπάνω περιοδολόγηση είναι: λογοτέχνες «της πρώιμης» και «της ύστερης Αγγλοκρατίας», γενιά «της Ανεξαρτησίας», γενιά «της Εισβολής» – αν και οι τομές δεν είναι πάντα αυστηρά οριοθετημένες: για παράδειγμα, πολλοί από τους λογοτέχνες της γενιάς της Ανεξαρτησίας, γράφουν και πριν από αυτήν και ανδρώνονται στα χρόνια της ύστερης Αγγλοκρατίας, πολλοί μάλιστα συμμετέχουν και στον αγώνα του 1955-59, άρα θα μπορούσαν κάλλιστα να θεωρηθούν και γενιά του Αγώνα. Από την άλλη, όσοι γράφουν στα χρόνια της Ανεξαρτησίας εξακολουθούν να γράφουν και στα χρόνια μετά την εισβολή (οι δύο ιστορικοί σταθμοί δεν απέχουν παραπάνω από μια δεκαετία), άρα είναι δύσκολο να χαράξουμε ένα καθαρό όριο ανάμεσα στη γενιά της Ανεξαρτησίας και στη γενιά της Εισβολής. Για τη διευκόλυνση της περιγραφής ακολουθούμε την καθιερωμένη διάκριση των γενιών, λαμβάνοντας όμως υπόψη τους παραπάνω προβληματισμούς των ορίων τους.¹²¹

---

¹²⁰ Βλ. σχετικά P. Orecchioni, Για το πρόβλημα της περιοδολόγησης στην ιστορία της λογοτεχνίας. Χρονολογίες-κλειδιά και χρονολογικές αποκλίσεις», μτφρ. Μαριάννα Δήτσα, *Ο Πολίτης* 20 (Ιούνιος-Ιούλιος 1978), σ. 64-67.

¹²¹ Για ένα γενικό διάγραμμα, βλ. Α. Ζαφειρίου, *Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία. Γραμματολογικό σχέδιασμα*, Λευκωσία 1991. Βλ. επίσης Του ίδιου, *Κυπριακό Χρονολόγιο*, Λευκωσία 2008 και «Συνοπτικό χρονολόγιο 1960-2010», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 17-35. Πβ. και το μελέτημά του «Για τη νεότερη κυπριακή ποίηση. Ιστορικοί προσδιορισμοί – Συνοπτικό διάγραμμα», *Αντί* 236 (1983), σ. 50-52.

2.1. Κοινωνικο-ιστορικά δεδομένα

Θα ξεκινήσουμε την περιγραφή με ένα πολύ γενικό περίγραμμα της εξέλιξης του άστεως στην Κύπρο, εκ παραλλήλου με τη λογοτεχνία. Παρόλο που με την έλευση των Βρετανών στο νησί (1878) αναπτύσσεται η αστικοποίηση, είναι φανερό πως η παραδοσιακή κοινωνία της Κύπρου δεν θα μπορούσε να εμπνεύσει ακόμα αστικά έργα, επειδή δεν διέθετε τον παλμό του μοντέρνου πολιτισμού.

Μολονότι είναι δύσκολο να βγάλει κανείς άκρη από τα συχνά ετερόκλιτα στοιχεία που αναφέρονται σε λογής πηγές, αξίζει να αναφέρουμε τα παρακάτω που σημειώνει ένας έγκριτος μελετητής, ο Λεύκιος Ζαφειρίου:

Το 1901, στην τρίτη επίσημη απογραφή στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ο πληθυσμός της Κύπρου ανερχόταν σε 237.022 κατοίκους (186.173 το 1881 και 209.286 το 1891). Αξιοσημείωτο της απογραφής αυτής είναι το γεγονός ότι ο αγροτικός πληθυσμός παραμένει σχεδόν αναλλοίωτος σε ποσοστό 81,4% και ο αστικός σε 18,6%. Η Λευκωσία αριθμεί 14.752 κατοίκους (7.991 Έλληνες και 6.013 Τούρκους). Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ζει μέσα σε συνθήκες φτώχειας και εξαθλίωσης στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Είναι χαρακτηριστική άλλωστε η διαπίστωση του Άγγλου Κυβερνήτη Storrs το 1930 ότι το 70% του αγροτικού πληθυσμού είναι χρεωμένο στους τοκογλύφους. Ακόμη το 1921 το 64,22% του πληθυσμού παραμένει αναλόφαβητο, ενώ το 1931 ο δείκτης κατεβαίνει στο 53,84%. Η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος στα αστικά κέντρα αρχίζει μόλις το 1913, ενώ ο πληθυσμός το 1911 έχει ανέλθει σε 274.108 (Έλληνες 78,2%, Τούρκοι 20,6%), το 1921 σε 310.715 κατοίκους και το 1931 σε 347.959.¹²²

Σιγά σιγά, ωστόσο, οι πόλεις της Κύπρου από μικρά χωριά μετατρέπονται σε κέντρα του εμπορίου και αρχίζει να αναπτύσσεται πνευματική ζωή με την ίδρυση τυπογραφείων και εφημερίδων. Ο Παναγιώτης Περσιάνης στο βιβλίο του *Πόλεις και Πολιτισμός*, περιγράφει την περίοδο 1878-1931 ως διαμορφωτική αφού, κατά τον ίδιο, εκείνη την περίοδο πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες αλλαγές στο κοινωνικό και οικιστικό περιβάλλον.¹²³ Σημαντική περίοδος για την εξέλιξη και ανάπτυξη των πόλεων την περίοδο της Αγγλοκρατίας θα πρέπει να θεωρείται η περίοδος του Μεσοπολέμου.

¹²² Λ. Ζαφειρίου, «Η κυπριακή ποίηση στα χρόνια της Αγγλοκρατίας», Πρακτικά Εικοστού Εβδόμου Συμποσίου Ποίησης *Γιατί η ποίηση;*, Περί τεχνών, Πάτρα 2008.

¹²³ Π. Περσιάνης, *Πόλεις και πολιτισμός: ο ρόλος των κυπριακών πόλεων στη δημιουργία του νεότερου πολιτισμού της Κύπρου (1878-1931)*, Intercollege Press, Λευκωσία 2007.

Την περίοδο αυτή σημειώνεται μια πνευματική άνθηση στο νησί, καθώς η ίδια η Κύπρος αναπτύσσεται. Η ανάπτυξη της τυπογραφίας και της βιβλιοπαραγωγής, μαζί με την εμφάνιση των πρώτων καθαρά λογοτεχνικών περιοδικών,¹²⁴ η αύξηση του πληθυσμού και η συγκέντρωσή του σε αστικά κέντρα, όπου εγκαθίστανται οι πρώτες μονάδες βιομηχανικής παραγωγής, οι συνακόλουθες κοινωνικές διαφοροποιήσεις με την ανάδυση του εργατικού κινήματος, οι σχέσεις με το εθνικό κέντρο και ιδιαίτερα με τον Αιγυπτιώτη ελληνισμό – όλα αυτά οδήγησαν στην ανάπτυξη της λογοτεχνίας.¹²⁵ Με τις αστικές αλλαγές και με την επιρροή της ελληνικής και ευρωπαϊκής ρεαλιστικής πεζογραφίας, η αγροτική ηθογραφική τάση, κυρίαρχη στη λογοτεχνία της Κύπρου μέχρι τότε, υποχωρεί και αντικαθίσταται από ρεαλιστικές απεικονίσεις με επίκεντρο την πόλη.

Από το 1960, με τη σύσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας, εντείνεται η τάση προς την αστυφιλία και το νησί αναπτύσσει μια νέα δυναμική. Έτσι, οι νεότεροι Κύπριοι λογοτέχνες δεν μετοικούν πια εξόριστοι σε μεγάλα πνευματικά κέντρα του ελληνισμού, όπως συνέβαινε τη δεκαετία του 1930 με τον Λουκή Ακρίτα (που έζησε στην Αθήνα), ή ακόμα πιο παλιά στα χρόνια της Αγγλοκρατίας με τον Γλαύκο Αλιθέρη, τον Νίκο Νικολαΐδη, ή τους αδελφούς Πιερίδη, που μετακόμισαν στην Αίγυπτο για να ασχοληθούν με τη λογοτεχνία. Όπως σημειώνει ο Κώστας Προυσής, «όταν η Κύπρος ανακηρύχθηκε ελεύθερο, ανεξάρτητο κράτος, τα γράμματα, οι τέχνες, οι επιστήμες, η παιδεία, το εμπόριο, η βιομηχανία, γενικά η πνευματική και οικονομική ζωή του τόπου, αναπτύχθηκαν σημαντικά. Σ' όλα τα πεδία της ανθρώπινης ζωής και δράσης έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος, παρ' όλα τα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια που δεν έπαψαν να παρεμβάλλονται στον κυπριακό λαό από ποικίλες πηγές».¹²⁶

Πρόκειται για μια περίοδο έντονης αστικοποίησης και αλλαγής των ηθών, που αφήνει τα ίχνη της και στη λογοτεχνία. Παρατηρείται μια γενικότερη τάση ανανέωσης της μορφής και του περιεχομένου στο πλαίσιο του μοντερνισμού· αναπτύσσονται θέματα και τεχνικές που συσχετίζονται με την εσωτερικότητα σε συνδυασμό με παραδοσιακά, ιστορικά θέματα, αλλά και τις αφηγηματικές τεχνικές του ρεαλισμού. Οι κυριότερες ιδεολογικές τάσεις που επικρατούν την περίοδο της ανεξαρτησίας αντικατοπτρίζονται στον περιοδικό λογοτεχνικό

---

¹²⁴ Τη δεκαετία του 1930 στην Κύπρο κυκλοφορούν πλέον αρκετά σημαντικά λογοτεχνικά περιοδικά, όπως τα *Κυπριακά Γράμματα* (1934-1937, 1939-1956) και η *Πάφος* (1935-1947), που δημοσιεύουν τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα της λογοτεχνικής παραγωγής της Κύπρου, καθώς και του ευρύτερου χώρου του ελληνισμού και μεταφράσεις από τη διεθνή λογοτεχνία. Βλ. Α. Παπαλεοντίου, *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της Αγγλοκρατίας*, Λευκωσία 2001.

¹²⁵ Για ένα γενικό περίγραμμα βλ. Π. Βουτουρής, «Το σχήμα της κυπριακής λογοτεχνίας (1920-1945). Εξελιξείς στα χρόνια του Μεσοπολέμου», *Αντί* 236 (1983), σ. 40-42.

¹²⁶ Κ. Προυσής, *Θέματα και πρόσωπα της κυπριακής λογοτεχνίας*, Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1990, σ. 25.

τύπο που αναπτύσσεται πιο συστηματικά: στην αριστερή *Νέα Εποχή* (1959 κ.ε.), την ελληνοκεντρική *Πνευματική Κύπρο* (1960 κ.ε.) και τα κεντρώα *Κυπριακά Χρονικά* (1960-1967, 1969-1972).¹²⁷ Κυρίως η ομάδα των *Κυπριακών Χρονικών* παρουσιάζεται πιο δεκτική στις νέες καλλιτεχνικές αναζητήσεις και πιο ουδέτερη ιδεολογικά, δίνοντας το λογοτεχνικό στίγμα της εποχής, είτε μέσα από πιο μοντερνιστικές σε ό,τι αφορά την τεχνοτροπία προτάσεις είτε μέσα από παραδοσιακές.¹²⁸

Τα τραγικά γεγονότα του 1974 με την εισβολή και κατοχή του τουρκικού στρατού ανάγκασαν το 1/3 του πληθυσμού της Κύπρου να μετακινηθεί στο 65% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού στις πόλεις μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Το κυριότερο όμως ήταν η απώλεια σημαντικών πόλεων και περιοχών στο βόρειο τμήμα του νησιού, που είχαν μεγάλη ανάπτυξη (όπως η Αμμόχωστος, η Κερύνεια, η περιοχή της Μόρφου κλπ.). Ο βίαιος ξεριζωμός εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων από τις πατρογονικές τους εστίες, η παραβίαση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων (π.χ. στην ιδιοκτησία, στην ελευθερία μετακίνησης), η δύσκολη ενσωμάτωση των προσφύγων στο νότιο τμήμα, η μόνιμη αγωνία για την τύχη των αγνοουμένων, οδήγησαν σε μια σειρά από κοινωνικά και ψυχικά προβλήματα, με βασικότερο όλων το αίσθημα της ξενιτιάς στην ίδια την πατρίδα. Ο καημός της πατρίδας και το δράμα της προσφυγιάς κυριαρχούν στη λογοτεχνία της Κύπρου μετά την εισβολή. Το μοίρασμα του τόπου, ο διαμελισμός του νησιού, βιώνεται ως σωματική εμπειρία από τους λογοτέχνες.¹²⁹ Οι κατεχόμενοι τόποι γίνονται μυθικοί, καθώς “αγγίζονται” μόνο με τη μνήμη, τη νοσταλγία.

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά πώς διαμορφώνονται τα πράγματα στη λογοτεχνία του νησιού – με έμφαση στη θεματική της πόλης – ανά ιστορική περίοδο.

---

¹²⁷ Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου (Κ.Ε.Ε.Κ.), Λευκωσία 2010, σ. 449. Βλ. επίσης Γ. Μύρνης, «Σημειώσεις για περιοδικά λογοτεχνίας στην Κύπρο από το 1960 ως το 2010», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 232-239.

¹²⁸ Τέτοιες προτάσεις προωθούν λογοτέχνες όπως ο Π. Ιωαννίδης, η Η. Μελεάγρου, ο Γ. Κατσούρης, ο Χ. Γεωργίου κ.ά.. Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 449. Ο Λ. Παπαλεοντίου γράφει σχετικά: «Ο κύκλος των *Κυπριακών Χρονικών* έδωσε τα πρώτα δείγματα νεωτερικής πεζογραφίας, με ερεθίσματα νεωτερικά από την ξένη – ευρωπαϊκή λογοτεχνία αλλά και από το χαρακτηριστικό, για τα ελληνικά δεδομένα, παράδειγμα του Στρατή Τσίρκα. Προσέγγισαν τον κόσμο της Κύπρου και τη νέα τάξη πραγμάτων από μια ευρύτερη προοπτική, σε συνάρτηση με τον οικουμενικό άνθρωπο, την ύπαρξη και τα μεγάλα προβλήματα της ζωής. Η νεωτερική αφήγηση που προωθούσαν πρόσφερε τεμαχισμένη ή παλινδρομική ροή της πλοκής και λόγου, διαγραφή ή ανυπαρξία χαρακτήρων και αφηγητών, αποδίδοντας την πολύπλοκη αγχώδη σύγχρονη ζωή»: βλ. Λ. Παπαλεοντίου, «Το σχήμα της κυπριακής πεζογραφίας», *Στοχαστικές προσαρμογές. Για την Ιστορία της ευρύτερης Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Γαβριηλίδης. Αθήνα 2000, σ. 340.

¹²⁹ Π. Γαλάζη, «Ιδιαιτερότητες και αποκλίσεις στην ελληνική λογοτεχνία που γράφεται από Κυπρίους», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 54-56.

2.2. Η περίοδος της Αγγλοκρατίας (1878-1960)

Το 1878 η Κύπρος γίνεται βρετανικό προτεκτοράτο, το 1914 ανακηρύσσεται κτήση της Αγγλίας και το 1925 γίνεται επίσημα αποικία του Στέμματος. Η Τουρκία παραιτείται από κάθε δικαίωμά της στο νησί, και η Κύπρος τίθεται υπό την απόλυτη κυριαρχία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας το ζήτημα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα αναζωπυρώνεται κατά καιρούς (χαρακτηριστική η εξέγερση κατά του αποικιακού καθεστώτος του 1931, τα λεγόμενα *Οκτωβριανά*). Σκληρά κατασταλτικά μέτρα της αποικιακής κυβέρνησης εντείνονται μεταξύ 1933-1939 (η λεγόμενη περίοδος της «Παλμεροκρατίας»), πράγμα που έχει σοβαρές δυσμενείς επιπτώσεις και στην πνευματική κίνηση του νησιού. Ενισχύοντας τα μέτρα λογοκρισίας, οι αποικιοκράτες παρεμβαίνουν στην πνευματική ζωή του νησιού, ελέγχουν κείμενα που προορίζονταν για δημοσίευση, την αλληλογραφία με λογοτέχνες από την Ελλάδα και άλλες δραστηριότητες.¹³⁰

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι προσδοκίες για Ένωση και ο Αγώνας του 1955-59 δημιούργησαν συνθήκες μέσα στις οποίες η ποίηση και η πεζογραφία αναπόφευκτα κινήθηκαν στο πλαίσιο μιας «βιωμένης ιστορίας» και το θέμα του γενέθλιου τόπου συναρτήθηκε με τον ενωτικό Αγώνα. Στα έργα τους οι λογοτέχνες εκείνης της εποχής απεικονίζουν την κυπριακή κοινωνία των τελευταίων χρόνων της Αγγλοκρατίας και των πρώτων δεκαετιών της Ανεξαρτησίας, ταλαντευόμενοι ανάμεσα στην έξαρση του Αγώνα και στην πτώση του ιδανικού των επόμενων δεκαετιών.

2.2.1. Η πρώτη Αγγλοκρατία (1878 – 1939)

Μετά την πνευματική αδράνεια των χρόνων της Τουρκοκρατίας, η εμφάνιση των τυπογραφείων και του Τύπου στην Κύπρο οδηγεί στην ανάπτυξη της λογοτεχνίας.¹³¹ Αυτή την περίοδο δεν υπάρχουν ακόμα λογοτεχνικά περιοδικά, με αποτέλεσμα η λογοτεχνική

---

¹³⁰ Για έναν προσανατολισμό βλ. Π. Παπαπολυβίου, «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο (1878-1960)», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 19, εκδ. Δομή, Αθήνα 2006, σ. 482-531. Για την πνευματική ζωή της περιόδου της Αγγλοκρατίας βλ. διεξοδικά Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., κεφ. 6, σ. 287-446, απ' όπου και τα σχετικά στοιχεία που δίνονται παρακάτω για τα περιοδικά και την εν γένει κίνηση των ιδεών. Βλ. επίσης τα όσα αναφέρουν στο κοινό δημοσίευσμά τους οι Λ. Παπαλεοντίου – Κ. Ιωάννου, *Επιστολές από το αρχείο του Αντώνη Κ. Ιντιάνου (1878-1966). Πρώτη καταγραφή και παρουσίαση*, Λευκωσία 2007.

¹³¹ Η πρώτη εφημερίδα με τίτλο *Κύπρος – Cyprus* κυκλοφόρησε το 1878 στη Λάρνακα. Ήταν εβδομαδιαία και έβγαινε σε δύο γλώσσες: στα ελληνικά και στα αγγλικά. Για την ιστορία της έλευσης στην Κύπρο του τυπογραφείου και την έκδοση της πρώτης εφημερίδας βλ. Θ. Κωνσταντινίδη, «Ιστορία του πρώτου εν Κύπρω συστηθέντος τυπογραφείου και της πρώτης εκδοθείσης εφημερίδος», *Νέον Κίτιον*, 3/15.10.1879, 10/22.10.1879, 17/29.10.1879, 17/29.11.1879, 24/6.12.1879, αναδημοσιεύτηκε στο Κ. Κοκκινόφτας, *Η εμπορική σχολή Μιτσή Λεμύθου (1912-2004)*, Λευκωσία 2005, σ. 177-190.

κίνηση στο νησί να διοχετεύεται σε περιοδικά γενικού ενδιαφέροντος (π.χ. *Ζήνων*, 1906-1909, *Αυγή*, 1908-1911, *Κόσμος*, 1909-1911, *Αρμονία*, 1913-1914 κ.ά.), ή σε ετήσιες φιλολογικές εκδόσεις, όπου φιλοξενούνται και λογοτεχνικές δημιουργίες (πρωτότυπα λογοτεχνικά κείμενα και μεταφράσεις). Κυρίως όμως οι εφημερίδες της Κύπρου (όπως η *Σάλπιγξ* στη Λεμεσό, η *Ηχώ της Κύπρου* στη Λάρνακα κ.ά.) έχουν «φιλολογικές σελίδες», στις οποίες δημοσιεύονται λογοτεχνικά κείμενα, σημειώματα για λογοτεχνικά θέματα, κριτικά άρθρα κλπ. Γύρω από αυτές συγκεντρώνονται οι Κύπριοι λογοτέχνες και διανοούμενοι.

Την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μετά η λογοτεχνική κίνηση πυκνώνει. Σιγά σιγά στην Κύπρο εμφανίζονται τα πρώτα λογοτεχνικά περιοδικά (*Μούσα*, Λάρνακα 1917· *Μέλισσα*, Λευκωσία 1919· *Νέα Εποχή*, Αμμόχωστος 1921-1922· *Αβγή*, Λεμεσός 1924-1925). Ταυτόχρονα υπάρχουν έντονες συζητήσεις, κάποτε και συγκρούσεις, για τις ιδέες του σοσιαλισμού και του δημοτικισμού, που σταδιακά ανατρέπουν τις συντηρητικές προσεγγίσεις που επικρατούν στο νησί και σίγουρα ασκούν επιρροή πάνω στα λογοτεχνικά θέματα. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως στα χρόνια της Αγγλοκρατίας επικρατεί η αυστηρή αποικιακή λογοκρισία και η βρετανική προπαγάνδα, που δυναμώνει μετά από την εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931.

Ο αλυτρωτισμός και η έξαρση του ρομαντικού εθνικισμού, η όξυνση του γλωσσικού ζητήματος, καθώς και οι απόηχοι από ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά ρεύματα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη λογοτεχνική παραγωγή της πρώιμης Αγγλοκρατίας.¹³² Μέσα από τη λογοτεχνία αυτής της εποχής προβάλλεται έντονα ο εθνικός καημός και η επιθυμία για λύτρωση και εθνική δικαίωση. Η δεσπόζουσα θεματική του *φυλετικού καημού*, ειδικά στην ποίηση, έρχεται ως αντίδραση στις προσπάθειες του αφελληνισμού της Κύπρου από τους Βρετανούς αποικιοκράτες. Οι Κύπριοι ποιητές στρέφονται επίμονα προς το εντόπιο από ανάγκη να διατηρήσουν την καταγωγική συνέχεια, έχοντας μεγάλη αγωνία για την επιβίωση του τόπου.

Οι πρωτοπόροι της κυπριακής ποίησης της περιόδου της πρώιμης Αγγλοκρατίας είναι ο Βασίλης Μιχαηλίδης (1849-1917) και ο Δημήτρης Λιπέρτης (1866-1937). Τον Μιχαηλίδη και τον Λιπέρτη ακολουθούν ο Π. Λιασίδης (1901-1987), ο Κ. Καρνέρας (1900-1986) και πλήθος πιο νέων λογοτεχνών. Η διαλεκτική ποίηση αναπτύσσει τις καλύτερες παραδόσεις της προφορικής λαϊκής ποίησης, συμπεριλαμβανομένης της πλούσιας ποιητάρικης

---

¹³² Πολλά ποιήματα που γράφονται αυτή την περίοδο εμπνέονται από τον αθηναϊκό ρομαντισμό, γράφονται στην καθαρεύουσα και έχουν έντονο ερωτικό ή πατριδολατρικό χαρακτήρα (Θρασύβουλος Ρώπας, Ονούφριος Ιασονίδης, Ιωάννης Καραγεωργιάδης, Θεμιστοκλής Θεοχαρίδης κ.ά.). Αυτή την περίοδο όμως εμφανίζονται και λογοτέχνες (όπως η Πολυξένη Λοϊζιάδου, ο Μενέλαος Φραγκούδης, κ.ά.) που κάνουν προσπάθειες να ξεφύγουν από τα δεσμά του ρομαντισμού και της καθαρεύουσας.

παραγωγής. Σε ό,τι αφορά την πεζογραφία, τα πιο ενδιαφέροντα δείγματα γράφονται κυρίως από Κύπριους που ζούσαν εκτός Κύπρου, στην Αθήνα ή στις ελληνικές παροικίες της Αιγύπτου (Ν. Νικολαΐδης, Λ. Ακρίτας κ.ά.).

ΠΟΙΗΣΗ. Η ποίηση του **Βασίλη Μιχαηλίδη** αναμφισβήτητα αποτελεί την κορύφωση της κυπριακής ποιητικής παραγωγής κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Το πιο αξιόλογο μέρος του ποιητικού του έργου ο Μιχαηλίδης το έγραψε στην κυπριακή διάλεκτο (μεταξύ 1888-1895) και το εξέδωσε το 1911 (*Ποιήματα*).¹³³ Ο Μιχαηλίδης είχε περιορισμένη σχολική μόρφωση και διδάχθηκε κυρίως από τη δημοτική ποιητική παράδοση. Στις πιο γνωστές συνθέσεις του *Η 9^η Ιουλίου* και *Η Χιώτισσα* αντλεί τα θέματα από την ελληνική Επανάσταση του 1821 και εκφράζει τον πόθο του αλύτρωτου ελληνισμού για εθνική αποκατάσταση.

Στο εμβληματικότερο ποίημά του *Η 9^η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)*, με το οποίο καθιερώνεται ως τύπος εθνικού ποιητή, ο Μιχαηλίδης εκδηλώνει την αγάπη του προς την πατρίδα. Το ποίημα αναφέρεται στον απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των άλλων επισκόπων και προκρίτων της Κύπρου από τους Τούρκους στις 9 Ιουλίου 1821, «μετουσιώνοντας ποιητικά τη συλλογική εμπειρία του ελληνισμού της Κύπρου».¹³⁴ Στην *9^η Ιουλίου* ο ποιητής καταφέρνει να απεικονίσει το δράμα της πατρίδας του μέσα από την τραγωδία και ταυτόχρονα το μεγαλείο της κεντρικής μορφής του αρχιεπισκόπου Κυπριανού, στο πρόσωπο του οποίου εκφράζει τα συλλογικά οράματα των συμπατριωτών του και την πίστη τους για την επιβίωση της Ρωμοσύνης: «*Η ρωμοσύνη 'εννά χαθεί, όντας ο κόσμος λείψει!*».¹³⁵

Ο Μιχαηλίδης αντλεί υλικό τόσο από ιστορικές πηγές όσο και από την προφορική παράδοση του τόπου. Όπως και άλλοι σύγχρονοί του, επηρεάζεται κι αυτός σε μεγάλο βαθμό από τον αθηναϊκό ρομαντισμό (π.χ. από τη σύνθεση του Α. Σούτσου *Η τουρκομάχος Ελλάς*, 1850), αλλά και από τα δημοτικά τραγούδια. Στο ποίημα «*Το όρομαν του Ρωμιού*» (1917), όπως έχει παρατηρηθεί, «συνοψίζονται όλα τα στοιχεία της μεγαλοϊδεατικής ρομαντικής

¹³³ Βλ. Γ. Κατσούρης, *Βασίλης Μιχαηλίδης, η ζωή, η προσωπικότητα και το έργο του*, εκδ. Χ. Ανδρέου, Λευκωσία 2002 (¹1987). Για τον ποιητή και το έργο του βλ. τώρα τη διδακτορική διατριβή του Κ. Ιωάννου, *Η παράδοση και τα εκδοτικά προβλήματα του ποιητικού έργου του Κύπριου ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη: το παράδειγμα της «9^{ης} Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)»*, εκδ. Ηλία Επιφανίου, Λευκωσία 2017.

¹³⁴ Λ. Ζαφειρίου, *Η κυπριακή λογοτεχνία στον 20ό αιώνα: Συνοπτικό διάγραμμα*, εκδ. Δήμου Λευκωσίας, 2007.

¹³⁵ Β. Μιχαηλίδης, «*Η 9^η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)*», στ. 180. Χρησιμοποίηω την έκδοση: Β. Μιχαηλίδης, *Επιλεγμένα ποιήματα*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, εκδ. Μικροφιλολογικά, Λευκωσία 2013, σ. 91.

ιδεολογίας»¹³⁶ της εποχής του Μιχαηλίδη. Ο ποιητής αποτυπώνει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και το αίτημα του αλυτρωτισμού. Τα ιστορικά συμφραζόμενα μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους ευνοούν την αναζωπύρωση τέτοιου είδους μεγαλοϊδεατικών οραματισμών.

Οι σφαγές στη Χίο (τον Απρίλιο του 1822) ενέπνευσαν τον Μιχαηλίδη στο εκτενές ποίημά του *Η Χιώτισσα*. *Η Χιώτισσα* είναι ένα επικόλυρικό ποίημα γύρω από ένα επεισόδιο της εποχής του ξεσηκωμού του Έθνους.¹³⁷ Αφηγείται την ιστορία μιας κοπέλας από τη Χίο, που στην καταστροφή του νησιού της πουλήθηκε στην Κύπρο και ζούσε σκλάβο στο χαρέμι ενός Μπέη στη Λεμεσό. Μέσα από την ιστορία της λύτρωσης μιας δυστυχισμένης προσφυγοπούλας, ο Μιχαηλίδης υμνεί την ελληνική ψυχή που αρνείται να ζήσει σκλαβωμένη στα ξένα.

Με το έργο του ο Β. Μιχαηλίδης άσκησε μεγάλη επίδραση στους επιγόνους, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ο **Δημήτρης Λιπέρτης** (1866-1937). Το 1923 δημοσιεύει τον πρώτο τόμο των ποιημάτων του με τίτλο *Τζιυπριώτικα τραούδκια*. Ο δεύτερος τόμος, με πρόλογο του Κωστή Παλαμά, εκδίδεται το 1930, ενώ το 1934 και το 1937 τυπώνονται οι άλλοι δύο τόμοι. Όπως φαίνεται και από τον τίτλο *Τζιυπριώτικα τραούδκια*, στο επίκεντρο του έργου του Λιπέρτη βρίσκεται η Κύπρος, και ιδιαίτερα η κυπριακή κοινωνία του Μεσοπολέμου. Ο ποιητής εστιάζει το ενδιαφέρον του στη σύγχρονή του πραγματικότητα στο νησί, όπου συγκρούονται ο παλιός κόσμος με τον νέο.

Όπως σημειώνει ο Γεώργιος Α. Μαρκίδης στον πρόλόγο του στον πρώτο τόμο των *Τζιυπριώτικων τραουδικιών*,¹³⁸ ο Λιπέρτης στα ποιήματά του περιγράφει την ειρηνική αγροτική ζωή στην «πραγματική γλώσσα του Κύπριου αγρότη – στη γνήσια τοπολαλιά». Ο Μαρκίδης εντάσσει το έργο του ποιητή στη λεγόμενη «αγροτική ηθογραφία», που θυμίζει την «απλότητα των ειδυλλίων του Θεοκρίτου». Ο ίδιος σχολιάζει πως πολλά από τα «τραούδκια» του Λιπέρτη τελειώνουν με «το ηθικό συμπέρασμα», πως σε πολλά από αυτά υπάρχει «ένα βαθύ θρησκευτικό αίσθημα», κι ότι επίσης μέσα σε αυτά συναντάμε πολλές λαϊκές παροιμίες που εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό τη «λαϊκή θυμοσοφία».

Στον πρόλογο του δεύτερου τόμου των *Τζιυπριώτικων τραουδικιών* ο Κωστής Παλαμάς σημειώνει πως, ενώ ο Λιπέρτης έντεχνα καλλιεργεί τον στίχο του, την έμπνευση την

---

¹³⁶ Μ. Πιερός, «Χρονολόγιο Βασίλη Μιχαηλίδη» στο Βασίλης Μιχαηλίδης, *Η Ρωμοσύνη εν' φυλή συνότζιαρη του κόσμου*, φιλολ. επιμ. Μ. Πιερός, ΘΕΠΑΚ, Λευκωσία 2001, σ. 38.

¹³⁷ Βλ. σχετικά Α. Ιντιάνος, «Πρόλογος [στην εκλογή ποιημάτων του 1942]», παρατίθεται στο Βασίλης Μιχαηλίδης, *Η Ρωμοσύνη εν' φυλή συνότζιαρη του κόσμου*, φιλολ. επιμ. Μ. Πιερός, ΘΕΠΑΚ, Λευκωσία 2001, σ. 111.

¹³⁸ Δ. Λιπέρτης, *Τζιυπριώτικα τραούδκια*, τ. Α', πρόλ. Γ. Α. Μαρκίδης, εκδ. Ελευθερίας, Λευκωσία 1923, σ. 7-14.

βρίσκει σε μια άμεση επαφή με τη λαϊκή ψυχή.¹³⁹ Ένας από τους μεγαλύτερους πόθους του κυπριακού λαού είναι οπωσδήποτε η ελευθερία. Ένα από τα ποιήματα του δεύτερου τόμου που εκφράζει τη βαθιά επιθυμία της ελευθερίας, αλλά και το αναζωπυρωμένο πολιτικό αίτημα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα έχει τους εξής στίχους, που έχουν γίνει τραγούδι:

*Καρτερούμεν μέραν νύχταν να φυσήσ' ένας αέρας
Στουν τον τόπον πων καμένος, τζι' εθ θωρεί ποττέ δροσιάν,
Για να φέξη καρτερούμεν το φως τζιεινης της ημέρας
Πων να φέρη στον καθέναν τζιαί χαράν τζιαί ποσπασιάν...¹⁴⁰*

Ο δεύτερος αυτός τόμος αφιερώθηκε στους Κυπρίους που σκοτώθηκαν από τους Τούρκους τον Ιούλιο του 1821 και παρουσιάζει πατριωτικά ποιήματα, «στα οποία διακηρύσσονται το αίτημα του “αλυτρωτισμού” και ο πόθος της Ένωσης».¹⁴¹ Μετά την εξέγερση τον Οκτώβριο του 1931 αυξήθηκαν τα μέτρα λογοκρισίας, έτσι από τον τρίτο και τον τέταρτο τόμο των *Τζιυπριώτικων τραουδκιών* λείπουν τα πολιτικά-πατριωτικά ποιήματα.

Περνώντας τώρα στους Κυπρίους ποιητές της διασποράς, είναι γνωστό πως οι αρχές του 20ού αιώνα είναι η περίοδος ακμής της ελληνικής παροικίας της Αιγύπτου. Σημαντική θέση στην ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων κατέχουν δικαιωματικά οι Έλληνες και Κύπριοι διανοούμενοι που την απαρτίζουν, οι οποίοι έδωσαν ώθηση στα ελληνικά γράμματα και δημιούργησαν μια ολόκληρη εποχή (τη λεγόμενη «αλεξανδρινή εποχή»)¹⁴²

Ο πρώτος Κύπριος ποιητής που χρησιμοποίησε την πανελλήνια κοινή στο αξιόλογο έργο του ήταν ο **Γλαύκος Αλιθέρης** (ψευδώνυμο του Μιχάλη Χατζηδημητρίου). Τα περισσότερα χρόνια έζησε στην Αλεξάνδρεια όπου υπηρετούσε ως καθηγητής φυσικής αγωγής σε ελληνικά σχολεία και εκεί δημιούργησε το σημαντικότερο λογοτεχνικό έργο του. Η Αίγυπτος αποτέλεσε τη δεύτερη πατρίδα του ποιητή, αφού εκεί έζησε από το 1919 μέχρι το 1963. Όμως όλα τα χρόνια της απουσίας του στην Αίγυπτο παραμένει νοσταλγός του γενέθλιου τόπου του. Δεν παύει να συνεργάζεται με λογοτέχνες στην Κύπρο και να

¹³⁹ Δ. Λιπέρτης, *Τζιυπριώτικα τραουδκια*, τ. Β', εκδ. Κόσμος Λευκωσία 1930, σ. 8.

¹⁴⁰ Ο.π., σ. 27.

¹⁴¹ Γ. Κεχαγιόγλου – Α. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 295.

¹⁴² Για τους διανοούμενους αυτούς ο Κώστας Ουράνης, ανάμεσα σε άλλα, αναφέρει τα εξής: «Στην ιστορία της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας, σημαντική θέση καταλαμβάνουν οι διανοούμενοι της Αλεξάνδρειας, οι οποίοι με την ώθηση που έδωσαν στα νεοελληνικά γράμματα, δημιούργησαν μια εποχή, μια νέα “αλεξανδρινή εποχή”»: βλ. στο Μ. Γιαλουράκης, *Ιστορία των ελληνικών γραμμάτων στην Αίγυπτο*, Αλεξάνδρεια 1962, σ. 25.

δημοσιεύει σε κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά. Για το ποιητικό έργο του συγκαταλέγεται ανάμεσα στους σημαντικότερους Αιγυπτιώτες ποιητές.

Ο Αλιθέρσης δοκίμαζε διάφορες τεχνοτροπίες και παρακολουθούσε με μεγάλο ενδιαφέρον τα λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής. Από τα πρώτα του κιόλας βήματα επηρεάζεται από τα έργα του Κ. Παλαμά. Οι πρώτες του ποιητικές συλλογές *Τα γαλανά δακτυλιδάκια* (1919) και τα *Κρινάκια του γαλού* (1921) περιγράφονται από τον ίδιο ως «βιβλία των μιμήσεων». ¹⁴³ Ειδικά σε αυτές τις πρώτες συλλογές η ποίηση του Αλιθέρση είναι γεμάτη υπέροχες εικόνες, συχνά παρμένες από τη φύση, που τον βοηθούν να αποδώσει καλύτερα αυτό που θέλει (μέθοδος που χρησιμοποιεί συχνά και ο «δάσκαλός» του ο Παλαμάς). Π.χ. γοητεύεται ιδιαίτερα από τη νύχτα και τον θάνατο, καθώς και το μυστήριο που κρύβεται μέσα σε αυτά.

Την εποχή που η αποικιακή διοίκηση για πολιτικούς λόγους ενθάρρυνε την ανάδειξη της «κυπριακότητας» (μιας ιδιαίτερης κυπριακής ταυτότητας), ο Γλαύκος Αλιθέρσης μαζί με άλλους ποιητές δημοσίευσαν στο περιοδικό *Αβγή* ιδιωματικά ποιήματα για την κυπριακή παράδοση και ζωή. Ο Αλιθέρσης μας άφησε ολόκληρη συλλογή ποιημάτων στην κυπριακή διάλεκτο με τον τίτλο *Τα τραούδκια του αγρότη* (που έμεινε όμως αδημοσίευτη). ¹⁴⁴ Ο ίδιος, συγκρίνοντας τα ιδιωματικά του ποιήματα με τα έργα του Μιχαηλίδη και του Λιπέρτη, υποστηρίζει πως τα δικά του ποιήματα έχουν λιγότερο *ηρωισμό* και *αγροτισμό* και περισσότερο *αστισμό*, περισσότερη *γειτονιά*. ¹⁴⁵

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή του έργου του Αλιθέρση είναι η στάση του απέναντι στην αστική ζωή. Στο «Μία Στιγμή» ο ποιητής αντιπαραβάλλει τον τρόπο ζωής της μεγαλούπολης, με τους «μοντέρνους» ρυθμούς, τον θόρυβο, τις διαφημίσεις στους δρόμους κτλ., με τη ζωή στην ύπαιθρο. Είναι δύσκολο για τον «ρομαντικό ποιητή», όπως αποκαλεί τον εαυτό του, να ενταχθεί και να ζήσει στη μεγαλούπολη:

Κίνηση και πολύχρωμες ρεκλάμες φωτεινές.

Θόρυβος ξεκουφαντικός. Βιαστικά πλήθη.

[...] (*Πόντος γλαυκός. Πεύκα κ' εληές. Γκρεμνοί σταχτιοί.*

Βελάσματα. Σουρούλια. Ζωή απλή κ' ευλογημένη!

- *Ποιά καθυστέρηση ρομαντικού ποιητή,*

μοντέρνοι, πρωτοπόροι, εξελιγμένοι!) [...] ¹⁴⁶

¹⁴³ Βλ. σχετικά στο Μ. Γιαλουράκης, *Ιστορία των ελληνικών γραμμάτων στην Αίγυπτο*, ό.π., σ. 40.

¹⁴⁴ Ο Αλιθέρσης θεωρούσε ότι σε αυτά τα ιδιωματικά ποιήματα, σε σύγκριση με τα πρώτα ποιήματά του στην πανελλήνια κοινή, εμφανίζεται περισσότερο αυτάρκης.

¹⁴⁵ Γλ. Αλιθέρσης, «Φιλολογικά απομνημονεύματα», *Κυπριακά Γράμματα* 15 (1950), σ. 211-213.

¹⁴⁶ Γλ. Αλιθέρσης, *Θερισμοί και οργόματα*, Αλεξάνδρεια 1939, σ. 43.

Μία από τις εξέχουσες μορφές των γραμμάτων της Κύπρου υπήρξε και ο **Τεύκρος Ανθίας** από την Κοντέα, που έγινε γνωστός στον ευρύτερο χώρο του ελληνισμού με το βιβλίο *Τα σφυρίγματα του αλήτη* (1929). Τα ποιήματα του βιβλίου αυτού ήταν εμπνευσμένα από τα προσωπικά βιώματα του ποιητή στην Αθήνα όπου ζούσε άστεγος και άνεργος από το 1927 μέχρι το 1930.

Το 1930 ο ποιητής επιστρέφει στην Κύπρο και την ίδια χρονιά εκδίδει την ποιητική συλλογή *Άγιε Σατάν, ελέησόν με*, που αποτελεί καταδίκη μιας εποχής στην οποία δεσπόζει το κέρδος, ο πόλεμος, η εκμετάλλευση, η κοινωνική ανισότητα και η υποκρισία. Το ποίημα της συλλογής με τίτλο «Προσευχή» μας μεταφέρει στην κόλαση του 1930 – στην κόλαση της πείνας:

*Ελέησόν με, άγιε Σατάν, το βράδυ αυτό,
κι άκουσε, αν θέλεις, της κοιλιάς μου το γουργουρητό.
Κλαρίνα, πίπιζες, ταμπούρα, τα έντερά μου,
μια χλαλοή, ένα πανηγύρι διοργανώνουν [...]*¹⁴⁷

Ο Ανθίας αναφέρεται στη σκλαβιά και στην εκμετάλλευση, στην ανελευθερία και στην κτηνώδη ζωή του εργάτη:

*Άνθρωπος ήμουν κ' εγώ κάποια φορά
κ' έγινα ζώο, απ' των πραγμάτων τη φορά.
Ναι, κάποιο χτήνος, με τα πόδια του δεμένα,
που δεν μπορεί μες το λειβάδι να βοσκήσει,
δεν μπορεί τ' αφεντικό του να κλωσήσει,
γιατί το σφίγγουν οι αλυσίδες του, ωιμένα!*¹⁴⁸

Το 1931 ο Ανθίας συμμετέχει στα Οκτωβριανά, συλλαμβάνεται και βρίσκεται ανάμεσα στους τραυματίες από τα αποικιακά πυρά των Βρετανών. Εμπνευσμένος από την Οκτωβριανή Επανάσταση μεταφέρει τις επαναστατικές ιδέες στα έργα του. Η ποίησή του καταγράφει όλα τα επίκαιρα γεγονότα, όπως η αντίσταση της Κύπρου και της Ελλάδας, οι ελπίδες του για την κοινωνική αλλαγή και για την ελευθερία.

Μερικά χρόνια πριν από το ξέσπασμα του κυπριακού Αγώνα, ο Ανθίας υμνεί τις ομορφιές του γενέθλιου τόπου του και επιχειρεί να δείξει την ελληνική του φυσιογνωμία,

¹⁴⁷ Τ. Ανθίας, «Προσευχή», *Άγιε Σατάν, ελέησόν με* (Αθήνα 1930), βλ. στα *Ποιητικά άπαντα, 1928-1962*, Aegean Press, Λονδίνο 1962, σ. 39.

¹⁴⁸ Ο.π.

ενώ ταυτόχρονα καταγγέλει τους Βρετανούς αποικιοκράτες και γενικά εκφράζεται εναντίον της ξένης κυριαρχίας:

*Και φάνηκε μιαν ώρα – μαύρη ώρα –
ο τελευταίος κουρσάρος χρυσοθήρας.*

*Πυρόμορφος, ολόξανθος, αυθάδης
στην παγερή του ευγένεια,
μια μάσκα ανθρώπου
στην άγρια τη μορφή του λιονταριού.¹⁴⁹*

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 και λίγο μετά εμφανίζεται μια αξιόλογη σειρά πεζογράφων, μερικοί από τους οποίους συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην περαιτέρω ανάπτυξη των γραμμάτων στην Κύπρο.

Την περίοδο αυτή κυριαρχεί το όνομα του πεζογράφου **Νίκου Νικολαΐδη**. Γεννημένος στη Λευκωσία το 1884, ο Νικολαΐδης πρωτοεμφανίστηκε στα γράμματα το 1908 με τη δημοσίευση των αφηγημάτων «Προσευχή» και «Τα δεσμά» σε αθηναϊκά περιοδικά, ενώ η πρώτη επίσημη εμφάνισή του στον χώρο της λογοτεχνίας πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο το 1919 με το βιβλίο *Το γαλάζιο λουλούδι*. Η βρετανική κατοχή και το επαρχιακό πνεύμα που επικρατούσε στην Κύπρο εκείνης της εποχής δεν επέτρεψαν στον λογοτέχνη να αναπτύξει περισσότερο το ταλέντο και τις γνώσεις του, έτσι το 1923 αναγκάστηκε να φύγει στην Αίγυπτο. Ο Νικολαΐδης, αντί να προτιμήσει την κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια με την πολυάριθμη ελληνική παροικία και την πλούσια πνευματική κίνηση, επέλεξε να εγκατασταθεί στο Κάιρο που ήταν πιο λαϊκή αιγυπτιακή πόλη. Εκεί έγραψε και εξέδωσε το μεγαλύτερο μέρος του έργου του (από το 1924 μέχρι το 1955). Δημοσίευσε τρεις συλλογές πεζόμορφων ποιημάτων, τρεις συλλογές διηγημάτων, τρία μυθιστορήματα και το *Βιβλίο του Μοναχού*.¹⁵⁰

Η Φιλοθέη Κολίτση στη διδακτορική της διατριβή τοποθετεί τον Ν. Νικολαΐδη μαζί με τους μεταιχμιακούς συγγραφείς του 1920 που κινούνται ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα.¹⁵¹ Στα διηγήματά του τον λογοτέχνη απασχολούν καίρια κοινωνικά

¹⁴⁹ Τ. Ανθίας, *Κυπριακή Ραψωδία* (Κύπρος 1947), βλ. στα *Ποιητικά άπαντα, 1928-1962*, ό.π., σ. 398.

¹⁵⁰ Βλ. Ε. Παλαιολόγου-Πετρώνδα Ε., *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος. Μια ζωή σαν παραμύθι*, Λευκωσία 1988.

¹⁵¹ Φ. Κολίτση, *Tradition and modernity in Greek prose fiction of the 1920s*, University of Cambridge 1998 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Στα κείμενά του ο Νικολαΐδης ανταποκρίνεται στις λογοτεχνικές αναζητήσεις της εποχής, με τις συμβολιστικές αφαιρέσεις, το αίτημα της εσωτερικότητας, τις εξπρεσιονιστικές ενδοσκοπήσεις. Παράλληλα εισάγει «έναν τρόπο του βλέπειν», τον ειρωνικά αποστασιοποιημένο αφηγητή. Σε μερικά διηγήματα είναι παρών ένας αφηγητής, ο οποίος παρακολουθεί

προβλήματα, όπως η θέση της γυναίκας, η ανισότητα, η φτώχεια, η ανεργία, η πείνα, η τοκογλυφία, και ανθρώπινες συμπεριφορές που θέτουν τους ήρωες του Νικολαΐδη σε σοβαρούς προβληματισμούς.

Στο διήγημα «Σα σκυλί», για παράδειγμα, της τρίτης σειράς *Διηγημάτων* (1929) περιγράφεται μια αστική κοινωνία που αποδέχεται και ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες. Με το παράδειγμα ενός κηπουρού ο συγγραφέας μάς δείχνει πώς η υψηλή κοινωνία της Κύπρου των αρχών του 20ού αιώνα βλέπει έναν απλό υπηρέτη σαν σκυλί. Τον φωνάζουν «Φλώρ-Φλώρ», τον καλούν με χειρονομίες όπως κάνουν στα σκυλιά και του μιλάνε ανάλογα («Στη θέση σου, Φλώρ»), όταν πεθαίνει τον αγγίζουν με τη μύτη ενός παπουτσιού σαν να ήταν σκυλί και ούτε του κάνουν επίσημη κηδεία.

Εκτός από τα κοινωνικά θέματα που προβάλλονται σε αυτό το διήγημα, γίνεται αναφορά και στην εξέλιξη της πόλης της Λεμεσού. Η πόλη μεγαλώνει, στη θέση των παλιών αραχοντικών σπιτιών και των ωραίων κήπων κτίζονται μεγάλα κτίρια, ξενοδοχεία.

Πριν γίνει η Προκυμαία και κτιστεί το Ξενοδοχείο, η Λέσχη κι όλα αυτά τα μαγαζιά, ήταν εδώ εν' αραχοντικό παλιό. Σπίτι μονώροφο, τριγυρισμένο από κήπο...

Όταν το σπίτι άρχισε να κατεδαφίζεται, τα δέντρα να κόβονται, τ' άνθη κι οι πρασινάδες να ξεριζώνονται [...] Με τι μίσος κοιτούσε τους εργάτες που ξερίζωναν και χαλούσαν! (σ. 208)¹⁵²

Ένα από τα καίρια ζητήματα που τίγονται σε αυτό το διήγημα είναι η αντίθεση της παραδοσιακής κοινωνίας (στο πρόσωπο του γέροντα Φλώρου) με τη σύγχρονη αστική κοινωνία της Λεμεσού, η οποία προσαρμόζεται εύκολα και γρήγορα στους μοντέρνους ρυθμούς της ζωής. Παρόλο που δεν υπάρχουν άμεσες δηλώσεις, σε αυτό το έργο υπάρχει η έμμεση «σιωπηλή» αντίσταση του μεγάλου σε ηλικία ανθρώπου απέναντι στον εκσυγχρονισμό της πόλης – ενός ανθρώπου, που είναι δεμένος με τον συγκεκριμένο τόπο (με τον κήπο στο οποίο δούλευε όλη του τη ζωή) και δεν θέλει να το αφήσει με τίποτα.

Ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Ν. Νικολαΐδη είναι το μυθιστόρημα *Πέρ' απ' το Καλό και το Κακό* (1940), που εξετάζει τη θέση της γυναίκας στην κλειστή κοινωνία της Κύπρου. Ο Νικολαΐδης αναπτύσσει το θέμα προβάλλοντας δύο νεαρές γυναίκες που έχουν στόχο να βρουν γαμπρό για να αποφύγουν το στίγμα της γεροντοκόρης.

Ο ίδιος ο συγγραφέας στον πρόλογο του μυθιστορήματος εξηγεί τον λόγο που τον ώθησε να γράψει την ιστορία του. Έτσι, κάνει αναφορά στο νησί του:

εξ αποστάσεως το δράμα των ηρώων και δεν παίρνει θέση (τέτοιου είδους ειρωνικές στρατηγικές χρησιμοποιούνται σε διηγήματα όπως «Οι υπηρέτες», «Το κορόιδο», «Σαν σκυλί» κ.ά).

¹⁵² Ν. Νικολαΐδης, «Σα σκυλί», *Επιλεγμένα διηγήματα*, επιμ. Β. Βασιλειάδης, εκδ. Αρμίδα, Λευκωσία 2011, σ. 208-213.

Στο νησί μου, είναι κάποιες ιστορίες της ζωής, και μια απ' αυτές είναι κι η ιστορία των δύο αδερφάδων. Οι αγαθοί νησιώτες μιλήσανε πολύ γι' αυτές τις αδερφάδες, κι ως την ώρα τις αναφέρνουν σα γίνεται λόγος για τα παράξενα και τ' αζεδιάλυτα πράματα αυτού του κόσμου. Εμένα, το συνηθισμένο αυτής της ιστορίας, με τις μικρές, μα σημαντικές λεπτομέρειες – που δείχνουν τον συγκλονιστικό αγώνα των ανθρώπων, που με τα φτωχά τους μέσα προσπαθάν να αναγκάσουν τη ζωή να κρατήσει την υπόσχεσή της – με συγκινεί, και με παρορμά να καταπιαστώ με την ανιστόρησή της. (σ. 7)¹⁵³

Ο Νικολαΐδης στο μυθιστόρημά του ασχολείται με τη συντηρητική κοινωνία του γενέθλιου τόπου του και εστιάζει στον αγώνα του ανθρώπου που προσπαθεί να ξεφύγει από τα δεσμά των περιορισμών που του επιβάλλονται. Τον ενδιαφέρει ο απλός και συνηθισμένος άνθρωπος που αντιμετωπίζει την πίεση των κοινωνικών προσδοκιών και της κοινής γνώμης με αποτέλεσμα να κινδυνεύει να χάσει το «εγώ» του: *«Το τι θα έλεγε ο κόσμος της έγινε μια δεύτερη συνείδηση»* (σ. 75).

Παρατηρώντας τη ζωή των κοριτσιών, λαμβάνουμε πλήθος λαογραφικών στοιχείων και κοινωνικών αντιλήψεων του αστικού χώρου της Κύπρου. Τα στοιχεία που εμπλουτίζουν το έργο και το κάνουν πολύτιμο για τον σύγχρονο αναγνώστη είναι: το δικαίωμα της μεγαλύτερης κόρης να παντρεύεται πρώτη, το καθήκον του πατέρα για αποκατάσταση των κοριτσιών, ο θεσμός της προίκας, η σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα, τα θέματα της κληρονομιάς, το προξενιό, τα μάγια, τα ξόρκια κ.ά. Με λεπτομέρεια ο συγγραφέας μας περιγράφει το σπίτι, τα προικιά. Ο Νικολαΐδης κάνει αναφορά και στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη που συμβιώνει στις αντιλήψεις της κοινωνίας με τα ειδωλολατρικά στοιχεία και με μάγια (σ. 62-64). Είναι σαφές ότι όλα αυτά τα στοιχεία χαρακτηρίζουν μια τυπική παραδοσιακή κοινωνία με τα ήθη και τα έθιμά της.

Ο Νικολαΐδης κάνει αστική ηθογραφία – η ιστορία διαδραματίζεται σε μια γειτονιά της «Χώρας», στο κλειστό σπίτι των κοριτσιών – και δείχνει πως ο εξαστισμός της κυπριακής κοινωνίας δεν έχει διαγράψει ακόμα τα ήθη της επαρχίας, τη νοοτροπία του χωριού από την καθημερινότητα των κατοίκων μιας πόλης. Ειδική θέση δίνεται στην αντίληψη πως η γυναίκα καταξιώνεται μόνο και μόνο εάν παντρευτεί, αλλιώς είναι καταδικασμένη να μείνει στο ράφι και να θεωρηθεί κοινωνικά άχρηστη. Κατά κάποιον τρόπο μπορούμε να πούμε πως οι δύο κοπέλες αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικά κοινωνικά στρώματα της Κύπρου: το *λαϊκό* και το (οιονεί) *αστικό*, μια που η μία αφήνει το σχολείο για να γίνει καλή νοικοκυρά, ενώ η άλλη μαθαίνει γράμματα και τρόπους επιδιώκοντας να παντρευτεί έναν δημόσιο υπάλληλο. Από τη μια πλευρά ο αφηγητής ειρωνεύεται τις πρωταγωνίστριές του που

---

¹⁵³ Χρησιμοποίησα την έκδοση: Ν. Νικολαΐδης, *Πέρα απ' το Καλό και το Κακό*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1994.

περνάνε τη ζωή τους κυνηγώντας έναν καλό άντρα, από την άλλη κατανοεί πως είναι προϊόν μιας κοινωνίας, που φαίνεται να έχει εκσυγχρονιστεί αλλά κατά βάθος παραμένει πολύ παραδοσιακή.

Άλλος ένας από τους πιο αξιόλογους πεζογράφους της νεοελληνικής λογοτεχνίας υπήρξε ο **Λουκής Ακρίτας** από τη Μόρφου. Ήταν ένας άνθρωπος γεμάτος πνευματικές ανησυχίες και αναζητήσεις που κατέφυγε στην Αθήνα και σύντομα αναδείχθηκε ανάμεσα στις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της πνευματικής και πολιτικής ζωής του σύγχρονου ελληνισμού. Ο Ακρίτας έζησε σε μια περίοδο μεταβατική για τη λογοτεχνία της Κύπρου, τόσο σε θεματολογικό επίπεδο (πρόκειται για τη μετάβαση από την ηθογραφία στον κοινωνικό προβληματισμό και από τον αγροτικό στον αστικό χώρο) όσο και σε ειδολογικό (μετάβαση από το διήγημα στο μυθιστόρημα). Αρχικά ο συγγραφέας ασχολήθηκε με τη διηγηματογραφία, μέσα στην οποία παρατηρούμε δείγματα παρωχημένης ηθογραφίας και ανερχόμενης κοινωνιστικής γραφής. Τα πρώτα διηγήματα του Ακρίτα καταγράφουν εικόνες της αγροτικής ζωής στο περιβάλλον του χωριού και της υπαίθρου και βασίζονται στις προσωπικές εμπειρίες από την παιδική ηλικία του (π.χ. «Το κυπαρίσσι», «Κι έτσι ξεπουλήθηκε το άλογο»). Υπάρχουν επίσης πολλά διηγήματα που μπορούν να χαρακτηριστούν κοινωνικά, αφού περιγράφουν τη διαβίωση των ηρώων υπό συνθήκες στέρησης, καθώς και τις δύσκολες εργασιακές συνθήκες σε έναν κόσμο κοινωνικής ανισότητας και μιζέριας. Ο Ακρίτας επικρίνει τις κοινωνικές καταστάσεις και ψυχογραφεί τους ήρωές του, όπως και οι άλλοι Κύπριοι λογοτέχνες της εποχής του (π.χ. Ν. Νικολαΐδης, Τ. Ανθίας, Κ. Μόντης κ.ά.).

Το πρώτο έργο μεγάλης έκτασης του Ακρίτα έχει τίτλο *Νέος με καλές συστάσεις* (1935) (από πολλούς μελετητές θεωρείται ως αυτοβιογραφική νουβέλα παρά ως μυθιστόρημα). Σ' αυτό το έργο ο συγγραφέας αφηγείται την ιστορία ενός Κύπριου που άφησε το χωριό του και μετακόμισε στην Αθήνα για να βρει καλύτερη τύχη –μια συνηθισμένη για εκείνα τα χρόνια κίνηση– και να αποκατασταθεί επαγγελματικά ως δημοσιογράφος. Στην Αθήνα έρχεται αντιμέτωπος με το φάσμα της ανεργίας και της πείνας. Τελικά, μέσω της δοκιμασίας της πείνας και της στέρησης ο ήρωας φτάνει στην ωρίμανση και εντάσσεται με επιτυχία στην κοινωνία. Ο *Νέος με καλές συστάσεις* συνοψίζει σχεδόν όλες τις τάσεις που αντικατοπτρίζονται στην πεζογραφία της δεκαετίας του 1920 και του 1930. Ο Ακρίτας δανείζεται στοιχεία που αφορούν το βασικό θέμα της πείνας, τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που την προκαλούν και τις ψυχολογικές μεταπτώσεις του πρωταγωνιστή και τα προσαρμόζει στα ελληνικά δεδομένα.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ Ο Ακρίτας δέχεται επιδράσεις από την πολυδιαβασμένη τότε *Πείνα* του Knut Hamsun, καθώς και από τον ρωσικό νατουραλισμό μέσα στο πλαίσιο της ανατροπής του ηθογραφικού κλίματος.

Όπως σημειώνει η Δέσποινα Κολτσίδα στη μεταπτυχιακή της εργασία για το πεζογραφικό έργο του Λουκή Ακρίτα,¹⁵⁵ ο πρωταγωνιστής μπαίνει σε μια διαδικασία ωρίμανσης, ενώ το αφήγημα μετατρέπεται σε πεζογράφημα «διάπλασης» ή «μαθητείας»: η αθωότητα του πρωταγωνιστή, που έχει να κάνει με την ηλικία του αλλά και με την ανατροφή του σε αγροτικό περιβάλλον (που μπορεί να ταυτιστεί με τη Μόρφου, τον γενέθλιο τόπο του συγγραφέα), μέσα από την αναμέτρησή του με διάφορες δυσκολίες που αντιμετωπίζει στο αστικό περιβάλλον, δίνει τη θέση της στη συνειδητοποίηση της γύρω πραγματικότητας, αλλά και της προηγούμενης πλάνης του:

Γιατί ο κάμπος ήτανε πολύ πλατύς και τα στάρια φυτρώνανε την ίδια εποχή, χρύσωναν με τον καιρό και γέμιζαν τις αποθήκες. Στο τραπέζι το ζεστό φαγί και το μαύρο κρασί περίμενε όλους μας. Και το βράδυ ήτανε ήσυχο το κρεβάτι. Τώρα, το μόνο που μου απόμεινε, είναι ένας φόβος. Μπορεί να είναι ο φόβος για την πολιτεία. Τη νιώθω κάθε μέρα να με βαραίνει και να μου θυμίζει πως είμαι ένα σκουλήκι, μικρό, μικρούτσικο που κινδυνεύει να το πατήσει όποιος περάσει, χωρίς ν' ακουστεί ένα γκούξιμο. Έτσι ήσυχα, πολύ ήσυχα! (σ. 95)¹⁵⁶

Η εξέλιξη της ιστορίας ακολουθεί την παραδοσιακή διάρθρωση του μυθιστορήματος διάπλασης ή διαμόρφωσης: ο κεντρικός ήρωας είναι νέος, έχει φύγει από το πατρικό του σπίτι με σκοπό να αποκομίσει υλικό και πνευματικό πλούτο. Μπροστά του ανοίγεται ένας καινούριος κόσμος με καινούριες εμπειρίες. Η διαδικασία της μύησης σε αυτόν τον καινούριο κόσμο γίνεται μέσα από την αντιπαράθεση και τη σύγκρουση των αντίθετων στοιχείων που συνιστούν τα δίπολα αγροτικό vs αστικό περιβάλλον, οικογένεια vs κοινωνία, οικείο vs ανοίκειο.¹⁵⁷

Οι αναδρομικές αφηγήσεις που σχετίζονται με την Κύπρο τοποθετούνται συνήθως σε κομβικά σημεία, όταν ο αφηγητής έρχεται αντιμέτωπος με την πείνα και τις δυσκολίες. Με συμβολικό τρόπο η πατρίδα και η νοσταλγία για αυτήν αποτελούν το «αντίδοτο» στη δύσκολη κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Δηλαδή, ο γενέθλιος τόπος στη συγκεκριμένη περίπτωση λειτουργεί σαν ένα δίχτυ συναισθηματικής ασφάλειας για τον αφηγητή:

---

¹⁵⁵ Βλ. Δ. Κολτσίδα, *Το πεζογραφικό και θεατρικό έργο του Λουκή Ακρίτα*, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009, σ. 27.

¹⁵⁶ Λ. Ακρίτας, *Νέος με καλές συστάσεις*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1981.

¹⁵⁷ Ο νέος γίνεται μετωνυμία της νέας γενιάς και η *νεότητα* αποτελεί μια εννοιολογική κατηγορία. Ο Λ. Ακρίτας φαίνεται να συμμερίζεται την ίδια προβληματική με άλλους συγγραφείς της Γενιάς του Τριάντα (τον Γ. Θεοτοκά, τον Κ. Πολίτη κ.ά.). Για το θέμα βλ. το βιβλίο της Α. Καστρινάκη, *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία, 1890-1945*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.

Με πιάνει μια λύπη απ' τις κουβέντες του. Όλα σκοτεινά κι άραχλα που δεν τα είχα σκεφτεί ποτές. Ως τώρα έβλεπα μονάχα το χορτάρι του κάμπου να φυτρώνει κάθε Σεπτέμβρη, να χάνεται κι ύστερα πάλι να ιδρώνει η γης απ' το πράσινο – μια χαρά κι ένα τραγούδι. (σ. 26)

Ένα από τα σημαντικά πεζογραφήματα της εποχής του Μεσοπολέμου είναι το μυθιστόρημα του Λουκή Ακρίτα *Ο Κάμπος* (1936).¹⁵⁸ Η υπόθεση του μυθιστορήματος διαδραματίζεται σε μια αγροτική περιοχή της Κύπρου, όπου η ύπαρξη του ανθρώπου, αλλά και η ζωή γενικότερα εξαρτώνται από τη φύση. Τους χαρακτήρες του μυθιστορήματος του Ακρίτα δεν ενδιαφέρουν τόσο οι φιλοσοφικοί ή άλλοι προβληματισμοί, ούτε τους εμποδίζουν ηθικές αρχές ή κοινωνικοί περιορισμοί (π.χ. παρόλο που είναι παντρεμένος, ο Λεούσης επιθυμεί να έχει ερωτικές σχέσεις με άλλες γυναίκες, ο Ροϊδός δίνει συμβουλή στον γιο του τον Βασίλη να κάνει ερωμένη την Αννούλα χωρίς να την παντρευτεί, ο Χριστοφής εκδίδει τη γυναίκα του στον Ροϊδό για ένα κιλό σιτάρι και αργότερα στον Λεούση, η νιόπαντρη Αννέτα συνάπτει ερωτικές σχέσεις με τον γιο του Ροϊδού, τον Βασίλη, και πάει λέγοντας – μια τυπική σύμβαση που βρίσκουμε σε πολλά έργα της αγροτικής ηθογραφίας με νατουραλιστικά στοιχεία).¹⁵⁹

Σε αυτό το μυθιστόρημα ο *κάμπος* γίνεται «ο κύριος ρυθμιστής της ζωής», η παρουσία του είναι έντονη, επηρεάζει τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Έτσι, ο κάμπος της Μεσαορίας δεν αποτελεί απλώς φόντο της ιστορίας, αποκτά ρόλο πολύ ευρύτερο απ' αυτόν του απλού σκηνικού που πλαισιώνει την πλοκή. Δεν είναι τυχαίο πως ο Ακρίτας επιλέγει τον *κάμπο* ως τίτλο του έργου του, καθώς προετοιμάζει τον αναγνώστη για την κεντρική θέση που έχει στο έργο. Μπορούμε να πούμε πως ο κάμπος αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς και ζωογόνο δύναμη για όλα τα πρόσωπα του μυθιστορήματος, γιατί ακριβώς αυτός νοηματοδοτεί συμβολικά και κυριολεκτικά τη ζωή γαιοκτημόνων και ακτημόνων, αφού είτε τους τρέφει είτε τους αναγκάζει σε πείνα και ανέχεια. Επομένως στο μυθιστόρημα δημιουργείται μια *άρρηκτη σχέση των ανθρώπων με τη γη*. Οι άνθρωποι δείχνουν μεγάλη ευγνωμοσύνη απέναντι στον τόπο τους, όπως φαίνεται στα λόγια του Λεούση:

---

¹⁵⁸ Οι μελετητές χαρακτηρίζουν διαφορετικά αυτό το έργο: «συνθετικό κοινωνικό μυθιστόρημα» (Λ. Παπαλεοντίου), «ολοκληρωμένο μυθιστόρημα και αγροτικό δράμα» (Χ. Τζούλης), «μυθιστόρημα θέσης» (Α. Ζήρας), «ρεαλιστική ηθογραφία» (Λ. Χριστοδουλίδου), «ρεαλιστικό μυθιστόρημα» (Ι. Παναγιωτόπουλος, Α. Αλαφούζου): μάλλον πρόκειται για ένα σύμπλεγμα στοιχείων που αποδίδουν αυτοί οι όροι.

¹⁵⁹ Λ. Ακρίτας, *Ο Κάμπος*, εκδ. Σ. Γ. Φιλιππότης, Αθήνα 1981. Για τον νατουραλισμό του έργου βλ. Μ. Ηροδότου, «Λ. Ακρίτα *Ο Κάμπος*: Ένα νατουραλιστικό μυθιστόρημα με αλληγορική λειτουργία», *Greek research in Australia*, Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University, June 2007, σ. 6. (Archived at Flinders University: dspace.flinders.edu.au).

Κάθε χρονιά αυτή εδώ η γη μας παραστέκει, μας μεγαλώνει τη φαμελιά μας, γιομίζει τις αποθήκες μας με σοδειές και το τραπέζι μας με αχνιστά φαγιά. Κάθε χρονιά, το ίδιο στους πατεράδες μας και στα παιδιά μας [...] (σ. 21),

όμως επίσης δείχνουν να υποφέρουν και αφανίζονται όταν η γη δεν μπορεί να τους θρέψει:

Χερσάδες, αγριμιές, μολυβοχώματα που ξερνάνε φείδια. Οι σβώλοι μολυβένιοι και σκιστός ο φρυγμένος κάμπος που απλώνεται πλατύς κι ανάλλαχτος. Κι είναι μια μουγγαμάρα παντού. Γιατί δυο χρόνια απανωτά η αναβροχιά στέρεψε το νησί. [...] Το νησί απόμεινε χωρίς ζωντανά (σ. 202). Πόσοι δεν κρεμάστηκαν, σαν βρεθήκανε ξεκληρισμένοι (σ. 55).

Ο Λευτέρης Παπαλεοντίου επισημαίνει ότι το «σχεδόν παθολογικό δέσιμο των αγροτών με τη γη απογυμνώνει πρωτόγονα ένστικτα και ακραίες συμπεριφορές».¹⁶⁰ Πολλές φορές η σχέση με τη γη περιγράφεται ως ερωτική, ενώ η στέρηση της γης οδηγεί τους ήρωες στην αυτοκτονία, γιατί η ζωή χωρίς γη δεν νοείται («*Τα χωράφια είναι που μιλάνε, ερωτεύονται και σκοτώνουν όζω στα χωριά*», σ. 140). Ο κάμπος επηρεάζει την ίδια την ζωή των κατοίκων του, εφόσον ζουν από αυτόν και γι' αυτόν, με αποτέλεσμα να υπάρχει απόλυτη ταύτιση ψυχισμού και τόπου.

Ο Ακρίτας προβάλλει τους ήρωές του να βρίσκονται σε εξάρτηση από το φυσικό τους περιβάλλον, που λειτουργεί περιοριστικά. Η κλειστή αγροτική κοινωνία δεν ξέρει τίποτα εκτός από τον τόπο της (π.χ. όταν ο δάσκαλος ρωτάει τον μικρό Ροϊδό να του πει μια ήπειρο, ο Ροϊδός απαντάει: «*το χωριό μας*», το σχετικό επεισόδιο στις σ. 17). Στο μυθιστόρημα επίσης υπάρχει μια διάσταση ανάμεσα στην *πολιτεία* και στο *χωριό*. Για παράδειγμα, στη δίκη του Δημήτρη Λεούση, ο γερο-Βαλέτας λέει: «*Εσείς που ζείτε στις πολιτείες, δεν μπορείτε να μας καταλάβετε εμάς τους ανθρώπους του κάμπου και μας δικάζετε με τους νόμους που φτιάχνετε οι ίδιοι. Αν θέλετε να κάνετε δίκια κρίση, δικάστε τον κάμπο και φτιάχτε τον αλλιώςίκα*» (σ. 140).

Είναι φανερό πως στον *Κάμπο* επικρατεί ταξική ανισότητα, δηλαδή έχουμε τους γαιοκτήμονες (τον Ροϊδό και τον Λεούση), στους οποίους ανήκει ο κάμπος, και έχουμε τους αγρότες που δουλεύουν για τους πρώτους, αποδέχοντας τη μοίρα τους, γιατί, όπως λέει ο Λεούσης, «*κανένας δεν μπορεί να αλλάξει τη σειρά του κάμπου*» (σ. 23). Κι αν είναι σχεδόν αδύνατη η ευθεία αντιπαράθεση των αγροτών με τους γαιοκτήμονες (γιατί οι αγρότες εξαρτώνται από τους πρώτους και υπομένουν αδιαμαρτύρητα), υπάρχει όμως

---

¹⁶⁰ Βλ. Λ. Παπαλεοντίου, «*Τα πρώτα πεζογραφήματα του Λουκή Ακρίτα. Τρία αθησαύριστα διηγήματά του*», *Κύπριοι λογοτέχνες που έζησαν στην Ελλάδα*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 1999, σ. 76.

έντονη σύγκρουση μεταξύ των δύο γαιοκτημόνων που κινούνται από τη βαθιά επιθυμία του κέρδους και της επιβολής στους χωρικούς.

Στο έργο του ο Λ. Ακρίτας, με τη νατουραλιστική προσέγγιση που κάνει, επιθυμεί να προβάλλει τους κοινωνικοπολιτικούς του προβληματισμούς. Τα προβλήματα της αγροτικής κοινωνίας που προβάλλονται στο μυθιστόρημα είναι αντίστοιχα με τα προβλήματα της αγροτικής κοινωνίας της Κύπρου την εποχή της αποικιοκρατίας. Κάποια από τα σοβαρά προβλήματα που απασχολούν τον Ακρίτα είναι η τοκογλυφία, η παιδική θνησιμότητα, η έλλειψη ιατρικής περίθαλψης, τα θέματα εκπαίδευσης, η εξάρτηση των χωρικών από τους μεγαλοκτήμονες κ.ά. Με βάση το κεντρικό θέμα της κοινωνικής αδικίας και ανισότητας, ο Ακρίτας θίγει το θέμα της φτώχειας και της εργασιακής εκμετάλλευσης και επανέρχεται στο θέμα της πείνας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι ήρωές του επιζητούν και κάνουν πράξη τη φυγή, που εκδηλώνεται κυριολεκτικά και μεταφορικά, ως ιδεολογική αντίσταση.

Στο μυθιστόρημα υπάρχουν κάποια δευτερεύοντα πρόσωπα (όπως ο Βαλέτας και ο Αλέξης), μέσα από τα οποία γίνεται κριτική της κατάστασης που επικρατεί στην Κύπρο την εποχή της Αγγλοκρατίας. Ο Βαλέτας είναι ένα άτομο με κοινωνικές και φιλοσοφικές απόψεις, οικονομικά κατεστραμμένο (είχε χάσει την περιουσία του η οποία κατασχέθηκε από τον Λεούση), και είναι το μόνο άτομο που μπορεί να αντιστέκεται στους γαιοκτήμονες και να λέει με παρρησία για τους ανθρώπους που μένουν στην Κύπρο ότι ονειρεύονται να φύγουν μια μέρα σε άλλα μέρη του κόσμου για να γίνουν οι ίδιοι αφεντικά αντί να είναι σκλάβοι του Ροΐδου και του Λεούση. Ο Αλέξης, από την άλλη, είναι ο μόνος άνθρωπος που έχει φύγει από το χωριό, απέκτησε κάποια μόρφωση και κατάφερε να ταξιδέψει όχι μόνο στην «πολιτεία», αλλά και σε άλλες χώρες. Έτσι, έχοντας κατά κάποιον τρόπο πιο ανοιχτό μυαλό σε σύγκριση με τους άλλους, μπορεί να βλέπει τις αιτίες που οδηγούν στα κοινωνικά προβλήματα του τόπου του. Τέλος, η στάση των χωρικών που δεν μπορούν να μιλήσουν και να πουν τη γνώμη τους, γιατί τους τρομοκρατούν οι φεουδάρχες και έτσι φοβούνται τις συνέπειες, θυμίζει την κατάσταση του αυταρχισμού (ίσως και της λογοκρισίας) που επικρατούσε στην Κύπρο την εποχή που γράφτηκε το μυθιστόρημα.

Τα παραπάνω στοιχεία φέρνουν τον Ακρίτα σε επαφή με κάποια συγκαιρινά του έργα, όπως π.χ. τη συλλογή του Γ. Σ. Οικονομίδη, που εκδίδεται την ίδια χρονιά (*Κυπραίικα*) και ασχολείται με την καθημερινή ζωή του ανθρώπου της υπαίθρου με διάθεση όχι τόσο ηθογραφικής εξιστόρησης, όσο μάλλον κοινωνικής κριτικής.¹⁶¹

---

¹⁶¹ Βλ. Γ. Σ. Οικονομίδη, *Κυπραίικα*, διηγήματα, Λευκωσία 1937.

Τη δεκαετία του 1930 δημοσιεύεται και η πρώτη συλλογή διηγημάτων του **Κώστα Μόντη** – ενός έξοχου Κύπριου λογοτέχνη του 20ού αιώνα, που έγινε γνωστός κυρίως για το ποιητικό του έργο. Αν και ο ίδιος παραδέχεται ότι ωρίμασε ως πεζογράφος πολύ ωριότερα απ' ό,τι ως ποιητής,¹⁶² ήδη από τις πρώτες πεζογραφικές συλλογές του (*Γκαμήλες κι άλλα διηγήματα*, 1939, *Ταπεινή ζωή*, 1944) πολλοί ερευνητές αναγνωρίζουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ποίησής του (μεταφορική γλώσσα, προσωποποιήσεις, ελλειπτικές εικόνες κτλ.).

Σε αυτά τα πρώτα έργα, ο Μόντης αποτυπώνει τις όψεις της καθημερινής ζωής στην κυπριακή ενδοχώρα, κατά κάποιον τρόπο «ηθογραφεί», αλλά κάνει και κάποιες λεπτές ψυχολογικές παρατηρήσεις που επιβεβαιώνουν πως το ενδιαφέρον του αφηγητή είναι στραμμένο στη σχέση των πρωταγωνιστών με το περιβάλλον τους.¹⁶³ Τον λογοτέχνη ενδιαφέρουν απλοί άνθρωποι που αφοσιώνονται εξ ολοκλήρου στην εργασία τους, αθώα παιδιά που έρχονται σε επαφή με τις δυσκολίες της ζωής, τα ζώα κλπ. Στα ολιγάριθμα διηγήματα του Μόντη περνούν θέματα και απηχήσεις από τα μείζονα ιστορικά γεγονότα της εποχής, όπως ακριβώς συμβαίνει και στο ποιητικό του έργο (βλ. παρακάτω).

*

Συνοψίζοντας, την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, και κυρίως στα χρόνια του Μεσοπολέμου, οι Κύπριοι λογοτέχνες ακολουθούν τα ρεύματα της εποχής και τις αναζητήσεις των ομοτέχνων τους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Ιδιαίτερη είναι η επιρροή του Κ. Παλαμά, του Γ. Ψυχάρη και των ριζοσπαστικών δημοτικιστών, όπως επίσης και των ιδεών του σοσιαλισμού. Στενές επίσης είναι οι σχέσεις με τους λογοτεχνικούς κύκλους της Αιγυπτιακής διασποράς. Την ίδια περίοδο υπάρχει μια πιο άμεση επαφή και με τη διεθνή λογοτεχνία· πολλοί νεότεροι συγγραφείς ασχολούνται με τη μετάφραση έργων, στα οποία αντανακλώνται νεότερες λογοτεχνικές τάσεις, κυρίως του συμβολισμού και του αισθητισμού, όπως επίσης και του ρεαλισμού (κυρίως από τη ρωσική πεζογραφία).¹⁶⁴

Σε ό,τι αφορά τη θεματολογία που συνδέεται με τον γενέθλιο τόπο, στην ποίηση της περιόδου της πρώιμης Αγγλοκρατίας κυριαρχεί η θεματική του *αλυτρωτισμού* και του

---

¹⁶² Σε συνέντευξή του στον Ρένο Χαραλαμπίδη: βλ. στο Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 381.

¹⁶³ Στις δύο πρώτες πεζογραφικές συλλογές του (*Γκαμήλες κι άλλα διηγήματα*, 1939, *Ταπεινή ζωή*, 1944) πολλοί ερευνητές αναγνωρίζουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ποίησης του Μόντη (μεταφορική γλώσσα, προσωποποιήσεις, πολλές ελλειπτικές εικόνες κτλ.)

¹⁶⁴ Βλ. στο Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 288-289.

φυλετικού καημού, για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικά στο επόμενο Μέρος (3.3.1), ενώ στην πεζογραφία, εκτός από την παραδοσιακή γραφή με ηθογραφικά στοιχεία (περιγραφές της φύσης, λαογραφικά στοιχεία, ήθη και έθιμα της Κύπρου), στο επίκεντρο βρίσκεται πια ο εσωτερικός άνθρωπος, τα υπαρξιακά αδιέξοδα, οι πολιτικές ανησυχίες και τα καίρια κοινωνικά προβλήματα της εποχής (π.χ. η ανεργία, η πείνα, η έλλειψη παιδείας κ.ά).

2.2.2. Η ύστερη Αγγλοκρατία (1940-1959)

Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημιουργούνται νέες ελπίδες για την εθνική αποκατάσταση, όμως η Μεγάλη Βρετανία, μετά τη λήξη του πολέμου, επανειλημμένα απορρίπτει τα αιτήματα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Το 1953 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄, συνεπικουρούμενος από την ελληνική κυβέρνηση, κάνει αίτημα στον ΟΗΕ, αλλά μάταια. Τα παραπάνω στάθηκαν αφορμή για το ξέσπασμα του Αγώνα της ΕΟΚΑ στην Κύπρο την περίοδο 1955-1959. Την 1^η Απριλίου του 1955 οι Ελληνοκύπριοι ξεσηκώθηκαν για να αποτινάξουν τον βρετανικό ζυγό με στόχο την Ένωση με τη μητέρα-Ελλάδα.

Τον Ιούλιο του 1955 ο Βρετανός Κυβερνήτης R. P. Armitage θεσπίζει νόμο για συλλήψεις και προσωποκρατήσεις χωρίς δίκη και για δημιουργία ειδικών κρατητηρίων. Η θανατική ποινή καθιερώθηκε ακόμα και για περιπτώσεις κατοχής όπλων. Οι εκτελέσεις γίνονταν με απαγχονισμό στις Κεντρικές Φυλακές Λευκωσίας (το διάστημα 1956-1957 εκτελέστηκαν συνολικά εννιά νέοι 18-25 χρονών: οι Μιχαλάκης Καραολής, Ανδρέας Δημητρίου, Ανδρέας Ζάκος, Χαρίλαος Μιχαήλ, Ιάκωβος Πατάτσος, Ανδρέας Παναγίδης, Μιχάλης Κουτσόφτας, Στέλιος Μαυρομάτης, Ευαγόρας Παλληκαρίδης). Τα ονόματα των νεαρών ηρώων, και ειδικά του πιο νέου από τους απαγχονισθέντες, του δεκαοχτάχρονου Ευαγόρα Παλληκαρίδη, γίνονται σημείο αναφοράς στα ποιητικά έργα της εποχής.

Υπαρχηγός της ΕΟΚΑ ήταν ο Γρηγόρης Αυξεντίου – ένας από τους λίγους αντάρτες με στρατιωτική εμπειρία (είχε υπηρετήσει ως έφεδρος ανθυπολοχαγός στην Ελλάδα). Τον Μάρτιο του 1957, το κρησφύγετό του εντοπίστηκε από τους Βρετανούς, μετά από προδοσία, κοντά στο Μοναστήρι του Μαχαιρά. Ο ήρωας, αφού έβγαλε έξω τους συναγωνιστές του, έδωσε μάχη επί 8 ώρες σκοτώνοντας δεκάδες Άγγλους. Τελικά για να τον εξουδετερώσουν, του έριξαν βενζίνη με ελικόπτερα και τον έκαψαν ζωντανό. Ο μεγάλος αυτός ήρωας αποτελεί πρότυπο ανδρείας και λεβεντιάς για τον κυπριακό λαό και η μορφή του έδωσε έμπνευση όχι μόνο στους σύγχρονους του δημιουργούς, αλλά και στις μεταγενέστερες γενιές.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Τα συγκλονιστικά γεγονότα του Αγώνα οδηγούν στην ανάδειξη μιας πολύμορφης, έντονα βιωματικής λογοτεχνίας που αντλεί από τα άμεσα ιστορικά βιώματα του τόπου.¹⁶⁵ Ποιητές όπως ο Α. Περνάρης (*Έλεγχοι και Παιάνες*, Κύπρος 1959, ιδίως τα ποιήματα: «Πρώτη τ' Απρίλη 1955», «Στον Γρηγόρη Αυξεντίου», «Η Κυπριώτισσα μάνα», «Η μπαλάντα των εννιά απαγχονισμένων» κ.ά.), ο Κ. Χρυσάνθης (*Οι μπαλλάντες μιας ηρωϊκής εποχής*, 1962, *Ώρα πατρίδας*, 1964 κ.ά.), ο Ν. Κρανιδιώτης (π.χ. το ποίημα «Γρηγόρης Αυξεντίου» στη συλλογή *Επιστροφή*, 1974 κ.ά.), ο Τ. Ανθίας (*Το ημερολόγιο C.D.P.* 1956, *Ορατόριο*, 1961), ο Κ. Μόντης, ο Θ. Πιερίδης κ.ά., καταθέτουν έναν άμεσο και σχεδόν χρονογραφικό ποιητικό λόγο, που συντονίζεται με τα ιστορικά γεγονότα και βιώματα. Πολλοί από αυτούς γράφουν και πεζογραφία, ιδίως διηγήματα, που κινούνται στο ίδιο κλίμα. Ας μην ξεχνάμε ότι πολλοί από τους λογοτέχνες αυτούς είχαν ενεργό δράση στον Αγώνα. Είναι αδύνατον να καλύψουμε το σύνολο αυτής της παραγωγής. Θα σταθούμε σε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

ΠΟΙΗΣΗ. Ο **Θοδόσης Πιερίδης**, αδερφός του γνωστού πεζογράφου Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη, γεννήθηκε το 1908 στο Τσέρι της Λευκωσίας, και μεγάλωσε στην Αίγυπτο. Μαζί με τον αδερφό του και τον Νίκο Νικολαΐδη ανήκαν σε μια ομάδα πρωτοπόρων αριστερών διανοουμένων της Αιγύπτου. Οι νέοι μαζεύονταν στο σφουγγαράδικο του Σακελλάρη Γιαννακάκη, ενός κομμουνιστή της παροικίας που τους δίδαξε τις ιδέες της κοινωνικής δικαιοσύνης. Τα γεγονότα της περιόδου δεν αφήνουν ασυγκίνητο τον ποιητή.

Το 1956 εκδίδει την *Κυπριακή συμφωνία*, μια εκτενή ποιητική σύνθεση, στην οποία, με κεντρικό άξονα τη σύγχρονη ιστορική εμπειρία του Αγώνα, περιγράφονται οι διαχρονικές περιπέτειες του κυπριακού ελληνισμού. Το έργο αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης τόπου – ιστορίας, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω (κεφ. 3.2).

Στην *Κυπριακή Συμφωνία* ο απλός άνθρωπος, ο οποίος ταυτίζεται με το χώμα και τη μοίρα της πατρίδας του, καλείται να την υπερασπιστεί ενάντια σε όσους την απειλούν:

*Λογαριάσατε λάθος με το νου σας, έμποροι,
δε μετρίεται πατρίδα, λευτεριά με τον πήχη!
Κι αν μικρός είν' ο τόπος, και το θέλει και μπορεί
τον ασήκωτο βράχο να τον φάει με το νύχι.
Τούτη η δίψα δεν σβήνει, τούτη η μάχη δεν παύει,
χίλια χρόνια αν περάσουν, δεν πεθαίνουμε σκλάβοι!¹⁶⁶*

¹⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά Ν. Κρανιδιώτης, «Η κυπριακή ποίηση κάτω από το φως των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών του μέσου εικοστού αιώνα», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 422-425.

¹⁶⁶ Θ. Πιερίδης, *Κυπριακή Συμφωνία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1964, σ. 61.

Οι επαναλήψεις στο ποίημα έχουν ιδιαίτερη λειτουργία, προσδίδουν έναν τόνο ορμητικό και μαχητικό. Ο ποιητής έμμεσα (χρησιμοποιώντας μεθοδικά τις επαναλήψεις) παροτρύνει τους Κυπρίους να κοιτάζουν γύρω τους και να πάρουν αυτό που τους ανήκει, δηλαδή να δώσουν μάχη για τον γενέθλιο τόπο τους:

[...] Ξέρουμε πως αυτό το σκελετωμένο τοπίο
είναι δικό μας.
Ξέρουμε πως αυτό το χωματένιο φτωχόσπιτο
αυτές οι γονατισμένες φραγκοσυκιές
με τη σκόνη στα φύλλα τους, με τις σαύρες στα πόδια τους,
είναι δικά μας.
Αυτό το μοναχικό κυπαρίσσι
σα δωρική κολόνα μέσα στον κάμπου τη γυμνότητα
αυτές οι λεύκες, ωσάν πράσινες κραυγές
κάτω απ' τον άσπρον ήλιον
ωσάν ποτάμια κάθετα μεσ' στο φρυγμένο αγέρα
αυτή η κάππαρη που αρπάχτηκε στο φρύδι του εγκρεμού σαν τρομαγμένη
αυτά τα χώματα τ' αχαμνά
αυτοί οι ξεροπόταμοι που ακινητούνε πετρωμένοι
έρημοι μέσα στις μεγάλες ερημιές
είναι δικά μας. [...] ¹⁶⁷

Στο Τραγούδι πένθιμο και οργισμένο (1956) ο Θ. Πιερίδης θρηνεί τους νέους που σκοτώθηκαν για την πατρίδα, και ειδικά αναφέρεται στους απαγχονισμένους της Λευκωσίας:

Αυτός ο ήλιος που βγήκε σήμερα
δε θα το δει τ' ωραίο παλικάρι.
Τ' ωραίο παλικάρι μπήκε στο θάνατο
από την πόρτα που μπαίνουν οι ολόρθοι άνθρωποι.
Τ' ωραίο παλικάρι μπήκε στην καρδιά μας
από τους δρόμους που εισελαύνουν οι μεγάλοι άνεμοι
εκείνοι πόρχονται να σαρώσουν τη μουχλιασμένη μας ησυχία.
Μπήκε μέσ' στη ζωή μας
από τους κάμπους που ορμούν οι ατίθασοι καβαλλάρηδες
εκείνοι που οδηγούνε την καταιγίδα, κρατώντας την απ' το χέρι,

---

¹⁶⁷ Θ. Πιερίδης, *Κυπριακή συμφωνία*, ό.π., σ. 20.

εκείνοι που τήνε ρίχνουν κατάστηθα στα ρημάδια
και τα γκρεμίζουν για να μπορέσουν οι άνθρωποι να χτίσουνε.
Τ' ωραίο παλικάρι το πήραν και το κρεμάσανε
σήμερα, αυγήν-αυγή, στη Λευκωσία...

Μ' ένα βρόχο, νομίσαμε
πως τον εκλείσανε το φάκελλο μιας ζωής.
Πως συμπυκνώσανε το πολυσέλιδό τους έγκλημα
σε μια στερνή σφραγίδα: «Εξετελέσθη».

«Η απόφασις εξετελέσθη...» – και το κρεμάσανε
το παλικάρι, αυγήν-αυγή, στη Λευκωσία
κι αυτός ο ήλιος που βγήκε σήμερα δεν θα το δει.

Πόσον, αλήθεια, πρέπει νάναι μωροί!

Τ' ωραίο παλικάρι που το πήραν και το κρεμάσανε
είχε μέσ' στην καρδιά του μια καταγίδα –
σε ποιόνα φάκελλο μπορεί να χωρέσει μια καταγίδα;
Είχε μια μάνα – σε ποιαν επίσημη ανακοίνωση
μπορεί να χωρέσει μια μάνα;

Είχε ένα λαό – και πόσον, αλήθεια, πρέπει νάναι μωροί
αυτοί που νομίσανε πως ο βρόχος τους
μπορεί κ' ένα λαό να χωρέσει!

Τ' ωραίο παλικάρι το πήραν και το κρεμάσανε
σήμερα, αυγήν-αυγή, στη Λευκωσία.

Μα από τέτοιο ένα βρόχο
ξεκινούν τα μεγάλα πένθη
ξεκινούν οι μεγάλοι θυμοί
ξεκινούνε οι απέθαντες μνήμες, οι αζερίζωτες αποφάσεις,
ξεκινούνε της νίκης τα σιδερένια βήματα.

Αλλά τώρα τ' ωραίο παλικάρι
αυγήν-αυγή το πήραν και το κρεμάσανε
κι' αυτός ο ήλιος που βγήκε σήμερα δεν θα το δει.

*Σήμερα ας ξεκινήσει πρώτα το πένθος
ας ξεκινήσει το δάκρυ για τη μανούλα του
ας ξεκινήσει ο καημός για τη δικιά του τη νιότη
κ' ένας θρήνος μεγάλος και βαθύς
για τη μαχαιρωμένη Λευκωσία.*

Υστερα ο αντρίκιος θυμός κι' ο βροντόφωνος όρκος.¹⁶⁸

Κατά τη διάρκεια του κυπριακού Αγώνα ο Θ. Πιερίδης γράφει και μερικά άλλα ποιήματα για την Κύπρο. Αργότερα, τα ποιήματα αυτά ενσωματώνονται στη συλλογή *Το χρυσό μονοπάτι* (1961). Το ποίημα «Κύπρος 1958» είναι αφιερωμένο σε ένα κορίτσι που έπεσε θύμα της βίας των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων τον Οκτώβρη του 1958. Ο Πιερίδης περιγράφει την αβάσταχτη τραγωδία – ένα βαρύ έγκλημα των Βρετανών που διαπράχθηκε εις βάρος ενός αθώου παιδιού:

Ήταν οχτώ χρονώ.

*Είχε δύο άταχτα πλεξουδάκια
κι αμέτρητα χρόνια ακόμα να ζήσει.*

Σκορπίστηκαν όλα, ανακατόθηκαν όλα με τις λάσπες του δρόμου.

Είπανε για μια σφαίρα αδέσποτη.

Γιατί τη λέξη δολοφονία δύσκολα την προφέρνουν οι δολοφόνοι.

*Δύσκολα παραδέχονται πως μαζευτήκανε τόσοι άντρες σιδερόφρακτοι
για να σκοτώσουν ένα παιδάκι.¹⁶⁹*

Σε αυτή την περίοδο εντάσσεται και η συλλογή του **Γλαύκου Αλιθέρση** *Προσμαρτυρία* (Αλεξάνδρεια, 1958), στην οποία ο ποιητής δείχνει τη βαθιά αγάπη και την αγωνία του για τη γενέτειρά του την Κύπρο. Ο Αγώνας του 1955-59 τον συγκινεί έντονα. Ο ξενιτεμένος ποιητής νιώθει στεναχώρια που βρίσκεται μακριά από τον γενέθλιο τόπο του, αλλά ταυτόχρονα νιώθει περήφανος για την πατρίδα του. Εκφράζει την επιθυμία του να πολεμήσει για το νησί του και να πεθάνει στην Κύπρο για την ελευθερία της πατρίδας του («*Να σκοτωθώ σε ένα βουνό της Κύπρου*»), και στεναχωριέται που δεν είναι πια νέος για να πολεμήσει («*Αχ νάμουν νέος να σκοτωθώ στην Κύπρο*»).

¹⁶⁸ Θ. Πιερίδης, *Τραγούδι πένθιμο και οργισμένο* (1956), βλ. στα *Ποιητικά Άπαντα*, επιμ. Γ. Φ. Πιερίδης, τ. Α': *Τα εκδομένα*, εκδ. Πυρσός, Λευκωσία 1975, σ. 364-365.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 393.

Η συλλογή *Προσμαρτυρία* αρχίζει προβάλλοντας τα ακόλουθα λόγια του D. Hesseling: «Ουδεμία ξένη δεσποτεία μετέτρεψε ποτέ το Ελληνικό πνεύμα εν τη ουσία αυτού [...] Την αλήθειαν ταύτην αποδεικνύει σαφώς κατ' εξοχήν η Κύπρος [...] Ο Ελληνισμός είναι ανεξολόθρευτος», ενώ στο πρώτο ποίημα της συλλογής, το οποίο απευθύνεται στον Νίκο Καζαντζάκη, ο Αλιθέρης αναφέρει το εξής απόσπασμα από μια επιστολή του Κρητικού συγγραφέα: «*Η Κύπρος έγινε μια καινούρια, εξίσου ηρωϊκή, εξίσου μαρτυρική Κρήτη. Μεγάλωσε το ηθικό κεφάλαιο της Ελλάδας. Ας είναι καλά η Κύπρος – μας ανανέωσε την εμπιστοσύνη μας στον άνθρωπο*».¹⁷⁰ Από τα παραπάνω αποσπάσματα φαίνεται ξεκάθαρα και η θεματική αυτής της ποιητικής συλλογής, όπως και ο τόνος της: ο ποιητής βλέπει την Κύπρο να είναι στενά συνδεδεμένη με την Ελλάδα, πιστεύει ότι ο ελληνικός πολιτισμός είναι ένας και αδιαίρετος μέσα στους αιώνες, ότι οι Κύπριοι πολεμούν έναν δίκαιο αγώνα και ότι τελικά θα νικήσουν και θα αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία τους από τους Βρετανούς που επί πολλά χρόνια καταπατούν τα δικαιώματα των Κυπρίων. Σε γενικές γραμμές το πνεύμα της συλλογής είναι αγωνιστικό και αισιόδοξο, ενώ υπάρχει μια έντονη διάθεση διαμαρτυρίας και αγανάκτησης, γιατί η Κύπρος υποφέρει από τους κατακτητές.

Στο ποίημα «[Λευκωσία 1915]» της συλλογής *Προσμαρτυρία* ο Αλιθέρης αναφέρεται στα γεγονότα του 1915, όταν ο φιλογερμανός βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄ απέρριψε την προσφορά των Βρετανών να παραχωρηθεί η Κύπρος στην Ελλάδα εάν η Ελλάδα εντασσόταν στη συμμαχία της Αντάντ στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. (Όταν, αρκετά αργότερα, οι Ελληνοκύπριοι έμαθαν για την απόρριψη αυτής της προσφοράς, απογοητεύτηκαν πολύ). Έτσι, ανακαλώντας τον διακαή πόθο για την Ένωση του νησιού με την Ελλάδα, που χρονολογείται ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και την ελληνική Επανάσταση, και φτάνοντας στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ο ποιητής δείχνει πόσο επίκαιρη είναι ακόμη – στα χρόνια του '50 – η ιδέα της Ένωσης. Στο ποίημά του αναφέρεται και στον αρχηγό της ΕΟΚΑ, τον Γρίβα, που πήρε το ψευδώνυμο «Διγενής»:

... Η Κύπρος!

Τα στενά και τα καντούνια...

Οι τρομερές σφαγές του Εικοσιένα...

Κι ο γέρο-πλάτανος, που έστεκ' ακόμα,

στα εφηβικά μου χρόνια, και με δέος

τον αντικρύζαμε, έξω απ' το Σαράγιο –

αντίσταση ύλης και ρυμοτομίας.

Τρέμανε λάμπες πετρελαίου· κι οι δύο μας

¹⁷⁰ Γ. Αλιθέρης, *Προσμαρτυρία*, εκδ. Πνευματική Κύπρος, Λευκωσία 1964, σ. 5.

*χίλια εννιακόσια δεκαπέντε – σχέδια,
οι σκιές μας, σχέδια – σχέδια και σκιές μας
στον αποπνιχτικό ενθουσιασμό μας
μπερδεύονταν στον ίσκιο του πλατάνου,
και την κρεμάλα του Αρχιεπισκόπου.*

*Χίλια εννιακόσια δεκαπέντε, Γρίβα!*¹⁷¹

Ένα σημαντικό θέμα που διακρίνεται στα ποιήματα της συλλογής *Προσμαρτυρία* είναι το ζήτημα της ευθύνης για την απραξία και την αδράνεια τόσων ετών, και η έκκληση του ποιητή προς τους συμπατριώτες του. Ο Αλιθέρης εγκυβερνάει τους Κυπρίους που δέχτηκαν για τόσα χρόνια να βρίσκονται υπό τον βρετανικό ζυγό και δεν κατέβαλαν καμιά δυναμική προσπάθεια για να αλλάξουν την κατάσταση, ζώντας κάτω από την απειλή και τον εκφοβισμό των όπλων. Σε ένα άλλο ποίημα φαίνεται να συνειδητοποιεί ότι οι Κύπριοι και ειδικά οι πνευματικοί-πολιτικοί αρχηγοί της Κύπρου έχουν χάσει τη σωστή πορεία τους («*Τώρα; Και ο καπετάνιος στην πορεία του πλοίου ετυφλώθη*»). Έτσι, καλεί τους συμπατριώτες του να ξεχάσουν τις οποιεσδήποτε διαφορές και να ενωθούν για να δώσουν μάχη για τον γενέθλιο τόπο τους («*Αδέλφια! Αδέλφια! Φωνή σας κρᾶζω Αγάπης: Ενωθείτε!*»).

Το θέμα που ιδιαίτερα απασχολεί τον Αλιθέρη είναι το θέμα της ελευθερίας της Κύπρου. Ο ποιητής εμφανίζεται απογοητευμένος, απαισιόδοξος, αγανακτισμένος («*Σαν ποιο θεό να ικετέψουμε; Ποια θεά μας, να επαναφέρουν στις καρδιές μας το μέλος; Και οι θεοί και οι θεές μας βαρέθηκαν...*»). Και συνεχίζει λέγοντας πως και ο ίδιος φαίνεται να μην ξέρει τι να πει και πώς να αντιδράσει («*Εγώ, του λόγου ο βασιλιάς, δεν είχα, δεν εύρισκα ούτε λέξη*»), για την τραγική κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Κύπρος την περίοδο της Αγγλοκρατίας.

Σε ένα άλλο ποίημα ο Αλιθέρης επικαλείται τον Αισχύλο («*Πρόγον' Αισχύλε! Μάντη 'εσθλών' αγώνων*»). Ο θεός που επικαλείται ο Αλιθέρης, μάλλον, είναι ο θεός-τιμωρός του Αισχύλου, που φέρνει την κάθαρση σε αυτούς που κάνουν αδικίες. Αλλού ο ποιητής παρουσιάζει την Κύπρο στο σκοτάδι της σκλαβιάς του Άδη, όμως μιλάει και για έναν Θεό που είναι φως και θα φέρει την ανάσταση («*Ένα Θεό που δεν είναι άλλος [...] που με αναστήνει και με ανασυντάσσει όρθιο, μέσα απ' τον Άδη, όρθιο στο φως σου να τραγουδήσω*»).

Πολύ συχνά ο ποιητής κάνει αναφορά στους νέους Κυπρίους αγωνιστές, τους οποίους (όπως και ο Καβάφης) παρουσιάζει με όλα τα αρχαιοελληνικά χαρακτηριστικά («*γυμνός προβαίνεις παλληκάρι μου [...] ωραίος, ανδρείος, στην έπαρση των δεκαοχτώ χρονών*») να ρίχνονται στη μάχη για την ελευθερία. Ο Αλιθέρης δηλώνει πως οι νέοι είναι

¹⁷¹ Γ. Αλιθέρης, *Προσμαρτυρία*, ό.π., σ. 11.

υποχρεωμένοι να πολεμούν και να θυσιάζονται για την ελευθερία της πατρίδας τους, όπως πολέμησαν διαχρονικά και οι πρόγονοί τους («Έτσι, για νάσαι ελεύθερος, σαν ήμουν κι εγώ και οι πρόγονοι σου που επιτάσσουν [...] Γνήσιο μου τέκνο! Σπέρμα – αίμα δικό μου, πορεύου, φορτωμένο με την ευθύνη, που εγώ σου κληροδότησα κ' οι αιώνες»). Και σε άλλο ένα ποίημα ο Αλιθέρης απευθύνεται στους νέους, που θυσιάζονται στην αγχόνη των κατακτητών και ταυτόχρονα δίνουν κουράγιο και θάρρος σε άλλους να συνεχίσουν τον αγώνα («Να μείνεις έτσι: Από παιδί σε αγγόني σύμβολο: Ο κρεμασμένος της φυλής μας! Ο σπόρος που πεθαίνει για ν' ανθίση το υπέρτατο αγαθό μας: Ζήτω η Ελλάδα!»).

Σε άλλο ποίημα ο Αλιθέρης καλεί τους Κυπρίους να δείξουν θάρρος και δύναμη και να μη φοβηθούν τις φυλακές και τα βασανιστήρια («Μην φοβηθείτε φυλακές και αγχόνη»), τους καλεί να ορκιστούν στο όνομα της Ελευθερίας πως θα φανούν αντάξιοι του ένδοξου ελληνικού παρελθόντος τους («Ορκισθήτε στο φως του Ήλιου! Ναι, ορκισθήτε, αντάξιοι να φανήτε, για το έπος των Ελλήνων και των αιώνων»). Σε άλλο σημείο μιλάει για τον αιώνιο πόθο των Κυπρίων για ελευθερία («Ζήσανε, ζουν, θα ζουν σκεπτόμενη Ύλη και Βούληση για την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ»).

Τελικά, ο ποιητής αναφέρει ότι αν δεν έρθει η ελευθερία όσο βρίσκεται εν ζωή, οι Ελληνοκύπριοι δεν θα ξεχάσουν ποτέ τις αδικίες των Βρετανών και θα συνεχίσουν τον αγώνα ώσπου να απελευθερωθεί το νησί τους («-Και μια γριούλα μούπε: Κοντεύω τα εκατό! Μα αν είχα ένα ποτήρι εγγλέζικο αίμα, Θεέ μου, συγχώρα με! Θα τόπινα!»). Πολύ χαρακτηριστικό είναι το σημείο στο οποίο ο Αλιθέρης περιγράφει μια γριά γυναίκα που κάθεται πικραμένη και περιμένει τον θάνατο, εκφράζοντας τη μεγάλη επιθυμία να δει για μια τελευταία φορά την Ελλάδα πριν πεθάνει («Κάθεται η γιαγιά και περιμένει. Σε ίδια εμμονή, στάση και πείσμα. – Ο Θεός θυμάται; Μα ξεχνά κι ο Χάρος; Θέλω να ιδώ, μας έλεε, την Ελλάδα! Ο Θεός με ακούει. Πριν πεθάνω θάρτει η Ελλάδα μας!»).

Ο Αλιθέρης σε πολλά από τα έργα του δηλώνει το ελληνικό στοιχείο που κυριαρχεί στο νησί της Κύπρου και ειδικά αναφέρει διάφορα αρχαιολογικά μνημεία («Βωμούς Ναών, κιονόκρανα σπασμένα, τρίγλυφα και μετώπες, και σταδίων καθέδρες»), αναφέρει επίσης και τους τόπους, όπου βρίσκουμε τα μνημεία αυτά («Την Αμαθούντα, Κίτιο, Βουνούς, Σόλους, Κούριο και Πάφο, Σαλαμίνα κι αγαλμάτων κομμένες κεφαλές»), δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την ελληνικότητα της Κύπρου και την άρρηκτη σχέση της με την Ελλάδα.

Το 1954 δημοσιεύεται η ποιητική συλλογή του **Κώστα Μόντη** *Τα τραγούδια της ταπεινής ζωής*. Η ποίηση του Μόντη χαρακτηρίζεται από την έκδηλη ευαισθησία του ποιητή για τις συμφορές και τα δεινά του γενέθλιου τόπου του. Η συλλογή *Τα τραγούδια της ταπεινής*

ζωής περιέχει πολλά ποιήματα που από τη μία ευαισθητοποιούν και από την άλλη αφυπνίζουν τον αναγνώστη. Στο ποίημα «Εξίσωση» ο Μόντης με λύπη αναφέρεται στο καθεστώς της βρετανοκρατούμενης Κύπρου που δεν άφησε τον ποιητή να ασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου από τη στιγμή που αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (οι δικηγόροι με πτυχίο εξ Ελλάδος δεν είχαν δικαίωμα να ασκούν το επάγγελμα στην Κύπρο στα χρόνια της Παλμεροκρατίας). Ο ποιητής νιώθει ξένος στον ίδιο του τον τόπο:

*Ποιος να σου τόλεγεν, αλήθεια, και να πίστευες
πως τα «προσόντα» σου θ' αχρήστευες
σ' αυτή τη Λευκωσία τους την ασήμαντη
την ξέβαθη λιμνούλα την ακύμαντη [...]*¹⁷²

Στο ποίημα «Οι γραμμές» της ίδιας συλλογής ο Μόντης παραβάλλει την «ασήμαντη» Λευκωσία με την «ανήλεη» Πρέβεζα του Καρυωτάκη για να αποδώσει το αίσθημα του εγκλωβισμού και τα υπαρξιακά αδιέξοδα του ποιητικού υποκειμένου. Η πόλη «πνίγει» τον ποιητή, οι δρόμοι της είναι στενοί. Πίσω από τις «κλωστές αράχνης αποπνιχτικές» κρύβονται «τα χέρια» και οι νόμοι των Βρετανών αποικιοκρατών, που δεν αφήνουν τον ντόπιο πληθυσμό της Κύπρου να αναπνεύσει, να ζήσει ελεύθερα. Ο ποιητής αναφέρεται στον θάνατο του μεγάλου Έλληνα ποιητή Κώστα Καρυωτάκη (που παρεμπιπτόντως επίσης πήρε το πτυχίο της Νομικής Αθηνών), και ταυτίζει τη Λευκωσία με την Πρέβεζα – την πόλη όπου αυτοκτόνισε ο Καρυωτάκης – παρουσιάζοντάς μας ένα σκηνικό αδιεξόδου:

*Ολόγυρα συγκλίνουν οι γραμμές.
Κλωστές αράχνης αποπνιχτικές οι δρόμοι,
τα Τούρκικα σοκάκια τα στενά.
Δεν θα μπορέσουν, βέβαια, να σε σώσουν
Της Νομικής σου οι τόμοι [...]
Από τις στέγες, τις γωνιές,
προβάλλουν οι γραμμές,
πυκνές, πολλές, αμέτρητες,
ευθείες, καμπύλες, τεθλασμένες,
όσων ειδών ποτές δεν είδες,
όσες δεν ήξεραν οι Ευκλείδεις,
όλες τους στον σκοπό τους ενωμένες*

¹⁷² Κ. Μόντης, «Εξίσωση», *Τα τραγούδια της ταπεινής ζωής* (1954), βλ. στα *Άπαντα Α****, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987, σ. 957.

κ' υπάκουες σε μια αόρατην αράχνη [...]
Μονάχα που πικραίνεσαι λιγάκι
γιατί και στους χειρότερους καιρούς
ουτ' υποπτεύθηκε ποτές η φαντασία σου
πως θα σου γινόταν μια μέρα
Πρέβεζα η Λευκωσία σου.¹⁷³

Η μελέτη γενικά του έργου του Μόντη μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο ποιητής ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη βιωμένη ιστορική εμπειρία.¹⁷⁴ Μέσα από τα έργα του Μόντη βιώνουμε όλα τα μεγάλα γεγονότα του νησιού του, τα οποία έχουν αντίκτυπο και στα μικρά, ταπεινά, καθημερινά πράγματα, που επίσης δεν παραβλέπονται από τον ποιητή. Μετά το ξέσπασμα του Αγώνα (στον οποίο συμμετείχε και ο ίδιος), το 1958, δημοσιεύονται οι *Στιγμές*, ολιγόστιχα ποιήματα που πολλές φορές δεν υπερβαίνουν έναν ή δυο-τρεις στίχους. Με αυτές τις *Στιγμές* ο ποιητής χαράζει καινούριο δρόμο στον ποιητικό λόγο.¹⁷⁵ Ο Μόντης με μια ρητορική «των απλών και ταπεινών πραγμάτων» υμνεί τους ήρωες του νησιού του που έλαβαν μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα του 1955-59. Αναφέρεται στους Κυριάκο Μάτση, Γρηγόρη Αυξεντίου, Μιχαλάκη Καραολή, Ευαγόρα Παλληκαρίδη, και άλλους επώνυμους και ανώνυμους αγωνιστές:

Απλώστε την ομίχλη
μην πέση σήμερα στα στάχτα του
η αναπόφευκτη χαρά των κορυδαλλών
(«ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΑΤΣΗΣ», *Άπαντα Α***, σ. 433)

Το Ευαγγέλιο τ' άγιασε χτες ζανά ένα παιδί
δεκαοχτώ χρονών
που το κράτησε στα χέρια του,
που κρεμάστηκε απάνω του
την τελευταία στιγμή
(«ΜΙΧΑΛΑΚΗΣ ΚΑΡΑΟΛΗΣ», *Άπαντα Α**, σ. 27)

¹⁷³ Κ. Μόντης, «Οι γραμμές», *Τα τραγούδια της ταπεινής ζωής* (1954), στα *Άπαντα Α****, σ. 954.

¹⁷⁴ Για τη σχέση του Μόντη με την Ιστορία βλ. το σχετικό κεφάλαιο στο πρόσφατο βιβλίο της Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 213-230, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

¹⁷⁵ Πρόκειται για έργα με μια θαυμαστή αρτιότητα στη μορφή και μια νοηματική πυκνότητα στο περιεχόμενο. Ο Τάσος Λιγνάδης επισημαίνει ότι εκείνο που χαρακτηρίζει τον ώριμο Μόντη είναι η επιγραμματική έκφραση: βλ. Τ. Λιγνάδης, «Στον Κώστα Μόντη, “Για το τετράδιο του ουρανού γύμνασμα ανάγνωσης”», Εισαγωγικό στο Κώστας Μόντης, *Μετά φόβου ανθρώπου*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1982. Βλ. και *12 κείμενα για τον Κώστα Μόντη*, ό.π., σ. 154-155. Βλ. επίσης Μ. Πιερής, «Σχόλια στην ποιητική τέχνη του Κ. Μόντη», *Παρουσία 1* (Φθινόπωρο 1994), σ. 9-10, και πιο αναλυτικά στο σχετικό κεφάλαιο του βιβλίου του *Από το μερτικό της Κύπρου*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1991.

Εκείνο το «όχι» δεν το επανέλαβε η ηχώ,
ήταν πολύ βαρύ για να το μεταφέρει
(«ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ», *Άπαντα Α***, σ. 455)

*Εκείνη η μέρα άρχισε με νύχτα,
η αυγή ήρθε με τριαντάφυλλα μαύρα,
απ' τα πουλιά ζύπνησαν μονάχα οι νυχτερίδες*
(«ΑΠΑΓΧΟΝΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ», *Άπαντα Α**, σ. 35)

Ο μικρός νεκρός δεν είχε καμπάνες,
η μεγάλη καρδιά καταψηφίστηκε.
(*Στιγμές ξζ'* [1958], βλ. *Άπαντα Α**, σ. 35)

Το 1957 εκδίδεται η συλλογή του **Παντελή Μηχανικού** *Παρεκκλίσεις*. Στο ποίημα «Τότε που έφυγες...» χρησιμοποιεί τον στίχο του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ «*Welcome to Cyprus goats and monkeys*» με τον τρόπο που αξιοποιήθηκε και στο «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά →» του Γ. Σεφέρη.¹⁷⁶ Με ειρωνικό τρόπο ο στίχος αυτός μιλάει για την καταπίεση που δέχεται η Κύπρος από την πλευρά των κατακτητών. Επίσης, ο ποιητής χρησιμοποιεί το άγαλμα ως σύμβολο για να δείξει το δέσιμο των Κυπρίων με τη γη τους και, επομένως, την απόφαση να παλέψουν για την ελευθερία του τόπου τους:

*Ένα άγαλμα που το σκάλιζες με προσοχή
νύχτα και μέρα
ένα άγαλμα που του φυσούσες ψυχή
νύχτα και μέρα
ζωντάνεψε τόσο πολύ
που στις δύο μετά τα μεσάνυχτα
έγινε επικίνδυνο και τρομερό.
Ούτος ανακρίνεται.
Θα σας πει πως αγαπάει τον τόπο του.
Είναι τόπακας
σαν τα μάρμαρα της Σαλαμίνας
σαν τα πουλιά των αγρών μας –
γραμματικός του Αποστόλου Βαρνάβα [...]*¹⁷⁷

¹⁷⁶ Ο Σεφέρης μεταφράζει τον στίχο ως εξής: «*Καλώς μας ήρθατε στην Κύπρο, αρχόντοι. Τράγοι και μαϊμούδες!*»

¹⁷⁷ Π. Μηχανικός, *Παρεκκλίσεις*, Κύπρος 1957, αναδημοσ. στο *Ποιήματα*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1982, σ. 52.

Για τη σχέση τόπου και ιστορίας στα ποιήματα του Μηχανικού θα μιλήσουμε πιο διεξοδικά παρακάτω.

*

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ. Η παρουσία των Βρετανών στην Κύπρο συνδέεται με την καταπίεση, την εθνική και κοινωνική ανελευθερία, την απειλή και τον θάνατο. Στη λογοτεχνία του νησιού οι Βρετανοί παρουσιάζονται ως «κατακτητές» της αλύτρωτης εδώ και αιώνες Κύπρου και η Μεγάλη Βρετανία ως τυραννική και αλαζονική υπερδύναμη, που δεν θέλει να αφήσει τον κυπριακό λαό ελεύθερο να εκφράσει και να διεκδικήσει την εθνική του αυτοδιάθεση. Αυτή η υπερδύναμη, που δεν περίμενε από τον μικρό και φτωχό λαό του νησιού να κάνει μια οργανωμένη εξέγερση, χάνει το κύρος της, δείχνοντας το ύπουλο, ψυχρό, βάρβαρο δυτικό πρόσωπό της στα χρόνια του αντιαποικιοκρατικού Αγώνα, όπως περιγράφεται λ.χ. στα πεζογραφικά έργα σημαντικών (και λιγότερο σημαντικών) πεζογράφων όπως των: Κ. Μόντη, *Κλειστές Πόρτες* (1964), Κ. Σωκράτους, *Σάρκα, αίμα και πηλός* (1961) και *Ανταρτοπόλεμος* (1968), Ν. Φιλίππου, *Τ' όνειρο* (1974), Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Ηρωϊκή συμφωνία* (1960) κ.ά.¹⁷⁸

Σε αυτά τα έργα παρουσιάζονται οι δραματικές εμπειρίες του τόπου μέσα από τον πόνο των ανθρώπων του. Η αλαζονική συμπεριφορά των Βρετανών απέναντι στον ντόπιο πληθυσμό αποτελεί το πιο σταθερό αποδιδόμενο γνώρισμά τους στα έργα των Κυπρίων λογοτεχνών. Οι αποικιοκράτες ήταν σίγουροι πως έχουν να κάνουν με μια «φούχτα ψωριάδες», «χωριάτες» και «τρομοκράτες».¹⁷⁹ Τα βασανιστήρια ξεσκεπάζουν το άγριο και απάνθρωπο πρόσωπο των «φιλελεύθερων» Βρετανών: «δικάζουν και κρεμάζουν χωρίς δίκες», «ό,τι γινόταν, δηλαδή, στη Γαλλία πριν διακόσια χρόνια κι ήταν πρωτόγονο και βάρβαρο, ακόμα και για κείνη την εποχή».¹⁸⁰ «*Ηξερε (όλοι ξέραμε) τι αλυσίδες θα τον είχαν χτυπήσει στη γυμνή πλάτη, τι γροθιές στο στομάχι, πόσο αίμα θάχε φτύσει, πόσες φορές θα τον είχαν πνίξει με νερό ώσπου να λιποθυμήσει...*».¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Βλ. τα συναφή μελετήματα της Μ. Ηροδότου, «Η αμφισβήτηση της αποικιοκρατίας σε κυπριακά πεζογραφήματα» στο Ε. Close, Μ. Tsianikas and G. Couvalis (eds), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies* (Flinders University, Department of Languages – Modern Greek, June 2005), Flinders University, Adelaide 2007, σ. 573-590. Της ίδιας, «Η κειμενική ανατροπή της αποικιοκρατικής σκέψης σε κυπριακά πεζογραφήματα», στα Πρακτικά του Γ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ό αιώνα* (Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006), I-III, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007. (Archived at Flinders University: dspace.flinders.edu.au).

¹⁷⁹ Κ. Σωκράτους, *Ο Ανταρτοπόλεμος: το μυθιστόρημα της ΕΟΚΑ*, εκδ. Κόσμος, Λευκωσία 1968, σ. 23.

¹⁸⁰ Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Ηρωϊκή Συμφωνία*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1960, σ. 34.

¹⁸¹ Κ. Μόντης, *Κλειστές Πόρτες* (1964), στα *Άπαντα Β', Πεζά*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987, σ. 1567.

Στον *Ανταρτοπόλεμο* του Σωκράτους η εποχή της Αγγλοκρατίας στο νησί συγκρίνεται με τους καιρούς των κουρσάρων. Το παρακάτω απόσπασμα παρουσιάζει τους Άγγλους να καταστρέφουν το βίος των χωρικών χρησιμοποιώντας ως όργανα τους Τούρκους που είχαν στην υπηρεσία τους:

Εδώ απάνω οι χωρικοί πολλά είχαν κακοπάθει, πολλά δεφτέρια του έγραψαν. Έγραψαν πως οι Εγγλέζοι ήρθαν και φέραν και Τούρκους μαζί τους, κι' όλοι ερευνούσαν τάχατες για όπλα και στα καλά καθούμενα δώστου σπάζαν πιθάρια με τα λάδια, με τα κρασιά κι' ακόμα δώστου ρίχνανε τις σακκούλες κατάχαμα, χύνανε το σιτάρι, τον καρπό, τάκαναν γυαλιά-καρφιά.¹⁸²

Ο Γ. Φ. Πιερίδης στο διήγημά του με τίτλο «Προδότης» (*Σκληροί Καιροί*, 1963) περιγράφει τη σκηνή όπου οι τέσσερις προδομένοι αγωνιστές βρίσκονται παγιδευμένοι σε ένα ελαιοτριβείο, περικυκλωμένοι από ολόκληρο αγγλικό στράτευμα. Μέσω του ειρωνικού λόγου των Βρετανών στρατιωτών διαφαίνεται η αλαζονεία και η υπεροψία της Αυτοκρατορίας:

Ας τελειώνουμε, έχουμε μέσ' στα τεφτέρια της πείρας μας συστήματα πολύ αποτελεσματικά για τους κακοκέφαλους, που θαρρούν πως η ψυχή του ανθρώπου μπορεί να τα βγάλει πέρα μπροστά στην πάνοπλη βία [...]¹⁸³

Οι εκτελέσεις νέων παιδιών ξεχειλίζουν το ποτήρι της οργής κατά των Βρετανών. Η καταδίκη ενός δεκαοχτάχρονου μαθητή, του Ευαγόρα Παλλικαρίδη, σε απαγχονισμό αποτελεί την κορύφωση της εχθρικής τους εικόνας στα μάτια του λαού και της αγανάκτησής του: «*Πνιχτές κατάρες και βρισιές για τους τυράννους μας έβγαιναν από το στόμα μας*».¹⁸⁴

Συνοψίζοντας, κατά την περίοδο της ύστερης Αγγλοκρατίας, και ειδικά στα χρόνια του απελευθερωτικού Αγώνα 1955-59, παρά τη λογοκρισία της αποικιακής κυβέρνησης, δημοσιεύονται λογοτεχνικά κείμενα που εμπνέονται από τις σύγχρονες ιστορικές εμπειρίες του νησιού. Τα πρώτα λογοτεχνικά έργα για τον Αγώνα είναι ποιητικά και άρχισαν να γράφονται ακριβώς μετά την έναρξή του. Οι ποιητές αυτής της περιόδου γράφουν μια ποίηση μαρτυρίας (καλλιεργώντας διάφορα είδη: μπαλάντες, ωδές, ελεγείες κτλ.). Η ποίηση αυτή, μια ποίηση λυρική και ταυτόχρονα επική, άλλοτε πιο μεγαλόστομη και

¹⁸² Κ. Σωκράτους, *Ανταρτοπόλεμος*, ό.π., σ. 22-23.

¹⁸³ Γ. Φ. Πιερίδης, *Σκληροί Καιροί*, 1963, σ. 186.

¹⁸⁴ Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Ηρωϊκή Συμφωνία*, ό.π., σ. 44. Βλ. και Ν. Λαδάκη-Φιλίππου, *Τ' όνειρο*, 1974, που αποτελεί αφιέρωμα στον Ευαγόρα Παλλικαρίδη. Επίσης βλ. Η. Μελεάγρου, *Ανατολική Μεσόγειος*, 1969 (αναλυτική αναφορά στο μυθιστόρημα της Μελεάγρου παρακάτω).

άλλοτε πιο δραματική, έρχεται να εκφράσει τα δεινά που συμβαίνουν στον τόπο και να προβάλλει τις ηρωικές μορφές που χάθηκαν. Δεσπόζουσα θέση στην πεζογραφία με θέμα τον αγώνα του 1955-59 κατέχει το διήγημα, στο οποίο παρατηρείται έντονη ψυχολογική ανάλυση των αισθημάτων των ηρώων, και του αφηγητή, καθώς και η τοποθέτηση των γεγονότων στον κοινωνικό τους περίγυρο. Πολλοί λογοτέχνες δημοσίευσαν αξιόλογα πεζογραφήματα για τον Αγώνα στα χρόνια της Ανεξαρτησίας, εποχή που δεν υπήρχαν πια τα ανασταλτικά μέτρα της αποικιοκρατίας. Τόσο η ποίηση όσο και η πεζογραφία αναφέρεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα, σε σημαντικά γεγονότα, αλλά και στο γενικότερο πνεύμα της αυτοθυσίας και του ηρωισμού που χαρακτήριζε τον Αγώνα.

2.3. Η περίοδος της Ανεξαρτησίας (1960-1974)

Με τις συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου, στις 16 Αυγούστου 1960 η Κύπρος ανακηρύσσεται τυπικά ανεξάρτητη και κυρίαρχη Δημοκρατία. Τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας περιβάλλονται από καχυποψία ανάμεσα στις δύο κοινότητες, γεγονός που αποτελεί εμπόδιο στην ομαλή διακυβέρνηση και στην εφαρμογή του Συντάγματος – ενός Συντάγματος που πολλά στοιχεία του το καθιστούσαν δυσλειτουργικό.¹⁸⁵

Ο πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄ επιδιώκει την αλλαγή των αρνητικών στοιχείων των Συμφωνιών. Όμως τα δεκατρία σημεία που προτάθηκαν για αλλαγή δεν βρήκαν αποδοχή από την τουρκοκυπριακή πλευρά με αποτέλεσμα την αποχώρηση των μελών της από την κυβέρνηση. Το 1963 ήδη είχαν αρχίσει οι διακοινοτικές ταραχές, με την Τουρκία όλο και περισσότερο να διαχωρίζει τη θέση της από το νόμιμο κράτος, δημιουργώντας δική της διοίκηση στους τουρκοκυπριακούς θύλακες. Το 1964 οι απειλές για στρατιωτική επέμβαση γίνονται πιο έντονες, καθώς τα τουρκικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν την Κύπρο. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους αυξήθηκαν. Τα όσα επακολούθησαν μέχρι το 1967 προκάλεσαν τεράστια προβλήματα και στοίχισαν τις ζωές πολλών Κυπρίων.¹⁸⁶

Κατά την περίοδο αυτή στην Κύπρο κάνουν την εμφάνισή τους διάφορα αντιδραστικά στοιχεία, που εξοπλίζονται από τρομοκρατικές ομάδες (πιο γνωστή ήταν η τουρκοκυπριακή οργάνωση ΤΜΤ). Οι τρομοκράτες σπέρνουν το μίσος ανάμεσα στις δύο κοινότητες, δολοφονώντας απλούς πολίτες, ακόμα και παιδιά. Και στην ελληνοκυπριακή κοινότητα συνέβησαν παράνομες ενέργειες. Με την υιοθέτηση της «γραμμής του εφικτού» από τον Μακάριο, που σήμαινε τη βελτίωση του συντάγματος της Ζυρίχης μέσω διαπραγματεύσεων, εμφανίστηκαν πολλές παράνομες οργανώσεις που προσπάθησαν να τον ανατρέψουν (η πρώτη παράνομη οργάνωση ήταν το «Εθνικό μέτωπο», που το 1970 προβαίνει σε δολοφονία του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη και απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Μακαρίου. Εκδηλώνεται επίσης εκκλησιαστικό πραξικόπημα από τρεις μητροπολίτες, που απαιτούσαν την παραίτηση του Μακαρίου από το ιεραρχικό του αξίωμα, προβάλλοντας την αξίωση ότι δεν αρμόζει να έχει ταυτόχρονα και το πολιτικό και το εκκλησιαστικό αξίωμα. Ο Μακάριος τους τιμωρεί καθαιρώντας τους.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵ Γ. Παπαδημητρίου, *Το συνταγματικό πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, εκδ. Α. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1997, σ. 36-37.

¹⁸⁶ Α. Παπανουσόπουλος, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Κύπρου*, 2008, σ. 47.

¹⁸⁷ Η βιβλιογραφία για το Κυπριακό, ειδικά την περίοδο αυτή, είναι απέραντη. Χρησιμοποίησα για έναν βασικό προσανατολισμό το βιβλίο του Π. Ν. Τζερμιά, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με αναδρομή στη ζωή της Μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τ. Α΄, εκδ. Libro, Αθήνα 2001, σ. 679-696. Βλ. επίσης

Τον Αύγουστο του 1971 η ΕΟΚΑ Β΄ παραπλανεί τους Κυπρίους, ισχυριζόμενη ότι συνεχίζει τον αγώνα της ένδοξης πρώτης ΕΟΚΑ για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, που υπήρξε ανέκαθεν ο μεγάλος πόθος για τον ελληνισμό της Κύπρου. Ο απλός λαός, ακούγοντας για την ΕΟΚΑ, πίστευε ότι ο σκοπός της οργάνωσης θα ήταν ίδιος με τον σκοπό της πρώτης οργάνωσης που κατάφερε να απελευθερώσει την Κύπρο από τους Βρετανούς (η οργάνωση ΕΟΚΑ Β΄ δημιουργήθηκε από τον αρχηγό της πρώτης ΕΟΚΑ – τον στρατηγό Γεώργιο Γρίβα, γνωστό και ως «Διγενή»).

Το φθινόπωρο του 1973 κορυφώνεται η αντιπαράθεση ανάμεσα στον Γρίβα και στον δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο που, μάλλον, ήταν αποτέλεσμα της αλλαγής γραμμής της χούντας σχετικά με τη λύση του κυπριακού, της στήριξης των ενδοκυπριακών συνομιλιών που βρίσκονταν σε εξέλιξη, της εγκατάλειψης της σκληρής γραμμής για ένωση, καθώς και της έλλειψης προθυμίας να στηρίζει την ΕΟΚΑ Β΄. Έτσι, τον Αύγουστο του 1973 το καθεστώς της Αθήνας κάλεσε τον Γρίβα να διαλύσει την παράνομη οργάνωση ΕΟΚΑ Β΄ και να επιστρέψει στην Αθήνα, και επίσης σταμάτησε τη χρηματοδότηση της οργάνωσης. Ο Γρίβας με επιστολή του (15.04.1973) απέρριψε το αίτημα της Αθήνας και συνέχισε τη δράση του. Μετά τον θάνατο του Γρίβα τον Ιανουάριο του 1974, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος προσέφερε αμνηστία σε όλα τα καταζητούμενα στελέχη της παράνομης οργάνωσης ΕΟΚΑ Β΄ και απέλυσε όλους τους κρατούμενους από τις φυλακές για να τερματίσει τις αντιπαραθέσεις.¹⁸⁸ Ακόμα και μετά τον θάνατο του Γ. Γρίβα, όμως, η οργάνωση συνέχισε τη δράση της – γεγονός, που απέδειξε ότι η οργάνωση υποκινείται από τη χουντική Ελλάδα και κάποιους αξιωματικούς της στην Κύπρο, με τα γνωστά τραγικά αποτελέσματα του πραξικοπήματος κατά του Μακαρίου και της τουρκικής εισβολής.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, μπορούμε να πούμε πως μετά από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ του 1955-1959, την επακόλουθη διάψευση και τις έξωθεν παρεμβάσεις, προτάσσεται πρωταρχική η διασφάλιση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Παρόλο που η Κύπρος για πρώτη φορά ύστερα από πολλούς αιώνες αποκτά την ανεξαρτησία της, παρόλη την οικονομική ανάπτυξη και ευρύτερη πρόοδο που παρατηρείται στα πρώτα χρόνια, το «δοτό» σύνταγμα και η κολοβή δημοκρατία δημιουργούν αρκετά προβλήματα.¹⁸⁹ Ο ενθουσιασμός της ελευθερίας με την πάροδο του χρόνου μεταβάλλεται σε έκδηλη απογοήτευση, καθώς δημιουργούνται δεδομένα ασύμβατα προς τους εθνικούς

Τενεκίδης Γ. – Κρανιδιώτης Γ. (επιμ.), *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981.

¹⁸⁸ Βλ. σχετικά Π. Ν. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, ό.π., σ. 699-704.

¹⁸⁹ Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει και ο ιστορικός Χάινς Ρίχτερ «ταλανίστηκε ευθύς εξαρχής από ασθένειες παρόμοιες με αυτές που ταλάνισαν τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης», βλ. Heinz Richter, «Το ιστορικό υπόβαθρο του κυπριακού προβλήματος», στο Α. Στεργίου, *Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, εκδ. Ροές, Αθήνα 2006, σ. 44.

πόθους και κυρίως τους σκληρούς εθνικούς αγώνες της πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων. Οι συνταγματικές διαιρετικές ρωγμές οδήγησαν σε διχασμό, φανατισμό και μια γενικότερη αστάθεια στις σχέσεις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων.¹⁹⁰

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας η γενικότερη ανάπτυξη επηρεάζει και την πνευματική ζωή με αποτέλεσμα να αυξάνεται και η παραγωγή λογοτεχνικών κειμένων (που πλέον δεν τελούν υπό καθεστώς λογοκρισίας). Την εποχή της Ανεξαρτησίας, η ποίηση εκπροσωπείται από σημαντικούς ποιητές, παλαιότερους και νεότερους, όπως οι Παντελής Μηχανικός, Κώστας Μόντης, Ανδρέας Παστελλάς, Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Θεοδόσης Νικολάου, Μιχάλης Πασιαρδής, Πίτσα Γαλάζη, Κώστας Βασιλείου κ.ά. Οι ποιητές αυτοί συνομιλούν γόνιμα με τους Σολωμό, Κάλβο, Καβάφη, Καρυωτάκη και Σεφέρη, όπως και με τον πρόγονο της κυπριακής λογοτεχνίας Β. Μιχαηλίδη.

Ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει τη γενιά των ποιητών αυτής της περιόδου είναι «η δυναμική είσοδος της στον τόπο του μοντερνισμού»,¹⁹¹ με πρωτοπόρους (ακριβώς επειδή ανήκουν σε προηγούμενη λογοτεχνική γενιά, εκείνη του Μεσοπολέμου) τους Μάνο Κράλη και Νίκο Βραχίμη. Σχετικά με αυτό, ο Μιχάλης Πιερής σημειώνει: «Οι πρωτοποριακοί στην εποχή τους, “ανανεωτές” Νίκος Βραχίμης και Μάνος Κράλης, λόγω της ζωντανής τους διασταύρωσης με σύγχρονες καλλιτεχνικές τάσεις και χάρη, βέβαια, στην εκφραστική τους τόλμη, πλούτισαν με νέα τεχνοτροπικά στοιχεία την ποιητική παράδοση του τόπου».¹⁹²

Ανάλογες ανανεωτικές τάσεις μπορούμε να παρατηρήσουμε και στην πεζογραφία. Το σύντομο διήγημα καλλιεργείται πιο συστηματικά και αναδεικνύεται «αρκετά κατασταλαγμένο, κατάλληλο να αποδώσει ικανοποιητικά τις ιστορικές περιπέτειες των καιρών, αλλά και τον εσωτερικό άνθρωπο». Οι πεζογράφοι αντλούν θέματα από το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, όμως ενδιαφέρονται επίσης για ζητήματα υπαρξιακά, οικουμενικά, του μεταπολεμικού σύγχρονου ανθρώπου.¹⁹³ Επίσης, αυτή την εποχή

---

¹⁹⁰ Για τις σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκυπρίους βλ. μεταξύ άλλων Γ. Τενεκίδης – Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, ό.π., σ. 413-420.

¹⁹¹ Ν. Ορφανίδης, *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2012, σ. 144.

¹⁹² Βλ. Μ. Πιερής, «1945-1960: Το σχήμα της κυπριακής λογοτεχνίας. Το τέλος της αποικιοκρατίας», *Αντί* 236 (Ιούλιος 1983), σ. 43-45, και Του ίδιου, *Από το μερτικό της Κύπρου*, ό.π., σ. 151. Για τον Κράλη βλ. τώρα Κ. Παπαπαναγίδης, *Ο Μάνος Κράλης (1914-1989) και η ανανέωση του ποιητικού λόγου στην Κύπρο*, διδακτορική διατριβή, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2004.

¹⁹³ Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 291-292, 490-491.

εμφανίζονται και εκτενέστερα έργα – μυθιστορήματα αξιώσεων, καθώς και έργα μοντερνιστικής τεχνοτροπίας και θεματικής, επηρεασμένα από τη διεθνή και μεταπολεμική νεοελληνική λογοτεχνία.¹⁹⁴

Πολλά έργα που γράφονται στα χρόνια της ανεξαρτησίας, εμπνέονται από την πρόσφατη εμπειρία του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα κατά της βρετανικής αποικιοκρατίας. Παράλληλα με τις ηρωικές εθνοκεντρικές φωνές εμφανίζονται και οι απομυθοποιητικές, αντιηρωικές ματιές, που εμπλουτίζουν θα λέγαμε διαλεκτικά τον κυρίαρχο λόγο και το κυρίαρχο αφήγημα των χρόνων της Ανεξαρτησίας, αναδεικνύοντας και κάποιες άλλες όψεις. Ας δούμε μερικά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα.

ΠΟΙΗΣΗ. Στην ποίησή του ο **Τεύκρος Ανθίας** αναδεικνύει την πολιτική και κοινωνική ευαισθησία του, και την ανησυχία του όχι μόνο για τον γενέθλιο τόπο αλλά γενικότερα για τον άνθρωπο, από τη σκοπιά του αριστερού ποιητή. Η ποιητική συλλογή του με τίτλο *Ορατόριο* (1961) μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχεια της συλλογής *Το ημερολόγιο C.D.P.* (1956), τα ποιήματα της οποίας περιγράφουν τις σκληρές εμπειρίες του Αγώνα και την οδυνηρή περιπέτεια του ποιητή στα Κρατητήρια Δεκέλειας, στις Κεντρικές Φυλακές Λευκωσίας και στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας.

Το 1965 δημοσιεύεται η *Κυπριακή Τραγωδία* του Ανθία, μια ποιητική συλλογή εμπνευσμένη από τα γεγονότα της Τηλλυρίας και τον διαχωρισμό των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες. Σε ένα από τα ποιήματα της συλλογής με τίτλο «Σύμβολο αρμονίας δύο χορδών» νοσταλγεί τη φιλία των δύο κοινοτήτων και μας θυμίζει την εποχή που και οι δύο κοινότητες είχαν τον ίδιο πόνο, τον ίδιο εχθρό στο πρόσωπο του Βρετανού αποικιοκράτη.¹⁹⁵

*Δεν είναι η νοσταλγία της εξορίας
που με γυρνάει κοντά σου αιχμάλωτο της Άνοιξης,
μικρή Αντρολύκου του Χίλια Εννιακόσια Τριανταδύο-Τριαντατρία.
Είν' του νησιού μου η νοσταλγία για τη φιλία
βλαστών της ίδιας γης,
που χάλασαν της αρμονίας δύο χορδών σε μια κιθάρα,
που ξεκούρδισε του οχτρού το μαύρο χέρι [...] (σ. 75)*

¹⁹⁴ Βλ. Α. Παπαλεοντίου, «Το σχήμα της κυπριακής πεζογραφίας», *Στοχαστικές προσαρμογές*, ό.π., σ. 334, 339.

¹⁹⁵ Τ. Ανθίας, *Κυπριακή τραγωδία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1965. Το ποίημα «Σύμβολο αρμονίας δύο χορδών» στις σ. 75-79, απ' όπου και τα παραθέματα που ακολουθούν.

Ο ποιητής απευθύνεται στον «αδερφό» του τον Τουρκοκύπριο, «βλαστό της ίδιας γης», με την «ανοιχτή καρδιά», που μοιραζόταν την ίδια μοίρα τότε που «δεν είχαν Πράσινες Γραμμές να τους χωρίζουν»:

Νιώθω και τώρα θερμή τη χειραψία σου
– ζεστή καθώς τον Τούρκικο καφέ σου
που μούφερες στο δίσκο της στοργής
μόλις μου λύσανε τις χειροπέδες,
εκεί στον καφενέ με τους μουλάδες,
τους εφέντηδες της αρχοντιάς που λέγεται ανοιχτή καρδιά.
Και νιώθω το φιλί σου στην πληγή
που μ' άνοιξε στο δάχτυλο του αριστερού χεριού
μια σφαίρα του ίδιου Οχτρού μας
σαν περπάταγα «χέντς απ»
έξω από κάποιον άλλο καφενέ με εφέντηδες
κι αντίκρυ απ' το παλιό τζαμί
γαλήνιο γείτονα με τη «Σχολή Τυφλών» τ' Άι Βαρνάβα.
(Άνθρωποι κι άγιοι τα χρόνια εκείνα,
δεν είχαν «Πράσινες Γραμμές» να τους χωρίζουν.
Τους έδεναν οι ίδιες αλυσίδες,
– δεσμοί αρμονίας στην τραγική παραφωνία
του Τσίρκουλου που λέγεται: σκλαβιά). (σ. 75)

Στο ποίημα αυτό ο Ανθίας αναφέρεται στην Αντρολύκου, ένα από τα μεικτά χωριά της επαρχίας Πάφου. Στην κοινότητα της Αντρολύκου «εξόρισαν» τον Δεκέμβριο του 1932 οι Άγγλοι τον Ανθία σε μια προσπάθεια να τον φέρουν σε αντιπαράθεση με τους Τουρκοκύπριους κατοίκους του χωριού. Όμως τα γεγονότα δεν εξελίχθηκαν όπως τα ήθελαν, αφού ανάμεσα στον ποιητή και τους Τουρκοκυπρίους κατοίκους της Αντρολύκου αναπτύχθηκε μια ειλικρινής και αδελφική σχέση. Ο ποιητής απευθύνεται στο χωριό, το κάνει μύθο ή ένα σύμβολο ειρηνικής συμβίωσης, αρμονίας και γαλήνης:

Τώρα π' αυτή την έφοδο τη βλέπω να καλπάζει μες τη νύχτα,
σ' ανακαλώ, μικρή Αντρολύκου, σαν το σύμβολο
μιας αρμονίας αδελφικών χορδών
σε μια κιθάρα ραγισμένη από τους ξένους.
Ζει σ' όλο το νησί μας η Αντρολύκου.
Κι ας έχει κουρδισθεί η παραφωνία

*απ' τον Οχτρό, τον ίδιο Οχτρό
που μας πατούσε στο λαιμό χρόνια και χρόνια. (σ. 78)*

Φέρνοντας στη μνήμη τα παλαιά χρόνια της αρμονικής συμβίωσης των «δύο χορδών», ο ποιητής προτρέπει «να φιλούμε τις πληγές μας σ' ένα συμπόσιο νοσταλγίας κι όλοι μαζί να τραγουδούμε μεθυσμένοι από χαρά», εφόσον:

*Βλαστοί της ίδιας γης ανηφορίζουμε
στον ήλιο, που δεν χάραξε ποτέ
μια «Πράσινη Γραμμή»
μέσα στην έκταση του κόσμου.
Γραμμή κι ορόσημο ζωής, η Προκοπή κ' η Ειρήνη. (σ. 79)*

Μετά την *Κυπριακή Συμφωνία*, το 1965 στο Βουκουρέστι κυκλοφορεί η δεύτερη σημαντική ποιητική σύνθεση του **Θοδόση Πιερίδη** που αναφέρεται στην Κύπρο με τίτλο *Ονειροπόληση πάνω στα τείχη της Αμμοχώστου*.¹⁹⁶ Ο ποιητής ανατρέχει στο παρελθόν για να ανασύρει ιστορικές μνήμες και βιώματα προσωπικά.

Στην ποίηση του Πιερίδη αυτής της περιόδου είναι έκδηλη μια βαθιά απογοήτευση και κούραση μετά από τριάντα χρόνια αγώνα:

*Ναι! Το λέμε χωρίς ντροπή!! Κουραστήκαμε
Κουραστήκαμε να βλέπουμε τα ταπεινά και τα μεγάλα όνειρα
Τριάντα χρόνια να φυλλορροούνε.¹⁹⁷*

Μετά από τους αγώνες για την ελευθερία και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα οι άνθρωποι κουράστηκαν. Ο Πιερίδης σε αυτή τη συλλογή επαναλαμβάνει να μιλάει για τους «ανέμους» που συμβολίζουν τις δοκιμασίες της ζωής, τα δεινά των πολέμων. Δεν μιλάει πια για τους ήρωες (για τους «υπερανθρώπους»), αλλά για τους απλούς ανθρώπους που ονειρεύονται απλά πράγματα: να ζουν ελεύθεροι, να αγαπάνε, να χαίρονται τα παιδιά τους και τους φίλους, να βγαίνουν στους δρόμους χωρίς φόβο, να μη φοβούνται να τους χτυπήσουν την πόρτα τα μεσάνυχτα, να παύουν να ζουν μέσα στον εφιάλτη τόσα χρόνια.

*Ονειρευτήκαμε να περπατάμε ανέμελοι, ονειρευτήκαμε
Όταν μας χτυπούνε την πόρτα, ακόμα και ύστερα από τα μεσάνυχτα,
Να 'ναι ένας περαστικός, που είδε φως στο παράθυρο*

¹⁹⁶ Βλ. στο Θ. Πιερίδης, *Ποιητικά Άπαντα*, τ. Α', ό.π., σ. 495-545.

¹⁹⁷ Θ. Πιερίδης, «Ξαναρχίνουμε» (εκδ. «Νέος Κόσμος», 1967), βλ. στα *Ποιητικά Άπαντα*, τ. Α', ό.π., σ. 555.

*Ή ένας γείτονας που του λείψανε τα τσιγάρα.
Ονειρευτήκαμε, σαν είμαστε νέοι, να 'χουμε το κορίτσι μας, να βγαίνουμε
το βράδυ περίπατο
Χωρίς να μας αιφνιδιάζουν τα βήματα του περαστικού,
Χωρίς να μας πολιορκούν οι νυχτερίδες του τρόμου.
Ονειρευτήκαμε να βλέπουμε ύστερα τα παιδιά μας να πηγαίνουνε στο σχολειό
Σίγουροι πως θα τα ξαναδούμε, σίγουροι
πώς θα τα βλέπουμε κάθε μέρα,
όσο να γίνουν εκείνα νιοι κι εμείς γερόντοι.
Ονειρευτήκαμε να γερνούμε στα καφεενδάκια της γειτονιάς μας.
Ονειρευτήκαμε να πεθαίνουμε στο κρεβάτι μας.
Ονειρευτήκαμε να ζούμε και να πεθαίνουμε
Σαν άνθρωποι, μόνο σαν άνθρωποι,
Όχι σαν υπεράνθρωποι, ούτε σαν σκουλήκια της λάσπης [...]*¹⁹⁸

Με την ίδρυση του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους δημιουργείται ένα κλίμα ευφορίας, το οποίο, όμως, γρήγορα διαδέχεται η σύγχυση, η αβεβαιότητα και η ανησυχία. Πολλοί ποιητές και ποιήτριες της λεγόμενης «γενιάς της Ανεξαρτησίας», όπως οι Κ. Μόντης, Π. Μηχανικός, Α. Παστελλάς, Π. Γαλάζη, κ.ά., αποτυπώνουν στο έργο τους την ανησυχία αυτή, ως απότοκο της τροπής που παίρνουν τα πράγματα στο γενέθλιο νησί.¹⁹⁹

Στο *Γράμμα στη Μητέρα* (1965) ο **Κώστας Μόντης**, απογοητευμένος από την έκβαση του απελευθερωτικού αγώνα (καθώς ήλπιζε στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα), περιγράφει με οδύνη την κατάσταση που επικρατεί στο νησί του:

*Μητέρα, δεν βλέπεις πως μας αφαίρεσαν τα οστά
και σωριαζόμαστε στο παραμικρό
και προστίπτουμε;
Μητέρα, τ' αμπέλια δεν παράγουν για μας,
οι μύθοι διακόπτονται στο κατώφλι μας.
Πρέπει όταν γεννηθήκαμε
να 'κλεισαν πίσω μας όλες οι πόρτες, δεν πρόσεξες;
Πρέπει όταν γεννηθήκαμε
το χωριό να διαγράφηκε, δεν πρόσεξες;*

¹⁹⁸ Ο.π., σ. 554-555.

¹⁹⁹ Βλ. σχετικά Ν. Ορφανίδης, «Από την ποίηση του αλτρωτισμού στην ποίηση της εξορίας και της ήττας. Μια σπουδή στην ποιητική κατάθεση του Κώστα Μόντη, Παντελή Μηχανικού, Αντρέα Παστελλά και Πίτσας Γαλάζη», *Ακτή* 21 (Χειμώνας 1994), σ. 39-45.

Οι παρακάτω στίχοι μάλλον αποτελούν αρνητικό σχόλιο στο ποίημα του Γ. Σεφέρη «Ο δαίμων της πορνείας», όπου εξιστορούνται τα πάθη και οι ίντριγκες του ρήγα Πιερ και της βασιλικής οικογένειας:

*Τι μας ενδιαφέρει, μητέρα, ποιος θα περιφρουρήσει τους Λουζινιανούς
με την ατέρμονη ανακύκλωσή τους
και τα μικρά οικογενειακά ονόματα
και τις διαδοχές των βασιλίσκων
και τις ερωτικές παρεχτροπές;
Τι μας ενδιαφέρει, μητέρα, ποιος θ' αποτρέψει την αποκάλυψη
πως μάταια αριθμούσαν οι κλεψύδρες,
πως μάταια διέρρεαν,
πως μάταια πήγε τόσος μόχθος,
πως ευθύς εξ αρχής δεν υπήρχε τίποτα ν' αριθμήσουν;²⁰⁰*

Στο *Δεύτερο γράμμα στη Μητέρα* (1972) με έντονο συναίσθημα μελαγχολίας ο Μόντης περιγράφει το πώς η Κύπρος μετατρέπεται σε μια μεγάλη απρόσωπη δημόσια υπηρεσία, αναπολεί τα χρόνια της αθωότητας και ανησυχεί για το μέλλον του νησιού του. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι χαρακτηριστικό του αισθήματος ασφυξίας και διάλυσης που αισθάνεται ο ποιητής μέσα «σε μια μικρή φυλακή»:

*Κι είμαστε σ' ένα μικρό νησί, μητέρα,
δεν μπορούν να μας τα φορτώσουν όλα αυτά,
κι είμαστε σε μια μικρή φυλακή, μητέρα,
δεν υπάρχει απλωσιά ν' απλώσουν όλα αυτά
να τα δούμε με κάποια άνεση χώρου,
να τα δούμε με κάποια πίστωση χώρου,
να κατανεμηθούν,
ν' αποκεντρωθούν,
ν' αραιώσουν.
Στοιβάζονται, σου λέω, επάλληλα απάνω μας
και δεν αναπνέουμε.*

*Μητέρα, διαισθάνομαι πως το γράμμα μου άρχισε να διασπάται,
διαισθάνομαι πως η συνοχή που επεδίωξα άρχισε να διασπάται,*

---

²⁰⁰ Κ. Μόντης, *Γράμμα στη Μητέρα κι' άλλοι στίχοι*, Λευκωσία 1965· περιλαμβάνεται στα *Άπαντα Α***, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987, σ. 858-859, απ' όπου αντλώ και τα σχετικά παραθέματα.

*πως η δομή που ήλπιζα άρχισε να διασπάται
σαν τις κουρασμένες τετράδες των μαθητικών παρελάσεων
όταν προσεγγίζουν το τέρμα
που λεν «ουφ» και ξεκουμπώνουν τα κολάρα
και «επιτέλους»
και σπεύδουν να επανέλθουν το ταχύτερο στα καθημερινά
και σπεύδουν να επανέλθουν το ταχύτερο στα συνήθη.
Κι η αλήθεια είναι πως τι χρειαζόταν η συνοχή,
κι η αλήθεια είναι πως τι χρειαζόταν η δομή,
πώς θα διασωζόταν η δομή,
πώς θ' άντεχε η δομή,
πώς θ' άντεχε η συνέπεια,
πώς θ' άντεχε η ακολουθία,
πώς θ' άντεχε ο ειρμός, που, όπως είπα, έρχεται ο τυχών απροειδοποίητα
κι ανοίγει την πόρτα,
που έρχονται απροειδοποίητα κι ανοίγουν την πόρτα
και μου τα πετάν ανάκατα μέσα,
που ξανάρχονται απροειδοποίητα και ξανανοίγουν
και διαδίδεται η είδηση
κι έρχονται κι άλλοι κι άλλοι
και συνωθούνται; [...]*

Στο «Γράμμα», που κανονικά πρέπει να χαρακτηρίζεται από ενότητα, δομή και συνοχή, γίνεται μια «διάσπαση» εξαιτίας των ιστορικών, κοινωνικών, πολιτικών, συναισθηματικών ή και άλλων επιδράσεων πάνω στην ψυχολογία του ποιητή («*διαισθάνομαι πως το γράμμα μου άρχισε να διασπάται*»). Στα ποιήματά του ο Μόντης επιλέγει τη μορφή της μητέρας, που συμβολίζει κατά κάποιον τρόπο έναν χώρο διαφυγής του διαλυμένου ανθρώπου. Όπως σημειώνει ο Α. Παστελλάς, «η μητέρα του Μόντη είναι το αιώνιο σύμβολο της ιδεατής καταφυγής σε ώρες κλονισμού και έσχατης δοκιμασίας».²⁰¹ Ο λόγος στα *Γράμματα* του Μόντη είναι σπαρακτικός, ο ποιητής χρησιμοποιεί την επανάληψη για να τονίσει, συχνά, την οδύνη και την αγωνία του ποιητικού υποκειμένου. Με το έργο του ο ποιητής εκφράζει γενικότερα το αδιέξοδο του ανθρώπου σε έναν κόσμο απρόσωπο και εχθρικό.

---

²⁰¹ Α. Παστελλάς, «Μερικές όψεις του ποιητικού έργου του Κώστα Μόντη. Συμβολή στα πενήντάχρονά του», στο Γ. Κεχαγιόγλου – Μ. Πιερής (επιμ.), *12 κείμενα για τον Κώστα Μόντη*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1984, σ. 202. Επίσης Π. Βουτουρής, «Σημειώσεις και σχόλια για τα τρία Γράμματα στη Μητέρα», *Η Λέξη* 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 430-435.

Η ποίηση του Μόντη αποτελεί μια καταγραφή της πραγματικότητας, αρκετές φορές πολύ σκληρή. Το ποίημα «Οι φοβερές μέρες του Δεκέμβρη του 1963 στη Λευκωσία» αναφέρεται στις διακοινοτικές συγκρούσεις που ξέσπασαν τον Δεκέμβριο του 1963, όταν ένα επεισόδιο μεταξύ αστυνομικών και μιας ομάδας Τουρκοκυπρίων έγινε αφορμή να ξεσπάσουν αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα σε Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους. Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος έγινε η διαίρεση της Λευκωσίας και δημιουργήθηκε η λεγόμενη Πράσινη Γραμμή:

*Τόσα χρόνια αναζητούσαμε θέματα.
Νά τα, λοιπόν, τώρα!
Νά που όταν επί παραδείγματι, πήραν το σκοτωμένο
απ' τ' αντικρυνό οικόπεδο
δεν πρόσεξαν τη τσάντα με το πρόγευμα
που του είχε ετοιμάσει η γυναίκα του
και παρέμεινε.²⁰²*

Ένας εμβληματικός ποιητής που κατέθεσε μια σκληρή και σπαρακτική ποίηση για την αθλιότητα, την αποτυχία και τη φθορά, είναι ο **Παντελής Μηχανικός**. Τον Απρίλη του 1964 ο Μηχανικός γράφει την «Ωδή για ένα σκοτωμένο Τουρκάκι» με αφορμή την έκρηξη των διακοινοτικών ταραχών στην Κύπρο.²⁰³ Το ποίημα αυτό δομείται πάνω σε φανερές αντιθέσεις. Στην αρχή ο ποιητής ζωγραφίζει την ομορφιά της ανοιξιάτικης φύσης στο νησί:

*Αυτός ο κάμπος π' απλώνεται μπροστά μου καταπράσινος
στολισμένος με το κίτρινο της μαργαρίτας
με το κόκκινο της παπαρούνας
με το χαμόγελο της βιολέττας
αυτός ο κάμπος
που μ' ένα χάδι απαλό
δείχνει στην ψυχή μας το δρόμο της άνοιξης
σ' αυτό τον κάμπο
που δοξάζει τον Κύριο και την ψυχή του ανθρώπου
σ' αυτό τον κάμπο που δοξάζει το σώμα
και μουρμουρίζει το τραγούδι του ανθρώπου*

²⁰² Κ. Μόντης, «Οι φοβερές μέρες του Δεκέμβρη του 1963 στη Λευκωσία», *Εξ μερτής Κύπρου* (1969), στα *Απαντα Α***, σ. 505.

²⁰³ *Κατάθεση*, 1975· περιλαμβάνεται στο Π. Μηχανικός, *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, επιμ. Θ. Νικολάου – Φ. Σταυρίδης, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1982, σ. 77-78.

...και ξαφνικά σε αυτό το ειδυλλιακό τοπίο εμφανίζεται ένα σκοτωμένο παιδί:

σ' αυτό τον κάμπο
κείται
σκοτωμένο
ένα Τουρκάκι.
Ένα συσπασμένο πρόσωπο
κομμένο απάνω στον πόνο,
ανάγλυφη
ανήλικη μάσκα
κομμένη στην αιωνιότητα για να ρωτά
αν ο τόπος ήταν πράγματι πολύ στενός
μέσα στο πανηγύρι της άνοιξης
για να ρωτά
αν υπάρχουν εθνότητες ανάμεσα στους λαούς της μαργαρίτας
για να ρωτά
ποιας εθνικότητας είναι το πράσινο χορτάρι [...] (σ. 77)

Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για ένα από τα πιο δυνατά ποιήματα της εποχής, που επικεντρώνεται σε ένα φοβερό έγκλημα: στον φόνο ενός αθώου παιδιού, που στάθηκε θύμα των διακοινοτικών συγκρούσεων. Η μετάβαση από την ομορφιά του ανοιξιάτικου κάμπου στο παγωμένο πρόσωπο του σκοτωμένου παιδιού αποτελεί την κορύφωση του ποιήματος. Εστιάζοντας στην εικόνα του νεκρού παιδιού, ο ποιητής διατυπώνει βασανιστικά ζητήματα. Με πρωτόγνωρο τρόπο ο Μηχανικός εγείρει ζητήματα που έχουν να κάνουν με την πολιτική και την εθνική ταυτότητα των Κυπρίων (των «λαών της μαργαρίτας»). Όχι τυχαία ο Μηχανικός βάζει στο ποίημά του ένα Τουρκάκι (και όχι Ελληνοκύπριο), αφού θέλει να δείξει πως πάνω απ' όλα τον ενδιαφέρει ο χαμός ενός αθώου παιδιού. Ο ποιητής διερωτάται αν η Κύπρος είναι τόσο «στενός τόπος» που δεν μπορεί να χωρέσει όλα τα παιδιά της, διερωτάται επίσης «αν υπάρχουν εθνότητες ανάμεσα στους λαούς της μαργαρίτας» και «ποιας εθνικότητας είναι το πράσινο χορτάρι», με άλλα λόγια θέλει να πει πως από τη στιγμή που η κυπριακή φύση, η γη δεν έχει εθνικά χαρακτηριστικά, έτσι και οι Κύπριοι δεν πρέπει να χωρίζονται σε εθνότητες που σπαράσσονται μεταξύ τους.²⁰⁴

²⁰⁴ Σχετικά με το ποίημα αυτό υπάρχουν πολλές αναλύσεις. Βλ. ενδεικτικά στο Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 469. Επίσης βλ. Λ. Παπαλεοντίου, «Ωδή για ένα σκοτωμένο Τουρκάκι», στο ένθετο περιοδικό «Κ» της *Καθημερινής* 19 (Δεκέμβριος 2009), σ. 99-114.

Η Ωδή του Μηχανικού τελειώνει με στίχους που υπονοούν πως πίσω από τις διακοινοτικές ταραχές στο νησί δεν βρίσκονται απλά οι ιδεολογικοί φανατισμοί των τόπιων ή τα σχέδια της Τουρκίας, αλλά τα οικονομικά συμφέροντα των τρίτων. Έτσι, παρουσιάζει τους Κυπρίους θύματα των εμπορών πετρελαίων:

[...] Για σένα

η φωνή του ποιητή

ρωτάει και πάλι εφέτος

τους εμπόρους των πετρελαίων

και τους αποικιστές των πτωμάτων,

ρωτάει τον Στέτσον:

“Το κουφάρι που εφύτεψες πέρσι μέσα στον κήπο σου

άρχισε να βλαστάει, θ’ ανθίσει εφέτος;” (σ. 78)

*

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ. Όπως η ποίηση, έτσι και η πεζογραφία της Κύπρου τη δεκαετία του 1960 βρίσκεται σε άμεση σχέση με τα ιστορικά και πολιτικά τεκταινόμενα στο νησί. Όπως τονίζει ο Νίκος Ορφανίδης, η θεματική της «επικεντρώνεται, αναφέρεται και διέρχεται εμμόνως τον τόπο της ιστορίας και της ιστορικής δοκιμασίας».²⁰⁵ Πολλά έργα εμπνεύονται από τον αντιαποικιοκρατικό αγώνα της ΕΟΚΑ, ή από τα γεγονότα των διακοινοτικών ταραχών στην Κύπρο μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων το 1963-64. Ωστόσο, όπως προείπαμε, την ίδια εποχή εμφανίζονται και λογοτεχνικά έργα που ξεφεύγουν από το στενά εθνικό-τοπικό και, υπό την επιρροή της ελλαδικής και της διεθνούς λογοτεχνίας, αγγίζουν τα πανανθρώπινα προβλήματα.²⁰⁶ Επιλέγουμε μερικά αντιπροσωπευτικά.

Στα διηγήματά του ο **Γιάννης Κατσούρης** αγγίζει θέματα που απασχολούν άμεσα τον Κύπριο, και γενικότερα τον άνθρωπο της μεταπολεμικής γενιάς. Τα κεντρικά πρόσωπα

---

²⁰⁵ Ν. Ορφανίδης, «Γάσεις της νεότερης και σύγχρονης πεζογραφίας της Κύπρου», *ό.π.*, σ. 107-108. Αναφέρουμε ενδεικτικούς τίτλους από τη λογοτεχνική παραγωγή αυτής της περιόδου: Α.-Γ. Κυπριολέων, *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, ιστορικό μυθιστόρημα, Λευκωσία 1972. Χ. Γεωργίου, *Ρωγμές*, διηγήματα, Λευκωσία, 1970. Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Μεταπτώσεις*, Κύπρος, 1973. Μ. Πασιαρδής, *Διαστάσεις*, Κύπρος 1972.

²⁰⁶ Όπως επισημαίνει ο Παπαλεοντίου, «δεν λείπουν και οι λογοτέχνες (μερικοί που έζησαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα στον ευρύτερο χώρο του ελληνισμού ή ήρθαν σε επαφή με τις νεότερες τάσεις της παγκόσμιας λογοτεχνίας), οι οποίοι είχαν τη δύναμη να ανανεώσουν ή να εμπλουτίσουν τη θεματική και την εκφραστική του πεζού λόγου, να μνημειώσουν όψεις από την παλαιότερη και τη σύγχρονη ζωή, να εμβαθύνουν σε προβλήματα του (σύγχρονου) ανθρώπου και να επιβληθούν με την τέχνη του λόγου στο αφηγηματικό υλικό»: Λ. Παπαλεοντίου, «Το σχήμα της κυπριακής πεζογραφίας», *Στοχαστικές προσαρμογές*, *ό.π.* σ. 348.

των έργων του δεν παρουσιάζονται στη μυθοποιημένη ηρωική τους μορφή αλλά στις ανθρώπινες διαστάσεις τους.²⁰⁷

Η συλλογή *Τρεις ώρες* του Κατσούρη²⁰⁸ αποτελείται από οκτώ διηγήματα που όλα (εκτός από ένα, με τίτλο «Ο Βαγγέλης ο Στέντας») διαδραματίζονται στην Κύπρο και αναφέρονται στην πρόσφατη ιστορία του νησιού, ξεκινώντας από το 1955 (έτος έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα) και φτάνοντας μέχρι τα Χριστούγεννα του 1963 (περίοδος κατά την οποία ξέσπασαν οι διακοινοτικές διαταραχές). Τα τρία διηγήματα που ανήκουν στην πρώτη ενότητα, η οποία ονομάζεται *Πρώτη ώρα* («Τα αδέρφια», σ. 7-14, «Τα μπρούτζινα αγάλματα», σ. 15-22, και «Το μνημόσυνο», σ. 23-30) έχουν ως θεματικό άξονα τον απελευθερωτικό αγώνα. Μέσα από τον προβληματισμό των ηρώων του ο Κατσούρης κάνει κάποιες προκλητικές σκέψεις για το θέμα του ηρωισμού και της θυσίας.

Στο διήγημα «Τα αδέρφια», για παράδειγμα, διαβάζουμε την ιστορία του νεαρού Γιώργη που συλλαμβάνεται από τους Βρετανούς και οδηγείται στις φυλακές ως πολιτικός κατάδικος. Ο αδερφός του, ένας ευκατάστατος έμπορος που ζει χρόνια στην Αφρική, βιώνει την αγωνία του μεγάλου αδερφού, έχοντας στις σκέψεις του έναν τεράστιο φόβο για τη μοίρα του μικρότερου αδερφού, τον οποίο θεωρεί ήρωα:

Άλλωστε τι θα του κάνουν; [...] Όμως είναι και ο παραδειγματισμός. Σκοτώνουν για παραδειγματισμό [...] (σ. 8)

...Εσύ είσαι ήρωας! Πίστεψέ το. Δεν σε δουλεύω... κ' οι ήρωες είναι παντού. Και στη μοναξιά. [...] (σ. 10)

Σε αυτό το διήγημα ο συγγραφέας στρέφεται προς τον εσωτερικό, ψυχικό κόσμο του κεντρικού του ήρωα. Τον παρουσιάζει σαν έναν μοναχικό, χαμένο άντρα που, βγαίνοντας από τη φυλακή, νιώθει μια μεγάλη απογοήτευση. Ο Κατσούρης χρησιμοποιεί τον εσωτερικό μονόλογο και με αυτόν τον τρόπο μας μεταβιβάζει τη σκέψη του πρωταγωνιστή:²⁰⁹

Είμαι ένας ήρωας χωρίς Θεό γεμάτος «γιατί». Γιατί έτσι, γιατί αλλιώς, γιατί, γιατί. Γιατί να μεταμορφώνουμαι σε χτήνος! Γιατί να παραδέρνω έτσι, γιατί... Τούρθανε κλάματα. Ήταν ευκαιρία τώρα να πάρη τη θέση του ανάμεσα στον κόσμο (σ. 13)

²⁰⁷ Βλ. Κ. Κατσώνης, «Το λογοτεχνικό έργο της Ντίνας και του Γιάννη Κατσούρη», *Νέα Εποχή* 5-6 (2002), σ. 38.

²⁰⁸ Γ. Κατσούρης, *Τρεις ώρες*, διηγήματα, εκδ. Κυπριακών Χρονικών, Λευκωσία 1966.

²⁰⁹ Για τη λειτουργία του εσωτερικού μονολόγου βλ. D. Cohn, *Διαφανή πρόσωπα*, μτφ.-επιμ. Δ. Μπεχλικούδη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, ειδικά σ. 89-138.

Ο ήρωας που πάλεψε για την ελευθερία του τόπου του, που έκανε έναν μεγάλο αγώνα για τους συνανθρώπους του, βγαίνει από τη φυλακή και αισθάνεται ολομόναχος. Κανένας δεν τον περιμένει έξω, κανένας δεν αναγνωρίζει τη θυσία που είχε κάνει:

Ξέρετε τί σημαίνει να βγαίνετε απ' τη φυλακή και να μη έχετε κανένα στον κόσμο. Να θέλετε λίγη αγάπη και να νοιώθετε παγερότητα... Σας ζηλεύω όλους εσάς με τα σπίτια σας, τα αγαπημένα πρόσωπά σας (σ. 14)

Τελικά, μην βρίσκοντας μια θέση στον τόπο του, ο Γιώργης αποφασίζει να αφήσει την πατρίδα του και να πάει να ζήσει στο εξωτερικό. Γράφει στον αδερφό του:

...Νοιώθω, αγαπημένε μου αδελφέ, την πλήξη να με τυλίγη. Δεν είμαι και πολύ ήρωας. Άλλωστε η λύτρωσή μου θάναη η Αφρική (σ. 14)

Στο διήγημα «Τα μπρούντζινα αγάλματα» ο Κατσούρης αφηγείται την ιστορία τριών νεαρών που βρήκαν μαρτυρικό θάνατο σε μια σπηλιά από τα πυρά των στρατιωτών (ανακαλώντας τον τόπο της θυσίας του Γρηγόρη Αυξεντίου). Και εδώ ο συγγραφέας μπαίνει στον ψυχικό κόσμο των ηρώων του και μας παρουσιάζει τις ιδέες τους που συσχετίζονται με το θέμα του ηρωισμού και της θυσίας, ειδικά μέσα από την τεχνική του διαλόγου:

–Γίναμε όμως ήρωες...

–Θα γίνουμε!

–Το παν είναι η πράξη. Είναι σαν τον σπινθήρα. Ανάβει και καίγεται ο κόσμος.

–Θα πολεμήσουμε.

–Θα πολεμήσουμε.

–Μπορεί και να σωθούμε.

–Το πιστεύεις;

–Όχι!

–Αν σωζόμασταν θάτανε πρόκληση... είναι δύο χιλιάδες κι' είμαστε τρεις άνθρωποι...

[...]

–Αύριο οι φωτογραφίες μας θάναη σ' όλες τις εφημερίδες (σ. 17)

–Στο κάτω-κάτω κάνουμε κάτι μεγάλο.

–Πεθαίνουμε όπως όλος ο κόσμος! Μόνο που γινόμαστε ψεύτικες φιγούρες στις πλατείες... (σ. 18)

–Η θυσία δεν εξαγνίζει, καμουφλάρει. Κοροϊδεύει τους πάντες και γελάει [...] (σ. 19)

Ο Κατσούρης εισάγει στο διήγημα και έναν ιερέα, τον παπά Γρηγόρη, ο οποίος αποκαλεί τον αγώνα ιερό: «Αυτός ο αγώνας είναι ιερός... η ιστορία...» (σ. 19)

Είναι πολύ συναισθηματική η σκηνή που δείχνει τις τελευταίες στιγμές της ζωής των νέων παιδιών που θυσιάστηκαν για την πατρίδα, που προβάλλεται μέσα από τα λόγια του Αντρέα:

Θάθελα να φώναζα τώρα δα όλους τους δημοσιογράφους του κόσμου και να τους έλεγα πως εδώ υπάρχει κάποιος Αντρέας και Μιχάλης, ένας Γρηγόρης κι ένα παιδί, που [...] φοβούνται, τρέμουν, πιστεύουν, αγαπάνε, μισούνε και είναι άνθρωποι πέρα ως πέρα και ότι δεν θένε χρυσά γράμματα στην ιστορία, μα ένα δάκρυ, ένα χάδι, λίγη αγάπη... (σ. 21)

Τα διηγήματα της δεύτερης ενότητας (*Δεύτερη ώρα*) αναφέρονται στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Πρόκειται για την περίοδο του κοινωνικο-πολιτικού μετασχηματισμού της κυπριακής κοινωνίας, ενώ η *Τρίτη ώρα* αναφέρεται στο ξέσπασμα των διακοινοτικών διαταραχών. Στο διήγημα της τρίτης ενότητας με τον τίτλο «Φυλάκιο № 1» ο Κατσούρης περιγράφει για το πώς αλλάζουν οι σκέψεις και τα συναισθήματα του πρωταγωνιστή, που στην αρχή κατηγορεί τους συντρόφους του για απανθρωπιά, ενώ τελικά καταλήγει να σκοτώσει έναν στρατιώτη για να μην τον θεωρήσουν δειλό και ανίκανο. Μετά τον σκοτωμό του φίλου τους του Μήτσου, όλοι στο φυλάκιο διψούσαν για εκδίκηση και μόνο ο πρωταγωνιστής τα είχε χαμένα:

Όλοι στο φυλάκιο ούρλιαζαν. Τους είχε πιάσει η μέθη του μαρουτιού και βάλλανε διαρκώς. Τους κύταζα σα χαμένους. Τα συναισθήματά μου ήσαν τόσο ανακατεμένα που δεν έβρισκα άκρη. Όλους αυτούς τους ήξερα. Ήπια μαζί τους, κοιμήθηκα στο ίδιο στρώμα, τους αστείεψα και μ' αστείεψαν... Τώρα όμως ήσαν αλλοιώτικοι... δεν ήσαν άνθρωποι... (σ. 50)

Μέσα σε όλη αυτή τη ζάλη όμως ο πρωταγωνιστής ξεπερνάει και αυτός τα όριά του και σκοτώνει άνθρωπο:

Ξανασημάδεψα και έρριξα. Ο άνθρωπος έπεσε. [...] Ήταν ο πρώτος άνθρωπος που σκότωσα (σ. 51)

Ο συγγραφέας παρουσιάζει τους πρωταγωνιστές του όχι ως αυτό που θα περιμέναμε να είναι οι αληθινοί ήρωες, ενώ θέτει με έμμεσο αλλά σαφή τρόπο το θέμα της αξίας της ζωής. Χωρίς πένθος, χωρίς μετάνοια ή θλίψη συζητάνε οι πρωταγωνιστές για το πώς κατάφεραν να αφαιρέσουν ζωές από άλλους. Καμαρώνουν όταν σκοτώνουν έναν ηλικιωμένο, μια γυναίκα ή ένα αθώο ζώο:

Όταν ύστερα από δύο ώρες σταμάτησε το κακό δεν ένοιωθα καθόλου άσχημα. Όλοι μιλούσαν και φώναζαν. Κυρίως κοροΐδευαν το διπλανό μου που ενώ είχε στόχο ένα γέρο πάνω στο γαιδούρι, πέτυχε το γαιδούρι! Έλεγα και γω για το χακί που χτύπησα. (σ. 51)

Στο «Φυλάκιο № 2» ο Κατσούρης περιγράφει τη φρίκη του πολέμου, μέσα στον οποίο τα θύματα –γνωστοί και άγνωστοι, ακόμη και εχθροί – «αδελφώνονται». Παράλληλα ο συγγραφέας δείχνει πως ο πόλεμος απανθρωποποιεί: κάνει τον άνθρωπο να σκέφτεται πως ο βίαιος θάνατος είναι ένα πράγμα φυσιολογικό:

Είδα πολλούς σκοτωμένους, γνωστούς και άγνωστους, ακόμα κι' εχθρούς. Είναι όλοι το ίδιο. Έχουνε κάτι το κοινό. Αδελφώνονται με το θάνατό τους... κι εσύ τους συνηθίζεις και σου φαίνεται όλ' η υπόθεσή τους φυσική (σ. 53)

Στον πόλεμο δεν χωράει ο ηρωισμός από τη στιγμή που υπάρχουν τόσοι θάνατοι. Έτσι, τον στρατιώτη μέσα στα διηγήματα του Κατσούρη τον βλέπουμε ως «ένα ταλαίπωρο μόριο μιας απάνθρωπης μοίρας» (σ. 54).

Η *Ανατολική Μεσόγειος* (1969) της **Ήβης Μελεάγρου** αποτελεί ένα από τα πιο αξιόλογα μυθιστορήματα της εποχής.²¹⁰ Μέσα από την αφηγηματική σκοπιά της κεντρικής ηρωίδας, της Μαργαρίτας, που διακινείται στον «γεωγραφικό και πολιτισμικό» χώρο και στον χρόνο της Κύπρου, διερχόμενη τα σοκάκια της τουρκικής συνοικίας της Λευκωσίας, παρουσιάζεται το σύγχρονο δράμα του νησιού, που αφορά τις σχέσεις ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους. Το μυθιστόρημα ξεκινάει με αναφορά στην περικλειστη πόλη της παλιάς Λευκωσίας, ενώ στη συνέχεια περιγράφονται οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες του νησιού διαχρονικά, ιδίως από την εποχή του απελευθερωτικού αγώνα του 1955-59 μέχρι την πρώτη φάση των διακοινοτικών συγκρούσεων των άλλοτε φίλων-γειτόνων-συμπολιτών του 1963.

Η Μελεάγρου ενδιαφέρεται περισσότερο να συλλάβει τον αντίκτυπο των εξωτερικών γεγονότων στον ψυχισμό των αφηγηματικών χαρακτήρων. Έτσι, επηρεασμένη από την πεζογραφία του μοντερνισμού, καταστρώνει το θεματικό υλικό της με πολύπλοκες αφηγηματικές τεχνικές πολυεστίασης, με ένα κράμα λόγων και μονολόγων, με μια συσσώρευση λεπτομερειακών και αποσπασματικών απεικονίσεων.

---

²¹⁰ Η. Μελεάγρου, *Ανατολική Μεσόγειος*, Λευκωσία 1969. Για την ανάλυση του έργου της Μελεάγρου στηρίχτηκα στη διπλωματική εργασία (μάστερ) της Χρυστάλλας Στυλιανού, *Η εικόνα του ξένου στην Κυπριακή πεζογραφία (1960-1974). Οι ειδικές περιπτώσεις εθνικών «άλλων»-«εχθρών», Άγγλων και Τούρκων*, επιβλέπουσα Μαίρη Μικέ, Α.Π.Θ. – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2012.

Οι κεντρικοί ήρωες του μυθιστορήματος (η Μαργαρίτα, η Ελένη και ο Ιωνάς) βιώνουν μια υπαρξιακή αγωνία, εθνική και πολιτισμική, που συσχετίζεται με την (άλλοτε ειρηνική) συμβίωση με τους Τουρκοκυπρίους και με τη διατήρηση της ελληνικότητας της Κύπρου:

Σε λίγο και την ψυχή μας θ' αρπάξετε εσείς... επειδή σιωπούμε, επειδή ανεχόμαστε ... το πιστέψατε πως πάει, τελείωσε, γίναν όλα δικά σας ... [...] γιατί δεν παίρνετε και τον αέρα; Να, δοκιμάστε, χωρίστε τον κι αυτόν... εμπρός, κάνετε τον δικό σας! Μα δεν χωρίζεται, όχι! Η γη κι η θάλασσα μπορεί, μα όχι ο ουρανός, όχι, όχι. (σ. 42)

Για την κεντρική ηρωίδα της *Ανατολικής Μεσογείου* ακόμα και οι δρόμοι της Λευκωσίας φανερώνουν σημάδια εχθρικής επιβολής των Τούρκων στον γενέθλιο τόπο της. Διάφορα μέρη της Λευκωσίας της θυμίζουν τα ιστορικά γεγονότα που σφράγισαν τον τόπο. Για παράδειγμα η στοά, στην οποία οι Τούρκοι έσφαξαν τον επίσκοπο Κυπριανό το 1821: «στον απαγχονισμένο Επίσκοπο, στο Γένος ορκίζεται [η Μαργαρίτα], στα σπίτια, τη στοά, τους δρόμους γύρω, στο κάθε τι που τον τον αντίκρισε όταν τους παίρναν... [...] Είν' ένας βοσκός, τον κρέμασαν κι αυτόν με τον Επίσκοπο...» (σ. 89-89). Είναι και ο μιναρές στον οποίο οι Τούρκοι σκότωσαν τον Βραγαδίνο: «Μιναρές όπου τρύπησε τη γη το πρώτο λάβαρό τους, «το πρώτο μπαϊράκι» μέσα σε ποτάμι κόκκινο αίμα... κόκκινο λάβαρο... ύστερα πια που ο Βραγαδίνος γδάρθηκε, γίνηκε ένα παραγεμισμένο σκιάχτρο το πετσί του» (σ. 92).

Ως ένα καθοδηγητικό μοτίβο σε ολόκληρο το μυθιστόρημα επαναλαμβάνεται η ιαχή του Μουεζίνη «*Αλλαχουσου αχμπάαρ αλλαχουσου*», που υπενθυμίζει την παρουσία των Τούρκων στον τόπο και τον χρόνο της Κύπρου, συνθέτοντας με αυτό το τρόπο το σκηνικό της *Ανατολικής Μεσογείου*.

Στο μυθιστόρημα της Μελεάγρου μπορούμε να παρακολουθήσουμε πώς αλλάζει η συμπεριφορά των Τουρκοκυπρίων απέναντι στους Ελληνοκυπρίους. Π.χ. στο μυθιστόρημα υπάρχουν αναφορές πως στο παρελθόν ο χασάπης ήταν φιλικός και οι γιοι του «*μιλούσαν τη γλώσσα μας, [...] κι οι χωριανοί σηκώνονταν, τους πρόσφεραν καρέκλα τους κερνούσαν, μάθαν με τον καιρό και τ' όνομά τους*», ενώ τώρα «δεν της χαμογελούν» είναι «κλειστοί, ξένοι» και τα χασαπομάχαιρα τους «*κείνα υψώθηκαν ξαφνικά, κείνα κονήγησαν άλλο από αρνιά, άλλο...*» (σ. 36). Παλαιότερα «*τη θύρα μας δεν τη μανταλώσαμε ποτέ*», τώρα «*άλλαζαν οι συνθήκαι. Τη νύκτα ακροαζόμεθα πίσω στο παράθυρό μας την κίνησιν στο δρόμο [...]*», «*Ήταν πολύ ξαφνικό [...] κανείς δεν το ανέμενε, ολόκληρο βίον ζήσαμε ειρηνικά, χωρίς έχθρα [...] όπως ο σίφουνας, όρμησαν απ' όλα τα καντούνια γύρω, [...] κράδαιναν κάθε είδους όπλο με κραυγές, σπαθιά, μαχαίρια, ζύλα, μπαλτάδες, κάθε είδους... αζίνες*» (σ. 11).

Παράλληλα στο μυθιστόρημα υπάρχουν αποσπάσματα που θυμίζουν και τις καλές σχέσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, φίλων και γειτόνων. Τα αποσπάσματα αυτά επικρίνουν την ύπουλη υποκίνηση του διαχωρισμού από τη Μεγάλη Βρετανία: *«ανήγαγεν εις τερατώδεις διαστάσεις τας διαφοράς, εκαλλιέργησε και κατοχύρωσε τον διαχωρισμόν, ύψωσεν ανυπέρβλητα σύνορα μεταξύ ανθρώπων, ανέκαθεν φιλικώς διαβιούντων... Εδημιούργησε πολίτας δύο ειδών, αντιπαρατάσσοις αυτούς εχθρικώς...»* (σ. 80). Η γιαγιά της ηρωίδας αρνείται να πιστέψει πως *«ο Μουσταφάς, η Λαϊκκά, ο Μεμέτης»*, *«οι καλύτεροι φίλοι, οι καλύτεροι άνθρωποι, μάλαμα η ψυχή τους»* γίνανε εχθροί. Η γιαγιά πιστεύει πως άλλοι ευθύνονται για αυτές τις τρομερές αλλαγές: *«μα γιατί σφάζουν οι σκύλοι»*, *«ας όψωνται οι αίτιοι»*, *«να μην πάω στο σπίτι της Λαϊκκάς; Όχι; Δεν το πιστεύω...»* (σ. 192).

Στο τέλος του μυθιστορήματος η κεντρική ηρωίδα παρουσιάζεται να βλέπει για άλλη μια (τελευταία) φορά τον τόπο της, τη Λευκωσία. Προφητικά τον αποχαιρετάει, στο τέλος μιας εποχής και στην αρχή μιας νέας, τρομακτικής για τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων και το μέλλον του τόπου.

2.4. Η περίοδος της Εισβολής

Στις 15 Ιουλίου του 1974 άρματα μάχης περικύκλωσαν το προεδρικό μέγαρο όπου βρισκόταν ο Μακάριος. Οι δυνάμεις του στρατού καταλαμβάνουν το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου και διαδίδουν ότι ο Μακάριος είναι νεκρός. Το βράδυ της ίδιας μέρας ο Νίκος Σαμψών ανακοινώνει πως αναλαμβάνει την προεδρία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο Μακάριος καταφέρνει να ξεφύγει, μεταφέρεται στη μητρόπολη της Πάφου, απ' όπου απευθύνει διάγγελμα προς τον λαό της Κύπρου μέσα από τοπικό ραδιοφωνικό πομπό.

Το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και η επιβολή της χούντας στην Κύπρο άφησε πίσω της ένα τεράστιο τραύμα. Το προδοτικό πραξικόπημα τελικά έδωσε την αφορμή στην Τουρκία να εισβάλει στην Κύπρο. Στις 20 Ιουλίου του 1974 το κακό ολοκληρώνεται, όταν η Τουρκία διακηρύσσει ότι διεξάγει την «ειρηνευτική επιχείρηση» ΑΤΤΙΛΑΣ για να διασώσει την τουρκική μειονότητα στο νησί. Οι Κύπριοι για ακόμη μια φορά πάλεψαν για την πατρίδα τους, όμως ο αγώνας ήταν άνισος. Η Τουρκία καταπατώντας την εκεχειρία επέβαλε τη χαριστική βολή: στις 14 Αυγούστου με την επιχείρηση ΑΤΤΙΛΑΣ II ολοκλήρωσε το έργο της – την κατάληψη του 36% του εδάφους της Κύπρου και τον ξεριζωμό χιλιάδων οικογενειών από τον τόπο τους. Εκτός από τα παλικάρια που χάθηκαν στο πεδίο της μάχης, τους βιασμούς, τις συλλήψεις τάφων, τις καταστροφές μνημείων και εκκλησιών, το δράμα της προσφυγιάς, πολλοί Ελληνοκύπριοι που μεταφέρθηκαν στην Τουρκία ως αιχμάλωτοι πολέμου θεωρούνται αγνοούμενοι μέχρι τις μέρες μας.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Αναμφισβήτητα η τραγωδία του 1974, με τις τραγικές συνέπειες σε όλα τα επίπεδα της ζωής, θα σφραγίσει το έργο των δημιουργών αυτής της γενιάς αποτελώντας μια μόνιμη –και επώδυνη– πηγή έμπνευσης για το έργο τους. Τα έργα τους αναφέρονται στις τραυματικές εμπειρίες του πολέμου, της κατοχής, του εκτοπισμού από τις πατρογονικές εστίες, που συγκλόνισαν τους κατοίκους του νησιού, οι οποίοι μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα είδαν να αλλάζει η καθημερινότητά τους και η ίδια η υπαρξιακή τους ταυτότητα, αφού έγιναν πρόσφυγες μέσα στην ίδια τους τη χώρα. Στη λογοτεχνική παραγωγή της περιόδου αυτής, παράλληλα με τον θρήνο για τη χαμένη γενέθλια γη, θα κυριαρχήσει ένας τόνος οργισμένος και πικρός, που θα μετατρέψει τη λογοτεχνία σε μια πράξη διαμαρτυρίας. Η λεγόμενη γενιά της εισβολής διεκδικεί την ελευθερία και τα αναφαίρετα ανθρώπινα δικαιώματα, που αποτελούν τη σημαντικότερη αξία της ζωής, ενώ η τραγωδία του τόπου θα την οδηγήσει στη συνεχή αναζήτηση της αυτογνωσίας.²¹¹

---

²¹¹ Το θέμα του τραύματος και ο χειρισμός του στη λογοτεχνία είναι ένα μεγάλο θέμα που έχει ήδη απασχολήσει τη βιβλιογραφία, τόσο αυτήν που αναφέρεται στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο. Σχετικά

Εξετάζοντας την κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή της εποχής της εισβολής, μπορούμε να διαχωρίσουμε τα έργα των Κυπρίων δημιουργών σε κάποιες θεματικές κατηγορίες και ενότητες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα κείμενα *μαρτυρίας*, που καταγράφουν χρονογραφικά τα γεγονότα. Στην ίδια κατηγορία μπορούμε επίσης να συμπεριλάβουμε τις *ελεγείες* για τους νεκρούς και τους αγνοούμενους, καθώς και τον θρήνο για τις χαμένες εστίες. Και στις δύο αυτές ενότητες κειμένων έχουμε ένα κοινό στοιχείο – την έμφαση στον ανθρώπινο πόνο, τη συμφορά, την τραγωδία.

Σε μια άλλη κατηγορία περιλαμβάνονται τα ποιήματα *οργής* και τα *καταγγελτικά πολιτικά* ποιήματα, τα οποία στρέφονται κατά των κάθε λογής «ενόχων»: κατά των προδοτών που «αδράξαν τις πύλες και τις ανοίξαν στους εχθρούς», κατά των ισχυρών υποκριτών, κατά εκείνων που αδιαφορούν και αδρανούν. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και τα ποιήματα αυτοκριτικής (ανάληψης προσωπικής ευθύνης).

Τέλος, μπορούμε να ξεχωρίσουμε και την κατηγορία των ποιημάτων *καρτερίας και αντίστασης*, που προσβλέπουν σε ένα μέλλον ελευθερίας και ελπίδας. Επομένως, οι δημιουργοί, ανάλογα με τα προσωπικά τους βιώματα και τις ιδέες τους, βλέπουν το θέμα της εισβολής από διαφορετική σκοπιά.

ΠΟΙΗΣΗ. Ένας από τους σημαντικούς ποιητές που θα καταγράψει αυτά τα δραματικά γεγονότα είναι ο **Μιχάλης Πασιαρδής**.²¹² Ο κεντρικός άξονας της ποίησης του Πασιαρδή είναι η Κύπρος, ενώ η ποιητική γραφή του χαρακτηρίζεται από πλούσιο συναίσθημα, ειλικρίνεια και λυρισμό. Στα ποιήματά του, που γράφτηκαν αμέσως μετά την τουρκική εισβολή ακούγονται λυγμοί και, έτσι, μέσα από αυτά ζούμε εκείνο τον αβάσταχτο πόνο που βίωσε ο κυπριακός λαός την εποχή εκείνη.

Στο ποίημα «Εσύ δεν λες τίποτα» (από τη συλλογή *Ο δρόμος της ποίησης Β'*, 1976) ο Πασιαρδής αποδίδει με ένταση και οδύνη τα γεγονότα της εισβολής του 1974, εστιάζοντας πρωτίστως στην αδιαφορία της ανθρωπότητας για όλα εκείνα που συμβαίνουν στο νησί του (το «εσύ» είναι προς κάθε αποδέκτη):

Εσύ δεν λες τίποτα

με τις σχέσεις του τραύματος και της μνήμης σε ό,τι αφορά τον ελληνικό Εμφύλιο βλ. Β. Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη. Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010. Σχετικά με το τραύμα του 74 βλ. την πρόσφατη διατριβή της Β. Σελιώτη, *Το τραύμα του 1974 στην ελλαδική και κυπριακή λογοτεχνία – Έμφυλες προσεγγίσεις*, Α.Π.Θ., Παιδαγωγική Σχολή, Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη 2019, αναρτημένη στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (<https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/46348>), όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία. Το ζήτημα του τραύματος προφανώς υπόκειται και στην ανάλυση που επιχειρώ εδώ, επικεντρωμένη στον χειρισμό του γενέθλιου τόπου από τους Κύπριους λογοτέχνες μετά την καταστροφή, ειδικά τους εκτοπισμένους.

²¹² Βλ. ενδεικτικά Λ. Παπαλεοντίου Λ., «Ο ποιητής Μιχάλης Πασιαρδής», *Νέα Εποχή* 286 (2005), σ. 39-48.

μα εγώ θα σου πω γι' αυτό το νησί
που ήταν όνειρο χτες και θυμάρι κι αμίαντο
και σήμερα ποτάμι οδύνης

ποτάμι που δεν λέει να σιγήσει
κατρακυλώντας απ' τους αιώνες όχι νερό
μα τις πέτρες μας, πέτρες αρχαίες που χτίσαν ναούς
και υψώσανε κάστρα και πολιτείες που χάραξαν
τ' όνομά τους στο χρόνο
βαθιά, και για πάντα.

Εδώ, σ' αυτό το νησί, υδρίες λαδιού με παραστάσεις του μόχθου
υδρίες κρασιού με παραστάσεις αγάπης
ο χαλκός στου ανθρώπου τη δούλεψη
ο χρυσός, η εικόνα, το κέντημα,
το ξύλο που ευωδιάζει το χέρι,
τάφοι προγόνων παλιών και χτεσινών πατεράδων.

Εσύ δεν λες τίποτα
μα εγώ θα σου πω για τα παιδιά
που σκύψανε άζαφνα με το χέρι στο στήθος
εκεί στις πλαγιές του βουνού Πενταδάχτυλος και φωνάζαν
τη μάνα τους ώσπου ξεψύχησαν.

Εσύ δεν λες τίποτα
μα εγώ θα σου πω για τα σπίτια, τα δέντρα
του κάμπου μας, τα πικρολέμονα του ιδρωτά μας
που τα διαγούμισαν άλλοι
και πέρα τα πήγανε.

Εσύ δεν λες τίποτα
μα εγώ θα σου πω γι' αυτό το μαρτύριο
που δένει τη γη μας, τον τροχό που στενάζει
η πατρίδα μας, την πληγή στο σώμα του Ιησού.

Εσύ δεν λες τίποτα
μα η πληγή στο σώμα του Ιησού
δεν στερεύει.

Μένουμε μ' ανοιχτές τις πληγές στο σταυρό του ορίζοντα.

*Δεσπόζει το αίμα. Η Κύπρος καλεί. Στους
δρόμους του κόσμου αντηχεί η φωνή μας.
Ας μην αναπαύονται οι άνθρωποι.²¹³*

Σε αυτό το ποίημα ο Πασιαρδής μιλάει για την τραγωδία της εισβολής και τονίζει πως ο πόνος του δεν σβήνει με τίποτα («το ποτάμι που δεν λέει να σιγήσει»). Ο πολιτισμός της Κύπρου, η ιστορία της, η παράδοσή της παραμένουν ζωντανά («βαθιά για πάντα»). Ο ποιητής αναφέρεται και στο ιστορικό παρελθόν μιλώντας για τις πέτρες, που συμβολίζουν το βάρος της μνήμης. Με αυτές τις «πέτρες αρχαίες» κτίστηκαν ναοί, κάστρα, πόλεις που σηματοδότησαν την ιστορία του τόπου. Ο ποιητής αναφέρεται στους γενναίους στρατιώτες που έδωσαν τη ζωή τους για την ελευθερία της πατρίδας τους κατά την εισβολή. Αναφέρεται επίσης στην αρπαγή της γης, στη λεηλασία. Παρομοιάζει το μαρτύριο της Κύπρου με το μαρτύριο του Χριστού στο σταυρό.

Στο ποίημα με τίτλο «Λευκωσία βράδυ 15-7-74» ο Πασιαρδής αναφέρεται στο πραξικόπημα που πραγματοποιήθηκε από την Εθνική Φρουρά με πρόφαση την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και που υπήρξε αφορμή για την Τουρκική εισβολή. Το ποίημα αποτελεί μια τραγική μαρτυρία, και μάλιστα με ακρίβεια χρονολογημένη αφού ο ποιητής δηλώνει τη συγκεκριμένη ημερομηνία στον τίτλο του ποιήματος, που στην ουσία χωρίζει την ιστορία του τόπου στο *πριν* και το *μετά*. Ο Πασιαρδής χρησιμοποιεί την τεχνική της προσωποποίησης: περιγράφει τη Λευκωσία ως μια «πόλη του γλυκού καλοκαιριού» που αναγκάζεται να πολεμήσει και που, δυστυχώς, «πέφτει» στο πεδίο της μάχης:

*Δεν είναι η Λευκωσία απόψε
η πόλη του γλυκού καλοκαιριού,
του δειλινού π' άναβε τ' άστρα,
αυτή που ξέραμε ως εχτές
που πίναμε σ' ένα ποτήρι τη δροσιά της.
Απόψε στα στενά παίζουν τον θάνατο
κάθε γωνιά φωτιά κι αγώνας.*

*Η Λευκωσία απόψε πολεμά
και πέφτει.²¹⁴*

²¹³ Μ. Πασιαρδής, *Ο δρόμος της ποίησης*, Β', Κύπρος 1976, σ. 24-25.

²¹⁴ Μ. Πασιαρδής, «Λευκωσία βράδυ 15-7-74», *Ο δρόμος της ποίησης Β'*, ό.π., σ. 12.

Άλλος ένας σημαντικός Κύπριος λογοτέχνης που εμπνεύστηκε από τα τραγικά γεγονότα του '74 είναι ο **Λεύκιος Ζαφειρίου** που επίσης καταγράφει τις ιστορικές στιγμές «του τελευταίου φριχτού καλοκαιριού» στο ποίημά του με τίτλο «15-7-1974» (Σχεδόν μηδίζοντες, 1977):

*Οι νεκροί βρομούσαν από 'να
μίλι μακριά, ήταν ανελέητο
το τελευταίο καλοκαίρι –
τρυπούσε τους ίσκιους των δέντρων
τις στέγες των σπιτιών.
Φριχτό καλοκαίρι για τους ανθρώπους
μπάσαν τους νεκρούς απ' την πίσω
πόρτα στον Άη Γιάννη,
δεν τους χωρούσαν, λέει, τα φέρετρα.
Κι ο πιτσιρικάς – πήχτρα το αίμα
στα ρούχα του – άνοιγε λάκκους,
τον χτυπούσε ο ήλιος ανελέητα
στους κροτάφους στη μνήμη
βαθιά ως το μέλλον.
Τον ήξερες αλλιώτικο
Τον κυπριώτικο ήλιο,
θεία Μαρίνα, την αυγή
με τα περιστέρια στους ώμους.²¹⁵*

Όπως και στο ποίημα του Πασιαρδή, που αναφέρεται στα ίδια γεγονότα και φέρνει την ίδια χρονολογική ένδειξη, έτσι και στο ποίημα του Ζαφειρίου βιώνουμε τις δραματικές στιγμές του καλοκαιριού του 1974. Ενώ ο Πασιαρδής μιλάει για την «πόλη του γλυκού καλοκαιριού, του δειλινού π' άναβε τ' άστρα», ο Ζαφειρίου αναφέρεται στον «κυπριώτικο ήλιο» και στην «αυγή με τα περιστέρια στους ώμους», δηλαδή στα προηγούμενα ειρηνικά χρόνια. Ο Ζαφειρίου περιγράφει τον πόλεμο που δεν λυπήθηκε ούτε τα παιδιά, τον πόλεμο που άφησε πίσω του αμέτρητους νεκρούς που «δεν τους χωρούσαν τα φέρετρα» – τον πόλεμο που έκοψε τον χρόνο στα δυο και δεν θα ξεχαστεί ποτέ.

---

²¹⁵ Λ. Ζαφειρίου, ««15-7-1974», Σχεδόν μηδίζοντες, ποιήματα, εκδ. Τα τετράδια του Ρήγα, Λευκωσία ²1981, σ. 19.

Στην ποιητική συλλογή τού 1976 (*Ο δρόμος της ποίησης, Β'*) ο Πασιαρδής θέτει επίσης το ζήτημα των αγνοουμένων. Στο ποίημα «Σας περιμένουμε (Χριστούγεννα '74)» ο ποιητής απευθύνεται στους αγνοούμενους της Κύπρου, λέγοντάς τους ότι προσμένει μαζί με όλον τον κυπριακό λαό τον γυρισμό τους:

*Σας περιμένουμε να 'ρθείτε παιδιά
Τούτη τη μέρα των Χριστουγέννων
Αυτή την ώρα της ελπίδας.
Να 'ρθείτε απ' τον θάνατο
Από τη φυλακή
Από το κάτεργο.*

Χωρίς τους αγνοούμενους, χωρίς τους αγαπημένους φίλους, συζύγους, αδελφούς κλπ., δεν υπάρχει ούτε χαρά, ούτε ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον:

*Να 'ρθείτε από κει που βρίσκεστε σώοι, ακέραιοι
Με το χαμόγελο σας ξεδιπλωμένο όπως το ρόδισμα της ανατολής.
[...] Αλλιώς δεν έχουμε Χριστούγεννα
Δεν έχουμε ελπίδα
Δεν έχουμε αστέρι
Δεν έχουμε χαρά [...]*

Η συνεχής επανάληψη της φράσης «σας περιμένουμε» δηλώνει την ελπίδα που έχει βαθιά μέσα στην ψυχή του ο πονεμένος λαός της Κύπρου ότι μια μέρα οι αγνοούμενοι θα γυρίσουν πίσω στα σπίτια τους, όπως επίσης και την ανυπομονησία για αυτό τον πολυπόθητο νόστο.

Οι πρώτες στροφές του ποιήματος είναι εμπλουτισμένες με αντιθετικές εικόνες: ο ποιητής, από τη μία πλευρά, κάνει λόγο για τα Χριστούγεννα που συμβολίζουν μια μέρα ελπίδας για όλους, ενώ από την άλλη, κάνει λόγο για θάνατο, φυλακές, κάτεργα, ερημιά, και ζητά οι αγνοούμενοι να γυρίσουν πίσω σώοι και αβλαβείς, με το χαμόγελο στα χείλη. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Πασιαρδής χρησιμοποιεί τα Χριστούγεννα ως υπότιτλο του ποιήματος. Η μέρα που γεννήθηκε ο Χριστός – ο Σωτήρας του κόσμου – αποτελεί συμβολικά μια μέρα ελπίδας για τη σωτηρία των αγνοουμένων της Κύπρου.

Στη δεύτερη στροφή ο ποιητής δίνει την αντίθεση ανάμεσα σε πρόσφυγες και μη:

*Σ' αυτή τη γωνιά, σ' αυτό το σπίτι
Σ' αυτό το τσαντίρι, στην προσφυγιά*

Σας περιμένουμε.

Σήμερα, σήμερα να 'ρθείτε

Σήμερα να 'μαστε μαζί.²¹⁶

Είναι πολύ εντυπωσιακό το πώς ο ποιητής μέσα σε λίγους στίχους πετυχαίνει να δώσει τόσες πολλές αντιθετικές εικόνες και, με αυτό τον τρόπο, να προκαλέσει τη συναισθηματική φόρτιση στους αναγνώστες, καθώς και την αγωνία για τον γυρισμό των συμπατριωτών του.

Ο Πασιαρδής χρησιμοποιεί και την κυπριακή διάλεκτο στον ποιητικό του λόγο και με αυτόν τον τρόπο συνεχίζει την παράδοση της παλαιότερης διαλεκτικής ποίησης της Κύπρου. Στο ποίημα «Φέρτε μου το παλιόν δκιολίν» (*Στους παλιούς ρυθμούς*) ονειρεύεται και νοσταλγεί τα παλιά χρόνια που μπορούσε άνετα να θαυμάζει εκείνα τα μέρη της Κύπρου που σήμερα βρίσκονται υπό κατοχή. Εκφράζει τον πόνο και την πίκρα του για όσα συνέβησαν στην πατρίδα του. Αναφέρεται στις «στράτες των πουλλιών» και ξέρουμε ότι τα πουλιά αποτελούν ένα σύμβολο της ελευθερίας και θεωρούνται φορείς συναισθημάτων και μηνυμάτων, αλλά συμβολικά παρουσιάζονται και ως φορείς της παράδοσης του τόπου. Ο ποιητής αναφέρεται στις πέτρες που «εξέραν τ' όνομάν μου», και οι πέτρες, όπως είπαμε, συμβολίζουν τη μνήμη του τόπου:

*Φέρτε μου το παλιό δκιολίν τζαι το παλιόν λαούτο
με κόρτες πόν ανταχτερές για το τραούιν τούτο*

*Θωρώ τον Πενταδάχτυλον που στέκει πικραμμένος
με τους αλύσους τους χοντρούς σαν τον ληστήν δημμένος*

*Να πκιάω στράτες των πουλλιών να πάω το Καρπάσι
να δω φίλους τζαι συγγενείς τζει κάτω πώς τα πάσι*

*Που την Τζερύννειαν έρκουμουν εμές εις τ' όρομάν μου
τζι' οι πέτρες εφωνάζαν μου· εξέραν τ' όνομάν μου*

*Της Αμμοχώστου θάλασσα, της Μεσαρκάς αλώνια
ζυμώννει ο πόνος το ψουμίν να φαν παιδικιά τζι' αγγόνια*

*Σερκές-σερκές επκιάσασιν τ' άστρα στον ουρανόν μας
τζι' είπαν· «εν χωριζούμαστιν στον τόπον τον δικόν μας.²¹⁷*

²¹⁶ Μ. Πασιαρδής, «Σας περιμένουμε (Χριστούγεννα '74)», *Ο δρόμος της ποίησης Β'*, ό.π., σ. 26-27, απ' όπου και τα παραθέματα.

²¹⁷ Το ποίημα περιλαμβάνεται στην έκδοση: Μ. Πασιαρδής, *Ο δρόμος της ποίησης Α'*, Κύπρος 1999.

Μια προσωπικότητα που άφησε πλούσια ποιητική παρακαταθήκη στην πνευματική ζωή του νησιού ήταν ο **Παύλος Λιασίδης**, ο οποίος τα τελευταία 11 χρόνια της ζωής του έζησε μακριά από το γενέθλιο χωριό του, τη Λύση. Ο Λιασίδης γράφει ποιήματα στην κυπριακή διάλεκτο, δηλαδή στη γλώσσα του τόπου όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε. Η επιλογή αυτή προσφέρει στον αναγνώστη μια, ας πούμε, κυπριακή αίσθηση του λόγου, άμεσα αισθητή· δηλαδή με τη χρήση της κυπριακής διαλέκτου ο ποιητής εκφράζει την εντοπιότητά του.²¹⁸

Το 1976 ο Λιασίδης εκδίδει την ποιητική του συλλογή *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας*. Τα περισσότερα ποιήματα της συλλογής αυτής γράφτηκαν την περίοδο αμέσως μετά την εισβολή και εκφράζουν το κλίμα της μεγάλης τραγωδίας και της απογοήτευσης. Ο ποιητής, που αμέσως μετά την τουρκική εισβολή βίωσε και την απώλεια του γιου του, που για τρεις μήνες περίπου ήταν αιχμάλωτος στις φυλακές της Τουρκίας, εξέφρασε τον πόνο του στη δική του μαρτυρία:

*Ούλλοι μας καρτερούμεν σε που τ' Άδανα για νάρτης
οι Τούρτζιοι που σε πήρασιν αιχμάλωτον τζ' εικάτω
Εις τες καρκίές που μαύρισες ν' αθθίση πάλε ο Μάρτης
τζί εις το δροσάτον κλήμα σου να πέφτουμεν πουκάτω!
Εφ'ααν μας, τον γυόκκα μου, σαν τζι άλλους Τούρκων βόλια
που πήαν να ταΐσουσιν μιαν νύχτα τα χτηνά τους
Τζι ούλους εκαθαρίσαν τους σε μάντρες ή περβόλια
τζι' ως σήμερα εν εμάθαμε που θάψαν τα κορμιά τους.²¹⁹*

Πολλά είναι τα ποιήματα του Λιασίδη που υμνούν το κάλλος του τόπου του. Στο ποίημα «Βαρώσιν» ο Λιασίδης με καημό λέει για τη χαμένη ομορφιά του Βαρωσίου – μιας πόλης που ερήμωσε και έγινε φάντασμα μετά την τουρκική εισβολή.

*Κρίμας τα τόσα κάλλη σου τζι εμαυρογερημιάσαν
νεκατσιασμένοι Μάρτηες πιον πάνω σου ελουρκάσαν.*

*Πού έν' τα πορτοκκάλλια σου, γοιον λίρες που κρεμμούνταν
τζι εκοτσινολοούσασιν οι κόφινιοι πο' 'ρκούνταν;*

*Σήμερον εν θωρείς ψυσήν, καλάθιν να γεμώσει
Μήτε Τουρκούν με Γρισκιανήν. Πότ' εννά ξημερώσει,²²⁰*

²¹⁸ Βλ. ενδεικτικά Γ. Μολέσκης, *Παύλος Λιασίδης: Η δύναμη του ποιητικού ταλέντου*, Λευκωσία 1995.

²¹⁹ Π. Λιασίδης, «ΠΕΡΚΙΜΟΝ ΤΖΙ ΕΝ ΣΕ ΒΛΑΨΟΥΣΙΝ», *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας* (Λευκωσία 1976), τώρα στα *Άπαντα*, τ. Β', επιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Κ.Ε.Ε.Κ., Λευκωσία 1998, σ. 182.

Στο ποίημα με τον τίτλο «Ερπύστριες» ο Άνθος Λυκαύγης δείχνει το πώς μια συγκεκριμένη ημέρα χωρίζει τον χρόνο και τον χώρο στα δύο. Χρησιμοποιεί και αυτός την τεχνική της προσωποποίησης: στο ποίημά του η πόλη ζωντανεύει και στο πρόσωπό της «απλώνεται ένας εφιάλτης» από αυτά που βλέπει:

[...] *Οι στιγμές που δε φεύγουν
που δεν λένε να φύγουν
που δεν θα φύγουν ποτέ.
Σήμερα 15 Ιουλίου 1974.*

[...] *Βράδυ
και βρέχει δάκρυα στις γειτονιές
της Λευκωσίας
και απλώνεται ένας εφιάλτης στο ξαγρυπνισμένο
πρόσωπο της Λευκωσίας...*²²¹

Στο ποιητικό έργο του Λυκαύγης η οδύνη της συλλογικής μνήμης για τις πικρές εμπειρίες της γενέθλιας γης είναι διάχυτη. Στο ποίημα «Μαρτυρία» αναπτύσσεται το θέμα του φυλετικού καημού, του καημού της Ρωμιοσύνης (στ. 2). Ο ποιητής μιλάει για τη δύσκολη μοίρα της «ματόβρεχτης πατρίδας» του, αποκαλώντας τη γενιά του «πικρή». Σίγουρα ο Λυκαύγης μπορεί να ονομαστεί «ποιητής της ήττας», όπως και πολλοί άλλοι λογοτέχνες της εποχής του, καθώς συνειδητοποιεί πως τα όνειρα και οι στόχοι διαψεύστηκαν με τον χειρότερο τρόπο και το μόνο πράγμα που έμεινε είναι η απελπισία και η οργή, όπως δείχνουν οι δύο τελευταίοι στίχοι του παραθέματος:

*Πικρή γενιά με τ' άδικο της γης σταυρό στον ώμο
της Ρωμιοσύνης τον στενό πικροδιαβαίνεις δρόμο*

[...]

*Θαλασσοφίλητή μου γη ματόβρεχτη πατρίδα
στο 'να σου χέρι θάνατο και στ' άλλο την ελπίδα.*

[...]

*Ελιοκλώνο κι αγιόκλημα στις θάλασσας την άκρη
μετράς τον πόθο με όνειρο, το χρόνο με το δάκρυ.*

[...]

²²⁰ Π. Λιασιδής, «ΒΑΡΟΣΙΝ», *Νεκατωμένοι Αέρηες*, Λευκωσία 1979, βλ. *Άπαντα*, τ. Β', ό.π., σ. 265-266.

²²¹ Α. Λυκαύγης, *Ερπύστριες*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1974, σ. 11-12. Βλ. επίσης Ν. Σπανός (επιμ.), *Ώρες της Λευκωσίας στην ποίηση των Κυπρίων*, εκδ. Δήμου Λευκωσίας, 1980.

*Κι αυτό το χρώμα που άνθιζε χαμόγελα στο φως σου
ανέμοι το σκορπίσανε λυγμό στο πρόσωπό σου.*

[...]

*Στα χείλη τους τ' αγέλαστα, στο δυνατό τους χέρι
γυαλίζει της στερνής οργής το δίκοπο μαχαίρι.²²²*

Στο ποίημα «Μητροκτονία» (Αναφορά προς Κίμωνα, 1980) ο Λυκαύγης παρουσιάζει την πατρίδα ως μητέρα που αιμορραγεί. Τα παιδιά της, «νεκρά κοχύλια», τα πήρε η θάλασσα, που βάφτηκε κόκκινο χρώμα. Στο ποίημα δηλώνεται η άρρηκτη σχέση ανάμεσα σε χρόνο και τόπο. Την τραγωδία, «το φονικό» που διαπράχτηκε σε συγκεκριμένο χρόνο («Ιούλιο μήνα») «το γνώρισεν η γη μες στην αγρύπνια της κι η θάλασσα καθώς βογκούσε». Έτσι ο γεωγραφικός χώρος, η ιστορική εμπειρία και η φύση συνυπάρχουν (το ποίημα σχολιάζεται εκτενέστερα στο 4.1.2).

Το χουντικό πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή, καθώς και ο τραγικός θάνατος της κόρης του επηρέασαν πολύ τον **Μάνο Κράλη**, όπως φαίνεται στις ποιητικές συλλογές του *Γεύση θανάτου* και *Εντάφιον έαρ*. Σε αυτές κυριαρχούν οι ρεαλιστικές απεικονίσεις σκηνών που εκτυλίχθηκαν κατά την τουρκική εισβολή στο νησί.

Στο παρακάτω απόσπασμα από τη συλλογή *Γεύση θανάτου* η στιγμή της εισβολής «παγώνει» τον χρόνο («εδώ σταμάτησε ο καιρός»). Η ιστορία δεν εκδηλώνεται ως μια ακολουθία γεγονότων, αλλά αποτελεί συστατικό της φυσιογνωμίας του τόπου, όπως φαίνεται στους δύο τελευταίους στίχους του αποσπάσματος:

Εδώ σταμάτησε ο καιρός

Με την κλειψύδρα του καλοκαιριού θρυμματισμένη

Ανάμεσα στα σπασμένα μάρμαρα και τα παλιά πιθάρια. (ΧΙΙΙ)²²³

Στο παρακάτω ποίημα από την ίδια συλλογή ο ποιητής καταγράφει σχεδόν χρονογραφικά τον άμεσο αντίκτυπο των τραγικών γεγονότων στην ψυχή των Ελληνοκυπρίων:

Η πλατεία ήταν έρημη εκείνη τη νύχτα

Με τα κλειστά περίπτερα, τις ξεσκισμένες αφίσες.

Μύριζε καμένο ρούχο, στάχτη, πυρκαγιά.

²²² Α. Λυκαύγης, *Μαρτυρία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1975, σ. 11-12.

²²³ Μ. Κράλης, *Τα ποιήματα (1936-1984)*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, έκδ. Μικροφιλολογικά, Λευκωσία 2005, σ. 130.

*Πηγαίναμε μαζί μα οι λέξεις στέγνωσαν στα χείλη.
Μόνο κοινό σημείο επαφής ήταν ο φόβος
Εκείνος ο πρωτόπλαστος, απροσδιόριστος φόβος
Που γνώρισε ο άνθρωπος σ' ένα χωράφι τριβόλων.*

*Μετρούσαμε τους οβολούς της πίκρας μας
σκαλίζαμε την τέφρα της ψυχής.*

*Κι άξαφνα πέρασαν με ορμή, μουγκρίζοντας
Τα στρατιωτικά αυτοκίνητα, κατάφορτα κλαδιά των ευκαλύπτων κι ακακίες,
Κι εχάθησαν γοργά σ' ένα πυκνό σκοτάδι.*

*Όμως σ' αυτό το ελάχιστο διάστημα, για λίγα δευτερόλεπτα μονάχα
Το μάτι πρόφτασε να ιδεί στο δυνατό το φως των προβολέων
Ένα κεφάλι εφηβικό, που με ανάστροφη ματιά εκοίταζε το χάος
Τα στιβαγμένα σώματα κομμάτια.*

*– Τι γρήγορα που χάθηκαν τούτα τα νέα παιδιά
Απροετοιμάστα για θάνατο, γι' αυτό το είδος θανάτου... (X)²²⁴*

Ο Κράλης περιγράφει έναν τόπο έρημο, στον οποίο οι κάτοικοι φοβούνται να κυκλοφορήσουν, επειδή δεν γνωρίζουν εάν η στρατιωτική επέμβαση τελείωσε ή όχι. Το μόνο πράγμα που παρατηρεί ο ποιητής είναι τα κλειστά περίπτερα και ξεσκισμένες αφίσες σε μια έρημη πλατεία, όπου μυρίζει καμένο ρούχο, στάχτη και πυρκαγιά – ένα σκηνικό εγκατάλειψης και βίας. Οι πρωταγωνιστές του ποιήματος βιώνουν έναν «πρωτόπλαστο, απροσδιόριστο φόβο», σαν τους πρωτόπλαστους ανθρώπους, που διώχθηκαν από τον ιδανικό τους κόσμο του Παραδείσου (ανάλογο φόβο βίωσαν χιλιάδες Κύπριοι που έγιναν πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα).

Η λιτότητα της γραφής του ποιητή και ο «χρονογραφικός» τρόπος καταγραφής των γεγονότων αποδίδει με καίριο τρόπο το σοκ των κατοίκων του νησιού που προσπαθούν να αντιληφθούν την έκταση της καταστροφής. Οι άνθρωποι δεν μιλούν, γιατί προσπαθούν να συλλάβουν τι έχει συμβεί, μετρούν τους νεκρούς και τις πληγές τους («*Μετρούσαμε τους οβολούς της πίκρας μας / σκαλίζαμε την τέφρα της ψυχής*»).

Ο ποιητής τοποθετεί στο σκηνικό του ποιήματος τα στρατιωτικά αυτοκίνητα που φανερώνουν την εικόνα που συνοψίζει όλη την τραγικότητα της εισβολής: οι δυνατοί προβολείς των αυτοκινήτων φωτίζουν τον χώρο για λίγα δευτερόλεπτα, που φτάνουν για

²²⁴ Μ. Κράλης, *Τα ποιήματα (1936-1984)*, ό.π., σ. 129.

να φανεί το κεφάλι ενός νεκρού εφήβου. Τα νεκρά παιδιά συνιστούν το τραγικότερο τίμημα που πλήρωσε η Κύπρος την εποχή της εισβολής. Εν κατακλείδι ο ποιητής σπάει τη σιωπή του, τονίζοντας το πόσο άδικη στάθηκε η μοίρα αυτών των νέων παιδιών που τόσο νωρίς έχασαν τις ζωές τους.

Η επώδυνη εμπειρία του πολέμου του 1974, η προσφυγιά και η καταστροφή δεν αφήνουν ασυγκίνητο ούτε τον **Αχιλλέα Πυλιώτη**, ο οποίος δίνει τη δική του μαρτυρία του συλλογικού τραύματος:

*Έτσι θα ζούμε του λοιπού σ' αυτή τη ρημαγμένη γη
Χωρίς ύπνο, χωρίς ανάσα,
διπλά και τρίδιπλα προδομένοι – από ξένους και δικούς
ξαγρυπνημένοι να πλανιόμαστε μες στα συντρίμια
ψάχνοντας απελπισμένα για τα παιδιά μας
ανάμεσα στα παραμορφωμένα πτώματα
ανάμεσα στα παραφθαρμένα ονόματα των καταλόγων.*

*Έτσι θα ζούμε του λοιπού σ' αυτό τον κατασπαραγμένο τόπο.
Με παραμορφωμένο πρόσωπο από τον τόσο πόνο
αλλόφρονες από τις τόσες πληγές της ψυχής μας
θα ψάχνουμε ανάμεσα στα χαλάσματα
να βρούμε τους κρυμμένους τάφους
θα σκάβουμε με τα νύχια
να βρούμε τους δικούς μας
να βρούμε ένα σημάδι τους – ένα ρούχο
ένα παπούτσι, ένα χαρτί με τ' όνομά τους
κι ύστερα σιωπηλά – που δύναμη να τους κλάψουμε,
έτσι απλά, έτσι κρυφά
να τους ξανασκεπάσουμε με χώμα.*

[...]

*Τώρα, έτσι θα ζούμε σ' αυτή την «ολόμαυρη ράχη».
Άστεγοι, άσκεποι, άγρυπνοι όλες τις νύχτες
να φυλάγουμε τον ύπνο των παιδιών μας
– αυτών που μας απόμειναν*

[...]

*Έτσι θα ζούμε του λοιπού.
Βιγλάτορες πικραμένοι
μα πάντοτε πιστοί στο χρέος μας
ετοιμάζοντας στάλα-στάλα την καθαρτήρια βροχή
ετοιμάζοντας σπίθα-σπίθα την καθαρτήρια φωτιά*

*που θα λυτρώσουν την ψυχή μας και τη γη μας.
Γιατί από μέσα μας θα βγει και ο άνεμος
του λυτρωμού.²²⁵*

Με οδύνη ο Πυλιώτης περιγράφει τις τραγικές στιγμές που βίωσε η «*ρημαγμένη γη*», ο «*κατασπαραγμένος τόπος*» του. Ο μεγαλύτερος πόνος της γης είναι ο μαρτυρικός θάνατος των παιδιών της. Ο ποιητής θέτει το θέμα των αγνοουμένων («*να πλανιόμαστε μες στα συντρίμμια / ψάχνοντας απελπισμένα για τα παιδιά μας / ανάμεσα στα παραμορφωμένα πτώματα / ανάμεσα στα παραφθαρμένα ονόματα των καταλόγων*») και των προσφύγων («*Τώρα, έτσι θα ζούμε σ' αυτή την «ολόμαυρη ράχη» / Άστεγοι, άσκεποι, άγρυπνοι όλες τις νύχτες*»). Παρ' όλη την πίκρα, στο έργο του Πυλιώτη κυριαρχεί το αγωνιστικό πνεύμα, το πατριωτικό αίσθημα και το καθήκον («*πάντοτε πιστοί στο χρέος μας / ετοιμάζοντας / στάλα-στάλα την καθαρτήρια βροχή / ετοιμάζοντας σπίθα-σπίθα την καθαρτήρια φωτιά / που θα λυτρώσουν την ψυχή μας και τη γη μας*»). Παρά την προδοσία «*από ξένους και δικούς*», παρά τα δεινά της ιστορίας, ο ποιητής λέει πως πρέπει «*Να φυλάγουμε τον ύπνο των παιδιών μας*», που είναι το μέλλον του τόπου. Ο ποιητής χρησιμοποιεί τα σύμβολα της μεταβολής, τη φωτιά και το νερό (τη βροχή), «*που θα λυτρώσουν την ψυχή μας και τη γη μας*».²²⁶

Στην ποιητική συλλογή *Αχαιών ακτή* (1977) και στις επόμενες συλλογές του, ο **Κυριάκος Χαραλαμπίδης** διαπλέκει τη φυσική διάσταση του γενέθλιου τόπου με τη βία της Ιστορίας, που είναι η ιστορία της εισβολής. Το τραγικό γεγονός της εισβολής αποτελεί ένα όριο του πριν και του μετά. Ο λόγος αναλαμβάνει να εκφράσει, και να επουλώσει όσο γίνεται, τον πόνο και τον τρόπο μετά την τραγωδία, όπως φαίνεται στο ποίημα «*Επίνησος*» όπου ο ποιητικός λόγος προσπαθεί να «*βάνει επίδεσμα*» μέσα στην καταστροφή και την προσφυγιά:

*Πριν από τρεις χιλιάδες δεκαπέντε χρόνια ήσουν
περικαλλές, ευλογημένο, αήττητο
παρθενικό σαν Κύπρις η τεκούσα
τον πόθο για το πιο καλό. Τώρα η ψυχή σου
αλυσοδένει τον κυρ-ουρανό και βάνει επίδεσμα
στα φοβισμένα δέντρα, στ' αδειανά πουλιά.
Κάπου η φωνή σου βρίσκεται γυμνή*

²²⁵ Α. Πυλιώτης, «*Έτσι θα ζούμε*» (1974), στο *Προσφορά: ποιήματα (1946-1974)*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 1994, σ. 131-132.

²²⁶ Παραδοσιακά θεωρείται πως το νερό αποτελεί σύμβολο ζωής, ενώ η φωτιά σύμβολο θανάτου. Το νερό και η φωτιά μαζί αποτελούν σύμβολα της μεταβολής ή της αναγέννησης, αφού μέσω αυτών το καθετί αλλάζει τη μορφή του.

*το δίκαιο να ταράζει πάνω απ' τη φωτιά,
σε μια καλύβα, μέσα σε τσουκάλι.²²⁷*

Ένα σημαντικό μέρος των ποιημάτων του **Κώστα Μόντης** επίσης αναφέρεται στην τουρκική εισβολή και τον βαρύτατο αντίκτυπό της στη ζωή των κατοίκων του νησιού:

*Τώρα πια πώς θα μπορέσουμε να πεθάνουμε,
τόρα πια πώς θα μπορέσουμε να πεθάνουμε
μ' αυτή την έγνοια πίσω μας;
Αναγκαστικώς θα αναβάλουμε.²²⁸*

Ο Μόντης με την ποίησή του μας καλεί να κατανοήσουμε πως η μνήμη είναι τόσο βασανιστική και επίμονη, που ταλανίζει την ποιητική σκέψη, υπονοώντας πως αδυνατεί να γράψει πια ποίηση για όσα τον βασανίζουν:

*Κι αυτή συνέχεια ένα να γράφη κι άλλο να σβήνη,
ένα να ξαναγράφη κι άλλο να ξανασβήνη,
να επανέρχεται αναποφάσιστη ως την τελευταία στιγμή.²²⁹*

Η μνήμη είναι αυτή που οδηγεί τον ποιητή στην απόφαση να επιστρέψει σε εκείνα τα μέρη που πονάνε περισσότερο – στις κατεχόμενες πόλεις: την Αμμόχωστο, τη Μόρφου, την Κερύνεια,²³⁰ όπως θα δούμε αναλυτικά στο τελευταίο Μέρος της παρούσας εργασίας.

Μια βασική ποιητική τεχνική που χρησιμοποιεί ο Μόντης είναι η προσωποποίηση: ο ποιητής απευθύνεται και κουβεντιάζει με τα δέντρα, με τα βουνά, με τα πουλιά, με τη γη, με τον ήλιο, με τη θάλασσα. Προσωποποιεί ακόμα και τις αφηρημένες έννοιες όπως η ζωή, ο θάνατος, η ελευθερία, η ένωση, η ιστορία, η ελπίδα, η ποίηση.²³¹ Παραδείγματα τέτοιου είδους προσωποποιήσεων υπάρχουν πολλά στις «Στιγμές της εισβολής»:

---

²²⁷ Κ. Χαραλαμπίδης, «Επίνησος», *Αχαιών Ακτή*, 1977. Τώρα στο Κ. Χαραλαμπίδης, *Ποιήματα 1961-2017*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2019, σ. 138.

²²⁸ Κ. Μόντης, «Μετά την τουρκική εισβολή», *Πικραινόμενος εν εαυτώ* (1975), στα *Άπαντα Α***, σ. 571.

²²⁹ Κ. Μόντης, «Η μνήμη», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 64.

²³⁰ Η Π. Γαλάζη γράφει στο άρθρο της με τίτλο «Κώστας Μόντης: Ο ελληνικός τόπος καταγωγής μας», *Η Λέξη*, αφιέρωμα στον Κώστα Μόντη, 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 385: «[...] όταν έρχεται η συμφορά του 1974, που πάλι συνάπτεται με τη δική του προσωπική ιστορία (γεννήθηκε στην Αμμόχωστο, εργάστηκε και παντρεύτηκε στη Μόρφου, διατηρούσε τις πιο στραφταλιστές αναμνήσεις από τα πατρογονικά κτήματα της Κερύνειας, που όλα χάθηκαν), η αφόρητη απελπισία και η οδύνη του θα οξύνουν την ειρωνεία που περιέχεται στους στίχους του και που τώρα προβάλλει ως άμυνα. Στίχοι ματωμένοι, αντιπαραβολές της μνήμης, διαπιστώσεις που μέσα από τον αντίστροφο τρόπο της ποιητικής του λειτουργίας μαντεύουμε την ανοιχτή πληγή [...]».

²³¹ Βλ. Λ. Γαλάζης, *Η προσωποποίηση στο ποιητικό έργο του Κώστα Μόντη*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008.

*Είναι δύσκολο να πιστέψω
πως μας τους έφερε η θάλασσα της Κερύνειας,
είναι δύσκολο να πιστέψω
πως μας τους έφερε η αγαπημένη θάλασσα της Κερύνειας*

[...]

*Τι γρήγορα που κατάλαβε αυτό το καλοκαίρι
πως ήταν περιττό
και τα μάζεψε κι έφυγε στις μύτες των ποδιών*

[...]

*Ανασήκωσε την πλάτη
κι απόσεισέ τους, Πενταδάχτυλέ μου,
ανασήκωσε την πλάτη
κι απόσεισέ τους.²³²*

Ακόμη και τα πουλιά, οι γερανοί και τα χελιδόνια, δεν πετάνε στα κατεχόμενα ως αντίδραση στην απαράδεκτη παρουσία των εισβολέων:

ΓΕΡΑΝΟΙ

*Φαίνεται πως πληροφορήθηκαν
γιατί διέγραψαν εφέτος την Κύπρο απ' τα δρομολόγια τους,
γιατί δεν πέρασαν εφέτος απάνω απ' τον Πενταδάχτυλο.²³³*

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ – 1975

*Μούπαν δεν είδε φέτος χελιδόνια η Κερύνεια,
μούπαν δεν είδε φέτος χελιδόνια το Μόρφου,
δεν χαμηλοπέτασαν στα δρομάκια τους.²³⁴*

Εκτός από την πίκρα, ο ποιητής αισθάνεται επίσης οργή και θυμό «με τους υποκριτές και τους πατριδοκάπηλους»,²³⁵ με όλους εκείνους που γεμίζουν τις σελίδες των εφημερίδων, των εκπομπών και των περιοδικών με επίκαιρους στίχους και ρεπορτάζ που «χρειάζονται για τα ειδικά αφιερώματα»:

---

²³² Κ. Μόντης, «Στιγμές της εισβολής», στα *Άπαντα Α**, σ. 229-230.

²³³ Κ. Μόντης, «Γερανοί», στα *Άπαντα Α***, σ. 568.

²³⁴ Κ. Μόντης, «Μετά την τουρκική εισβολή – 1975», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 97.

²³⁵ Β. Δημητριάδου-Σαλτέ, «Στιγμές (στιγμές;) του Κώστα Μόντη με την Κερύνεια», στον τόμο *Κερύνεια: Ιστορία και Λογοτεχνία*, Πρακτικά Συμποσίου, Λεμεσός 2011, σ. 17.

Υπάρχει μεγάλη ζήτηση στίχων
για την Τουρκική εισβολή.
Η κυρία Μ τους θέλει επειγόντως
για μια ραδιοφωνική εκπομπή στο Παρίσι,
δύο Ελληνική κι ένα Αγγλικό περιοδικό
τους χρειάζονται για τα ειδικά αφιερώματά τους,
στην Camden Town και στη Νέα Υόρκη
οργανώνονται δύο φιλανθρωπικές χοροεσπερίδες
που θα τις ποικίλλει απαγγελία επίκαιρων ποιημάτων.
Είναι θέμα προβολής της Κύπρου
που πολύ θα βοηθήσει τον έρανο για τους πρόσφυγες.
Πώς να τους πεις πως έπηξε το αίμα στην καρδιά σου,
πώς να τους πεις να μας αφήσουν ήσυχους;²³⁶

Στο Τρίτο γράμμα στη Μητέρα (1980)²³⁷ ο ποιητής καταφεύγει στη συμπυκνωμένη καταγραφή του τραύματος περιγράφοντας με οδύνη τις συνέπειες του πολέμου και θέτοντας το ζήτημα της ευθύνης για το επίφοβο μέλλον της πατρίδας του:

Μητέρα, αν το βρεις βαρύ το γράμμα μου,
είναι που σκύβει απάνω του ο Πενταδάκτυλος φορτωμένος Τούρκο,
αν το βρεις ασήκωτο,
είναι που γονατίζει απάνω του ο Πενταδάκτυλος φορτωμένος Τούρκο [...] (σ. 911)

[...] Είναι ένα μεγάλο πρόβλημα ο Πενταδάκτυλος, μητέρα.
Στο κάτω-κάτω το Μόρφου δεν το βλέπουμε,
στο κάτω-κάτω την Κερύνεια δεν τη βλέπουμε,
την Αμμόχωστο δεν τη βλέπουμε,
όμως αυτός είν'εκεί απέναντί μας,
όμως αυτός είναι διαρκώς εκεί απέναντί μας,
και μας κοιτάζει,
και μας κοιτάζει μ'ένα τρόπο,
και κάθετα βραχνάς και μολύβι στο στήθος μας,
όμως αυτός είν'εκεί απέναντί μας,
και δεν μπορεί να κρύβει σαν το Μόρφου,

²³⁶ Κ. Μόντης, «Στίχοι για την τουρκική εισβολή», *Πικραινόμενος εν εαυτώ* (1975), στα *Άπαντα Α***, σ. 571.

²³⁷ Κ. Μόντης, *Τρίτο γράμμα στη Μητέρα* (1980), στα *Άπαντα Α***, σ. 911-920, απ' όπου όλα τα παραθέματα που ακολουθούν.

και δεν μπορεί να κρύβει σαν την Κερόνεια
και σαν την Αμμόχωστο.
Και λέει: «Λοιπόν»;
Και μας ρωτά: «Λοιπόν»; (σ. 913)

Στο Τρίτο γράμμα στη Μητέρα ο Μόντης αναφέρεται στις απελπιστικές στιγμές που βίωσε η Κύπρος και στην απουσία της Ελλάδας:

[...] Την περιμέναμε μέσ' απ' τους καπνούς και τις φλόγες της κοιλάδας των Κέδρων,
Την περιμέναμε απ' το ζάγναντο του Τρίπυλου,
Την περιμέναμε βουτηγμένοι ως το λαιμό
στη θάλασσα της Κερόνειας,
συγκρατούσαμε το ξεψύχισμό μας να μας προφτάξει.
Φυλλομετρούσαμε την Ιστορία της.
Φυλλομετρούσαμε σαν ευαγγέλιο την Ιστορία της
– «να εδώ κ' εδώ κ' εδώ» –
και την περιμέναμε» [...] (σ. 917)

[...] Ώσπου την άλλη μέρα πέσαμε ως το βυθό
ώσπου την άλλη μέρα πέσαμε πέρα απ' το βυθό,
ώσπου την άλλη μέρα βούλιαξε το Τρίπυλο, ώσπου την άλλη μέρα πισωπάτησε
σιωπηλό το Τρόδος να βρει βράχο να καθίσει,
ώσπου την άλλη μέρα γούρλωσε τα μάτια η Αίπεια,
ώσπου την άλλη μέρα γούρλωσαν τα μάτια οι Σόλοι και το Κούριο
κ' οι αγχόνες της Λευκωσίας
γιατί η Ελλάδα δεν ήρθε [...] (σ. 917-918)

Έντονοι οι στίχοι του Μόντη για τη στάση της Ελλάδας εκείνες τις τραγικές στιγμές:

[...] Είχε, λέει, άλλη δουλειά η Ελλάδα,
είχε κάτι γιορτές, λέει, η Ελλάδα,
κάτι πανηγυρισμούς,
κ' ήμαστε και μακριά και δεν μπορούσε, λέει,
λυπόταν, δεν το περίμενε,
ειλικρινά λυπόταν,
ειλικρινά λυπόταν πάρα πολύ [...] (σ. 918)

Το γράμμα κλείνει με τον στίχο «δεν κάνω ποίηση, μητέρα / έχω αντίγραφα», το οποίο σχετίζεται με την πρόθεση του ποιητή να καταθέσει την προσωπική του μαρτυρία για τα ιστορικά γεγονότα που βίωσε χωρίς περιστροφές και εξωραϊσμούς στην απόδοση των ευθυνών.²³⁸

Το 1975 ο Παντελής Μηχανικός δημοσιεύει την τρίτη ποιητική συλλογή του με τίτλο *Κατάθεση*. Ο τίτλος της συλλογής ερμηνεύεται διττά: αφενός δηλώνει την πρόθεση του ποιητή να «καταθέσει» τη μαρτυρία του και αφετέρου να κάνει μια κατάθεση ψυχής για την τραγωδία του γενέθλιου τόπου μέσω της ποίησης. Στη συλλογή αυτή ο σπαραγμός από την εθνική και υπαρξιακή ματαιώση μεταποιείται σε ένα δριμύ κατηγορώ που διατυπώνεται με ειρωνεία και σαρκασμό.

Στην *Κατάθεση* του Μηχανικού έχουμε μια ρεαλιστική καταγραφή της πολιτικής εμπειρίας της δεκαετίας πριν από το 1974, που αποτελεί την άμεση προϊστορία της κυπριακής τραγωδίας:

*Δέκα χρόνια έστελλε τις μέλισσές του ο Ονήσιλος
να μας κεντρίσουν
να μας ζυπνήσουν
να μας φέρουν ένα μήνυμα.
Δέκα χιλιάδες μέλισσες έστειλε ο Ονήσιλος
κι όλες ψοφήσανε απάνω στο παχύ μας δέρμα
χωρίς τίποτα να νιώσουμε.²³⁹*

Οι ποιητικοί τρόποι του Μηχανικού αναπτύσσονται πάνω σε δύο άξονες: τον μύθο και την πραγματικότητα. Το ποίημα του Μηχανικού «Ονήσιλος» είναι ένα ποίημα εξόχως πολιτικό, όπου το θέμα της ευθύνης τίθεται απερίφραστα. Στην ίδια συλλογή έχουμε και το παράλληλο ποίημα «Ο ψάλτης»:

*Δέκα χρόνια μέσα στις εκκλησίες
δέκα χρόνια ψαλμουδιές από το ραδιόφωνο
μας έμαθαν να κοροϊδεύουμε τους άλλους
φορώντας χριστιανικές κονκάρδες*

---

²³⁸ Ο Λ. Παπαλεοντίου, πάντως, σχολιάζοντας τον τρόπο με τον οποίο ο Μόντης παρουσιάζει την τουρκική εισβολή στην ποίησή του, παρατηρεί πως ο Μόντης παίρνει αποστάσεις από τα καυτά θέματα, όπως ο εθνικός διχασμός, το πραξικόπημα κ.ά. Στην ουσία χρησιμοποιεί πλάγιες τεχνικές, αναφέρεται έμμεσα στην εισβολή, μιλώντας αποστασιοποιημένα. Βλ. Λ. Παπαλεοντίου, *Όψεις της ποιητικής του Κώστα Μόντη*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2006, σ. 104-105.

²³⁹ Π. Μηχανικός, «Ονήσιλος», *Κατάθεση* (1975), περιλαμβάνεται στα *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, ό.π., σ. 90.

μας έκαναν ξεφτέρια οι εκκλησιασμοί
με τους πολυπλόκαμπους επιχειρηματίες
και με τα ραδιόφωνα.
Γνωρίζω ένα Φαρισαίο
που έγινε ψάλτης
για να μπορέσει να μιλήσει στον καρδινάλιο.
Και του μίλησε.²⁴⁰

Όπως οι μέλισσες, που πεθαίνουν μπροστά στην αταραξία και την αδιαφορία του κόσμου, έτσι και στον «Ψάλτη» μας αποκαλύπτεται μια ζωή που βρίσκεται παγιδευμένη σε έναν αχόρταγο ευδαιμονισμό και χαμαιλεοντισμό. Και στα δύο ποιήματα επαναλαμβάνεται ο αριθμός δέκα, που υπονοεί μια ολόκληρη δεκαετία πολιτικού ομορτουτισμού και αδιαφορίας για την τύχη του νησιού.

Στο «Ένα τραγούδι για τον Ριμαχό» ο Μηχανικός δανείζεται τη μορφή του «Ριμαχό» από τον Κυριάκο Χαραλαμπίδη, ο οποίος το 1973 στη συλλογή του *Το αγγείο με τα σχήματα* συμπεριέλαβε πέντε ποιήματα με αναφορά σε αυτό τον συμβολικό ήρωα. Όπως και όλη η συλλογή της *Κατάθεσης*, το ποίημα «Ένα τραγούδι για τον Ριμαχό» έχει να κάνει με την ιστορική εμπειρία της *ματαίωσης και της ήττας*, μέσα σε ένα κλίμα απουσίας οράματος, που οδήγησε αναπόφευκτα στην τουρκική εισβολή.

Στο ποίημα ο Ριμαχό κινείται ανάμεσα στην απόρριψή του από την εξουσιαστική ρύθμιση των πολιτικο-κοινωνικών (και πνευματικών) πραγμάτων του νησιού και στην απόρριψη από τον ίδιο των ψευδαισθήσεων και αποπροσανατολισμών που κυριάρχησαν στα χρόνια της επισφαλούς ανεξαρτησίας. Μέσα από τη διάσταση ανάμεσα στον Ριμαχό και στους άλλους προβάλλεται η τραγωδία της εσωτερικής διάσπασης που προηγήθηκε της εισβολής:

Και ποιος ήτανε τόσο λεβέντης
όπως τον Ριμαχό
που έσκυψε και φίλησε το χόμα
απ' όπου διάβηκε η αγαπημένη του
κι αυτή προχωρούσε υπερήφανη κι ακατάδεχτη
κι οι άλλοι τον είπανε βλάκα
κι αυτός ξανάσκυψε και ξαναφίλησε το χόμα
ζέροντας καλά πως οι άλλοι τον λέγανε βλάκα.

---

²⁴⁰ Π. Μηχανικός, «Ο ψάλτης», *Κατάθεση* (1975), στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 80.

*Και τα στήθια του ήταν γεμάτα χαρά
γεμάτα χαρά.*

*Ποιος ήτανε τόσο λεβέντης όπως τον Ριμαχό.
Εφτά χιλιάδες φορές θα σκοτώνονταν
για να υπερασπίσει το χόμα
απ' όπου διάβηκε η αγάπη του.*

*Ποιος είναι λεβέντης σαν τον Ριμαχό
ποιος έχει αγάπη σαν τον Ριμαχό
να υπερασπίσει τούτα τα χόματα.²⁴¹*

Ο Ριμαχό του Μηχανικού αποτελεί ένα σύμβολο αφοσίωσης και γενναιότητας. Χαρακτηρίζεται ως *λεβέντης* που αφοσιώνεται με πάθος στην υπεράσπιση της αγαπημένης του (ταυτόχρονα παρουσιάζεται ως βλάκας για τους άλλους που δεν συμμερίζονται ούτε το ιδανικό του ούτε την αφοσίωσή του). Ως «*αγαπημένη*» του Ριμαχό παρουσιάζεται η Κύπρος, που είναι «*υπερήφανη κι ακατάδεχτη*». Η γυναίκα-πατρίδα σκιαγραφείται σαν όραμα, υπερήφανη μέσα στις δοκιμασίες της, άξια αγώνων και θυσιών, τα οποία όμως της προσφέρονται μόνο από τους πιο συνειδητοποιημένους (εξ ου και «*ακατάδεχτη*» για όσους δεν μπορούν να συλλάβουν την αξία αυτής της θυσίας).

Οι «*άλλοι*», που αποκαλούν τον ήρωα «*βλάκα*», είναι προφανώς οι βολεμένοι – είτε πρόκειται για την πολιτικο-κοινωνική ελίτ είτε για τον απλό κόσμο που “κοιτάζει τη δουλειά του”. Αυτοί βρίσκονται σε διάσταση με τον Ριμαχό, δηλαδή απορρίπτουν τον αγωνιστή και γενικά τον αγώνα, δεν συνειδητοποιούν την ανάγκη του ή δεν συμφωνούν με αυτόν. Αυτή η στάση των άλλων υπογραμμίζει περισσότερο τη μοναχικότητα του κεντρικού ήρωα και καθιστά ακόμη πιο τραγική την αγωνιστική του πορεία.

Ο Ριμαχό, ωστόσο, παραμένει άφοβος, αφοσιωμένος μέχρι θανάτου στην «*αγαπημένη*» του (την πατρίδα), είναι πρόθυμος να πεθάνει για αυτήν, είναι έτοιμος «*να υπερασπίσει το χόμα απ' όπου διάβηκε*» και άφησε τα χνάρια της εκείνη. Ο ποιητής μας δείχνει πόσο πολύ λατρεύει την αγαπημένη του πατρίδα ο κεντρικός ήρωας («*έσκυψε και φίλησε το χόμα απ' όπου διάβηκε, ξανάσκυψε και ξαναφίλησε το χόμα*») και πως αδιαφορεί για τους άλλους («*ξέροντας καλά πως οι άλλοι τον λέγανε βλάκα*»). Μέσα από τη στάση του Ριμαχό διαφαίνεται η εσωτερική πληρότητα, που δεν χρειάζεται εξωτερική επικρότηση, ως αποτέλεσμα της αφοσίωσής του σε εκείνη (την «*αγαπημένη*»), καθώς και η ασάλευτη εμμονή του στον δρόμο του αγώνα και της θυσίας («*εφτά χιλιάδες φορές θα σκοτωνόταν για να υπερασπίσει το χόμα*»). Με τη φράση «*έσκυψε και φίλησε το χόμα*» ο Μηχανικός

²⁴¹ Π. Μηχανικός, «Ένα τραγούδι για τον Ριμαχό», *Κατάθεση* (1975), στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 87.

δείχνει την ευλαβή αφοσίωση του ήρωα στα ιερά χώματα της πατρίδας. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται εμφανέστερη η προσήλωσή του στα πάτρια εδάφη, στη γενέθλια γη. Η φράση «*Και τα στήθια του ήταν γεμάτα χαρά / γεμάτα χαρά*» τονίζει την αγαλλίαση, την εσωτερική ικανοποίηση που αντλεί απ' αυτή την αφοσίωση.

Συνοψίζοντας, στο ποίημα αυτό ο Μηχανικός με λιτά εκφραστικά μέσα αποθεώνει και τη γυναίκα-πατρίδα («*την αγαπημένη*» του ήρωα) και τη μοναχική ηρωική πορεία του ήρωα (του «*Ριμαχό*»), μέσα σε ένα κλίμα γενικευμένης αδιαφορίας και απάθειας που δεν θα μπορούσε παρά να οδηγήσει στα οικεία δεινά. Ο Ριμαχό στην ουσία αποτελεί μια μορφή-πρότυπο, που μπορεί να μην αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη ιστορική προσωπικότητα (όπως πολλοί κριτικοί επιχείρησαν να υποδείξουν), αλλά μάλλον θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως έκφραση του γνήσιου λαϊκού αισθήματος σε μια περίοδο συλλογικής δοκιμασίας (πραξικόπημα, εισβολή, κατοχή). Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε ότι το «*Ένα τραγούδι για το Ριμαχό*», όπως και όλη η συλλογή *Κατάθεση*, αποτελεί έκφραση συγκίνησης για τα δεινά της πατρίδας και ταυτόχρονα απόδοσης ευθυνών επικρίνοντας έμμεσα όσους λιποτακτούν από τους εθνικούς αγώνες.

Στην ποιητική σύνθεση της **Πίτσας Γαλάζη** *Υπνοπαιδεία* (1979) επιβάλλεται καταθλιπτικά ο χαμένος κόσμος του ηρωισμού, της μαγείας και του θαύματος που έζησε η Κύπρος με την εποποιία του Αγώνα του 1955-59. Στην *Υπνοπαιδεία* αποτυπώνεται έντονα η αίσθηση της απουσίας του κόσμου του οράματος (είναι χαρακτηριστικός και ο τίτλος της συλλογής) – αίσθηση, που μας οδηγεί στο αίσθημα της ματαιώσης και της οδύνης για τις συμφορές του τόπου. Πρόκειται για άλλη μια «κατάθεση» της γενιάς που έδωσε το αίμα της για τον εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα της Κύπρου, αγώνας ο οποίος τελικά οδηγήθηκε στη ματαιώση και στην εθνική καταστροφή:

Μοίρα της γενιάς μου,

μοίρα των αθώων,

μοίρα μου.

Μοίρα ξεριζωμένη, μοίρα της ράτσας μου.

Μια ζωή γεμάτη εκλείψεις

κι ούτε μία άνοιξη να τραγουδήσει δεν προφταίνει πια

εκεί που κάποτε ανάβαμε την άνοιξη [...]

μονόφθαλμοι καιροί,

καιροί μεταμφιέσεων,

η ποίηση από σπαθί να γίνεται άγριο δάσος.²⁴²

---

²⁴² Π. Γαλάζη, *Υπνοπαιδεία*, Εκδόσεις των Φύλων, Αθήνα 1979, σ. 32-33.

Στην *Υπνοπαιδεία* δεσπόζει η εικονογραφία του χώρου και του χρόνου, που συνέχεια μετακινείται από τη μαγεία του ιδανικού και του ιδεώδους στην καταστροφή και τη διάλυση του ρεαλιστικού, από τον μύθο του παρελθόντος στην απομυθοποίηση του παρόντος (όπως παρατηρείται και στα έργα του Π. Μηχανικού).

Η πρώτη ποιητική κατάθεση του **Κυριάκου Πλησή** (από την Ακανθού Αμμοχώστου) μετά την εισβολή του 1974 έχει τον χαρακτηριστικό τίτλο *Θρηνητικό συναξάρι*. Το *Θρηνητικό συναξάρι* είναι ένα κείμενο που γράφεται στον προσφυγικό καταυλισμό Άγιος Κορνήλιος – Άχνας τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1974, δηλαδή κατά την περίοδο αμέσως μετά την εισβολή:

*Κάθονται στη νότια εσχατιά και κοιτάνε κατά το βοριά.
Κάθονται στον κάμπο και κοιτάνε τα βουνά.
Πιο πέρα, πέντε μίλια, δέκα, δεκαπέντε, είναι ο τόπος τους...
Η Μαρία σκέφτεται το καντήλι του γιου της στο κοιμητήρι
(δώδεκα χρόνια δεν έμεινε σβηστό)
και τα μυριστικά που τα πότιζε στο μνήμα μοσχοβόλαγαν,²⁴³*

Πρόκειται για ένα κείμενο-θρήνο για τη βεβηλωμένη και λεηλατημένη πατρίδα, που βγαίνει απευθείας από την ψυχή του πρόσφυγα ποιητή και είναι γραμμένο κατά τον τρόπο εκκλησιαστικού Συναξαρίου:

*«[...] Γράφω θρηνητικό συναξάρι της πικρής χώρας
Κύπρος», εξομολογείται. «Είναι ο τόπος μου.
Εδώ γεννήθηκα, εδώ μεγάλωσα, εδώ θα ζήσω.
Κλαίω σαν ρίχνω λέξεις ανάκατες, βγαλμένες
από τα μύχια της καρδιάς του τόπου [...].»²⁴⁴*

Ο ποιητής αναφέρεται επίμονα στη γη, στην *ιερότητα* του χώματος της πατρίδας που έχει απωλεστεί, και το οποίο ουσιαστικά είναι η προέκταση της ψυχής των ανθρώπων:

*Χώμα είμαστε και στο χώμα θα γυρίσουμε·
γι' αυτό οι ψυχές μας ονειρεύονται το χώμα.
Μα εκείνος που πέθανε χωρίς μια χούφτα χώμα
Να κρατεί και να ταφεί μαζί του
κουβάλησε χίλιες και μιαν οδόνες.²⁴⁵*

²⁴³ Κ. Πλησής, «Ξεριζωμένοι», *Θρηνητικό Συναξάρι* (1974), τώρα στο *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, Εκδόσεις των Φύλων, Αθήνα 1991, σ. 18.

²⁴⁴ Κ. Πλησής, *Θρηνητικό Συναξάρι*, στο *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, σ. 42.

Όσο απομακρυνόμαστε από τα τραγικά γεγονότα του πολέμου, το αίσθημα μιας περίεργης σταθερότητας σχετικοποιεί την ιστορική συνείδηση, ενώ ταυτόχρονα εκδηλώνεται σκεπτικισμός και αμφιβολία για την επιτυχία γρήγορης ανατροπής της πραγματικότητας της κατοχής. Η επακόλουθη εξέλιξη αποτελεί μια αφήγηση της αλλοτρίωσης του ανθρώπου μέσα σε έναν επικίνδυνο κύκλο κατανάλωσης, που ολοκληρώνεται με την οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του '80 και του '90 και θα επηρεάσει όλους τους τομείς της ζωής. Στη λογοτεχνική παραγωγή του νησιού μαρτυρείται ένα ισχυρό πνεύμα αμφισβήτησης των κατεστημένων αξιών. Παράλληλα αναπτύσσεται ένας κώδικας αφύπνισης των συνειδήσεων, που θα ωθήσει πολλούς δημιουργούς να αντιδράσουν καταγγέλλοντας την επίπλαστη ευμάθεια που ρίχνει στάχτη στα μάτια «της ολόκληρης καταστροφής», όπως θάλεγε ο Σεφέρης (η φράση είναι από το *Ημερολόγιο καταστροφής*, γ').

[...] *Και η ζωή μας γίνηκε μια διαρκής κυκλική πορεία.
Ελευθερωθήκαμε από τη δεσποτεία των ανθρώπων
Ελευθερωθήκαμε από τη δεσποτεία του θεού
Πετάξαμε την άγκυρα των καραβιών μας στο πέλαγο.
Τώρα κυκλοφορούμε τη μοναξιά μας με ιλιγγιώδη ταχύτητα
Μέσα σε πολυτελή αυτοκίνητα –
Φωταγωγημένες λεωφόροι μας οδηγούν στο χαμό μας.
Και η εκκλησία εμπόδιο στα ρυμοτομικά σχέδια του Γραφείου Πολεοδομίας
Διάτρητη από τις αιχμές του διαβήτη
Χωρίζεται σε πέτρες, ξύλα, κεραμίδια, χώμα και νερό
Δεν υπάρχει ούτε ένας κήπος για την ώρα της αγωνίας*

γράφει χαρακτηριστικά για τη νέα τάξη των πραγμάτων ο Θεοδόσης Νικολάου στο «Ζήτημα κέντρου» (*Πεπραγμένα*, Κύπρος 1980).²⁴⁶

*

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ. Σε ό,τι αφορά την πεζογραφία, εκείνο που κυριαρχεί τα πρώτα χρόνια μετά το 1974 είναι το αυτοβιογραφικό στοιχείο. Υπάρχει πληθώρα από μαρτυρίες προσφύγων-λογοτεχνών, που κατέγραψαν τα γεγονότα εγκλωβισμένοι στα κατεχόμενα και άφησαν πολύτιμο υλικό για τις ημέρες του πολέμου. Οι μαρτυρίες αυτές έχουν μορφή ημερολογίου ή χρονικού χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για τη μορφή ή για εσωτερική ενότητα,

²⁴⁵ Κ. Πλησής, «Ο θάνατος του χοϊκού», *Γραφή Οδύνης* (1975), στο *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, σ. 59.

²⁴⁶ Βλ. τον συλλογικό τόμο: Ν. Περιστιάνης – Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης. Η Κύπρος μετά το 1974. Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός*, Λευκωσία 1995.

αλληλουχία. Εδώ υπάρχει ένα ερώτημα εάν μπορούμε να θεωρήσουμε τα κείμενα αυτά λογοτεχνικά ή όχι.²⁴⁷ Το υλικό είναι εξαιρετικά πλούσιο, για να πάρουμε μια ιδέα αναφέρω ένα-δυο ενδεικτικά παραδείγματα.

Ο Χ. Φ. Χριστοφορίδης στις «Σκόρπιες αναμνήσεις από την εισβολή και τον εγκλωβισμό στο Ντόουμ» (20/7/1974-21/1/1975) που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του *Της Κερύνειάς μας* (1998) καταγράφει τις ιστορικές στιγμές της εισβολής και μας παρέχει στην ουσία ένα ημερολόγιο της κυπριακής τραγωδίας:

Σάββατο, 20 / 7 / 1974

Περί τις 5.30 π.μ. βυθίζεται από αεροπλάνα της πολεμικής τουρκικής αεροπορίας τορπιλλάκατος με πλήρωμα εννέα τον αριθμό. Κυβερνήτης του σκάφους ήταν ο Λευτέρης Ψωμάκης. Όλοι απωλέσθησαν πλην ενός ονομαζόμενου Μαγεττού. Μεταξύ των απωλεσθέντων και δύο λεβεντόπαιδα της Κερύνειας, ο Φοίβος Μιχάλη Φιερού και ο Χρίστος Γιαννάκη Καρεφυλλίδης. Ας είναι αυτών η μνήμη αιώνια.

Στα δυτικά της Κερύνειας αργότερα μια βόμβα προξενεί ζημιές στον τοίχο της κατοικίας του δικηγόρου Α. Χριστοφίδη. Ακολουθεί άλλη βόμβα προς τα ανατολικά μεταξύ του «Κάντρι Κλάμπ» και της οικίας Γ. Έλληνα. Δεν προκαλεί ζημιά.

Κυριακή 21 / 7 / 1974

Καμμία κίνηση στους δρόμους. Τα σπίτια κλειστά. Διακοπή του ηλεκτρικού ρεύματος. Το τηλέφωνο δεν λειτουργεί. Περί την 11^η π.μ. ένα μικρό στρατιωτικό αυτοκίνητο, με δύο ένοπλους Τουρκοκύπριους στρατιώτες φθάνει στο σταθμό της βενζίνας «Σιελλ», που βρίσκεται κοντά στην κατοικία, στο βόρειο μέρος. Οι στρατιώτες προσπαθούν να θέσουν σε λειτουργία την αντλία. Δεν το κατορθώνουν. Μια ξύλινη παράγκα, που βρίσκεται στο δυτικό μέρος της βενζίνας υφίσταται τις επιθέσεις των στρατιωτών. Σπάζουν την πόρτα [...]»²⁴⁸

Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε και το όνομα μιας σημαντικής λογοτέχνης από την Κερύνεια, της **Ρήνας Κατσελλή**, που μας άφησε πολλά έργα με περιγραφές του γενέθλιου τόπου της. Το βιβλίο της *Πρόσφυγας στον τόπο μου: Κύπρος '74* αποτελεί μια ζωντανή καταγραφή όσων η συγγραφέας βίωσε στην Κερύνεια κατά τη διάρκεια του

²⁴⁷ Η θεώρηση της λογοτεχνίας ως πλασματικής αφήγησης και προϊόντος της φαντασίας δεν μας αφήνει να κατατάξουμε τα κείμενα αυτά στη λογοτεχνική παραγωγή. Αναμφισβήτητα, όμως, αποτελούν σημαντικές πηγές για τα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο νησί και προσφέρουν πλούσιο υλικό για τη συγγραφή ιστορικών μυθιστορημάτων που χαρακτηρίζονται από μεικτή αφήγηση, όπου έχουμε και πλασματικό και πραγματολογικά αληθιό λόγο.

²⁴⁸ Χ. Φ. Χριστοφορίδης, *Της Κερύνειάς μας*, ποιήματα και πεζά, επιμ. Ρ. Κατσελλή, εκδ. Λαογραφικού Ομίλου Δημαρχείου Κερύνειας, Λευκωσία 1998, σ. 39-40. Πβ. και τη μαρτυρία του Γ. Ορφανίδη, *Κυθρέα, ο τόπος μου: Οι οικογένειες, ο τόπος, η εισβολή και άλλα περιστατικά*, εκδ. «Ακτή», Λευκωσία 2010. Αλλά τα παραδείγματα είναι αναρίθμητα.

πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής. Η παρακάτω καταγραφή της Κατσελλή με ημερομηνία 29 Ιουλίου του 1974 μπορεί να θεωρηθεί υπόβαθρο του συνολικού της έργου μετά την εισβολή και πνευματική παρακαταθήκη:

29.7.1974

Συμμάζεψα τον εαυτό μου. Και αν ακόμα χάσω το κάθε τι στην Κερύνεια, κουβαλώ μέσα μου αφάνταστη ποικιλία εντυπώσεων και πείρας. Δεν πρέπει να σκύψω. Αποτελώ μέρος του τόπου αυτού. Ό,τι σώζεται μέσα μου δεν θα πεθάνει αν κρατήσω γερά.

Το βιβλίο της Κατσελλή με τον τίτλο *Μη Γένοιτο* (και υπότιτλο *Αυτοβιογραφικές σημειώσεις Χαράλαμπου Πύρκου*, 1989) είναι και αυτό γραμμένο σε μορφή ημερολογίου και σημειώσεων. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο σε έναν Κύπριο που έζησε την τουρκική εισβολή του 1974. Ο πρωταγωνιστής μαζί με την οικογένειά του είχε αποφασίσει να ζήσει εκτός Κύπρου, όμως όταν τα τουρκικά στρατεύματα καταλαμβάνουν όλη την Κύπρο, επιστρέφει στο κατεστραμμένο πια νησί. Στο βιβλίο εξιστορούνται πραγματικά επεισόδια μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τούρκων και καταλήγει με την αρρώστια του Πύρκου και το θάψιμό του στα χώματα του χωριού του. Το έργο, που χαρακτηρίζεται από τη συγγραφέα ως «νουβέλα ιστορικής φαντασίας», περνάει το μήνυμα πως ένας Κύπριος δεν έχει νόημα να ζει στο εξωτερικό, όντας Κύπριος.

Πίσω από κάθε έργο της η Κατσελλή υποβάλλει μια θέση και έναν τρόπο ζωής μετά την τουρκική εισβολή και την καταστροφή της ελληνικής και χριστιανικής Κερύνειας, που στην ουσία είναι η πίστη στην επάνοδο στα πατρογονικά χώματα.²⁴⁹

Θα αναφερθούμε ενδεικτικά και στο μυθιστόρημα του **Νίκου Ορφανίδη** *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος*.²⁵⁰ Η ιστορία αποτελεί κεντρικό άξονα στα έργα του Ορφανίδη και του παρέχει το μέσον για να αποδείξει την εθνική πολιτιστική συνέχεια του κυπριακού λαού παρά τις πολλαπλές περιόδους της κατοχής που βίωσε. *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος* είναι το δεύτερο από τα τρία μυθιστορήματα του Ορφανίδη.²⁵¹ Και τα τρία έργα του Ορφανίδη έχουν να κάνουν με τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου, το εθνικό όραμα και τη

²⁴⁹ Βλ. για παράδειγμα και το έργο *Τζερνιώτισσες*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1997, καθώς και τη συλλογή δοκιμίων της *Γνώμες ταπεινής γνώσης*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1982.

²⁵⁰ Ν. Ορφανίδης, *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.

²⁵¹ Τα άλλα δύο μυθιστορήματα του Ν. Ορφανίδη είναι το *Επιβατηγό "Ρέθυμνο"* (εκδ. Πατάκη 1994), το οποίο βασίζεται στα γεγονότα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο το 1974 και τις περιπέτειες του επιβατηγού πλοίου «Ρέθυμνο», που ξεκίνησε από τον Πειραιά για να μεταφέρει στην Κύπρο εθελοντές φοιτητές που ήθελαν να αγωνιστούν για την πατρίδα τους εναντίον των εισβολέων. Το πλοίο βυθίζεται και τότε ξεκινάει ένα φανταστικό διαχρονικό ταξίδι της ιστορίας του ελληνισμού, καθώς επίσης και ένα υπαρξιακό ταξίδι των πρωταγωνιστών. Επίσης το *Κλειώ* (εκδ. Καστανιώτη 2000), που επικεντρώνεται χρονικά λίγο πριν και λίγο μετά την τουρκική εισβολή.

συνακόλουθη ματαίωση του οράματος. Επέλεξα να σχολιάσω το μυθιστόρημα *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος* γιατί σε αυτό, μολονότι ως αρχική βάση έχουμε πραγματικά ιστορικοπολιτικά γεγονότα, σταδιακά η αίσθηση της πραγματικότητας διαγράφεται με αποτέλεσμα να καταλήξουμε σε μια μεταφυσική διάσταση.

Σύμφωνα με τον ίδιο τον συγγραφέα, η ιστορία δεν προσλαμβάνεται μόνο μέσα από τη «στενάχωρη και πεπερασμένη λογική», αλλά και μέσα από τη διάσταση του ιερού, που μόνο αυτό μπορεί να λυτρώσει τον άνθρωπο.²⁵² Χάρη στη θρησκευτική και τη φιλοσοφική διάσταση, ο συγγραφέας υπερβαίνει τον ιστορικό ρασιοναλισμό για να καταλήξει σε ένα πιο ελπιδοφόρο μήνυμα για το μέλλον του έθνους και του ανθρώπου γενικά. Μάλιστα, η θρησκευτική διάσταση μαρτυρείται ακόμα και στον τίτλο του μυθιστορήματος, όπου χρησιμοποιείται η έννοια του «αγγέλου» που ενώνει τη γήινη ιστορικοπολιτική πραγματικότητα με την ουράνια (μεταφυσική, ιερή) κατάσταση. Με τον τίτλο του ο Ορφανίδης δηλώνει την τραγικότητα του παρόντος, αφού ο Άγγελος έφυγε από τη γη σε μια πολύ δύσκολη στιγμή για τον κυπριακό λαό (το τι σημαίνει «ευτυχισμένος» θα το δούμε στη συνέχεια).

Στο μυθιστόρημα η φαντασία συμπορεύεται με τη μνήμη, το παράλογο συμπλέκεται με το πραγματικό (π.χ. ο Παντελής ταξιδεύει συνοδεύοντας το σώμα του νεκρού πατέρα για να ταφεί στο κατεχόμενο χωριό του, ενώ ταυτόχρονα αυτό «του μιλούσε συνέχεια»). Λίγο αργότερα μαθαίνουμε ότι και ο ίδιος ο Παντελής είναι νεκρός).

Το μυθιστόρημα ξεκινάει από το παρόν που είναι η τουρκική κατοχή, και η περίοδος αυτή μας παρουσιάζεται μέσα από τον πρώτο χαρακτήρα, τον Παντελή. Ο Παντελής, ένας ώριμος άνδρας, έχει ζήσει και την εποχή της Αγγλοκρατίας, τις εμπειρίες της οποίας ανασυνθέτει με αναδρομές στο παρελθόν. Το μυθιστόρημα αρχίζει με τον πρωταγωνιστή να ταξιδεύει με λεωφορείο προς τα κατεχόμενα εδάφη της Καρπασίας για την κηδεία του εγκλωβισμένου του πατέρα (σ. 7-8). Κατά τη διάρκεια της διαδρομής η μνήμη του ήρωα ενεργοποιείται και του έρχονται οι αναμνήσεις από τα παιδικά του χρόνια με τις φριχτές στιγμές της αποικιοκρατικής πραγματικότητας (όπως τα σώματα των απαγχονισμένων από τους Εγγλέζους, οι θρήνοι των μαυροντυμένων γυναικών για τους νεκρούς αγωνιστές, οι κατ' οίκον περιορισμοί κ.ά.). Πέρασαν τριάντα χρόνια από τότε, όμως και τώρα, στα χρόνια της τουρκικής εισβολής και κατοχής, οι άνθρωποι βιώνουν παρόμοιες καταστάσεις, έτσι ώστε συγχέονται οι διαφορετικές χρονικές στιγμές. Το παρόν είναι παρόμοιο με το παρελθόν, ο πρωταγωνιστής παραλληλίζει ανάλογες στιγμές, ενώ ο εγκλωβισμένος πατέρας του μπερδεύει τα δύο, αφού οι καταστάσεις είναι παρόμοιες:

---

²⁵² Ν. Ορφανίδης, «Έτερα Κεφάλαια», *Ακτή* 54 (Ανοιξη 2003), σ. 227-228.

«– Πατέρα, τα 'χεις μπλέξει όλα. Δεν είμαστε τώρα στην αγγλοκρατία. Δεν γίνονται πια κέρφιοι. Δεν γίνονται διαδηλώσεις. Οι Άγγλοι έφυγαν από την Κύπρο εδώ και τριάντα χρόνια...» (σ. 13)

Στη δεύτερη ιστορική ενότητα του μυθιστορήματος ο συγγραφέας μας δίνει περισσότερες πληροφορίες για την εποχή της Αγγλοκρατίας μέσα από τη ζωή του δεύτερου πρωταγωνιστή, του Στέφανου, με μια αναδρομική αφήγηση που καλύπτει χρονικά την περίοδο λίγο πριν τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι την τουρκική εισβολή. Εκτός απ' αυτό, στην ιστορία διεισδύουν διάφορα ιστορικά στρώματα που μας πηγαίνουν πίσω στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (μέσα από τη μορφή του πατέρα του Στέφανου) και με αυτό τον τρόπο ο συγγραφέας μας δείχνει πως η ιστορία κάνει κύκλους, επαναλαμβάνεται (σ. 59-60).

Με έναν ιδιαίτερο τρόπο ο συγγραφέας παρουσιάζει το πώς η γενιά, που χαιρέτισε την έναρξη της Αγγλοκρατίας ως την αρχή της πραγμάτωσης της εθνικής ιδέας, τελικά διαψεύδεται και όλα επανέρχονται στο αρχικό καθεστώς, της τουρκοκρατίας:

Φεύγουν οι Τούρκοι. Χαρές, γέλια, χοροί. Οι Άγγλοι έφθασαν με τα παρδαλά τους μπερέ, με τα άλογά τους. Στο χωριό οι Τούρκοι βλοσυροί. Οι Άγγλοι γέμισαν την Κύπρο με τα πλοία τους και με το στρατό τους. Με τις ξανθές γυναίκες τους που δεν τις είδε ποτέ ο ήλιος. Ο Στέφανος πανηγυρίζει μαζί με τον πατέρα. Έφυγαν οι Τούρκοι. [...]

Διασχίζοντας το δρόμο της Αμμοχώστου βλέπει ξαφνικά τα στρατεύματα των Τούρκων να παρελαύνουν. Χιλιάδες. Είναι Αύγουστος του '74. Πριν από λίγο πέρασαν καταδιωγμένοι Έλληνες. Με σκυφτά κεφάλια, πανικόβλητοι στην κάψα του Αυγούστου. Παντού πτώματα. Συνεχίζει. Προχωρεί. Πρέπει να φτάσει στη Λευκωσία. (σ. 65-66)

Ο Στέφανος αντιπροσωπεύει εκείνους που πίστευαν στον σκοπό του απελευθερωτικού αντιποικιακού αγώνα, που ήταν η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, όμως διαψεύστηκαν: *«Σκεφτόταν τα χαμένα χρόνια. Το αίμα και τις θυσίες» (σ. 73).*

Ο Στέφανος πιστεύει πως οι Άγγλοι είναι υπεύθυνοι όχι μόνο για το παρελθόν, αλλά και για το παρόν (δηλαδή για την καταστροφή του τόπου και για την κατοχή). Το παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται στην εποχή της εισβολής στο νησί:

Τον Αύγουστο του '74, όταν κατέρρευσε η γραμμή άμυνας κι η πόλη άδειασε, ο Στέφανος, αντί να διαφύγει μέσα από τις βάσεις των Άγγλων, όπως έκαναν οι χιλιάδες των συμπολιτών του, ανέβηκε στην παλιά του μοτοσυκλέτα και πήρε κατεύθυνση αντίθετη προς την πορεία των Τούρκων... [...]

Εξάλλου δεν μπορούσε να αποδράσει. Να δει τον εαυτό του να διαφεύγει μέσα από την προστασία των Άγγλων. Δεν μπορούσε να επιτρέψει στον εαυτό του τέτοιο εξευτελισμό. (σ. 76)

Η τρίτη ιστορική ενότητα του μυθιστορήματος επικεντρώνεται στην πρόσφατη ιστορία της Κύπρου (τουρκική εισβολή και κατοχή). Ο κεντρικός ήρωας, ο Άγγελος, βιώνει την ιστορία ως στρατιώτης και μέσα από τη μνήμη του επανέρχονται οι στιγμές που έζησε. Ο πρωταγωνιστής με τη βοήθεια της φαντασίας επιστρέφει στα κατεχόμενα μέρη και στον γενέθλιο τόπο του, επομένως αντιπαραθέτει την εποχή της κατοχής με την προκατοχική εποχή. Επίσης φέρνει στη μνήμη του εικόνες από την εποχή της ύστερης Αγγλοκρατίας, όταν ήταν παιδάκι, όπως «τα στρατιωτικά λαντρόβερ που πηγαινοέρχονταν και τα μπλόκα των Άγγλων» (σ. 95). Σε άλλο σημείο μας παρουσιάζονται τα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ (σ. 105).

Η εθνική ταυτότητα δηλώνεται διαρκώς με τη χρήση των πιο αντιπροσωπευτικών συμβόλων, όπως η σημαία,²⁵³ ο εθνικός ύμνος²⁵⁴ και ο γαλάζιος χαρταετός.²⁵⁵ Άλλος ένας τρόπος, με τον οποίο ο Ορφανίδης δηλώνει την εθνική ταυτότητα στο μυθιστόρημα, είναι η προσφυγή στην πολιτισμική παράδοση του έθνους, δηλαδή στα δημοτικά τραγούδια, στην προφορική παράδοση, αλλά και στα έργα σημαντικών ποιητών του νεότερου Ελληνισμού. Οι αναφορές γίνονται πάντα σε σχέση με την πολιτική κατάσταση της Κύπρου.

Η σύνδεση με την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά γίνεται με τη χρήση εικόνων που θυμίζουν τα τραγούδια της Άλωσης της Πόλης,²⁵⁶ αλλά και με την παραπομπή σε άλλα δημοτικά τραγούδια.²⁵⁷ Στην αφήγηση εισάγονται επίσης και θρύλοι.²⁵⁸ Εξάλλου, μέσα

---

²⁵³ Η σημαία χρησιμοποιείται για να δηλώσει είτε τον σκοπό του ανταποκιοκρατικού αγώνα, είτε την ταυτότητα του κυπριακού ελληνισμού σε περίοδο ειρήνης, είτε ακόμη τη (μελλοντική) αναστάσή του μετά από την εθνική καταστροφή της τουρκικής εισβολής (βλ. σ. 7, 74· 100-101· 38, 106 αντίστοιχα).

²⁵⁴ Ο εθνικός ύμνος ενώνεται με τις ψαλμωδίες της κηδείας των νεκρών αγωνιστών, σκεπασμένων με μυρσίνες και δάφνες, γιατί ο θάνατος θα τους φέρει ελευθερία. Σε αυτό το σημείο συνενώνονται η πατρίδα και η θρησκεία (βλ. σ. 8, 12, 23, 40).

²⁵⁵ Π.χ. στην πρώτη ιστορική ενότητα ο Παντελής επαναφέρει στη μνήμη μια σκηνή από την παιδική του ηλικία επί Αγγλοκρατίας, όταν πληγωμένος αιμορραγεί από το ανεπιτυχές κυνήγι του χαρταετού, ο οποίος ξεσχισμένος σε λωρίδες αιωρείται στα ηλεκτρικά σύρματα. Με το πέταγμα και ξέσχισμα του χαρταετού υπονοείται η εθνική ιδέα και η κατάρριψή της (βλ. σ. 7, 10, 12). Αλλά και ο Στέφανος της δεύτερης ενότητας, βιώνοντας την τουρκική εισβολή, επαναφέρει στη μνήμη του «τα χαμένα χρόνια» της εποχής του ανταποκιοκρατικού αγώνα, όταν τα αιωρούμενα σώματα των απαγχονισμένων μοιάζανε με αιωρούμενες γαλάζιες λωρίδες χαρτιού των χαρταετών που ήταν πιασμένοι στα σύρματα της ηλεκτρικής (βλ. σ. 73-74).

²⁵⁶ Ο συγγραφέας, για να δηλώσει την ατμόσφαιρα μετά την εισβολή του 1974, επανειλημμένα χρησιμοποιεί εικόνες «των μαρμαρωμένων», που μας παραπέμπουν στην Άλωση της Πόλης: «σαν να μαρμάρωσαν όλα, σαν να ερήμωσαν από κάθε ζωντανό», «παρέμειναν μαρμαρωμένα», κλπ. (βλ. σ. 14, 71, 88-89, 101, 106-107).

²⁵⁷ Π.χ. «Του γιοφυριού της Άρτας», το τραγούδι «Του νεκρού αδερφού» κ.ά. Βλ. ενδεικτικά, σ. 70, 87.

στο μυθιστόρημα είναι φανερή η διακειμενική συνομιλία με αναγνωρισμένους ποιητές, όπως ο Σολωμός, ο Σεφέρης και ο Ελύτης. Πρέπει να σημειωθεί πως ιδιαίτερο ρόλο για τον συγγραφέα παίζει το σολωμικό έργο, χάρη στο οποίο παρουσιάζεται η κυκλική πορεία της ιστορίας και η σύμπτωση της ελληνικής με την κυπριακή ιστορική εμπειρία (αντιπαραβολή της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα με την Τουρκοκρατία στην Κύπρο).²⁵⁹

Ο συγγραφέας συνομιλεί και με τον Σεφέρη, εισάγοντας το σεφερικό οδυσσειακό ταξίδι μέσα στην αφήγηση σαν το ταξίδι του κυπριακού ελληνισμού, με την περιπέτεια, την καταστροφή και το ναυάγιο της πραγμάτωσης του εθνικού οράματος. Όπως στον Σεφέρη, έτσι και στον Ορφανίδη η ιστορική και πολιτική εμπειρία αποτελούν βασικό στοιχείο στο έργο τους.²⁶⁰ Ο Ορφανίδης, όμως, κάνοντας αναγωγή της ιστορίας του τόπου του στον χώρο του ιερού, διευρύνει τη σεφερική διάσταση. Όπως είπαμε, στο μυθιστόρημα του Ορφανίδη η κάθε ιστορική στιγμή χάνει τα συγκεκριμένα χρονικά της όρια, με αποτέλεσμα να συμπλέκονται ο μύθος και η πραγματικότητα, καταλήγοντας σε μια διάσταση μεταφυσική. Όλοι οι πρωταγωνιστές του Ορφανίδη είναι ταυτόχρονα ζωντανοί και νεκροί. Τόπος, πράγματα και άνθρωποι αναδύονται μέσα από τα χαλάσματα και το φθαρμένο τους σώμα και αναλαμβάνονται στον ουρανό (πόλεις, λεωφορεία, μοτοσυκλέτες, άνθρωποι). Τέτοιου είδους ανάληψη δίνει τη δυνατότητα εξόδου από την πραγματικότητα σε έναν κόσμο ιδεατό.

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί το σύμβολο των άσπρων πουλιών, που εμφανίζονται όταν οι ήρωες είναι φυλακισμένοι ή μετά τον θάνατό τους (τα άσπρα πουλιά συμβολίζουν τις ψυχές που πορεύονται προς τα ουράνια). Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί επίσης θρησκευτικά σύμβολα (π.χ. το χτύπημα της καμπάνας που σημαίνει την είδηση της Ανάστασης, είτε την επανάληψη της θείας λειτουργίας)²⁶¹ για να καταργηθούν τα τοπικά και ιστορικοπολιτικά όρια. Ιδού και ο Άγγελος που φεύγει ευτυχισμένος από τη γη (από τον κόσμο της φθοράς) προς τον ουρανό, όπου συναντάει τους «ασκητές που άγιασαν την έρημο», τους «αγίους», «οσίους» και «μάρτυρες» μέσα σε ένα παράξενο φως που τον τυφλώνει (σ. 109-110). Κατά τον Ορφανίδη, η ελπίδα για υπέρβαση του αδιεξόδου βρίσκεται στην ικανότητα του ανθρώπου να «βλέπει πέρα από τα πράγματα» (σ. 82).

---

²⁵⁸ Στο μυθιστόρημα παρεμβάλλεται π.χ. ο θρύλος της Ρήγαινας, «μιας αρχόντισσας λυγρόκορμης, με ξανθά μαλλιά, μ' ένα βλέμμα που σε πάει στο βυθό της θάλασσας» και που τους υποδέχεται στα «σπίτια της» (σ.22).

²⁵⁹ Ο Ορφανίδης χρησιμοποιεί τους στίχους του εθνικού ύμνου της Ελλάδος, με τους οποίους τονίζεται ο αγώνας για την ελευθερία.

²⁶⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ορφανίδης είναι μελετητής του σεφερικού έργου και, συγκεκριμένα, έχει μελετήσει την ποίηση του Σεφέρη στην πολιτική της διάσταση. Βλ. σχετικά Ν. Ορφανίδης, *Η πολιτική διάσταση της ποίησης του Σεφέρη*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1985.

²⁶¹ Ν. Ορφανίδης, *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος*, ό.π., σ. 20-22, 36.

Σε ό,τι αφορά τη διακειμενική συνομιλία του Ορφανίδη με τον Ελύτη, αυτή σχετίζεται πρώτα απ' όλα με το θαλασσινό τοπίο. Το θαλασσινό τοπίο αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό του τόπου που έχει συμβάλει στην ανάπτυξη του πολιτισμού του,²⁶² αλλά επίσης αποκτάει θρησκευτική (ιερή) διάσταση γιατί λειτουργεί συμβολικά σαν ένα μέσον εξαγνισμού (π.χ. το σώμα του νεκρού ήρωα σημαιοφόρου πλένεται με θαλασσινό νερό, τα άσπρα πουλιά ξεπλένουν τα φτερά τους στη θάλασσα). Πρέπει να σημειώσουμε και την αρνητική λειτουργία της θάλασσας, που συνδέεται κατά κύριο λόγο με την ιστορική πραγματικότητα της τουρκικής εισβολής, γιατί οι εχθροί έφτασαν στο νησί από τη θάλασσα.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως η ιστορία παίζει καταλυτικό ρόλο στο μυθιστόρημα του Ορφανίδη και αποτελεί μέσον για την απόδειξη της ιστορικής συνέχειας και την προβολή της εθνικής ταυτότητας του γενέθλιου τόπου. Επίσης η ιστορία καθορίζει την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου, μέσω της οποίας ο άνθρωπος επανασυνδέεται με τη συλλογική ταυτότητα του έθνους. Με λίγα λόγια, στο μυθιστόρημα *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος* το ατομικό «εγώ» αντιπροσωπεύει το συλλογικό «εμείς», τους Έλληνες.²⁶³

---

²⁶² Η Έγκωμη, η Σαλαμίνα με τα «αποκεφαλισμένα αγάλματα που έβγαιναν από το νερό», ο Απόστολος Αντρέας με τη μεγάλη θρησκευτική του σημασία είναι παραθαλάσσια (βλ. σ. 21-23).

²⁶³ Για άλλες τάσεις στην πεζογραφία μετά το 1974 βλ. το άρθρο του Γ. Κεχαγιόγλου, «Κυπριακή πεζογραφία της εικοσαετίας 1974-1994. Τάσεις και σταθμοί», στο Ν. Περισιτιάνης – Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης. Η Κύπρος μετά το 1974. Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός*, Λευκωσία 1995, σ. 229-251. Αναλυτικά οι τάσεις αυτές περιγράφονται στην *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας των Κεχαγιόγλου – Παπαλεοντίου*.

3. ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η πρόσληψη της ιστορίας από τη λογοτεχνία αποτελεί ένα από τα βασικά φιλολογικά ζητούμενα,²⁶⁴ ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την εξέταση και αποτίμηση της λογοτεχνίας της Κύπρου, που συνάπτεται δραματικά με την ιστορία. Από το *Χρονικό* του Λεοντίου Μαχαιρά μέχρι τη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή, η ιστορία αναμφισβήτητα αποτελεί μια από τις σημαντικότερες πηγές της λογοτεχνίας της Κύπρου, καθώς οι τύχες του τόπου και των ανθρώπων του καθορίζονταν από τις αλληπάλληλες ιστορικές περιπέτειες του νησιού. Η Ιστορία «με το πρώτο σπρώξιμο», όπως λέει ο Μόντης, «πετιέται απάνω: – Έτοιμη!».²⁶⁵

Στο πεδίο της ποίησης το ιστορικό βίωμα παρουσιάζεται πιο σύνθετο σε σύγκριση με την πεζογραφία και με αυτό το σκεπτικό επιλέξαμε κυρίως την ποιητική παραγωγή του τόπου για τον ερμηνευτικό μας σχολιασμό.

3.1. Τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης

Όπως σημειώνει ο Ερατοσθένης Καψωμένος, υπάρχουν τρεις βασικοί τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης στην κυπριακή ποίηση: πρώτον, έχουμε τη λεγόμενη «υποδειγματική αφήγηση», στην οποία το ιστορικό παρελθόν καθορίζει το περιεχόμενο και τις αξίες του παρόντος (στην ουσία έχουμε να κάνουμε με τη σχέση προτύπου – μίμησης)· δεύτερον, έχουμε τη λεγόμενη «αντικειμενική συστοιχία», όπου το παρελθόν χρησιμοποιείται ως ένα «κλειδί» για την κατανόηση του παρόντος και, τρίτον, έχουμε να κάνουμε με το ιστορικό βίωμα, όπου το ιστορικό παρελθόν ενυπάρχει στη συνείδηση του παρόντος σε μια τρόπον τινά «ταυτόχρονη τάξη» (δηλαδή όταν μια στιγμή ταυτίζεται με την αιωνιότητα).²⁶⁶

α) Στο πεδίο της αφηγηματολογίας, ο όρος *υποδειγματική αφήγηση* δηλώνει μια συγκεκριμένη τεχνική η οποία συγκεντρώνει σε μια ενιαία διατύπωση πολλές ομόλογες περιπτώσεις τυπικής ανθρώπινης συμπεριφοράς, έτσι ώστε αυτή η συμπεριφορά να επιβάλλεται ως τυπικό παράδειγμα προς μίμηση ή προς αποφυγή.²⁶⁷ Εφαρμόζοντας την

---

²⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά από την ξενόγλωσση βιβλιογραφία L. Gossman, *Between History and Literature*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 1990 και από την ελληνόγλωσση Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, ό.π., όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

²⁶⁵ Κ. Μόντης, «Ιστορία», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 204.

²⁶⁶ Ε. Γ. Καψωμένος, «Το ιστορικό βίωμα στην κυπριακή λογοτεχνία», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 38-47. Για τα θέματα αυτά βλ. τώρα το βιβλίο της Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, ό.π., ιδίως την Εισαγωγή όπου παρατίθενται οι τρόποι χειρισμού της ιστορικής ύλης στην ποίηση Νεοελλήνων λογοτεχνών του 19ου και του 20ού αιώνα (σ. 41-42).

²⁶⁷ Για την υποδειγματική αφήγηση βλ. Ε. Γ. Καψωμένος, *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, ό.π., σ. 136-147.

τεχνική αυτή στο πεδίο της «ιστορικής» ποίησης, οι Κύπριοι λογοτέχνες αξιοποιούν το ιστορικό παρελθόν σαν ένα πρότυπο ηθών-αξιών-στάσεων, που καθορίζει το περιεχόμενο και τις αξίες του παρόντος. Υποδεικνύεται έτσι ότι η συνείδηση και το σύστημα αξιών ενός λαού στην ουσία καθορίζονται από την ιστορία του τόπου. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι το ιστορικό γεγονός αποτελεί το κυρίως θέμα και το αντικείμενο αναφοράς του ποιήματος, όπως είδαμε προηγουμένως στο παράδειγμα του Β. Μιχαηλίδη (π.χ. «Η 9^η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)», «Η Χιώτισσα εν Λεμεσώ κατά το 1821»). Το ίδιο ισχύει και για πολλά ακόμη «ιστορικά» ποιήματα Κυπρίων λογοτεχνών.

Η, αντίθετα, υπάρχουν κείμενα νεότερων λογοτεχνών που καταγράφουν μια επώδυνη αυτοκριτική για τη διάρρηξη του ιστορικού συμβολαίου, την οποία οι ποιητές αποδίδουν στην αδυναμία των επιγόνων να σταθούν αντάξιοι του προτύπου που τους υπαγορεύει η ιστορική παράδοση.²⁶⁸

*Είμαστε οι θλιβεροί απόγονοι
κάποιων πάλαι-πότε
περήφανων και και δουλευτών βρακάδων.
Εννουχισμένοι, δυστυχείς
και αηδείς πανταλονάδες.²⁶⁹*

*Χαλάστηκε νωρίς ο μύθος [...]
Μίκρανε η γενιά μας.²⁷⁰*

β) Σε ό,τι αφορά τον δεύτερο τρόπο χειρισμού της ιστορικής ύλης, δηλαδή την *αντικειμενική συστοιχία των εποχών*, το ιστορικό πρόσωπο ή το ιστορικό γεγονός αποτελούν και εδώ το θέμα της αφήγησης. Όμως, στη συγκεκριμένη περίπτωση η ιστορική πράξη χρησιμοποιείται ως ένα κλειδί για την ερμηνεία και την κατανόηση του παρόντος. Δηλαδή το πραγματικό αντικείμενο αναφοράς δεν είναι το ίδιο το ιστορικό γεγονός, αλλά το παρόν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα από την κυπριακή ποίηση αποτελεί το έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, που συστηματικά καλλιέργησε αυτήν την τεχνική στις πιο ώριμες ποιητικές του συλλογές (βλ. το παράδειγμα της *Μεθιστορίας*, 1995).

Το ποίημα με τον τίτλο «Η παράδοση της Κερύνειας»²⁷¹ αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα. Ως θέμα της αφήγησης σε αυτό το ποίημα λειτουργεί ένα συγκεκριμένο

²⁶⁸ Ε. Γ. Καψωμένος, «Το ιστορικό βίωμα στην κυπριακή λογοτεχνία», ό.π.

²⁶⁹ Α. Κρητικού, «Κύπριοι 2000 μ.Χ.», *Πάλι και πάλι...*, εκδ. Πλανόδιον, Αθήνα 2011, σ. 10.

²⁷⁰ Κ. Χατζηλουκάς, «Αγωγή», *Αρμοί Σταλαγμίτες*, Λευκωσία 2004, σ. 15.

²⁷¹ Κ. Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία, ποιήματα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995, σ. 47-49. Τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 345-347.

ιστορικό γεγονός – η χωρίς αντίσταση παράδοση της Κερύνειας στους Τούρκους από τον Βενετό διοικητή Gian Maria Mudazzo στις 14 Σεπτεμβρίου 1570, λίγες μέρες μετά την άλωση της Λευκωσίας. Σύμφωνα με το σχόλιο του ίδιου του ποιητή, το ποίημα στηρίζεται στα ιστορικά δεδομένα, όπως αυτά παρουσιάζονται στο βιβλίο του Άγγελου Γάττου (*Διήγησις της Τρομεράς Πολιορκίας και Αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571*).

Η συγκεκριμένη ιστορική πράξη – η κατάκτηση της Κύπρου από τους Τούρκους – αλλάζει ουσιαστικά την πορεία της ιστορίας του νησιού. Η κατάκτηση του νησιού συνδέεται άμεσα με τις κορυφαίες ηρωικές και τραγικές στιγμές, όπως η άλωση της Λευκωσίας, η αντίσταση της Αμμοχώστου κ.ά. Όμως ο ποιητής εστιάζει σε ένα διαφορετικό επεισόδιο – την άνευ μάχης παράδοση της Κερύνειας – χρησιμοποιώντας την τεχνική της υπαινικτικής αναφοράς (ακριβέστερα, της αλληγορίας).

Ο Χαραλαμπίδης δηλώνει ότι ο διοικητής που πήρε την απόφαση να παραδώσει στους Τούρκους το κάστρο της Κερύνειας χωρίς μάχη ήταν ξένος, ο οποίος (σε πλήρη αντίθεση προς τον ισχύοντα κώδικα τιμής) «*χαμπερώς ηνέωξε τας πύλας εις τον πασάν της Κιλικίας*»:

*Καλύτερα το κάστρο να βιαστώ
να παραδώσω στον πασά της Κιλικίας
πριν λάβουμε το γράμμα που ανιμένουμε.
Όποιος φυλάγει το μισό βασίλειό του
το χάνει ευτυχώς πολιτισμένα.
Τέτοια ο Mudazzo – Εχ! Τι να σου κάνει
ένας κοπρίτης Βενετσιάνος, ένας ξένος
που δεν αγάπησε ποτέ τον τόπο.²⁷²*

Στο ποίημα «Η παράδοση της Κερύνειας» η ιστορική πράξη και οι συγκεκριμένες συμπεριφορές του 1570 αποτελούν έναν κώδικα για την ανάγνωση των αντίστοιχων συμπεριφορών του 1974. Πρόκειται δηλαδή για μια συστοιχία των εποχών και των γεγονότων.

γ) Σε ό,τι αφορά το ιστορικό βίωμα, σύμφωνα με τον Ερατοσθένη Καψωμένο η λογοτεχνία της Κύπρου σε θεματικό-αξιακό επίπεδο οριοθετείται από δύο εννοιολογικές κατηγορίες του «τόπου» και της «ιστορίας», εκφράζοντας έτσι τη συνείδηση της ιστορικής διάρκειας του κυπριακού ελληνισμού και τη στέρεη βούλησή του να επιβιώσει μέσα στις πιο δυσμενείς συνθήκες.²⁷³ Η κατηγορία του τόπου στη κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή

²⁷² Κ. Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία*, ό.π., σ. 49.

²⁷³ Ε. Γ. Καψωμένος, «Το ιστορικό βίωμα στην κυπριακή λογοτεχνία», ό.π., σ. 38.

συντίθεται από αμέτρητες αναφορές, που καλύπτουν όλο το εννοιολογικό πεδίο της εντοπιότητας, όχι μόνο στη γεωγραφική, αλλά και στην κοινωνική και την πολιτισμική της διάσταση.²⁷⁴ Επομένως, *ο ιστορικός χρόνος συγχωνεύεται με τον γεωγραφικό χώρο* και έτσι έχουμε έναν ενιαίο χωρόχρονο του ποιητικού κόσμου. Στην ουσία, ο ιστορικός χρόνος μαζί με τον γεωγραφικό χώρο συνθέτουν το περιεχόμενο της αυτογνωσίας του ανθρώπου, την ταυτότητα του Κυπρίου:

*[...] Είσαι η Λύση της Κύπρου
ανάμεσα στον Αλασσό και τον Χαλκόβουνο,
την Παναγιά, τον Κλούβο, το Αγρίδι, την Αγλάσκα,
ανάμεσα στον Άγιο Ευφημιανό και τον Αϊ-Γιώργη...
Πόσο φοβούμαι το χρόνο που καθιερώνει
αζεκαθάριστες ετυμολογίες και διαμφισβητούμενα...*

*[...] Κάποτε η ανάσα σου να μου γεμίζει την ψυχή,
κάποτε το χόμα σου αιματοβαμμένο στον άλλο αγώνα,
κατακαμένο στην τωρινή προδοσία
να με τραβά κοντά σου. Δεν σε φτάνω.
Το φως της μνήμης τρεμοσβήνει
πίσω απ' τους λόφους του Αλασσού βουνού²⁷⁵*

γράφει ο ποιητής Γιώργος Μολέσκης για το γενέθλιο χωριό του, τη Λύση, που τώρα πια για εκείνον είναι μια ανάμνηση. Εδώ η Ιστορία πυκνώνει και γίνεται ύλη, ο τόπος, το χόμα. Η διαχρονία χιλιετιών συμπυκνώνεται σε ένα υλικό σώμα, που είναι παρόν, από και συναιρεί το παρόν με το παρελθόν.

Και στο ποίημα «Χόμα, θεμέλιο της πατρίδας μου» ο Μολέσκης αναδεικνύει τους ισχυρούς δεσμούς του ανθρώπου με το χόμα, με τη γενέθλια γη του, και τη σχέση του χρόνου με τον χώρο:

*Χόμα θεμέλιο της πατρίδας μου,
θεμέλιο του σώματος, του νου και της ψυχής μου.
Στο χόμα τούτο ρίζωσε το σπίτι μου
ένας ένας γυρίζοντας μέσα του,
αφήνοντας την ψυχή τους μέσα στους τοίχους των σπιτιών,*

²⁷⁴ Πβ. Α. Collard, «Διερευνώντας την 'κοινωνική μνήμη' στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης – Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ. 357-389.

²⁷⁵ Γ. Μολέσκης, «Λύση», *Αναμονή βροχής. Ποιήματα 1980-2001*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 53-54.

*μέσα στις πέτρες και τα δέντρα,
μες στον αγέρα, στη σιωπή και σ' όλους τους ήχους.*

*Είναι τόσο πολλά που δεν έχω δίχως τούτο το χώμα.
Τα παιδικά μου δάκρυα δεν έχω,
τις πέτρες και τ' αγκάθια
που μου τρυπούσαν τα ζυπόλυτα πόδια,
τα δέντρα που μου κατέβαζαν το θεό,
τους δρόμους που περπάτησαν τόσοι ήρωες των μύθων μου,
τόσοι εχθροί και φίλοι.
Τα πράγματα δεν έχω που πρώτα ονόμασα κι έμαθα να μιλώ,
τους τάφους που πάνω τους γονάτισα αναζητώντας το θεό...*

*Και πόσο θα εξακολουθήσω τώρα να πλάθομαι
ξεκινώντας από την ίδια ρίζα;
Πόσο θα είμαι, βαθιά μέσα μου έστω, αυτός που ήμουν;
Μα ίσως κιόλας να μην είμαι,
ίσως να γίνομαι καθημερινά κάποιος άλλος
ο τελευταίος σ' αυτή την αλυσίδα,
διαθλασμένος
και τραγικά μόνος κρίκος.²⁷⁶*

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε πως η «μνήμη» του γεωγραφικού χώρου είναι ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της κυπριακής ποιητικής παραγωγής. Ο τόπος, τα βουνά, τα δέντρα, οι πέτρες, η θάλασσα είναι φορείς της ιστορικής μνήμης. Ο γεωγραφικός χώρος από μια πλευρά αποτελεί πεδίο της τρέχουσας ιστορικής δράσης, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί και τη μνήμη των παλαιότερων ιστορικών γεγονότων. Ο τόπος, με άλλα λόγια, ενεργοποιεί τη μνήμη, και η μνήμη συνδέει το παρόν με τον συγκεκριμένο χώρο και την ιστορία του και είναι σε θέση να τα μετατρέψει σε άμεσο βίωμα του παρόντος. Η ιστορία, έτσι, γίνεται βίωμα ριζωμένο στη γη και το βίωμα ορίζει τη συνείδηση των ανθρώπων. Γράφει ο Μολέσκης:

*Από το χώμα σαν καπνός ανεβαίνει η μνήμη
κι όλα τα εξόριστα στο φως εκθέτει.
[...]*

---

²⁷⁶ Γ. Μολέσκης, «Χώμα, θεμέλιο της πατρίδας μου», *Αναμονή βροχής*, σ. 83.

*Τώρα μες στον καπνό της μνήμης παίρνει μορφή ό,τι κάηκε,
αλλά εμείς ονειρευόμαστε πως θα σχηματιστεί ξανά
και θ' απλωθεί πάνω στη γη για να το κατοικήσουμε.²⁷⁷*

Γράφει επίσης ο Κυριάκος Πλησής στο εισαγωγικό σημείωμα της συγκεντρωτικής έκδοσης των ποιημάτων του *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*:

Απ' όλα τα αντικείμενα αγάπης σ' αυτό τον κόσμο της φθοράς και του παροδικού, δεν ξέρω να υπάρχει τίποτε άλλο πιο αξιέραστο, αλλά και πιο απαιτητικό, από τις ρίζες μας. [...] Η ιστορική μνήμη είναι διάχυτη και μπορεί ο ευαίσθητος να την αγγίζει στο χώμα αυτού του τόπου, στις πέτρες του, στα ειδώλια, στα σπασμένα αγγεία, στις εκκλησιές και στους ζωγραφιστούς αγίους κι ακόμα στον αέρα και στη θάλασσα.

Όλα αυτά, τα επί μέρους, τοποθετημένα συνθετικά, μας δίνουν τη δική μας προσωπογραφία, την εθνική μας ταυτότητα, την ιθαγένειά μας. Αυτή η εθνική μας ιθαγένεια είναι το προσφιλέστατο των πραγμάτων [...].²⁷⁸

Σε ό,τι αφορά τον τρίτο τρόπο χειρισμού της ιστορικής ύλης στην κυπριακή ποίηση, και πιο συγκεκριμένα την ταύτιση της στιγμής με την αιωνιότητα, μπορούμε να μιλήσουμε για μια σημαντική ιδιομορφία που χαρακτηρίζει τη λογοτεχνική παραγωγή μετά την τουρκική εισβολή. Παρόλο που η τραγωδία της τουρκικής εισβολής του '74 και της κατοχής του νησιού προτείνει ένα πλούσιο θεματικό υλικό για αφηγηματική εκμετάλλευση, στην ουσία έχουμε μια ιστορία χωρίς γραμμική αφήγηση. Στην ποίηση της περιόδου της εισβολής δεν υπάρχει χρονική διαδοχή γεγονότων ή καταστάσεων. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με μια διαφορετική αντίληψη της ιστορίας, που δεν βασίζεται στη στοχευμένη συλλογή δεδομένων και δεν εξαρτάται από τη ροή του χρόνου, που δεν χρειάζεται να συνδέει τη χρονική διαδοχή των γεγονότων με την αιτιοκρατική εξάρτηση των πραγμάτων. Η Ιστορία εδώ δεν εκδηλώνεται ως μια ακολουθία των γεγονότων, αλλά αποτελεί συστατικό της φυσιογνωμίας του τόπου, της πανάρχαιας μνήμης του. Σε αυτή την περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια διαφορετική λειτουργία της ιστορικής ύλης, που ξεπερνάει τη διχοτομική σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ενώ ενσωματώνει την ιστορική διαχρονία στην παρούσα στιγμή σε μια υπερϊστορική «ταυτόχρονη τάξη», όπου όλες οι διαστάσεις του χρόνου συγχωνεύονται και η εκάστοτε ιστορική εμπειρία καθολικεύεται.²⁷⁹

²⁷⁷ Γ. Μολέσκης, άτιτλο, *Αναμονή βροχής*, σ. 212.

²⁷⁸ Κ. Πλησής, *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, σ. 7-8.

²⁷⁹ Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικά στο βιβλίο της Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, ό.π., ειδικά τον Επίλογο.

*Όσο προχωρούμε μπροστά επιστρέφουμε πίσω
κι ο δρόμος πίσω είναι δρόμος μπροστά.
Το παρελθόν είναι το παρόν μας και το μέλλον...*

γράφει χαρακτηριστικά ο Μολέσκης στο ποίημά του «Ο δρόμος πίσω δρόμος μπροστά» της συλλογής *Το νερό της μνήμης* (1998).²⁸⁰

Όταν μιλάμε για την ταύτιση της στιγμής με την αιωνιότητα, εννοούμε την ιστορική συνείδηση ή το ιστορικό βίωμα του λαού, του ποιητή, του καλλιτέχνη. Η ιστορική μνήμη μετατρέπεται σε παροντική ενέργεια και γίνεται συλλογικό βίωμα. Σε πάρα πολλά ποιητικά έργα της κυπριακής λογοτεχνικής κληρονομιάς, ο αφηγητής βρίσκεται σε έναν κόσμο όπου το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συναποτελούν μια μυθική συγχρονία. Σε αυτά τα έργα οι θεοί και οι ήρωες από τα ομηρικά έπη, διάφορα ιστορικά πρόσωπα από διαφορετικές περιόδους συνυπάρχουν με τις σύγχρονες τραγικές δοκιμασίες του 1974.

Έχουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του Ανδρέα Παστελλά, που σε ένα ποίημα της συλλογής με τίτλο *Χώρος διασποράς* (1970, ²1988) ταυτίζει το μυθικό αρχέτυπο – τη χαμένη νιότη του Έκτορα – με τη χαμένη νιότη των αγνοουμένων της τουρκικής εισβολής του 1974. Με αυτόν τον τρόπο ο ποιητής δημιουργεί μια σαφή συνδήλωση για να καταγγείλει τη δολοφονία των αγνοουμένων από τον τουρκικό στρατό, διευρύνοντας παράλληλα το πλαίσιο αναφοράς σε μια οικουμενική προοπτική, που αφορά «όλα τα μέτωπα του κόσμου και όλες τις μάχες»:

*Η ποίηση είναι μια θλιμμένη αδελφή που [...] κλαίει χωρίς δάκρυα στην όχθη του Σκαμάνδρου τη χαμένη νιότη του Έκτορα που από χρόνια πολεμάει σ' όλα τα μέτωπα του κόσμου κι όλες τις μάχες του τις χάνει και τ' όνομά του συχνά στις στήλες των αγνοουμένων είναι.*²⁸¹

Επίσης στο ποίημα «Ονήσιλος» του Παντελή Μηχανικού έχουμε τη μορφή του Ονήσιλου, ενός ιστορικού προσώπου που ήταν αδερφός του βασιλιά της Σαλαμίνας Γόργου. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, γύρω στα 500 π.Χ. όταν άρχιζε η Ιωνική Επανάσταση, και επειδή ο Γόργος δεν ήθελε να επαναστατήσει εναντίον των Περσών, ο Ονήσιλος κατέλαβε τον θρόνο και υποκίνησε όλα τα βασίλεια της Κύπρου σε επανάσταση. Οι μόνοι που αντέδρασαν ήταν οι Αμαθούσιοι, τους οποίους ο Ονήσιλος αναγκάστηκε να πολιορκήσει. Την ώρα της πολιορκίας στη Σαλαμίνα αποβιβάστηκαν τα περσικά στρατεύματα για να καταπνίξουν την

²⁸⁰ Περιλαμβάνεται στη συγκεντρωτική έκδοση: Γ. Μολέσκης, *Αναμονή βροχής*, σ. 130.

²⁸¹ Α. Παστελλάς, «Τοις εντευξομένοις», *Χώρος διασποράς* (1970), εκδ. Αιγαίον, Λευκωσία ²1988, σ. 55.

εξέγερση. Ο Ονήσιλος γύρισε στη Σαλαμίνα και πολέμησε ως το τέλος και έπεσε ένδοξα στο πεδίο μάχης. Τότε οι Αμαθούσιοι, αφού έκοψαν το κεφάλι του Ονήσιλου, το κρέμασαν πάνω από την πύλη της πόλης τους. Στην κρεμασμένη κεφαλή, που ήταν πια κούφια, μπήκε μέσα ένα μελίσσι και την γέμισε μέλι. Οι Αμαθούσιοι ζήτησαν χρησμό για το γεγονός και το μαντείο τους είπε να κατεβάσουν το κεφάλι και να το θάψουν και κάθε χρόνο να θυσιάζουν και να τιμούν τον Ονήσιλο ως ήρωα.

Τον θρύλο με το μελίσσι που φώλιασε στο κρανίο του Ονήσιλου χρησιμοποιεί ο ποιητής και παρουσιάζει τον ένδοξο Ονήσιλο – πρότυπο ανδρείας και αρετής – ολοζώντανο και παρόντα στις σύγχρονες εξελίξεις. Ο Ονήσιλος χιλιάδες χρόνια μετά από τη θυσία του είναι ζωντανός και δείχνει τον δρόμο της τιμής και του καθήκοντος:

*Δίπλα μου ήτανε ο Ονήσιλος
βγαλμένος απ' την ιστορία και το θρύλο
ολοζώντανος.*

*Αρχιλεβέντης βασιλιάς αυτός
κρατούσε στο χέρι ό,τι του 'χε απομείνει:
ένα καύκαλο
– το δικό του κρανίο –
γεμάτο μέλισσες.*

*[...] Κι όταν το ποδοβολητό των βαρβάρων
έφτασε στη Σαλαμίνα
φρύαξε ο Ονήσιλος.
Άλλο δεν άντεξε.
Αρπαξε το καύκαλό του
Και το θρυμμάτισε απάνω στο κεφάλι μου.*

*Κι έγειρα νεκρός.
Άδοξος, άθλιος,
καταραμένος απ' τον Ονήσιλο.²⁸²*

Ο Μηχανικός επαναφέρει στη ζωή τον Ονήσιλο για να γίνει πρωταγωνιστής στην τραγική του ιστορία, όταν «το ποδοβολητό των βαρβάρων έφτασε στη Σαλαμίνα» (εννοεί την εισβολή των Τούρκων). Στον χώρο της ποιητικής μυθολογίας ο δεδομένος ιστορικός χρόνος και η αιωνιότητα συγκλίνουν. Ο Ονήσιλος, μετουσιώνοντας και συναιρώντας τον

²⁸² Π. Μηχανικός, *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, ό.π., σ. 90.

θρύλο με την ιστορία, μπορεί να σταθεί ολοζώντανος ενώπιόν μας και να μας δικάσει. Η εικόνα με τον Ονήσιλο να κρατάει το κρανίο του είναι υπερρεαλιστική, μπορούμε να υποθέσουμε πως έχει ως πρότυπο τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, που στις αγιογραφίες παριστάνεται να κρατάει το κομμένο κεφάλι του στον δίσκο (και οι δύο είναι αγωνιστές που πληρώνουν την τόλμη τους με το ίδιο τους το κεφάλι, και οι δυο καθορίζουν τη συλλογική συνείδηση).

Αναφορά στον Ονήσιλο έχουμε και στο ποίημα του Γιώργου Πετούση «Ο αδερφός μου Ονήσιλος», όπου ο ποιητής συστοιχίζει τις εποχές και ταυτίζει τους αρχαίους με τους σύγχρονους νεκρούς ήρωες:

*Ο Ονήσιλος νεκρός στην πεδιάδα της Σαλαμίνας κι ο αδερφός
μου νεκρός κι αυτός στο
νεκροτομείο της Λεμεσού
μ' ένα τραύμα κι οι δύο βαθύ στο ίδιο ακριβώς σημείο του στήθους.²⁸³*

Πρέπει να σημειωθεί επίσης πως στα έργα των Κυπρίων ποιητών είναι έκδηλη η ελληνική μυθολογία ως ένα συστατικό στοιχείο της ιστορικής τους μνήμης, ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτισμικής τους ταυτότητας:

*Ψέματα πως μας γλύτωσε ο Οδυσσέας.
Ήταν και αυτός μαζί μας, γουρούνι,
Που το σκοτώσαν οι ληστές.²⁸⁴*

*Θα σε κυνηγήσουν οι Ερινύες
σ' αυτόν τον δρόμο που πάει προς την Κερύνεια.²⁸⁵*

Όπως σημειώνει ο Καψωμένος, «υπάρχει μια λεπτή διαφορά ανάμεσα στις σημασιακές υποχρεώσεις της συνέχειας, που υπονοεί διαδοχή γενεών, και της διάρκειας που δηλώνει αδιάλειπτη παρουσία του ίδιου ιστορικού υποκειμένου, αξεχώριστου από τον γενέθλιο χώρο».²⁸⁶

Ανάλογες προσεγγίσεις της ιστορίας του τόπου βρίσκουμε και σε πολλούς άλλους Κύπριους ποιητές. Για παράδειγμα, στην ενότητα με τον τίτλο «Τα κύματα της Ιστορίας» της *Κυπριακής Συμφωνίας* (1956) ο Θ. Πιερίδης διατρέχει τις περιόδους της κυπριακής ιστορίας, από την εποχή της Φραγκοκρατίας και της Βενετοκρατίας έως τα χρόνια της Οθωμανικής

²⁸³ Γ. Πετούσης, «Ο αδερφός μου Ονήσιλος», ποιήματα, Λεμεσός 1989, σ. 5.

²⁸⁴ Π. Μηχανικός, «Φονικό στην Κίρκης», *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, ό.π., σ. 117.

²⁸⁵ Κ. Π. Μιχαηλίδης, «Σήματα (Ο δρόμος προς την Κερύνεια)», *Περιοδική*, Λευκωσία 1980, σ. 48.

²⁸⁶ Ε. Γ. Καψωμένος, «Το ιστορικό βίωμα στην κυπριακή λογοτεχνία», ό.π.

κυριαρχίας και της Αγγλοκρατίας, για να διαπιστώσει πως οι ξένοι «ήρθανε και μείνανε και φύγαν», για να παραμείνει ο Κύπριος ο «πληβείος αφέντης του τόπου». Στην «Ονειροπόληση πάνω στα τείχη της Αμμοχώστου» (1965), τα βενετσιάνικα τείχη της Αμμοχώστου και η παλιά πόλη με τα μεσαιωνικά μνημεία της μας πάνε πίσω στα χρόνια και μας διηγούνται την ιστορία του τόπου. Όπως και στην *Κυπριακή Συμφωνία*, έτσι κι εδώ ο ποιητής μας εξιστορεί το πώς οι Κύπριοι κατάφεραν να αντέξουν στις μακροχρόνιες ξενικές κατακτήσεις. Οι πιο ώριμες συλλογές της Π. Γαλάζη, από την *Υπνοπαιδεία* και μετά είναι γεμάτες από ανάλογους ιστορικούς συμφурμούς «διάρκειας» και αντίστασης. Το ίδιο ισχύει και για τον Χαραλαμπίδη, και γενικά για το σύνολο των Κυπρίων λογοτεχνών.

3.2. Η αντίληψη του ενιαίου χωροχρόνου

Σύμφωνα με τη θεωρητική πρόταση που εκτέθηκε στο I' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο («Πολιτισμοί του χώρου και πολιτισμοί του χρόνου»),²⁸⁷ τα πολιτισμικά συστήματα διακρίνονται βάσει της αντίληψης που έχει μια ανθρώπινη κοινωνία για τον χώρο και τον χρόνο. Επομένως, υπάρχουν οι λεγόμενοι «πολιτισμοί του χώρου», που χαρακτηρίζονται από την προτεραιότητα του τόπου (της γενέθλιας γης) μέσα στην κοσμοθεωρία του λαού. Σε αυτή την περίπτωση, η συνείδηση ταυτότητας των ανθρώπων έχει στενή σχέση με τον τόπο, ενώ η αντίληψη του χρόνου είναι κυκλική (δηλαδή πρόκειται για επαναληπτική εναλλαγή εποχών). Αντίστοιχα υπάρχουν οι λεγόμενοι «πολιτισμοί του χρόνου», που χαρακτηρίζονται από την προτεραιότητα του χρόνου, η οποία εκφράζει τη μεταβολή. Στους πολιτισμούς του χρόνου δεν υπάρχει εξάρτηση από τον γενέθλιο τόπο, ενώ η αντίληψη του χρόνου είναι γραμμική, σε διαρκή ροή.

Στην περίπτωση της λογοτεχνίας της Κύπρου έχουμε να κάνουμε με μια λογοτεχνία της εντοπιότητας, όπου διακρίνουμε μια ισορροπία, ή καλύτερα μια συναιρετική ισοτιμία ανάμεσα στον χώρο και στον χρόνο, δηλαδή έχουμε να κάνουμε με μια *ενιαία αντίληψη του χωροχρόνου*. Σε αυτή την αντίληψη η κοινή τοπική καταγωγή αποτελεί τον βασικότερο παράγοντα κοινωνικής συνοχής. Η σχέση με τον τόπο δεν είναι μια σχέση εξάρτησης ή αποκλεισμού, αλλά είναι μια σχέση αρμονίας του ανθρώπου με το περιβάλλον.²⁸⁸ Τέτοιου είδους αρμονία παρατηρούμε λ.χ. στο ποίημα του Γ. Μολέσκη «Ονόματα χωριών»:

²⁸⁷ Βλ. Πεπραγμένα I' διεθνούς κρητολογικού συνεδρίου, Εισαγωγικός λόγος. Χανιά 1 Οκτωβρίου 2009, Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2011.

²⁸⁸ Σύμφωνα με μια ερμηνευτική άποψη, ο δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός απομακρύνθηκε σταδιακά από το αρχαίο ελληνικό πρότυπο και εντάσσεται σε μοντέλο των πολιτισμών του χρόνου (το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης).

*Γεννήθηκα σ' ένα χωριό κάτω απ' τα αστέρια
δεμένο με τη γη. Εκεί ο χρόνος
έκανε ολοένα κύκλους στον ίδιο τόπο
φέροντας πράγματα που επαναλαμβάνονταν,
χαράζοντας όλο και πιο βαθιά
τη ζωή και τη μοίρα των ανθρώπων...²⁸⁹*

Εξετάζοντας τα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου, διαπιστώνουμε πως σε αυτή ο γεωγραφικός χώρος και η ιστορική μνήμη, η φύση και τα μνημεία, το παρόν και το παρελθόν, η ιστορική διαχρονία και η παρούσα στιγμή συνυπάρχουν και αποτελούν μια ενότητα. Όπως είπαμε, η γνώση του παρελθόντος αποτελεί ένα κλειδί για την κατανόηση του παρόντος, ενώ το ιστορικό πρότυπο διαμορφώνει την αυτογνωσία και το σύστημα αξιών του κυπριακού ελληνισμού. Και όλα αυτά συνδέονται με την ιδέα πως η ιστορία κάνει κύκλους και επανέρχεται μέσω της μνήμης. Στην κυπριακή λογοτεχνική παραγωγή προβάλλεται συχνά ο αγώνας της μνήμης ενάντια στη λήθη:

*Κάθομαι και συνομιλώ με τους αδερφούς μου
πάνω σε πέτρες που μας ξέραν από παιδιά.
Προσπαθούμε να θυμηθούμε
τα όσα έγιναν στους αιώνες του χωρισμού μας,
τι γνώρισε ο καθένας, τι έζησε και τι ονειρεύτηκε,
να γεμίσουμε το κενό και να σμίξουμε ξανά.*

*Κάποτε πέφτει σκοτάδι στη μνήμη σαν αυλαία
και σταματά την πράξη,
ένα ποτάμι περνά και μας χωρίζει.
Παύουμε ν' αναγνωρίζομαστε, μιλούμε άλλες γλώσσες.*

*Μα έρχονται τούτες οι πέτρες
οι πελεκημένες στα μέτρα των χεριών και του σώματός μας,
οι δουλεμένες στα μέτρα της ψυχής και της γλώσσας μας,
έρχονται οι πέτρες αυτές και μας αναγνωρίζουν.²⁹⁰*

²⁸⁹ Γ. Μολέσκης, «Ονόματα χωριών», *Αναμονή βροχής*, σ. 134.

²⁹⁰ Γ. Μολέσκης, «Αρχαίες πέτρες», *Αναμονή βροχής*, σ. 58.

Για πολλούς ποιητές οι «πέτρες» λειτουργούν συμβολικά, είναι οι φορείς της μνήμης. Το «σκοτάδι που πέφτει στη μνήμη» και «σταματάει την πράξη» είναι η λήθη, η τομή των κατακτήσεων. Οι πέτρες συνδέουν τον άνθρωπο με τη γενέθλια γη, γυρίζουν τη μνήμη πίσω και τον βοηθούν να βρει την ταυτότητά του. Πάνω στις πέτρες προσπαθεί ο ποιητής «να γεμίσει το κενό» της μνήμης.

Η αντίληψη της ιστορίας στην ελληνική παράδοση γενικά είναι κυκλική, ακόμα και η νομοτέλεια της πορείας από τη γέννηση στον θάνατο επανέρχεται σε κύκλους, δηλαδή ο θάνατος προμηνύει μια νέα γέννηση.

*Ο κύκλος έχει το σχήμα που γοητεύει,
όποια φορά κι αν πάρεις επιστρέφεις πάλι
στο ίδιο σημείο κι αν διασταυρώσεις
βγαίνεις απέναντι που δεν είναι απέναντι.*

*Κεκλιμένη στο σύμπαν η ευθεία.
Πέρα από τις αισθήσεις και τη διάρκειά μας
θα σχηματίσει κι αυτή έναν κύκλο
και θα επιστρέψει.*

*Η μόνη μας ελπίδα καθώς φεύγουμε
η κεκλιμένη ευθεία του σύμπαντος,
η πιθανότητα επανάληψης του κύκλου
σε άλλα επίπεδα.²⁹¹*

Γράφει επίσης ο Α. Νεοφυτίδης:

*Μέσα από τη λήθη αναδύονται οι λίθοι
κτισμένοι κυκλικά. Και σκάβοντας
και σκάβοντας το χώμα
όλα γυρίζουν πίσω στην αρχή του κύκλου
της Ιστορίας που σε κλείνει στο άφατο κενό του.
Μια πέτρα είσαι κι εσύ που αν μπορείς
εξαγοράζεις το κενό
με τα νοήματα.*

---

²⁹¹ Γ. Μολέσκης, «Η κεκλιμένη ευθεία», *Αναμονή βροχής*, σ. 197.

– *Ιστορία, μη με πάρεις απ' το χέρι ξανά
μες τα ερείπιά της να με σεριανίσεις.
Να μελετώ δεν θέλω άλλο το αρχαίο της σώμα.
Σαν τη συνείδηση ασήκωτη η ραγισμένη της φωνή
η άφατη γραφή της.*²⁹²

Στα τελευταία αυτά αποσπάσματα το «άφατο κενό» και η «άφατη γραφή» δηλώνουν την έμμεση αλλά σαφή απόρριψη της τελεολογίας, σύμφωνα με την οποία ο λόγος της ύπαρξης όλων των πραγμάτων ταυτίζεται με τον σκοπό (τέλος) προς τον οποίο κατευθυνόμαστε προοδευτικά. Εδώ, σε αντίθεση με την ιδέα της συνεχούς εξέλιξης, προβάλλεται η αντίληψη πως η Ιστορία συγκροτείται από έναν ατελείωτο κύκλο ανυψώσεων και πτώσεων, που υποδηλώνει την τραγικότητα ως ένα χαρακτηριστικό συστατικό της δομής του κόσμου. Η αντίληψη της κυκλικής πορείας του χρόνου υποδηλώνει την αντιστοιχία προς τον κλοιό της μοίρας που παραπέμπει στην αντίληψη του τραγικού. Στα ποιητικά έργα των Κυπρίων η ιστορική μνήμη και η τραγωδία συνδέονται μεταξύ τους με μια αλληλοσυνάρτηση.

Το χαρακτηριστικό απόσταγμα αυτής της αντίληψης αποτυπώνεται στη συλλογή *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* του Κ. Χαραλαμπίδη μέσω εικόνων επιγραμματικής λιτότητας που συμπυκνώνουν την τραγωδία της Κύπρου:

*Κοιτάζω το ρολόι μου. Δύο χιλιάδες χρόνια
έχουν περάσει, και δεν είδε ο τόπος
την προκοπή του...*²⁹³

*Δέσαν την πόλη στο καμπαναριό
με αλυσίδες σώματα παλικαριών
και κάτι λείψανα αγαλμάτων.*²⁹⁴

Αλλά και στην ποίηση του Μόντη, ειδικά στις «Στιγμές της εισβολής», παρατηρούμε αυτές τις επιγραμματικής λιτότητας εικόνες της τραγωδίας. Ο ποιητής επανέρχεται με καυστική ειρωνεία σε λογής παραλλαγές, φέρνοντας στη μνήμη τους αλληλεπάλληλους κατακτητές:

Εγώ λέω να χαιρόμαστε αυτή τη ζήτηση

²⁹² Τα αποσπάσματα είναι παρμένα από τη συλλογή του Α. Νεοφυτίδη *Κυπρουτοπία*, εκδ. Αφή, Λεμεσός 2008, και πιο συγκεκριμένα από τα ποιήματα «Χοιροκοιτία» (σ. 39) και «Εγκωμη» (σ. 57).

²⁹³ Κ. Χαραλαμπίδης, «Εγχείρημα», *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1997, σ. 71.

²⁹⁴ Κ. Χαραλαμπίδης, «Σκυτάλη», *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, σ. 117.

*πούχει το νησί
πέντε χιλιάδες χρόνια τώρα!*²⁹⁵

Και με το ίδιο ηχώχρωμα στη γραφή διεισδύει στην κυπριακή ιστορία, απευθυνόμενος άμεσα στους Άγγλους και στους Τούρκους κατακτητές. Ειρωνικά λέει στους ξένους:

*Δεν καταλαβαίνετε πως αν αρχίσουν κι' άλλοι
νάρχωνται από δύο φορές
δεν θα μπορέσουμε να τους ικανοποιήσουμε όλους,
δεν καταλαβαίνετε πως αν αρχίσουν όλοι
νάρχωνται από δύο φορές
θα κόψη κόσμος έξω;*²⁹⁶

Η περιφραστικότητα του ποιήματος που προηγήθηκε ενσταλάζεται σε μια σχεδόν μονολεκτική αποστροφή:

*Όχι από δύο φορές, ρε παιδιά.
Περιμένουν κι' άλλοι σειρά!*²⁹⁷

Ο Μόντης δεν παύει να ορίζει το νησί του εντός του χώρου και του χρόνου μέσω των χρόνιων δοκιμασιών, άλλοτε με πένθος και άλλοτε με ειρωνεία. Στο ποίημα με τίτλο «Προς Κύπρο», με την παρενθετική επεξήγηση (Για τις περιπέτειές της), απευθύνεται στην ίδια, την προσωποποιημένη Κύπρο για να της πει, με ολοφάνερη ειρωνεία:

*Φταις κ' εσύ, κυρά,
που δεν κάθησες παράμερα.*²⁹⁸

Και συνεχίζει αλλού πως φταίμε κι εμείς και αυτό το λένε οι άλλοι, οι ξένοι:

*Είπαν ότι δεν παραδοθήκαμε εν καιρώ,
είπαν ότι είν' εκπρόθεσμη η τωρινή παράδοσή μας
και δεν βοηθεί πια.*²⁹⁹

---

²⁹⁵ Κ. Μόντης, «Κυπριακή ιστορία – Οι αλλεπάλληλοι κατακτητές. Πρώτες μορφές και σχεδιάσματα», *Άπαντα, Συμπλήρωμα*, σ. 151.

²⁹⁶ Κ. Μόντης, «Κυπριακή ιστορία – Προς Άγγλους και Τούρκους κατακτητές», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 202.

²⁹⁷ Ο.π.

²⁹⁸ Κ. Μόντης, «Προς Κύπρο (Για τις περιπέτειές της)», *Εκπρόθεσμα*, έκδ. Ένωσης Συντακτών Κύπρου, Λευκωσία 1994, σ. 32. Κάτι ανάλογο γράφει με πικρή ειρωνεία και ο Χαραλαμπίδης για την Αμμόχωστο: «Λυπάμαι / να παρατηρήσω, Αμμόχωστο, / ευθύνεσαι και συ για την κατάντια μας».

... Φταίμε, γιατί κρατηθήκαμε όσο αντέξαμε μέσα στα οικεία χρώματα, φταίμε που δεν τα δώσαμε εξαρχής, από τότε που εισέβαλαν οι πρώτοι κατακτητές, φταίμε που δεν πάσαμε να αντιστεκόμαστε... «Η όλη κυπριακή ιστορία», λέει ο Μόντης, «είναι ιστορία άμυνας, αλλά άμυνας απαρασάλευτης».³⁰⁰ Ο ποιητής δεν σταματάει να βασανίζεται από το παρελθόν και το παρόν του γενέθλιου τόπου, και να το συσχετίζει με τον μητροπολίτικο τόπο.

Σύμφωνα με τον Κώστα Γεωργουσόπουλο,

ο Μόντης ακουμπάει πάνω στην πατρίδα, τη μητέρα και την κατιούσα συγγένεια [...] Και η πατρίδα του Μόντη δεν είναι ιδέα, ιδεολόγημα ή μεταφυσική. Είναι η ιθαγένεια του τοπίου, το ήθος με την αρχέγονη σημασία του, του τόπου, του ενδιαίτηματος, της φωλιάς, της Γαίας.³⁰¹

Η καίρια αυτή παρατήρηση προφανώς έχει εφαρμογή στο σύνολο των Κυπρίων δημιουργών.

Όπως φαίνεται, στα έργα των Κυπρίων δημιουργών, το ιστορικό δράμα της τουρκικής εισβολής και της κατοχής αντιμετωπίζεται με την αποδοχή της τραγικότητας του κόσμου, όπου ο ξεριζωμός εξισορροπείται από το αίσθημα της αιώνιας διάρκειας. Η αντίληψη των τετελεσμένων γεγονότων κατά κάποιον τρόπο εξουδετερώνεται από τη συνείδηση της κυκλικής πορείας της ανθρώπινης ιστορίας. Γράφει ο Γ. Μολέσκης στο ποίημά του με τίτλο «Όλες οι γραμμές είναι κεκλιμένες»:

*Το σώμα του κόσμου είναι ενιαίο και ατελεύτητο,
το σώμα μου είναι μέρος του κόσμου και δεν είναι.
Η ψυχή του κόσμου είναι αθάνατη και ενιαία,
η ψυχή μου είναι μέρος της ψυχής του κόσμου και δεν είναι.*

*Το μπροστά, το πίσω, το πάνω και το κάτω
είναι θέσεις του σώματος μέσα στο χώρο·
ο θάνατος όλες τις καταργεί και αιωρούνται ατεκμηρίωτες.
Το καλό και το κακό, το δίκιο και το άδικο
είναι θέσεις της συνείδησης μπροστά στο ρέον,
η αθανασία γνώση της ψυχής μπροστά στο αιώνιο.*

---

²⁹⁹ Κ. Μόντης, «Στιγμές», *Απαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, σ. 72.

³⁰⁰ Χ. Μαυρή, «Οι ποιητές χρειάζονται στους μικρόψυχους καιρούς» [συνέντευξη Κώστα Μόντη], εφ. *Ο Αγών*, 8 Μαρτίου 1987, σ. 17.

³⁰¹ Κ. Γεωργουσόπουλος, «Τι κάνει η γλώσσα του Μόντη», *Η Λέξη* 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 315.

*Όλα κινούνται, τελικά, στη λογική του κύκλου.
Όλα μια λογική που αυτοκαταργείται υποβάλλουν.*

*Το πολύ δεξιά σε φέρνει αριστερά
και το πολύ αριστερά σε φέρνει δεξιά.
Όλες οι γραμμές είναι κεκλιμένες
και η ευθεία ένα ανύπαρκτο ζητούμενο
είτε η γραμμή του θανάτου.³⁰²*

Η ιστορία της Κύπρου ήταν ανέκαθεν και μια ιστορία σκλαβιάς. Το έντιμο ποίημα του Μόντη «Σκλαβιά» αποτέλεσε «απόσπασμα» κατά την έκδοσή του το 1954 μέσα στα *Τραγούδια της ταπεινής ζωής*, και μια «πρώτη μορφή». Ο ποιητής δεν έδωσε άλλη μορφή (δηλαδή δεν έχουμε παραλλαγή του ποιήματος), όμως η αίσθηση και η βίωση της ανελευθερίας δεν έπαψε να διατρέχει όλες τις συλλογές του:

*Έζησαν στη σκλαβιά.
Ολάκερη η ζωή τους πέρασε στη σκλαβιά.
Κ' οι πατέρες τους έζησαν στη σκλαβιά
κ' οι πρόγονοί τους
κ' οι πρόγονοι των προγόνων τους. Κάθε τους κύτταρο
είναι διαποτισμένο από σκλαβιά.
Αγάπησαν στη σκλαβιά,
οι αγαπημένες τους είναι σκλάβες,
σκλάβα τα τραγούδια που τους έγραψαν,
έφτιαζαν σκλάβα τα παιδιά τους στη σκλαβιά,
σκλαβωμένες αύρες ανεμίζουν
τα ξανθά μαλλιά των παιδιών τους.
Έχουν ίσκιο τους τη σκλαβιά,
ζουν στον ίσκιο της σκλαβιάς.
Με τη σκλαβιάν οργώνουν τα χωράφια τους,
αναδεύεται η σκλαβιά με το χώμα
π' ανασκάφτει τ' άροτρο.
Με σκλαβιά είν' θρεμμένη η ρίζα του δέντρου,
στη σκλαβιά θ' ανοίξει ο πρώτος βλαστός
και στη σκλαβιά θα μαραθή ο τελευταίος.
Σκλαβωμένος ο ήλιος που τους ζεσταίνει,*

³⁰² Γ. Μολέσκης, «Όλες οι γραμμές είναι κεκλιμένες», *Αναμονή βροχής*, σ. 193.

*σκλαβωμένος ο αγέρας που αναπνέουν,
σκλαβωμένο το νερό που πίνουν.
Σκλαβωμένος ο ήλιος, ο αγέρας, το νερό
των προγόνων τους,
και των προγόνων των προγόνων τους.*³⁰³

---

³⁰³ Κ. Μόντης, «Σκλαβιά», *Τα τραγούδια της ταπεινής ζωής* (1954), στα *Άπαντα Α****, σ. 1177.

3.3. Θεματολογική κατάταξη των αναφορών στον γενέθλιο τόπο

Αυτό που εντοπίζει κάθε ερευνητής της λογοτεχνίας της Κύπρου διαχρονικά είναι η βαθιά σύνδεσή της με τη γη, τον τόπο και την ιστορία του, την πατρίδα με την ευρύτερη και στενότερη έννοια.³⁰⁴ Τόσο η ποιητική παραγωγή όσο και η πεζογραφία της Κύπρου κινείται στους άξονες του ιστορικού «οράματος» και της ιστορικής «ματαιώσης», όπως σημειώνει ο Ν. Ορφανίδης.³⁰⁵ Για την ακρίβεια, ταλαντεύεται ανάμεσα στην έξαρση του ιδανικού της ελευθερίας και της ένωσης με τη μητέρα Ελλάδα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας και του Αγώνα του 1955-59, και στην πτώση του ιδανικού αυτού στα χρόνια της Ανεξαρτησίας και της τουρκικής εισβολής. Με γνώμονα αυτή τη διεκυστίνδα μπορούμε να κατατάξουμε θεματολογικά τη λογοτεχνία του γενέθλιου τόπου σε δύο μεγάλες ενότητες.

3.3.1. Η θεματική του αλτρωτισμού και του φυλετικού καημού

Στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου κυριαρχεί ένας «φυλετικός καημός», που σφραγίζει την αγωνία, τις αναζητήσεις και τις θεματολογικές επιλογές των συγγραφέων.³⁰⁶ Τη θεματική του αλτρωτισμού αξιοποιούν πολλοί ποιητές και πεζογράφοι σε όλο το μήκος της εξέλιξης της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου (Β. Μιχαλίδης, Δ. Λιτέρτης, Κ. Μόντης, Π. Γαλάζη, Η. Μελεάγρου, Κ. Χαραλαμπίδης κ.ά.). Η θεματική αυτή συνάπτει τον γενέθλιο τόπο με τον ευρύτερο υπαρξιακό ή «φαντασιακό» χώρο του έθνους (με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Benedict Anderson).³⁰⁷

Μελετώντας το corpus των κειμένων της κυπριακής παραγωγής, μπορούμε γενικά να σημειώσουμε πως στη λεγόμενη *ποίηση του αλτρωτισμού* διακρίνονται στοιχεία της πατριωτικής ποίησης του ελληνικού Ρομαντισμού, του μεγαλοϊδεατισμού του Παλαμά, της ιδιάζουσας ιστορικής ποίησης του Καβάφη (πολιτική όραση-ειρωνεία), αλλά και του

³⁰⁴ Π. Γαλάζη, «Ιδιαιτερότητες και αποκλίσεις στην ελληνική λογοτεχνία που γράφεται από Κυπρίους», *ό.π.*, σ. 56.

³⁰⁵ Ν. Ορφανίδης, «Τάσεις της νεότερης και σύγχρονης πεζογραφίας της Κύπρου», *ό.π.*, σ. 107.

³⁰⁶ Ν. Ορφανίδης, *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, *ό.π.*, σ. 28.

³⁰⁷ Βλ. Β. Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χατζαρούλα, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997. Για το θέμα των σχέσεων «εμείς» και «οι άλλοι» βλ. ενδεικτικά Ν. Ιντζεσίλογλου, «Περί κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας», στο *“Εμείς” και οι “άλλοι”: αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σ. 177-201. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του “άλλου”. Ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος»: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, Gutenberg, 2003, σ. 15-99. Ν. Χαραλαμπίδου, «Εικόνες του Άλλου στην κυπριακή πεζογραφία», *Σημείο* 4 (1996), σ. 247-255.

Σεφέρη (οδυσσειακό θέμα, καημός της Ρωμιοσύνης). Τους τρόπους της εθνικο-πατριωτικής ρομαντικής ποίησης και της παλαμικής γραφής συναντάμε ιδιαίτερα σε παλαιότερους ποιητές, π.χ. στον Β. Μιχαηλίδη, στον Δ. Λιπέρτη, στον Κ. Χρυσάνθη κ.ά.,³⁰⁸ ενώ τους απόηχους του σεφερικού και καβαφικού λόγου και τις επιδράσεις της πολιτικής ποίησης του μοντερνισμού (ιδίως της «ποίησης της ήττας») στους ποιητές της γενιάς της ανεξαρτησίας και της εισβολής, π.χ. στον Π. Μηχανικό, στον Κ. Χαραλαμπίδη, στον Μ. Πασιαρδή, στον Αχ. Πυλιώτη,³⁰⁹ μεταξύ πολλών άλλων.

Το ποίημα του Κώστα Μόντη με τίτλο «Σκλαβιά» που παραθέσαμε πιο πάνω βοηθάει να κατανοήσουμε καλύτερα τη δεσπόζουσα θέση της θεματικής του αλυτρωτισμού στη λογοτεχνία του γενέθλιου τόπου της Κύπρου.

Ήδη από την έναρξη της Αγγλοκρατίας, στην καμπή 19ου/20ού αι., και κυρίως στα χρόνια του Μεσοπολέμου, οι Κύπριοι λογοτέχνες επικαλούνται τη μνήμη του παρελθόντος για να δηλώσουν την ελληνική εθνική ταυτότητα της Κύπρου, σε μια περίοδο που οι Βρετανοί αποικιοκράτες κάνουν απόπειρες αφελληνισμού των Κυπρίων. Γράφει ο Ιωάννης Πεردίος:

*Ας έλθουν όσοι λέγανε την Κύπρο μας Τσιγγάνα
Και την πλαστογραφούσανε χωρίς καμμιά ντροπή.
Να δουν κι' αυτοί πως καίγεται για την γλυκειά της Μάνα
Κι' η γλώσσα τους να ρουφηχθή πριν σύρριζα κοπή.³¹⁰*

Αλλά και στην ποίηση του Β. Μιχαηλίδη μαρτυρείται έντονα ο φυλετικός καημός, ο καημός της Ρωμιοσύνης:

---

³⁰⁸ Όπως σημειώνει ο Ν. Ορφανίδης (*Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, ό.π., σ. 17), «δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το μεγαλοϊδεατισμό του Λιπέρτη, χωρίς το μεγαλοϊδεατισμό του αθηναϊκού κέντρου και ιδιαίτερα του Παλαμά. Ούτε την εμπειρία του αλυτρωτισμού του Βασίλη Μιχαηλίδη, χωρίς την κατανόηση του κλίματος της αλεξανδρινής διασποράς και του συνακόλουθου φυλετικού καημού», που δημιουργεί η ομόλογη ιστορική συνθήκη της βρετανικής αποικιοκρατίας τόσο στην Κύπρο όσο και στην Αίγυπτο εκείνης της εποχής.

³⁰⁹ Για τον Α. Πυλιώτη (1923-1998) βλ. ενδεικτικά Ν. Ορφανίδης, *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 1990, σ. 195: «Ο Αχιλλέας Πυλιώτης συναντάται μέσα από μία άλλη οπτική με την εμπειρία του 1955-'59, έξω από οποιαδήποτε μεγαλοστομία ή κενή έξαρση», «συναντάται γόνιμα με την ποίηση της ελλαδικής πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, μ' ένα τρόπο ουσιαστικό και άμεσο. Η ποίησή του, από αυτή την άποψη είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί εισάγει, πολύ πρόωγα στον κυπριακό χώρο το ποιητικό ύφος και την ποιητική γραφή, κι ακόμα, εμμέσως την ποιητική θεματική ή τον τόνο της ευρύτερης γενιάς του ελλαδικού κέντρου, όπως εκφράζεται με τους πολιτικούς ποιητές της "ήττας", ιδιαίτερα τους Λειβαδίτη και Αναγνωστάκη» (βλ. το χαρακτηριστικό ποίημα «Προσφορά»).

³¹⁰ Το απόσπασμα αντλείται από την έκδοση: Ρ. Ιωαννίδου-Σταύρου (επιμ.), *Ο αγώνας της ΕΟΚΑ στην ελληνική λογοτεχνία της Κύπρου*, Λευκωσία 2002, σ. 121.

«Θεέ, που νάκραν δέν εσεις ποττέ στην καλοσύνην,
λυπήθου μας τζαι δώσε πκιον χαράν στην ρωμοσύνην».³¹¹

Ο ίδιος καημός της Ρωμοσύνης καταγράφεται, όπως ξέρουμε, και στα έργα σημαντικών Νεοελλήνων ποιητών, όπως του Κ. Π. Καβάφη και του Γ. Σεφέρη.³¹²

Ο Κύπριοι λογοτέχνες πολύ συχνά κάνουν αναφορές στη «φυλή», τη «ράτσα», τη «μητέρα» Ελλάδα, με σκοπό να ενισχύσουν την εθνική ταυτότητα, να αναδείξουν την ομόψυχη αγωνιστικότητα του κυπριακού λαού για τη διεκδίκηση των εθνικών δικαίων, αλλά και τη διαχρονική παρουσία του γενέθλιου τόπου μέσα στην ιστορία του ελληνικού έθνους:

*Αρκέστηκε ποτέ η ράτσα μας στα λόγια μόνο; Γιατί μια τέτοια μέρα ο ενθουσιασμός του
Έλληνα είν' ασυγκράτητος [...]*³¹³

Χαρακτηριστικά, στη μεγαλοϊδεατική ποίηση (παλαμικής κοπής) του Κύπρου Χρυσάνθη κυριαρχεί η ιδέα της πατρίδας, όχι μόνο με την έννοια του γενέθλιου τόπου του ποιητή, αλλά και με την ευρύτερη έννοια της Ελλάδας:

*Μα ο στίχος δίχα Ελλάδα δεν αξίζει. [...]*³¹⁴

Η Ελλάδα ταξιδεύει με τους αιώνες:

*όπου κι αν πας Ελλάδα.*³¹⁵

Πβ. επίσης και τον στίχο:

*Όπου κι αν πας η Ελλάδα χαμογελά.*³¹⁶

³¹¹ Β. Μιχαηλίδης, «*Η ενάτη Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)*», στα *Επιλεγμένα ποιήματα*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, ό.π., σ. 101, στ. 535-536.

³¹² Βλ. το ποίημα «Πάρθεν» στο Κ. Π. Καβάφη, *Ανέκδοτα ποιήματα 1882-1923*, φιολ. επιμ. Γ. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1982, σ. 183-185, και το «Από ναλί χρωματιστό» στο *Ποιήματα 1897-1933*, Ίκαρος 1984, σ. 134. Βλ. επίσης το ποίημα «Νεόφυτος ο έγκλειστος μιλά – » στο Γ. Σεφέρη, *Ποιήματα*, φιολ. επιμ. Γ. Σαββίδης, Ίκαρος 2004 (1972), σ. 259-260.

³¹³ Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Ηρωϊκή Συμφωνία*, ό.π., σ. 25, 27. Το «μια τέτοια μέρα» αναφέρεται στην εθνική γιορτή των Ελλήνων και ειδικά στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην αγγλοκρατούμενη Κύπρο το 1955: «Ήταν τότε που άρχισε να κρυφοβράζει το κίνημα. [...] Θα γιορτάζαμε, θυμούμαι, τις 25 του Μάρτη μέσα γυμναστήριο, γιατί η Κυβέρνηση [των αποικιοκρατών Βρετανών] δε μας έδινε άδεια να βγούμε έξω στους δρόμους να κάμουμε παρέλαση [...]» (σ. 19).

³¹⁴ «Επίλογος», από τη συλλογή *Μικρές Πατρίδες*, βλ. στο Κ. Χρυσάνθης, *Λυρικός λόγος Α'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1985, σ. 187.

³¹⁵ «Η Κύπρος», από τη συλλογή *Ωρα πατρίδας*, βλ. στο Κ. Χρυσάνθης, *Λυρικός λόγος Α'*, ό.π., σ. 285.

³¹⁶ «Γύρω από την Ακρόπολη (ΙΧ)», από τη συλλογή *Πέρα απ' την Ελλάδα ο ήλιος (Οδοιπορικό)*, βλ. στο Κ. Χρυσάνθης, *Λυρικός λόγος Β'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1985, σ. 90.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της ποίησης του Κ. Χρυσάνθη που αξίζει να αναφέρουμε, καθώς αποτελεί γνώρισμα και άλλων Κύπριων ποιητών του μεγαλοϊδεατικού οράματος στο πλαίσιο της θεματικής του αλτρωτισμού, είναι η επίμονη αναγωγή στη δημοτική και δημώδη παράδοση του γενέθλιου τόπου.³¹⁷ Ο Χρυσάνθης αξιοποιεί συχνά στο έργο του θεματικά στοιχεία από τη μεσαιωνική ιστορία της Κύπρου, καθώς και από τις λαϊκές παραδόσεις.³¹⁸ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εμμονής με τη δημοτική παράδοση της Κύπρου αποτελεί το συνθετικό ποίημα «Αροδαφνούσα» (1980)³¹⁹ – μια λυρική αναδημιουργία του γνωστού μεσαιωνικού τραγουδιού που έχει ευρεία απήχηση τόσο στη δημοτική όσο και στην έντεχνη λογοτεχνία της Κύπρου.³²⁰ Για τον Χρυσάνθη, η «Αροδαφνούσα» είναι η προσωποποίηση της Κύπρου στην ιστορική της πορεία και ο ποιητής την ταυτίζει με την ελληνική ψυχή του νησιού – πρόκειται για επίδραση από τον Παλαμά, ο οποίος στο ποίημά του «Κύπρος» στις αρχές του 20ού αιώνα, την εποχή που ωριμάζει το μεγαλοϊδεατικό όραμα στο νησί, κάνει την πρώτη ταύτιση της Αροδαφνούσας με την ψυχή της Κύπρου.³²¹ Μπορούμε επομένως να πούμε πως ο Χρυσάνθης προσεγγίζει το μεσαιωνικό τραγούδι (που είναι δυτικής καταγωγής)³²² μέσα από την προοπτική του φυλετικού καημού και της διαχρονικότητας του ελληνισμού της Κύπρου.

Είναι σαφές ότι με τη θεματική του αλτρωτισμού και του φυλετικού καημού συνδέεται άμεσα ο φόβος των Κυπρίων λογοτεχνών για την *απώλεια της ελληνικότητας* του νησιού. Όπως είναι γνωστό, από τη δεκαετία του 1930 η αποικιακή κυβέρνηση των Βρετανών συστηματικά επιχείρησε τον αφελληνισμό της Κύπρου και την ανάδειξη «σπαρτής» «κυπριακής» ταυτότητας, όπως την ονόμασε ο Σεφέρης αργότερα.³²³ Οι Βρετανοί στο πλαίσιο της πολιτικής τους προσπάθησαν να περάσουν μεταξύ άλλων την ιδέα πως οι Κύπριοι μιλούν όχι ένα ιδίωμα, αλλά μια γλώσσα άλλη, διαφορετική από την ελληνική, και επομένως δεν μπορούν να θεωρηθούν Έλληνες.

---

³¹⁷ Η εμμονή του Χρυσάνθη στον γενέθλιο τόπο και στις παραδόσεις του χαρακτηρίζεται από τον Ορφανίδη ως «ιδανικός έρωτας του τόπου»: βλ. Ν. Ορφανίδης, *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2012, σ. 87.

³¹⁸ Βλ. ενδεικτικά Κ. Χρυσάνθης, *Πεζός λόγος της γλυκείας χώρας Κύπρου: τέσσερις νουβέλες από τη μεσαιωνική Κύπρο*, Λευκωσία 1971.

³¹⁹ Βλ. Κ. Χρυσάνθης, «Αροδαφνούσα (η λυρική άποψη)» στο *Λυρικός λόγος Β'*, ό.π., σ. 145-158.

³²⁰ Το τραγούδι αυτό το συναντάμε σε ολόκληρη την Κύπρο σε σημαντικό αριθμό παραλλαγών (σε συλλογές δημοτικών κυπριακών τραγουδιών, αλλά και στην προφορική παράδοση), γεγονός που δηλώνει τη δημοφιλία του. Για την επίδραση του δημοτικού τραγουδιού της Αροδαφνούσας στη σύγχρονη κυπριακή λογοτεχνία βλ. Π. Μιτσής, «Αροδαφνούσα: η Ιστορία και ο Μύθος», *Άνευ* 53 (2014), σ. 62-67.

³²¹ Βλ. σχετικά Π. Μιτσής, «Αροδαφνούσα: η Ιστορία και ο Μύθος», ό.π.

³²² Ο ίδιος ο Χρυσάνθης στο ποίημά του αποδίδει στην Αροδαφνούσα φραγκική καταγωγή («*Απ' τη Φραγκιά το σόι μου και κατοικία μου η Κύπρος*»).

³²³ Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης *Αλληλογραφία (1930-1966)*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975, σ. 156-157.

Οι φιλολογικές έριδες περί «κυπριακής λογοτεχνίας» ξεκίνησαν ακριβώς εκείνη την εποχή, όταν ο τότε διευθυντής των *Κυπριακών Γραμμάτων* Ν. Κρανιδιώτης άρχισε να αμφισβητεί τον όρο και να αποθαρρύνει τη δημοσίευση ιδιωματικών ποιημάτων στο περιοδικό του³²⁴ (ως απάντηση σε δημοσίευμα του βρετανού Ph. Joubert στην εφημερίδα *Daily Telegraph*, 13.5.1950, ο οποίος ισχυρίστηκε πως δεν υπάρχει κανένας φυλετικός ή πνευματικός δεσμός ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Κύπρο, και πως δεν υπάρχει τέχνη στο νησί).

Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή, αν και μεταγενέστερο (α' δημοσ. 1962), είναι το ποίημα «Έλληνες ποιητές» του Κ. Μόντη, ενός ποιητή με βαθιά συναίσθηση της ελληνικότητας του τόπου του:

*Ελάχιστοι μας διαβάζουν,
Ελάχιστοι ξέρουν τη γλώσσα μας,
Μένουμε αδικαίωτοι κι αχειροκρότητοι
Σ' αυτή τη μακρινή γωνιά,
Όμως αντισταθμίζει που γράφουμε Ελληνικά.³²⁵*

Η επανάληψη του «ελάχιστοι» («Ελάχιστοι μας διαβάζουν» «Ελάχιστοι ξέρουν τη γλώσσα μας») τονίζει τον μικρό αριθμό των Ελλήνων και, επομένως, την έλλειψη αναγνώρισης των Ελλήνων ποιητών. Το «σ' αυτή τη μακρινή γωνιά» μπορεί να αφορά μόνο τον γενέθλιο τόπο του ποιητή (την Κύπρο), αλλά μπορεί να δηλώνει ολόκληρο τον Ελληνισμό (από τη στιγμή που εκείνος ο μικρός αριθμός των Ελλήνων που μιλάνε και γράφουν ελληνικά κάνουν τον ελληνικό κόσμο μια «μακρινή γωνιά»). Η μελαγχολία για το ότι οι Έλληνες ποιητές είναι απομονωμένοι και δεν μπορούν να αναγνωριστούν από τον υπόλοιπο κόσμο μετατρέπεται σε περηφάνια, γιατί έχουν το προνόμιο να γράφουν ελληνικά. Έτσι, λοιπόν, στον τελευταίο στίχο εξυψώνεται η ελληνική γλώσσα ως υπέρτατη αξία.³²⁶

Ο αντι-αποικιακός λόγος των Κυπρίων λογοτεχνών στην ουσία στηρίζεται σε αναλήψεις εθνικής συνέχειας από το ελληνικό ένδοξο παρελθόν.³²⁷ Οι Βρετανοί καλούνται να αντιμετωπίσουν την ελληνική ανδρεία και τον ελληνικό πολιτισμό, τα οποία δεν μπορούν να παραβλέψουν ούτε να ακυρώσουν. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Νίκη

³²⁴ Βλ. το σχετικό σημείωμα στο περιοδικό *Κυπριακά Γράμματα* 15 (1950), σ. 163-164.

³²⁵ Το ποίημα περιλήφθηκε στη συλλογή *Ποίηση του Κώστα Μόντη* (1962), βλ. στα *Απαντα Α***, σ. 456.

³²⁶ Σχετικά με την εμπειρία της απώλειας της γλώσσας βλ. Κ. Π. Καβάφης, «Ποσειδωνιάτα», *Ανέκδοτα ποιήματα 1882-1923*, ό.π., σ. 145. Το ποίημα του Μόντη έχει σαφείς καθαφικούς απόηχους.

³²⁷ Τη σχέση του Απελευθερωτικού Αγώνα της Κύπρου με τους αγώνες των Ελλήνων παρατηρούμε, μεταξύ άλλων, στα εξής έργα: Κ. Μόντης, *Κλειστές πόρτες* (1964), Κ. Σωκράτους, *Ανταρτοπόλεμος* (1968), Γ. Κυπρούλεων, «Σκλαβοπούλα», *Οι Καμπάνες της αγάπης* (1967).

Λαδάκη-Φιλίππου στη νουβέλα της *T' όνειρο* (1974), οι Βρετανοί δεν έμαθαν τίποτα από τα αρχαιοελληνικά διδάγματα: οι Άγγλοι δεν μπορούν να καταλάβουν τα λόγια των αρχαίων Ελλήνων (εν προκειμένω του Αλκιδάμαντα), είναι άσκοπη προσπάθεια να τους τα μεταφράσει κανείς γιατί έχουν εφοδιαστεί με σκληρότητα λόγω της προπαγάνδας με την οποία «η αυτοκρατορία είχε φροντίσει καλά να οπλίση τους στρατιώτες που έστειλε στις κατεχόμενες χώρες».³²⁸

Στις *Κλειστές Πόρτες* του Μόντη οι Βρετανοί θυμίζουν τους «Δαρείους» και τους «Ξέρξηδες», τους οποίους εκδικούνται οι Ελληνοκύπριοι και για τις παρελθοντικές επιβουλεύσεις των διαφόρων εχθρών του ελληνισμού.

Στην ποίηση της Π. Γαλάζη παρατηρούμε ένα ακόμη νήμα που δένει την Κύπρο με την Ελλάδα: τη συνέχεια ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση του 1821 και τον απελευθερωτικό Αγώνα της Κύπρου του 1955-59. Η ποιήτρια συνδέει τις μορφές του εθνικού ποιητή της Ελλάδος, που έγραψε τον *Ύμνο εις την ελευθερία*, και των αγωνιστών ποιητών του απελευθερωτικού-ενωτικού αγώνα. Έτσι, στο ποίημα με τίτλο «Αμμόχωση XXIV» της συλλογής *Σηματαωροί* (1983) κάνει έναν παραλληλισμό ανάμεσα στον Διονύσιο Σολωμό και τον Κύπριο Ευαγόρα Παλληκαρίδη. Πέρα από το νεαρό της ηλικίας του Παλληκαρίδη, μπορούμε ίσως να πούμε ότι με το επίθετο «μικρός» η Γαλάζη καθορίζει τη σχέση ανάμεσα στην Ελλάδα και την Κύπρο ως μια σχέση μητέρας-παιδιού:

*Μικρέ Σολωμέ σε λένε Ευαγόρα
και γράφεις τον ύμνο μας
Μικρέ Σολωμέ με τον στραγαλισμένο ύμνο
και το συμπυκνωμένο δάκρυ στο σύνορο
Τα μονοπάτια και τα σκαλοπάτια σου
κατεδαφίσαν οι εποχούμενοι [...]*³²⁹

Με τη θεματική του αλυτρωτισμού και του φυλετικού καημού συνδέονται επίσης τα μοτίβα της *απογοήτευσης* και της *προδοσίας*, που βρίσκουμε τόσο στον πεζό όσο και στον ποιητικό λόγο των Κυπρίων. Το μοτίβο της απογοήτευσης και της προδοσίας καταρχήν είναι συνδεδεμένο με την αθέτηση των υποσχέσεων των Άγγλων για εθνική αυτοδιάθεση (που είχαν δοθεί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προσχηματικά, για τη συστράτευση των Ελλήνων Κυπρίων στη συμμαχία κατά του Άξονα):

³²⁸ Ν. Λαδάκη-Φιλίππου, *T' όνειρο*, Λευκωσία 1974, σ. 34.

³²⁹ Π. Γαλάζη, «Αμμόχωση XXIV», *Σηματαωροί*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, σ. 110. Για το έργο της Π. Γαλάζη βλ. το πρόσφατο δημοσίευμα της Α. Αθανασοπούλου, «Η Κύπρια *Οδύσσεια* ιστορημένη από την Πίτσα Γαλάζη», *Νέα Εστία* 1871 (Δεκέμβριος 2016), σ. 735-751.

*Οι Εγγλέζοι ζητούσαν εθελοντές, έλεγαν, για λευτεριά, έλεγαν... έλεγαν πως όποιος πολεμάει μαζί τους πολεμάει για την Ελλάδα [...] Τώρα οι Εγγλέζοι σκοτώνουν εμάς, τα παιδιά μας, αυτά τα ίδια παιδιά που πολέμησαν στο Δεύτερο Παγκόσμιο για την Αγγλία.*³³⁰

αλλά συνδέεται και με τη στάση των Τουρκοκυπρίων:

*Οι Άγγλοι αγρίευαν, έβαζαν τους Τούρκους να σφάζουν τους Έλληνες, το κακό είχε παραγίνει.*³³¹

*Σήκωσαν και τα Τουρκάκια στα κεφάλια μας. Σκυλιά δεν είναι; Όλοι θα μας πουλήσουν. Όλοι!*³³²

Στα χρόνια του αντιποικιακού ενωτικού Αγώνα η προδοσία αγωνιστών της ΕΟΚΑ θεωρείται ως ατίμωση του έθνους, της πατρίδας, και το πρόσωπο του προδότη εξομοιώνεται με την αντεθνική εικόνα του εχθρού. Η προδοσία ως «ατίμωση της ράτσας» θεματοποιείται, για παράδειγμα, στην *Ηρωϊκή Συμφωνία* της Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου με τον Κωνσταντή, που από την αρχή ξεχωρίζει ανάμεσα σε άλλους αγωνιστές, παρουσιάζεται δειλός, φοβάται τον θάνατο, ζηλεύει τον αδερφό του τον Νικόλα.³³³ Πολύ πιο λεπτές αποχρώσεις του ζητήματος αυτού αναδεικνύει ο Γ. Φ. Πιερίδης στη συλλογή διηγημάτων του *Σκληροί καιροί* (1963). Ένα από τα τέσσερα διηγήματα της συλλογής αυτής, με τίτλο «Auto da fe», αναφέρεται στη δολοφονία του αριστερού Σάββα Μένουκου, που κατηγορήθηκε για προδοσία από την ΕΟΚΑ. Στο διήγημα του Πιερίδη τον κεντρικό ήρωα τον φωνάζουν Λοΐζο και τον θεωρούν όλοι προδότη, γιατί «είναι αριστερός, είναι κομμουνιστής» (σ. 146).³³⁴ Τον δένουν σε έναν πλάτανο στην αυλή της εκκλησίας και τον λιθοβολούν μέχρι θανάτου. Ο Πιερίδης παρουσιάζει ένα σκληρό δράμα, αποκαλύπτοντας τις εσωτερικές αντιφάσεις και τη μισαλλοδοξία, στην οποία ήταν εγκλωβισμένος ο κυπριακός αγώνας.³³⁵ Ο συγγραφέας αναφέρεται στους δύσκολους καιρούς που βίωσε ο τόπος του, λέγοντας: «Συγκλονίστηκε ο πανάρχαιος τόπος, κι από τα έγκατα ξανάρταν σκοτεινοί, σκληροί καιροί» (σ. 156).

³³⁰ Κ. Σωκράτους, *Ανταρτοπόλεμος*, ό.π., σ. 35, 87.

³³¹ Ο.π., σ. 19.

³³² Κ. Σωκράτους, *Σάρκα, αίμα και πηλός*, ό.π., σ. 103.

³³³ Βλ. Ειρ. Ιωαννίδου-Αδαμίδου, *Ηρωϊκή Συμφωνία*, ό.π., σ. 44, 66-68, 80 (το ζήτημα της προδοσίας θεματοποιείται κυρίως στο δεύτερο μέρος του έργου).

³³⁴ Οι παραπομπές προέρχονται από την έκδοση: Γ. Φ. Πιερίδης, *Η τετραλογία των καιρών*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 2009.

³³⁵ Βλ. σχετικά Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Λογοτεχνία και κοινωνικό ζήτημα. Αναφορά στον Γιώργο Φιλίππου Πιερίδη», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 138-139.

Στο διήγημα «Ο προδότης» της συλλογής *Σκληροί καιροί* ο Πιερίδης λέει την ιστορία του Μιχαήλου που πρόδωσε τους συγχωριανούς του για το συμφέρον του. Γνωρίζοντας «για τον κρυψώνα του λιοτριβιού» όπου κρύβονταν οι αγωνιστές φίλοι του, πήγε στο αστυνομικό σταθμό και μίλησε στους Εγγλέζους, που του έταξαν να τον φυγαδεύσουν για ασφάλεια στη χώρα τους. Αλλά η φήμη του προδότη έφτασε μέχρι την Αγγλία, κι εκεί οι παλιοί φίλοι του Μιχαήλου αρνούνται να τον δεχτούν και να τον κάνουν παρέα. Τότε ο προδότης καταλαβαίνει πως δεν υπάρχει ζωή στα ξένα:

*Στο τέλος απόκαμε. Να φύγει. Να γυρίσει πίσω. Να ξαναπατήσει τ' αγαπημένα χώματα.
[...] Θα ξαναζούσε. (σ. 198)*

Ούτε τα λεφτά που του έδωσαν οι Εγγλέζοι χάρηκε ο προδότης Μιχαήλος, και τα άφησε στο Λονδίνο πριν γυρίσει στο νησί του, λέγοντας πως «δεν είναι για να τ' αφήσει ο άνθρωπος κληρονομιά στο παιδί του τέτοια λεφτά». Ο Μιχαήλος «αποζήταγε, σα λύτρωση, την πατρίδα» (σ. 199), έστω κι αν ήξερε ότι θα πεθάνει. Οι τελευταίες εικόνες που βλέπει πριν τον εκτελέσουν οι συμπατριώτες του για την προδοσία που είχε κάνει, είναι οι εκόνες του αγαπημένου γενέθλιου τόπου:

Η συκιά άπλωσε στοργικά, σαν ανοιχτή αγκαλιά, το βαρύ της ίσκιο. Ο Μιχαήλος χάιδεψε με το βλέμμα του την τραχιά φυλλωσιά της κι ανάσανε σα δρόσο αγάπης την αιμιά της μυρωδιά.

[...] Προσκύνησε με το βλέμμα του την όμορφη εκκλησούλα εκεί κάτω και το κυπαρισσάκι της, που αργοσάλευε δείχνοντας τον ουρανό. (σ. 204)

*

Ο θεματικός άξονας του φυλετικού καημού και του αλυτρωτισμού στα επόμενα χρόνια οδηγείται από το όραμα στη ματαίωση, αναπτύσσοντας στην Κύπρο μια «λογοτεχνία της ήττας».³³⁶ Αυτό το στοιχείο κυριαρχεί ιδιαίτερα στη λογοτεχνική παραγωγή μετά τη λήξη του Αγώνα του 1955-59 και κορυφώνεται την περίοδο της τουρκικής εισβολής, εκφράζεται δε ως πίκρα, καημός, απόγνωση και οργή. Έτσι, λοιπόν, έχουμε τους Π. Μηχανικό, Α. Παστελλά, Κ. Χαραλαμπίδη, Θ. Νικολάου, Φ. Σταυρίδη κ.ά., που παρουσιάζουν έναν ποιητικό λόγο «της θρυμματισμένης μνήμης, της πικρής ειρωνείας,

---

³³⁶ Ο όρος «λογοτεχνία της ήττας» είναι του Νίκου Ορφανίδη, *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, ό.π., σ. 10, 18, 29. Για την αρχική χρήση του όρου «ποίηση της ήττας», με αναφορά στους Έλληνες μεταπολεμικούς, βλ. Β. Λεοντάρης, *Η ποίηση της ήττας*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1983.

του βαθύτατου σπαραγμού και του σαρκασμού, ακολουθώντας ανάλογους με τη λογοτεχνική γενιά της ήττας στην Ελλάδα ποιητικούς δρόμους ή τρόπους.³³⁷

Το θέμα του φυλετικού καημού με αυτούς τους νέους όρους, της πτώσης του ιδανικού,³³⁸ αναπτύσσεται για παράδειγμα στο ποίημα του Θεοδόση Νικολάου με τίτλο «Νέας Ιουστινιανής και Πάσης Κύπρου». Σε αυτό ο ποιητής αποκαλύπτει τον σπαραγμό ενός χαμένου, συντετριμμένου παρελθόντος γεμάτου από οριστικά χαμένες πατρίδες:

*Νέα Ιουστινιανή... Νέα Ιουστινιανή...
Πού είναι η παλιά και πού η νέα;
Μήτε παλιά υπάρχει, μήτε νέα.
Εκεί που ήταν, άλλες πολιτείες τώρα ζουν
Με ξένα ονόματα και ξένους ανθρώπους.*³³⁹

Την περίοδο του πραξικοπήματος και της εισβολής το θέμα της προδοσίας θα πάρει χαρακτήρα εμφύλιο και θα θέσει σε τρομερή δοκιμασία τη σχέση της Κύπρου με τη μητέρα Ελλάδα. Πολλοί στίχοι του Μόντη εκφράζουν το πικρό κοινό αίσθημα της διάψευσης των οραμάτων και αποτελούν μια διαμαρτυρία για την κατάληξη των αγώνων της Κύπρου:

*Τρέμω όσο πλησιάζω στα περί Θερμοπυλών,
Τρέμω όσο πλησιάζω στα περί Σαλαμίνας.*³⁴⁰

(Το θέμα της απουσίας της Ελλάδας από την πιο κρίσιμη ώρα για την Κύπρο αναπτύσσεται ιδιαίτερα στο *Τρίτο γράμμα στη Μητέρα*, όπως είδαμε).

Ο Ανδρέας Παστελλάς στο ποίημα με τίτλο «Διονύσιος Καρδιανός Θραξ» αναφέρεται σε ένα ιστορικό πρόσωπο, έναν αρχαίο ήρωα από τη Θράκη που έπεσε πολεμώντας για την ελευθερία της Κύπρου. Η εύρεση της επιτύμβιας στήλης του Διονύσιου Καρδιανού στην περιοχή της Μεσαορίας της Κύπρου (συν όλα τα άλλα πολλαπλά ευρήματα των αρχαιολογικών σκαπανών) αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία της ελληνικότητας των Κυπρίων και εντείνει τον τωρινό καημό για τη στάση της Ελλάδας στην εισβολή, και τα πολιτικά παιχνίδια που παίχτηκαν από τους «μηδίζοντες» και τους «φοινικίζοντες»:

³³⁷ Ν. Ορφανίδης, *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, ό.π., σ. 146-147.

³³⁸ Αντλώ τον όρο από τον Παναγιώτη Μουλλά (που τον χρησιμοποιεί στα κείμενά του για τον ελληνικό ρομαντισμό) προσαρμόζοντάς τον στα δεδομένα της κυπριακής λογοτεχνίας της γενιάς της εισβολής.

³³⁹ Θ. Νικολάου, «Νέας Ιουστινιανής και Πάσης Κύπρου», *Πεπραγμένα*, Κύπρος 1980, σ. 38. Το ποίημα αναφέρεται στις αραβικές επιδρομές, στη φυγή και στην εξορία, με σαφή υπαινιγμό στη μετά την εισβολή ιστορική επικαιρότητα.

³⁴⁰ Κ. Μόντης, «Δάσκαλος στην Κύπρο το 1974», *Πικραινόμενος εν εαυτώ* (1975), στα *Άπαντα Α***, σ. 572.

Φαντάρε του 479, παιδί της Θράκης
που κοιμάσαι σ' ένα διψασμένο χωράφι της Μεσαορίας
κάτω από το σπασμένο κοντάρι σου.
Όταν η καρίνα ακουμπούσε στα υγρά χαλίκια του Κουρίου
κι' εσύ πηδούσες γεμάτος σφρίγος ελληνικό στην αμμουδιά
βράδυ μέσα Αυγούστου
η συκιά αγρυπνούσε πάνω από το ξεραμένο μαγγανοπήγαδο
κι' ο τζιτζικας με κουρασμένο το τύμπανο του στήθους
σιωπούσε στο κλαδί της χαρουπιάς,
τότε δεν ήξερες
πόσο πιο επίβουλοι από τους Μήδους είναι οι μηδίζοντες,
τότε δεν ξέραμε
πως πιο δόλιοι οι φοινικίζοντες από τους Φοίνικες.³⁴¹

Ο ποιητής Μιχάλης Πασιαρδής στο ποίημά του με τίτλο «Είμαστε έλληνες» συνοψίζει τον «φυλετικό καημό» μετά από τα θλιβερά γεγονότα του 1974. Σε αυτό το ποίημα εκφράζεται με ιδιαίτερη οδύνη το αίσθημα της καταστροφής και της απελπισίας, με «*το αίμα [που] πότισε πλούσιο τη γη*» και, ιδίως, την αδιαφορία της Ελλάδας στις εκκλήσεις για βοήθεια:

[...] *Είμαστε έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα,
τόρα μας ρίζατε στους Τούρκους
το αίμα πότισε πλούσιο τη γη
κι' αλυσοδέσατε βαριά τον Πενταδάχτυλο.
Είμαστε έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα,
τίποτα απ' την Αθήνα. Είμαστε έλληνες,
έλληνες του πικρού καιρού
και της Απελπισίας.*³⁴²

Δεν είναι τυχαίο που ο ποιητής γράφει τη λέξη «έλληνες» με μικρό και όχι με κεφαλαίο γράμμα, όπως αρμόζει βάσει των κανόνων της γραμματικής. Δεν το κάνει μόνο για να τονίσει την αντίθεση με τη λέξη «Τούρκους», που γράφεται με κεφαλαίο, αλλά κυρίως για να υποδείξει την ταπείνωση, την ήττα και την απελπισία των Ελληνοκυπρίων που εγκαταλείφθηκαν στην τύχη τους από τη μητέρα πατρίδα.

³⁴¹ Α. Παστελλάς, «Διονύσιος Καρδιανός Θραξ», *Χώρος διασποράς*, ό.π., σ. 35.

³⁴² Μ. Πασιαρδής, *Ο δρόμος της ποίησης Β'*, ό.π., σ. 18.

Η λογοτεχνία της ήττας της Κύπρου συνομιλεί με τη μεταπολεμική λογοτεχνία της ήττας του ελλαδικού χώρου³⁴³ σε ό,τι αφορά την τεχνική και τους εκφραστικούς τρόπους, όμως διατηρεί τη δική της ιδιαιτερότητα. Τα λογοτεχνικά έργα των Κυπρίων συνάπτονται άμεσα με τον γενέθλιο τόπο, που ορίζει την αγωνία των λογοτεχνών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όταν μιλάμε για τον τόπο, εννοούμε πλέον την απώλεια του τόπου, τον εκτοπισμό, και άρα τον τόπο που γίνεται χώρος εγκλεισμού και εξορίας.

3.3.2. Η θεματική του πολέμου και της προσφυγιάς

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος, «η κυπριακή ποίηση έχει αίμα μέσα της».³⁴⁴ Και πράγματι αυτή η φράση αντανακλά την πραγματικότητα της κυπριακής ιστορίας και της κυπριακής λογοτεχνίας, καθώς, όπως προαναφέραμε, αυτή συνάπτεται άμεσα με τον πόλεμο, την κατάκτηση, την ήττα, τον πόνο, τη θλίψη, πάντα όμως με την έκδηλη περηφάνια για τους ανθρώπους και τον πολιτισμό του τόπου.

Ο πόλεμος του 1974 στη λογοτεχνία της Κύπρου προσλαμβάνεται ως βίωμα, και όχι απλώς ως ένα ιστορικό «θέμα». Η εισβολή παρουσιάζεται μέσα από την άμεση εντύπωση, την *αίσθηση* που προκαλούν οι ασυνήθιστοι ήχοι της (οι βροντές, τα ανεξήγητα κροταλίσματα, τα βουερά όρνια, η χλαλοή) στους ανθρώπους και στα άλλα ζωντανά πλάσματα του τόπου:

Ήτανε δα κι από τα πριν αλαφιασμένο το ζώο, με τα τόσα ασυνήθιστα που γινόντανε σήμερα: τις βροντές, πρωτάκουστες κατακαλόκαιρα με τέτοιο πεντακάθαρο ουρανό, τ' ανεξήγητα κροταλίσματα που ξεπηδούσανε ξανά και ξανά από τα σπλάχνα του Πενταδάχτυλου, τα βουερά όρνια που σκίζαν αλύπητα τον ουρανό, τη χλαλοή που αρχίνησε ν' ακούγεται απ' το χωριό, και τώρα το παιδί να τρέχει μεσ' στ' απομεσήμερο, που θα 'πρεπε να 'ναι ήσυχα τα πάντα και νυσταγμένα.³⁴⁵

Η εισβολή αναμφισβήτητα αποτελεί μια τομή στην ιστορία του τόπου, που χωρίζει τον χρόνο στο πριν και στο μετά. Για πολλούς δημιουργούς ο ιστορικός χρόνος πάγωσε το 1974 και δεν υπάρχει Ιστορία μετά την εισβολή. Όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει ο Κ. Χαραλαμπίδης σε ένα ποίημα της συλλογής *Θόλος*:

³⁴³ Βλ. Β. Λεοντάρης, *Η ποίηση της ήττας*, ό.π.

³⁴⁴ Ο Ν. Βρεττάκος δημοσίευσε τρία άρθρα για την Κύπρο στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* (1975-1979), τα οποία περιλαμβάνονται στο βιβλίο του *Μαρτυρίες μιας κρίσιμης εποχής*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1979, απ' όπου και η φράση σε εισαγωγικά.

³⁴⁵ Το απόσπασμα είναι από το διήγημα «Προσκαρτερία» της συλλογής *Ο καιρός της δοκιμασίας*, βλ. Γ. Φ. Πιερίδης, *Η τετραλογία των καιρών*, ό.π., σ. 322.

*Κοντά του πάω περνώντας πινακίδες
αγαπημένων είτε αψίδες και φωνές
που 'χαν παγώσει και δεν σάλεψε καμιά.³⁴⁶*

Το μόνο που μας μένει μετά τα θλιβερά γεγονότα του 1974 είναι εκείνο που ο ίδιος ο ποιητής ονομάζει *μεθιστορία*.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις χαρακτηριστικές τάσεις στις λογοτεχνικές αναφορές στον πόλεμο του 1974: υπάρχουν λογοτέχνες που παρουσιάζουν την εισβολή μέσα από τις προφητείες τους για την εκδήλωσή της, ενώ υπάρχουν και εκείνοι που παρουσιάζουν την εισβολή μέσα από τα αποτελέσματά της, με έμφαση στο δράμα της προσφυγιάς, των αγνοουμένων, των ψυχολογικών και κοινωνικών προβλημάτων που δημιουργήσε.

Μελετώντας κανείς τα κείμενα της κυπριακής παραγωγής διαχρονικά αντιλαμβάνεται ότι ο πόνος και η θλίψη, αλλά και τα προμηνύματα για τα τραγικά γεγονότα του 1974 υπήρχαν από παλιά. Ήδη στο ποίημα *Η 9^η Ιουλίου* του Β. Μιχαηλίδη ανιχνεύουμε στοιχεία προφητικά· στο παρακάτω παράθεμα (στ. 496-500) περιγράφεται η δύναμη των Τούρκων και υποβάλλεται η ιδέα για το πόσο εύκολα μπορούν να εισβάλουν και να αφανίσουν τον τόπο:

*«Κανέναν φόον δέν εχω απόυ τους Τζυπριώτες·
θωρούν εις την Καραμανιάν πως η Τουρτζιά 'ν' λιμπούριν,
τέλεια κοντά, π' ακούονται τζ' οι σύλλ' αντάν να λάζουν,
με μιαν σφυρκάν πετάσσονται 'πό 'δώθθ' έναν λιγγούριν
τζ' ούλους μέσα σε μιάν ωραν μπορούν να τους ισφάζουν [...]*».

Αλλά και ο Μόντης στις *Στιγμές* τού 1958 κατά κάποιον τρόπο προφητεύει τα τραγικά γεγονότα του 1974, αναφερόμενος στην Κερύνεια, που αργότερα «τους έφερε», ενώ ακόμα τους περιμένει και φοβάται:

*Γιατί φορτώσαμε τις χρωματιστές βάρκες των παιγνιδιών
στα σκονισμένα αυτοκίνητα;
Γιατί μαζέξαμε τις καρέκλες απ' την προκουμαία,
Πώς καθήσαμε με την πλάτη
ακουμπισμένη στον τοίχο του Τελωνείου,
γιατί αλλάξαμε τις κουβέντες μας,
γιατί τα δυο κορίτσια περάσαμε βιαστικά*

³⁴⁶ Κ. Χαραλαμπίδης, «Παιδί με φωτογραφία», *Θόλος*, εκδ. Άγρα ²1998, σ. 11.

*χωρίς καθόλου καλοκαίρι πάνω μας;
Τι περιμένει η Κερύνια και το φοβήθηκε;*³⁴⁷

Ένα παράδειγμα του προφητικού λόγου για την καταστροφή που επέρχεται έχουμε και στο ποίημα του Κυριάκου Πλησή με τίτλο «Γραφή τοπίου» (*Άσκηση Γραφής*, 1973), όπου ο ποιητής με τον τρόπο του ψαλμωδού υμνεί τον έρωτα προς την πατρίδα και ταυτόχρονα προαισθάνεται το κακό:

*Ήλιος μοίρα και παιδεψή μας
Μη τόσους ήρωες, μη τόσο φως
Καλύτερα και εν σκοτία
Καλύτερα και όμβρος εξ ουρανού
Και χάλαζα.*

*Ανθεί το πέλαγο
Ανθούν τα πεδία*

*Φοβούμαι, φοβούμαι, φοβούμαι.*³⁴⁸

*

Τα δύο σημαντικότερα χαρακτηριστικά του τραύματος του 1974 είναι, πρώτον, η ρήξη στον χρόνο και στον χώρο ως αποτέλεσμα της εισβολής και του ξεριζωμού και, δεύτερον, το όραμα της μυθικής ημέρας της επιστροφής στον γενέθλιο τόπο. Ο πόνος για την απώλεια των πατρογονικών εστιών, ιδιαίτερα στην αγροτική κοινωνία της Κύπρου, ερμηνεύεται ως απώλεια της ταυτότητας, ενώ οι χαρακτηρισμοί «πρόσφυγας», «αγνοούμενος» μεταθέτουν το κυπριακό δράμα από το τοπικό σε πανανθρώπινο επίπεδο.

Η προσφυγιά για πολλούς σημαίνει θάνατος. Ο εξαναγκαστικός εκτοπισμός δεν αφήνει καμιά ελπίδα να παραμυθιάσει, να παρηγορήσει, να αναπαύσει κανείς τον αποκομμένο βίαια από τον ομφάλιο λώρο της γενέτειράς του. Ο πρόσφυγας, όπου και να πάει, παντού αισθάνεται ξένος. Είναι ένας ας πούμε «κινητός τόπος», δηλαδή πάντα κοιτάει πίσω και αναπολεί τη χαμένη πατρίδα.

*Θε μου και νάταν όνειρον αυτά όλα τα κακά
της Τουρκικής της εισβολής
όνειρον ο Χασάνης κι' ο Μεμέτης τους κι' ο Αλής,
να μην είν' το νησί μας μοιρασμένο*

³⁴⁷ Κ. Μόντης, *Στιγμές*, μβ' (1958), στα *Άπαντα Α**, σ. 31.

³⁴⁸ Κ. Πλησής, «Γραφή τοπίου», *Άσκηση Γραφής*, 1973.

και να ζυπνούσα ζαφνικά
κάπου σε κάποιο περιβόλι ολανθισμένο [...]
Θε μου και νάταν όνειρο κακό, να γύρω πίσω
Να κάνω μια και να ζυπνήσω!³⁴⁹

Σχεδόν όλη η λογοτεχνική παραγωγή του νησιού μετά την τουρκική εισβολή επικεντρώνεται στην απώλεια του οικείου χώρου, της γενέθλιας γης. Η ποίηση στην ουσία μετατρέπεται σε έναν τόπο της μνήμης:

Διπλώνουν τ' όνειρο πικρό
στην πέτρα το σκεπάζουν
σηκώνουν και στενάζουν
στα μπράτσα τον καιρό.

Στεγνά τα μάτια κι ο λυγμός
ζωγραφιστός στο στόμα
στο σκλαβωμένο χώμα
φωτιά και χαλασμός.

Σταυρώνουν του ξεριζωμού
τα πληγωμένα χέρια
στο στήθος τους μαχαίρια
κι η μοίρα του χαμού.

Σκουφή κι η ανάσα μια κραυγή
τα φυλλοκάρδια σπάζει
η νύχτα τους μαράζει
κι η μέρα τους πληγή. [...]³⁵⁰

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Κυριάκος Πλησής στον δοκιμακό του λόγο:

«Ένας ξεριζωμένος μιλά για τις ρίζες. Σκέφτομαι αυτή την κατηγορία των ανθρώπων του πλανήτη μας, που η πολιτική σκοπιμότητα τους ξερίζωσε από το χώμα τους [...]
Ο άνθρωπος είναι μια δέσμη μνήμες. Η μνήμη είναι διείσδυση στη σκοτεινάγρα του βυθού· αναγωγή στο παρελθόν. Χωρίς το παρελθόν και το βυθό δεν υπάρχει επιφάνεια και παρόν [...] (σ. 41)

³⁴⁹ Κ. Μόντης, «Τουρκική εισβολή», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 63.

³⁵⁰ Α. Λυκαύγης, «Προσφυγιά», *Μαρτυρία* (1975), ό.π., σ. 23.

*Σκέφτομαι όλα αυτά τα χρόνια την τραγωδία του τόπου μου. Πόλεμοι θάνατοι, ξεριζωμοί.
Η ιθαγένεια ενός τόπου που αλλάζει. Κάτι πιο φρικτό από την αφαίρεση ενός ονόματος
[...] (σ. 42)*

Είμαστε δέσμοι, δεμένοι με τον ομφάλιο λώρο της ιστορίας μας. (σ. 43)³⁵¹

Στο ποίημα με τίτλο «Οστεοφυλάκια» ο Πλησής συμβολικά αναφέρεται στο οστεοφυλάκιο της μνήμης, το οποίο κουβαλάμε πάντα όπου και να πάμε. Ο ποιητής μαζεύει ένα-ένα τα «θρυμματισμένα μέλη» του τόπου και τα φυλάει για να μη χαθούν. Σταμάτησε η στιγμή και «*Δε φουά πια ο άνεμος της Κερύνειας ή της Καντάρας*», το μόνο που μένει είναι οι αναμνήσεις και ο σπαραγμός («*Ηκούσθη δε πόνος πολύς κλαυθμός τε και οδυρμός*»). Ο έρωτας της πατρίδας έχει μετατραπεί σε «*έρωτα του πόνου*» για τη χαμένη πατρίδα:

Ρωγμή της πέτρας ως διάρρηξις παραπετάσματος.

Ηκούσθη δε πόνος πολύς κλαυθμός τε και οδυρμός.

Μαζεύω ένα ένα τα θρυμματισμένα μέλη

τα πλένω με μύρο πολύτιμο

σε κέδρινο ευώδες οστεοφυλάκιο να εναποθέτω.

Κουβαλούμε οστεοφυλάκια στο σπίτι και στην εργασία μας.

Δε φουά πια ο άνεμος της Κερύνειας ή της Καντάρας.

Ο άνεμος τώρα φουντώνει τις ένδον φλόγες και δεν δροσίζει.

Οδεύουμε πλανήτες με φορτία πολύτιμα.

Έρωτα του πόνου, έρωτα του πόνου,

Εσένα καλώ θρηνώντας τον τόπο μου.³⁵²

Στα ποιητικά έργα που αναπτύσσουν τη θεματική της προσφυγιάς³⁵³ επεμβαίνουν εικόνες οικείες από το παρελθόν, που λειτουργούν ως αντίδοτο στη λησμονιά. Έχει ενδιαφέρον ότι οι κατεχόμενοι τόποι στα έργα των Κυπρίων ποιητών ανακαλούνται σε μια

³⁵¹ Κ. Πλησής, «Αναφορά στις ρίζες», *Ο ένδον κόσμος*, δοκίμια, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1996, σ. 41-45.

³⁵² Κ. Πλησής, «Οστεοφυλάκια», *Χαράγματα*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1988, σ. 11.

³⁵³ Το θέμα της προσφυγιάς είναι διαδεδομένο στη λογοτεχνία του ευρύτερου ελληνισμού μέσα στον 20ό αιώνα, και ειδικά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 στα πεζογραφικά έργα της λεγόμενης γενιάς του '30, που πρώτη κατέγραψε τα άμεσα τραυματικά βιώματα των Ελλήνων της Μικρασίας (π.χ. *Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου* του Στρατή Δούκα, *Το Νούμερο 31328* και *Η Αιολική Γη* του Ηλία Βενέζη, *Η Παναγιά η Γοργόνα* του Στρατή Μυριβήλη κ.ά.).

κατάσταση ενυπνίου (ονείρου) και παίρνουν τη μορφή αγαπημένων ή ηρωικών μορφών από το παρελθόν. Ονόματα ηρωικών τόπων και μαρτύρων επανέρχονται και συνυπάρχουν με τα ονόματα χωριών, πόλεων, περιοχών που δεν μπορούμε να δούμε παρά μόνο στα όνειρά μας, που “αγγίζονται” πλέον μόνο με τη μνήμη, τη νοσταλγία, και γίνονται μυθικοί.

Έτσι, μέσα στα ποιήματα της Κλαίρης Αγγελίδου, τα αφιερωμένα στη γενέθλια πόλη της, την Αμμόχωστο, προβάλλονται οι μορφές των ηρώων του τόπου. Ανοίγει την πόρτα της μνήμης η ποιήτρια και έρχονται στον νου της οι αγωνιστές του 1955-59:

*Άνοιξα την πόρτα
κι ήρθε ο ξανθόμαλλος Πέτρος
με τη σημαία και τη ρομφαία
μετρώντας βήματα ζωής
και βήματα θανάτου.
Κι ήρθε της Γιαλούσας ο Παρασκευάς,
κρατώντας στα χέρια
την οργή και την οδύνη,
κουβαλώντας τα μυρσίνια της Ανάστασης.
Και παραπέρα ο Κυριάκος
να κρατά βιβλία σοφίας
και να ρωτά γιατί;
[...] Και δέρνουν μας οι άνεμοι
και δέρνουν μας οι μπόρες
κι ολονυχτίς μας κουβαλούν
τα ξένα καράβια αλυσίδες
χωρίς αιδώ, χωρίς περίσκεψη.
Το αίμα έγινε ποτάμι
κι οι αγχόνες στήθηκαν ξανά.
Αγία Γιαλούσα, Αγία Αμμόχωστος
και συ της Λύσης Παναγιά [...]
[...] Ο Άγιος Γρηγόρης Αυξεντίου δέεται και καρτερεί
κι η Μάνα του η Παναγιά
κοιτάζει δακρυσμένη τον Αντιφωνητή του Νόστου.³⁵⁴*

Σε άλλα ποιήματα όπως το «Ξύπνημα της κοιμωμένης» του Κ. Πλησή ή «Την είδα» του Κ. Χαραλαμπίδη, που θα δούμε παρακάτω, ο γενέθλιος τόπος/η γενέθλια πόλη παρουσιάζεται

---

³⁵⁴ Κ. Αγγελίδου, «Φωνές ηρώων», *Αλίανθος*, Λευκωσία 2001, σ. 19-20.

σαν κόρη «ωραία και νέα στο κάλλος της αγάπης» (Χαραλαμπίδης) να αναλαμβάνεται στο «περβόλι τ' ουρανού» (Πλησής). Τέτοιες εικόνες εκφράζουν τον πόθο του νόστου, της μυθικής επιστροφής στην πατρίδα. Μετατρέπουν θα λέγαμε τον διαμελισμένο φυσικό τόπο σε λυτρωτικό τόπο επιστροφής σε μια υπερβατική κατάσταση ελευθερίας και ακεραιότητας.

Η τουρκική εισβολή του 1974 και η προσφυγιά έδωσαν «νέο πεδίο στον άνθρωπο της Κύπρου», γράφει ο Κ. Χαραλαμπίδης. Το τραγικό συμβάν ενίσχυσε την οπτική γωνία των Κυπρίων ποιητών και «άνοιξε τη βρυσομάνα της ευαισθησίας», οδηγώντας τους ποιητές στο «να εισβάλουν στο πνευματικό νόημα του τόπου τους».³⁵⁵ Τα έργα τους χαρακτηρίζονται από βαθιά νοσταλγία του χαμένου γενέθλιου τόπου. Είναι χαρακτηριστικό το ποίημα του Κ. Πλησή με τίτλο «Το Αλφαβητάρι της μνήμης»:

Το Α

*Η μυρωδιά του φρέσκου ψωμιού
κι η εκβολή του ποταμού στη θάλασσα*

Το Β

*Οι σωστές ονομασίες των πραγμάτων
πέτρα, άγαλμα, ελιά, στεφάνι*

Το Γ

*Τα χρώματα κ' οι αποχρώσεις τους
κυανούν-υποκύανον, ερυθρόν-υπέρυθρον, λευκόν-υπόλευκον*

Το Δ

*Τύμβος Νικοκλέους εις Έγκωμην
και λίγο πέρα σφαγμένα άλογα*

Το Ε

*Συνδυασμοί ονομάτων
Γρηγόρης και Μάτσης: θάνατος κι ελευθερία.*

Το Ζ

*Ακανθού πατρίδα μου
Αμμόχωστος πατρίδα μου*

---

³⁵⁵ Κ. Χαραλαμπίδης, «Χαίρετε Αμμόχωστος, Σαλαμίς... Η καταλυτική επίδραση της τραγωδίας του 1974 στους Κύπριους δημιουργούς», *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες: *Η λογοτεχνία της Κύπρου (1878-1996)*, Κυριακή 21 Ιουλίου 1996, σ. 24.

Τα εικοσιτέσσερα γράμματα δεν επαρκούν.

Η μνήμη είναι αδηφάγα

*Τι να της κάνουν τα λιγοστά ψηφία του αλφαβήτου;*³⁵⁶

Σύμφωνα με την Κ. Αγγελίδου, «Ο τόπος είναι ο άνθρωπος και ο άνθρωπος είναι ο τόπος».³⁵⁷ Η παράλληλη ιστορία της ζωής των ανθρώπων και των τόπων κατά κάποιον τρόπο ταυτίζει τον άνθρωπο με τον τόπο του. Οι πρόσφυγες λογοτέχνες νιώθουν πλήρως ταυτισμένοι με τις αγαπημένες πόλεις τους, που η εισβολή τούς απομάκρυνε από αυτές.

---

³⁵⁶ Κ. Πλησής, *Ο Έρωτας του σώματος*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1983, σ. 117.

³⁵⁷ Τη διαπίστωση αυτήν την συναντάμε στον τόμο της Κ. Αγγελίδου, *Συνομιλία με την αδελφή μου Αμμόχωστο: Βίοι παράλληλοι*, Λευκωσία 2004.

4. Ο ΤΟΠΟΣ ΩΣ ΥΠΑΡΞΙΑΚΟ ΒΙΩΜΑ

Σύμφωνα με τον Gaston Bachelard, δεν είναι ο χρόνος που εμψυχώνει τη μνήμη, αλλά ο χώρος:

*«Μόνο μέσα από τον χώρο και μέσα στον χώρο μπορούμε να βρούμε τα ωραία απολιθώματα της διάρκειας που έχουν στερεοποιηθεί από μακρόχρονες παραμονές. [...] Οι αναμνήσεις παραμένουν αμετακίνητες, τόσο πιο στέρεες όσο περισσότερο έχουν ριζώσει μέσα στον χώρο».*³⁵⁸

Το τοπίο διατηρεί την ιστορικότητά του και δημιουργεί τους μύθους του, που ενώνουν το άτομο με τον τόπο. Η πατρίδα, από την άλλη, ως συλλογική οντότητα, έχει τα ορόσημά της που την κάνουν να ξεχωρίζει στο συλλογικό φαντασιακό και να διατηρεί τη σπουδαιότητά της, καθώς λειτουργεί ως στοιχείο ταυτότητας για τα μέλη της. Μνημεία, ιερά, νεκροταφεία είναι μέρη εντός του τόπου, που η συνταύτιση πολλών ανθρώπων με αυτά τα κάνει να λειτουργούν ως ταυτοτικά στοιχεία, και τα οποία συνδέουν τη μία γενιά με την άλλη, ολοκληρώνοντας την εικόνα της πατρίδας.³⁵⁹

Μια «πατρίδα», πραγματική ή φανταστική, πρώτα απ' όλα χρειάζεται κάποιον που να την «κατασκευάσει» για να την βιώσει πρώτα ο ίδιος και να την κάνει μετά γνωστή στους άλλους. Μέσα από αυτή τη σχέση «εν-τοπίζεται», αν επιτρέπεται ο όρος, και η αίσθηση πραγματικότητας του ίδιου του υποκειμένου.³⁶⁰ Ο τόπος ως πατρίδα είναι τόσο ο γεωγραφικός χώρος όσο και ο φανταστικός που συνδέεται με ιδέες, συναισθήματα, ιδανικά, προσδοκίες, που καμιά φορά ταυτίζονται με την πραγματικότητα της πατρίδας, ενώ άλλες φορές αντιτίθενται, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο μια άλλη, μια «νέα πατρίδα».³⁶¹

Για κάθε άνθρωπο ο δεδομένος χρονότοπος αποτελεί ένα σύστημα που συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Όταν γίνεται λόγος για κάποιον τόπο, δεν περιοριζόμαστε μόνο στις γεωγραφικές συνιστώσεις, αλλά υπονοούμε και το ανθρώπινο δυναμικό το οποίο συντηρεί την εικόνα για τον τόπο που μεταδόθηκε από τις προηγούμενες γενιές. Έτσι, λοιπόν, ο γενέθλιος τόπος αντιμετωπίζεται ως μια ζωντανή ανάμνηση ενός περασμένου παρελθόντος και, επομένως, έχουμε να κάνουμε μάλλον με έναν τόπο-σύμβολο, παρά με μια πραγματικότητα.³⁶² Η ανάμνηση και η νοσταλγία ενός τέτοιου είδους γενέθλιου τόπου

³⁵⁸ G. Bachelard, *Η ποιητική του χώρου*, ό.π., σ. 36.

³⁵⁹ Βλ. Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, 1977, σ. 157-159.

³⁶⁰ Yi-Fu Tuan, ό.π., σ. 17.

³⁶¹ Yi-Fu Tuan, ό.π., σ. 157.

³⁶² Σ. Σταυρίδης, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, ό.π., σ. 45.

συντηρεί και την αίσθηση για την ανωτερότητα του εντόπιου στοιχείου για εκείνους που κάποτε μετανάστευσαν σε έναν «άλλο» τόπο.

Ο τόπος καταγωγής (και λιγότερο αυτός της διαμονής αν δεν συμπίπτουν) αποτελεί βασικό ταυτοποιητικό χαρακτηριστικό ενός ατόμου. Ο τόπος παρέχει στον άνθρωπο ορισμένα χαρακτηριστικά που τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους άλλους και που τον εντάσσουν σε κάποια ομάδα. Η ταύτιση με τον χώρο είναι σημαντική για τη δημιουργία της κοινωνικής ταυτότητας, που συνδέεται με κοινές εμπειρίες και σύμβολα του εκάστοτε τόπου, τα οποία ανακαλεί κανείς στο μυαλό του όταν αναφέρεται σε αυτόν.³⁶³ Τα μνημεία και τα μουσεία είναι τα όπλα ενάντια στη λήθη. Εάν τα απομεινάρια του παρελθόντος εξακολουθούν να μιλούν, σημαίνει πως υπάρχει συνέχεια και ο “θάνατος” του τόπου (άρα και των ανθρώπων του) κατά κάποιον τρόπο καταργείται.

Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι ο τόπος εισέρχεται στο έργο των Κυπρίων λογοτεχνών όντας μυθοποιημένος και κωδικοποιημένος από τις εθιμικές τελετουργίες, την προφορική ποίηση, το παραμύθι και τις λαϊκές αφηγήσεις της «γλυκείας χώρας» Κύπρου. Οι παραδοσιακές αισθητοποιήσεις του τόπου αποτελούν βιωματικό απόθεμα των συγγραφέων, που αξιοποιείται στα κείμενά τους και διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό το ξεχωριστό ύφος της λογοτεχνίας τους.³⁶⁴ Η λογοτεχνία της Κύπρου είναι γεμάτη από λυρικές εικόνες, περιγραφές, στιγμιότυπα του λαϊκού βίου. Οι λογοτέχνες γοητεύονται από τη λεπτή μελαγχολία του δημοτικού τραγουδιού και δανείζονται τον ρυθμό του στην ποίηση και στην πεζογραφία τους. Ενσωματώνονται ατόφιοι δεκαπεντασύλλαβοι, διακρίνονται φαινόμενα διαδεδομένα στις δομές επιφάνειας του δημοτικού τραγουδιού (παράταξη ομοειδών όρων, πλεοναστική επανάληψη, σχήματα αντίθεσης και σχήματα συμμετρίας) ή μεταπλάθεται ο μύθος κυπριακών τραγουδιών (όπως είδαμε στην περίπτωση της «Αροδαφνούσας» του Χρυσάνθη). Πολλοί Κύπριοι λογοτέχνες επηρεάζονται από την παραδοσιακή αφήγηση, δηλαδή χρησιμοποιούν τους αφηγηματικούς τρόπους του παραμυθιού και των λαϊκών αφηγήσεων, σε συνδυασμό με νεωτερικές αφηγηματικές τεχνικές. Σε πολλά λογοτεχνικά κείμενα της κυπριακής παραγωγής μαρτυρούνται λέξεις του κυπριακού γλωσσικού ιδιώματος. Με αυτήν την τακτική το λόγιο λογοτέχνημα γίνεται σκόπιμα λαϊκότροπο, δηλαδή αποκτά την αμεσότητα της προφορικής διήγησης.³⁶⁵

---

³⁶³ Ο.π., σ. 136.

³⁶⁴ Βλ. την εργασία του Μ. Μερακλή, «Προς τις πηγές της ποιήσεως (από το δρόμο της κυπριακής λαογραφίας)», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 517-528· πβ. του ίδιου, «Το θαύμα της Κύπρου», Πρακτικά του Πρώτου Συμποσίου Κυπριακής Λαογραφίας (Λεμεσός, 20-25 Μαΐου 1978), Λευκωσία 1985, σ. 119-125. Βλ. επίσης Κ. Γιαγκουλλής, *Κυπριακή λαϊκή ποίηση. Συναγωγή μελετών (1974-1980)*, Λευκωσία 1980.

³⁶⁵ Τα στοιχεία αυτά δεν θα πρέπει ωστόσο να δημιουργήσουν την παραπλανητική εντύπωση πως η ποιητική παραγωγή της Κύπρου κατευθύνεται μόνο προς παρελθοντικές ποιητικές φόρμες, ενώ η

4.1. Όψεις της πατρίδας στα έργα των Κυπρίων δημιουργών

4.1.1. Το σπίτι ως πατρίδα

Μελετώντας τα έργα των Κυπρίων δημιουργών μπορούμε να διαπιστώσουμε πως η εικόνα της πατρίδας έχει διάφορες λειτουργίες. Σε κάποια λογοτεχνήματα το «πατρικό σπίτι», δηλαδή το σπίτι των παιδικών χρόνων συμβολίζει και δηλώνει την ιδιαίτερη πατρίδα του ποιητή. Η διαφορά ανάμεσα στο σπίτι και στην πατρίδα (δηλαδή ανάμεσα στον βιωμένο χώρο και στον νοερό-φαντασιακό) έγκειται στη συγκινησιακή βαρύτητα των δύο. Το σπίτι αποτελεί έναν χώρο που μαγνητίζει τον συγγραφέα, που τον ακολουθεί παντού, που του φέρνει αναμνήσεις από την παιδική ηλικία, που τον μαγεύει. Από την πλευρά του ο εθνικός χώρος, η πατρίδα, συγκινεί τον συγγραφέα, αλλά του παρέχει τη δυνατότητα να κρίνει και να αναλύει και, στην ουσία, να αποστασιοποιείται. Η ιδιαίτερη πατρίδα μπορεί κάποτε να πληγώσει τον ποιητή, μπορεί να του θυμίζει τα τραγικά βιώματα και τους καημούς. Την πατρίδα ως σπίτι την δέχεται ο ποιητής ως έχει, ενώ την πατρίδα της λεγόμενης πατριδογνωσίας την αντιμετωπίζει με κριτική διάθεση, ενίοτε μέσα από διαμάχη και σύγκρουση, αλλά πάντα βέβαια με αγάπη.

Θα ξεκινήσουμε με ένα έργο που γράφεται πριν την εισβολή. Το 1973 δημοσιεύονται οι *Ιστορίες από την Κύπρο την αγέρινη* του **Κύπρου Χρυσάνθη**, που εντάσσονται στον τόμο *Πεζός Λόγος III*.³⁶⁶ Η αναπαράσταση του τόπου και των συμβολικών του διαστάσεων στα διηγήματα αυτής της συλλογής παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς ο χώρος δεν αποτελεί απλώς το πλαίσιο αλλά γίνεται ο δείκτης για τις μεταβολές που συμβαίνουν στις ψυχές των πρωταγωνιστών και έτσι συμβάλλει στην ανάδειξη του εσωτερικού τους κόσμου. Όπως είδαμε στην Εισαγωγή, αυτή η «ψυχολογική» ως πούμε λειτουργία είναι βασικό χαρακτηριστικό του λογοτεχνημένου χώρου/τόπου.

Στο διήγημα «Οι εξομολογήσεις ενός νόθου κοριτσιού» η αφηγούμενη ιστορία διαδραματίζεται στη Λευκωσία, σε έναν κατεξοχήν αστικό χώρο. Πρόκειται για τη γενέτειρα του συγγραφέα, ο οποίος στο αφήγημα αναφέρεται σε τοποθεσίες (π.χ. τη Μακεδονίτισσα) ή σε άλλα υπαρκτά κτίσματα της πόλης (π.χ. στην εκκλησία του Αγίου

πεζογραφική παραγωγή ακολουθεί μόνο μια ειδυλλιακή-ηθογραφική κατεύθυνση. Στην πραγματικότητα, οι σχέσεις των Κυπρίων λογοτεχνών με την παράδοση έχουν ανανεωτικό χαρακτήρα.

³⁶⁶ Κ. Χρυσάνθης, *Ιστορίες από την Κύπρο την αγέρινη*, εκδ. Πνευματικής Κύπρου, Λευκωσία 1973. Οι σελίδες στα παραθέματα που ακολουθούν είναι από αυτή την έκδοση. Το πολυφασματικό έργο του Χρυσάνθη χαρακτηρίζεται, κατά την άποψη πολλών κριτικών, από το υψηλό ποιοτικό του ήθος, που αντικατοπτρίζεται στα διάφορα λογοτεχνικά είδη. Η αφήγησή του είναι παραστατική και ρεαλιστική, η γλώσσα του απλή. Σήμερα ίσως να θεωρείται κάπως ξεπερασμένος, αλλά η συμβολή του στα κυπριακά γράμματα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί.

Ιακώβου του Πέρσου, που σήμερα βρίσκεται σε πλήρη κατάρρευση στη νεκρή ζώνη εντός των τειχών της Λευκωσίας). Τα στοιχεία αυτά συμβάλλουν στην αληθοφάνεια της ιστορίας, ταυτόχρονα όμως δείχνουν πως η εντοπιότητα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της γραφής του Χρυσάνθη.

Το διήγημα περιγράφει μια ανώνυμη υποβαθμισμένη λαϊκή γειτονιά της πόλης, όπως συμπεραίνεται από τις επισημάνσεις για την κοινωνική οικονομική διαστρωμάτωση: «*Δεν είναι πλούσιοι στη γειτονιά. Μεροκαματιάρηδες είναι*» (σ. 38). Η επιλογή του λεξιλογίου του λογοτέχνη (με τη χρήση των επιθετικών προσδιορισμών με συμβολική σημασία) μαρτυρεί τη δύσκολη ζωή των ηρώων του διηγήματος μέσα σε ένα δύσκολο περιβάλλον: «*στενοσόκκακο ανηφορικό*», «*αυλή γεμάτη παλιά σιδερικά*», «*Μικροί δρόμοι αδιέξοδοι*», «*Η γειτονιά τούτη θέα δεν έχει*», «*καχεκτικά δέντρα*», «*ψηλότοιχους πλιθαρένιους*», «*στεγνό τοπίο*».

Στην αφήγηση κυριαρχούν παρελθοντικοί χρόνοι, κυρίως ο αόριστος, ενώ σε αρκετά σημεία, με τη χρήση του ενεστώτα, δημιουργείται η εντύπωση πως ο χρόνος της ιστορίας ταυτίζεται με τον χρόνο της αφηγηματικής διαδικασίας. Μία από τις προβλεπόμενες λειτουργίες της αφήγησης είναι να κατασκευάσει τη χωρογραφία του κειμένου.³⁶⁷ Η δεκάχρονη Ελένη, που μας αφηγείται την ιστορία, διαμορφώνει τον κόσμο της σε δύο άξονες: τον φυσικό vs δομημένο χώρο, αλλά και τον εσωτερικό vs εξωτερικό χώρο, έτσι, χαρτογραφώντας τον χώρο, στην ουσία χαρτογραφεί και τη δική της εσωτερική πορεία.

Η αφήγηση του κοριτσιού ξεκινάει με μια περιγραφή του εξωτερικού χώρου της γειτονιάς στην οποία μένει:

Ο κεντρικός δρόμος της αγοράς καταλήγει σε μια φούχτα μικρομάγαζα. Ύστερα στρίβεις αριστερά ένα στενοσόκκακο ανηφορικό καμιά εικοσαριά μέτρα μάκρος και πέφτεις σε μια τριγωνική μικρούτσικη πλατεία μ' ένα καφενείο στη μια πλευρά και μια αυλή γεμάτη παλιά σιδερικά. Πιο πέρα, κολλητά με την αυλή τούτη, αρχίζει η αυλή της μικρής εκκλησίτσας του Άη Άκουα ή Άη Άκουφα. Σε τούτη την αυλή παίζαμε καμιά φορά.

Από τη μύτη της μικρής πλατείας και πέρα αρχίζει η γειτονιά μας, ένα μάτσο μικρόσπιτα, που τα χωρίζουνε αυλές, αποθήκες σιδερικών και ξυλείας, κάτι χαλάσματα ή μικροπεριβολάκια, που ανήκουνε σε τούρκικα χέρια.

Μικροί δρόμοι, που πολλές φορές είναι αδιέξοδοι ή πέφτουν στην πλευρά περιβολιών, διασχίζουν τα μικρόσπιτα.

Η γειτονιά τούτη θέα δεν έχει. Μόνο ουρανό και στα αδιέξοδα κάτι καχεκτικά δέντρα στα πλευρά των περιβολιών ή ψηλότοιχους πλιθαρένιους. Είναι κι ένα-δυο φοινικιές που το

³⁶⁷ Βλ. σχετικά στο R. Gullón, «On Space in the Novel», *ό.π.*, σ. 12.

φουντωμένο τους κεφάλι φτάνει ως πάνω στον ουρανό. Μα τούτες ανήκουν στον ουρανό περισσότερο παρά στο στεγνό τοπίο. Δεν ξέρω από μακριά αν τούτοι οι λιγνοί τους κορμοί, που μοιάζουν με νήματα κρεμασμένα, δίνουν κάποια χάρη στον απέραντο κοίλο ουρανό. (σ. 36)

Η περιγραφή αναδεικνύει την ατμόσφαιρα του χώρου και του προσδίδει υπόσταση. Ο τόπος προβάλλεται με λεπτομέρεια και οι μεταμορφώσεις του έχουν, όπως φαίνεται, μια ιδιαίτερη σημασία και απήχηση στην ψυχοσύνθεση, αλλά και στη διάθεση της κεντρικής ηρωίδας. Έτσι, συσχετίζοντας τον τόπο με τον ανθρώπινο παράγοντα, ο συγγραφέας συχνά καταγράφει τον ψυχικό κόσμο και τις σκέψεις των ηρώων *μέσα από τον τόπο που περιγράφεται*.

Το σπίτι στην αφήγηση λειτουργεί ως ένας σημαντικός άξονας της σκηνοθεσίας του διηγήματος με συμβολική αξία. Μέσω του σπιτιού κατευθυνόμαστε στην ψυχολογική ερμηνεία των εικόνων³⁶⁸ που προσδιορίζουν την ταυτότητα εκείνων που κατοικούν σ' αυτό:

Το σπίτι μας είναι ένα μεγάλο δωμάτιο πλακοστρωμένο. Οι τοίχοι του είναι ασβεστωμένοι. Στα μισά του μάκρους του χωρίζεται με σανίδια ως πάνω σχεδόν στο ταβάνι. Μένει όμως λίγος τόπος. Εδώ στη γωνιά των σανιδιών και τον εσωτερικό τοίχο είναι ένα σκονί τανυσμένο – μόλις το φτάνω αν πατήσω πάνω σε καρέκλα. Πάνω στο σκονί τούτο σέρνεται ένα κομμάτι ρούχο με κλαδωτά στολίδια. Έτσι το μεγάλο μας μοναδικό δωμάτιο χωρίζεται στα δύο: στο ένα κοιμόμαστε. Γ' άλλο είναι το χωλλ μας. [...] Είναι και δυο στενά τραπέζια: το ένα μάλλον ετοιμόρροπο σαν τη γιαγιάκα, που κάποτε γνώρισα, το άλλο ξυσμένο μ' ένα κομμάτι γυαλί για να καθαρίσει από τη λέρα. [...] Α! είναι κι ένας ραγισμένος καθρέφτης που κάθε λίγο αλλάζει θέση στον τοίχο, έτσι που δεν μπορώ να καθορίσω πού ακριβώς πιο συχνά το συναντάει το μάτι. [...] Το χωλλ είναι στολισμένο με κλουβιά. Είναι εδώ καναρίνια, είν' εκεί μικροπαπαγαλάκια, είναι δυο καρδερίνες... Κάποτε είχαμε κι ένα περδίκι. Χάμω στο μάρμαρο το χωλλ έχει [...] ακαθαρσίες, χυμένα νερά, λάσπες εδώ και εκεί. Και χυμένους σπόρους και φύλλα. [...] Μια χαμηλή μαυρισμένη πόρτα οδηγεί από το χωλλ στη μικρή αυλή. Βλέπεις μια σειρά τενεκέδες σκουριασμένους με γεράνια. [...] Πιο πέρα πάνω στον πλιθαρένιο τοίχο της κουζίνας μας, στο βάθος της αυλής, είναι τα κασόνια των περιστεριών. [...] Στην άλλη γωνιά εκεί που ο τοίχος συναντιέται με τον άλλο πλιθαρένιο μεσότοιχο, είναι ένα παλιό κοτέτσι που το μετατρέψανε για κουνέλια. Από το χωλλ για να φτάσεις στην κουζίνα μας περνάς ένα μονοπάτι τετράγωνα μάρμαρα που διασχίζει τη μικρούτσικη μας αυλή [...]

³⁶⁸ Βλ. G. Bachelard, *Η ποιητική του χώρου*, ό.π., σ. 31-33.

Η κουζίνα μας [ομολογώ πως] είχε τα χάλια της. Το ευτύχημα ήταν πως δεν μας χωρούσε κι έτσι η μάνα μ' έδιωχνε απ' εκεί. Τόσο ακατάστατο πράγμα ήταν που δεν μπορώ να θυμηθώ μήτε το τι είχε μέσα. Της έλειπε ο χαρακτήρας [...] (σ. 36-37)

Το σπίτι αποτελεί μια σταθερή αναφορά της πρωταγωνίστριας· έχοντας και θετικά και αρνητικά πρόσημα, παραμένει ζωτικός της χώρος, όπου η ίδια αυτοπροσδιορίζεται. Όπως σημειώνει ο Bachelard,

η εικόνα του σπιτιού φαίνεται να γίνεται μια τοπογραφία του εσώτερου είναι μας. [...] Γιατί το σπίτι είναι η γωνιά μας μέσα στον κόσμο. Είναι, όπως το έχουνε πει πολλές φορές, το πρώτο μας σύμπαν. Και, πράγματι, το σπίτι είναι ένας κόσμος. Ένας κόσμος στην κυριολεξία του όρου. Ιδωμένο με τα μάτια της ψυχής, και το πιο ταπεινό ακόμα σπίτι δεν μας φαίνεται ωραίο; Οι συγγραφείς των “ταπεινών σπιτιών” επικαλούνται συχνά αυτό το στοιχείο της ποίησης του χώρου.³⁶⁹

Έτσι, λοιπόν, όλες οι άθλιες περιγραφές του κοριτσιού, με το «γδαρμένο» κρεβάτι, τις «τσακκισμένες καρέκλες», τα «στενά τραπέζια», το «ετοιμόρροπο τραπέζι», τη «λέρα», τον «ραγισμένο καθρέφτη», τις «ακαθαρσίες, χυμένα νερά, λάσπες» και άλλα, αποτελούν τον κόσμο της ηρωίδας. Η μικρή ηρωίδα τρέφει αντιφατικά συναισθήματα για το σπίτι της: από τη μία πλευρά αισθάνεται οικείωση, γιατί είναι ένας χώρος που λειτουργεί ως καταφύγιο, ένας χώρος που προσφέρει σιγουριά και ασφάλεια,³⁷⁰ από την άλλη, όμως, ο ίδιος χώρος γίνεται ταυτόχρονα και ανοίκειος, λόγω των εικόνων εγκατάλειψης, φθοράς και ερήμωσης, καθώς και της απωθητικής παρουσίας του εσωτερικού του σπιτιού.

Από τη διάσταση του κλειστού χώρου η αφήγηση περνάει στη διάσταση του κατά κάποιον τρόπο ευτυχισμένου ανοιχτού χώρου, με αφορμή τη συνάντηση της πρωταγωνίστριας με τον πατέρα της στον χώρο της Μακεδονίτισσας. Η Μακεδονίτισσα στα μάτια της μικρής ηρωίδας συσχετιζόταν με ένα μοναδικό παραδεισένιο τόπο, με την άπλα του, τις φοινικιές, τα παγώνια, τις χήνες, τα νερά, τον παιδότοπο:

Είχα μια διάθεση να τρέξω, να πηδήξω, να φωνάξω. Πρώτη φορά έβλεπα ένα τέτοιο ανοιχτό χώρο, που δεν το μποδίζανε τοίχοι. (σ. 46)

³⁶⁹ G. Bachelard, *Η ποιητική του χώρου*, ό.π., σ. 26, 31.

³⁷⁰ O Lutwack γράφει ότι «τα σπίτια συμβολίζουν τη σταθερότητα και την επικοινωνία». Βλ. L. Lutwack, *The Role of Place in Literature*, ό.π., σ. 31.

Η ίδια η ηρωίδα προβάλλει στο τοπίο τα αισθήματά της, με αποτέλεσμα να το επαναπροσδιορίζει και να το μεταπλάθει, καθώς επίσης αναζητάει όνειρα και εικόνες για να ξεφύγει από την πραγματικότητα.

Οι ατμοσφαιρικές συνθήκες του λογοτεχνικού χώρου, συγκεκριμένα τα εναλλασσόμενα διαστήματα της ημέρας (π.χ. *μέρα, νύχτα*), και οι προσδοκώμενες ή ξαφνικές καιρικές και κλιματικές αλλαγές (π.χ. *βροχή, ηλιοφάνεια*), συνδυάζονται αποτελεσματικά, μέσω μετωνυμιών (π.χ. *το κρύο νερό ή το χιόνι* ως μετωνυμία της σκληρής πραγματικότητας), με την αποκάλυψη των σκέψεων και των συναισθημάτων των ηρώων (π.χ. *ταραχή, αγωνία, φόβος, χαρά*).³⁷¹ Μερικά ενδεικτικά αποσπάσματα από το διήγημα:

Δύσκολο ήταν το σπίτι λίγο το χειμώνα. Στο δωμάτιο που κοιμόμαστε έσταζε όταν έβρεχε. Τα κεραμίδια είχανε σπάσει από τους καβγάδες των γάτων [...] και το νερό της βροχής κυλούσε από τις χαραμάδες κι έτρεχε στο ταβάνι με τη μαυρισμένη ψαθαιριά και τα λίγο σκεβρωμένα δοκάρια. Κι έπρεπε όλοι να σηκωθούμε να ξεπασιάσουμε να τραβήξουμε εδώ κι εκεί ώσπου να βρούμε μια γωνιά πιο ήσυχη. (σ. 37)

Τούτο το σπίτι ήταν για μένα ένας σωστός κόσμος πολύ δικός μου. Οι λύπες του μοιάζαν κι αυτές σα δεύτερες μικρούλες χαρές. Είχε και τον ήλιο κάπου κάπου. (σ. 37)

Κάποτε νύχτωσε καλά. Γύρω μας μια τεράστια μαύρη φούσκα μας έπνιγε.

Και τ' όμορφο τοπίο έγινε ένα μαύρο σημάδι. (σ. 47)

Η απώλεια του σπιτιού, που καθορίζει την έκβαση του διηγήματος, από τη μία πλευρά οδηγεί στη διαταραχή της σταθερότητας, από την άλλη όμως αποτελεί ένα τέλος που σηματοδοτεί μια καινούρια αρχή. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως με το παράδειγμα του διηγήματος του Χρυσάνθη είναι έκδηλες οι διαφορετικές αναπαραστάσεις του χώρου και οι διαδρομές από τον ανοιχτό στον κλειστό, από τον φυσικό στον κατασκευασμένο χώρο, καθώς και οι σχέσεις ανάμεσα στον χώρο και στην κεντρική ηρωίδα-αφηγήτρια.

*

Σε κείμενα που γράφονται μετά την εισβολή η ιδιαίτερη πατρίδα μπορεί να μένει μακριά (όπως στην περίπτωση των κατεχόμενων από το 1974 πόλεων της Κύπρου), το όραμα του σπιτιού όμως πάντα μας ακολουθεί και γίνεται ένα με την πατρίδα:

³⁷¹ Βλ. σχετικά στο L. Lutwack, *The Role of Place in Literature*, ό.π., σ. 53-54.

*Ωστόσο η ιδέα της πατρίδας ήτανε πολύ χειροπιαστή
και ζούσε πάντα ανάμεσά μας,
στους κάμπους, στα χωράφια και στα σπίτια μας,
εκεί στην άλλη όχθη, που τώρα πια δεν την ελέγχουμε.³⁷²*

Ο πρόσφυγας ποιητής Γιώργος Μολέσκης επιστρέφει νοερά στο χωριό του, τη Λύση, για να δει το πατρικό του σπίτι:

*Τώρα πια έχουν αλλάξει τόσο πολλά,
μετατοπίστηκαν τα οπτικά σημεία,
μεταβλήθηκαν οι προοπτικές.
Το σπίτι στέκει ή δεν στέκει;
Αντεξε τις βροχές του περασμένου χειμώνα ή υποχώρησε;
Σαλεύει σαν κουρτίνα στη μνήμη και διαθλάται
όλη εκείνη η σειρά των γεγονότων:
Πότε και ποιος μπήκε και βγήκε,
πότε και με ποια σειρά γεννήθηκαν τα παιδιά,
πότε πέρασε ο θάνατος...³⁷³*

Στη συλλογή *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας* (1976) του Π. Λιασίδα δημοσιεύεται και το ποίημα «Της φτώσιας σπούδας' επιστήμην». Ο πρόσφυγας ποιητής σε αυτό το ποίημα νοσταλγεί το παλιό του σπίτι και την ευτυχισμένη ζωή σε αυτό. Το ποίημα γράφτηκε σε μορφή διαλόγου: ο συνομιλητής του ποιητή τού λέει πως η Σκάλα, όπου ζει τώρα, είναι καλύτερη και το σπίτι που τον φιλοξενεί είναι του «αρκόντου τζαι δημάρχου... με ανώγια τζαι κατώγια», δηλαδή πολύ πιο πλούσιο από εκείνο που είχε στο χωριό του. Ο ποιητής όμως του απαντάει το εξής:

*Να 'τουν η Σκάλα μάλιν σου τζαι να μου την χαρίσεις
εγώ εν την άλλασσα, μάθε το μ' ένα γουμάν της Λύσης...
Εν' η αγάπη τη χαράν που φέρνει έντζ' ιεν τ' ασήμιν
μμα για να μάθεις σπούδασε της φτώσιας Επιστήμην.³⁷⁴*

Ακόμα και σε αυτούς τους λίγους στίχους μπορεί να καταλάβει κανείς τη βαθιά αγάπη που έτρεφε ο ποιητής για τον κατεχόμενο γενέθλιο τόπο του.

³⁷² Γ. Μολέσκης, «Γεύση πατρίδας», *Αναμονή βροχής*, σ. 21.

³⁷³ Γ. Μολέσκης, «Αναμνήσεις από το πατρικό σπίτι» (1990), *Αναμονή βροχής*, σ. 76-77.

³⁷⁴ Π. Λιασίδης, «Της φτώσιας σπούδας' επιστήμην», *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας*, ό.π., σ. 27.

Το ποίημα της Κλαίρης Αγγελίδου «Στερνός Λόγος» εντάσσεται στην ποιητική συλλογή *Του ξεριζωμού* (1975), που σχετίζεται με την τραγωδία του 1974. Έχει ως θέμα την ελπίδα της επιστροφής των προσφύγων στα σπίτια τους. Σε αυτό έχουμε αναφορά στο σπίτι με την ευρύτερη έννοια του γενέθλιου τόπου. Στο ποίημα επαναλαμβάνεται η φράση «φύλαξε το κλειδί». Το κλειδί εδώ συμβολίζει τη μνήμη του τόπου και τον γυρισμό. Η αφηγήτρια-πρόσφυγας προτρέπει το παιδί της να φυλάξει καλά μέσα στην καρδιά του τη μνήμη των κατεχόμενων τόπων και την ελπίδα της επιστροφής:

*Φύλαξε το κλειδί. Είναι του σπιτιού.
Όταν θα πας, ν' ανοίξεις.
Σε τόπο φύλαξέ το σίγουρο
και κάπου-κάπου να το καθαρίζεις.
Δεν πρέπει να σκουριάσει.
Να 'ναι έτοιμο, μόλις σας πούνε
να γυρίσετε...
Έχω κλειδώσει δυο φορές την ζώπορτα.
Πρέπει να την τραβήξεις προς τα έξω,
Μην ξεχάσεις...³⁷⁵*

Επίσης στο ποίημα της Αγγελίδου «Εκείνο το σπίτι» έχουμε αναφορά στη χαμένη γενέθλια πόλη της ποιήτριας, που κρύβεται πίσω από την παρουσία του πατρικού σπιτιού της αφηγήτριας:

*Εκείνο το σπίτι
πνιγμένο στις κιτριές,
τα κρίνα και τα γιασεμιά,
ένα με την ψυχή μου
ένα με τα όνειρά μου.
Κάθε γωνιά του ένα τραγούδι,
κάθε σκαλοπάτι καημός.
Εκείνο το σπίτι έχει ψυχή!
Κλαίει τα βράδνα ασταμάτητα
μ' ένα παράπονο πικρό.
Εκείνο το σπίτι της
Αμμόχωστος
είναι το σπίτι μου.³⁷⁶*

³⁷⁵ Κ. Αγγελίδου, «Στερνός Λόγος», *Του ξεριζωμού*, Λευκωσία 1975.

³⁷⁶ Κ. Αγγελίδου, «Εκείνο το σπίτι», *Αλιάνθος*, 2001, ό.π., σ. 71.

Την έντονη σχέση με το πατρικό σπίτι βλέπουμε και σε ποιήματα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη («Άρδανα II», «Γλυκό του κουταλιού» κ.ά.), τα οποία αναλύονται παρακάτω (4.3.2).

Alexandra Gorbacheva

4.1.2. Πατρίδα-μάννα

Όπως σημειώνει η Γεωργία Λαδογιάννη στη μελέτη της για τον γενέθλιο τόπο ως λογοτεχνικό μύθο, το αρχέτυπο της μητέρας-πατρίδας λαμβάνει τη μορφή του ιδανικού, σηματοδοτεί τον νόστο, οργανώνει το κοσμοθεωρητικό σύστημα του κειμένου.³⁷⁷ Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στα κείμενα των Κυπρίων λογοτεχνών μετά την εισβολή, όταν το αρχέτυπο της μητέρας-πατρίδας υφίσταται τις συνέπειες ενός κατακερματισμένου κόσμου.

Ο Άνθος Λυκαύγης στο ποίημα με τίτλο «Μητροκτονία» (*Αναφορά προς Κίμωννα*, 1980) αναφέρεται στον φόνο της μάννας-πατρίδας, την οποία μαχαιρώνουν τον Ιούλιο του 1974 («*Ιούλιο μήνα βγαίνουν τα μαχαίρια στον κάμπο*»). Το τοπίο της Κύπρου παρουσιάζεται σαν το σώμα της πατρίδας που κατακρεουργείται («*και το βουνό πιστάγκωνα δεμένο σαν το τραγί στα χέρια του χασάπη*»). Τα παιδιά της μητέρας-πατρίδας, «*τα νεκρά κοχύλια*», στάζουν αίμα. Αιμορραγεί η μητέρα-πατρίδα και «*με τα νεκρά κοχύλια της μαζεύει το πρώιμο αίμα η θάλασσα βογκώντας*». Ο ποιητής χρησιμοποιεί οξύμωρο σχήμα («*νύχτα του μεσημεριού*») για να δείξει την τραγικότητα της στιγμής που έγινε το έγκλημα.

*Με τα νεκρά κοχύλια της
μαζεύει το πρώιμο αίμα
η θάλασσα
βογκώντας. Κι ο ήλιος
καρφωμένος πισώπλατα μέσα στη νύχτα του μεσημεριού
σιωπά κοιτώντας.
Ιούλιο μήνα
βγαίνουν τα μαχαίρια
στον κάμπο. Και το βουνό
πιστάγκωνα δεμένο
σαν το τραγί στα χέρια
του χασάπη.
Το φονικό
οργώνει πρώτα πρώτα τη ματιά
πριν συναντήσει το κορμί
στο δίστρατο και στράφτει
σαν ατσάλι
στη χούφτα του καλοκαιριού [...].³⁷⁸*

³⁷⁷ Βλ. Γ. Λαδογιάννη, «Η Θεσσαλία ως λογοτεχνικός μύθος στους σύγχρονους Δυτικο-Θεσσαλούς λογοτέχνες», *ό.π.*, σ. 128-129.

³⁷⁸ Α. Λυκαύγης, «Μητροκτονία», *Αναφορά προς Κίμωννα*, Λευκωσία 1980, σ. 12.

Στο ποίημα του Θ. Νικολάου με τίτλο «Αγία και μακαρία νήσος» η Κύπρος προσωποποιείται και παρουσιάζεται ως γυναίκα-μάνα (είναι χαρακτηριστική η χρήση της λέξης «μαστοί» που συμβολίζει τη σχέση ανάμεσα σε μάνα και παιδί). Η μάνα-Κύπρος «κοιμίζει το πολύτιμο φορτίο», τα παιδιά της. Η λέξη «κοιμίζοντας» μας φέρνει στον νου την κοίμηση, δηλαδή τον θάνατο, έτσι ο ποιητής μεταφορικά μπορεί να αναφέρεται σε εκείνους που πέσανε θύματα στον αγώνα για τη μητέρα-πατρίδα. Ο Νικολάου αποκαλεί την Κύπρο *Αγία* και μπορεί με αυτόν τον τρόπο αλληγορικά να αναφέρεται στην Παναγία – στη μάνα που έχασε τον γιο της, ο οποίος έδωσε τη ζωή του για τη σωτηρία του κόσμου.

Μια πέτρα στη μέση της θάλασσας.

Τα χείλη του ήλιου ακουμπημένα στη σκληρή επιφάνεια

Κυματίζουν το μικρό σώμα

Και το περιβόλι πια ευωδιάζει.

Τα νερά κυλούν για τελευταία φορά ανάμεσα στους μαστούς της

Κοιμίζοντας το πολύτιμο φορτίο στα κύματα.³⁷⁹

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η πατρίδα παρουσιάζεται ως μάνα αποτελεί το ποίημα του Γ. Μολέσκη «Το πρόσωπο της μάνας» (*Μεγάλο που ήταν το φεγγάρι*, 1980). Το ποίημα είναι αφιερωμένο στα τραγικά βιώματα της Κύπρου, που σχετίζονται με την τουρκική εισβολή. Γράφει ο ποιητής:

Το πρόσωπό σου, μάνα,

γη πετρωμένη και καμένη από τον ήλιο,

γη που δεν χόρτασε νερό

κι όμως καρπίζει αδιάκοπα

το στάρι, το κρασί και το κοπάδι [...]

Ο ποιητής αναφέρεται στην καρποφόρα γενέθλια γη του, που σαν μητέρα τρέφει τα παιδιά της με τα αγαθά που προσφέρει η φύση της. Το «πρόσωπο» της πατρίδας παρομοιάζεται με το καμένο στον ήλιο πρόσωπο μιας μάνας που είδε πολλά στη ζωή της, μιας μάνας με σκασμένο δέρμα από την πολλή δουλειά στον αγρό (αναδεικνύοντας έτσι την παραδοσιακή ενασχόληση των κατοίκων του τόπου με τη γεωργία και την κτηνοτροφία). Συνεχίζει ο ποιητής:

Το πρόσωπό σου, μάνα, τοπίο βασανισμένο,

χώρα σκισμένο από τις ανομβρίες

και καμένο από τον ήλιο.

³⁷⁹ Θ. Νικολάου, «Αγία και μακαρία νήσος», *Πεπραγμένα*, ό.π., σ. 33.

*Κι όταν έπεσαν οι βόμβες,
άνοιξε χίλιους κρατήρες σαν γη ηφαιστείου,
άνοιξε χίλιους τάφους, γέμισε καμένα δάση
και μοναχικά καμένα δέντρα.*

Με τη φράση «τοπίο βασανισμένο» ο ποιητής δεν εννοεί μόνο «τις ανομβρίες», αλλά όλες εκείνες τις δοκιμασίες που βίωσε η πατρίδα-μάνα του. Περιγράφει και την τραγική στιγμή της τουρκικής εισβολής «όταν έπεσαν οι βόμβες» και όταν η γη «άνοιξε χίλιους τάφους» και γέμισε νεκρούς.

Ο ποιητής αναπολεί τα ξένοιαστα παιδικά του χρόνια όταν το πρόσωπο της μάνας-πατρίδας «άνθιζε με ένα πλατύ χαμόγελο» και ο ίδιος «κολυμπούσε μέσα στο γέλιο», όμως τώρα πια του μένουν μόνο οι αναμνήσεις και η ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον:

*Κι όμως πρέπει, μάνα, να σε δω
με τις χτεσινές χαρές σου
τους σημερινούς σου πόνους
και το αυριανό ζανάνιομα.³⁸⁰*

---

³⁸⁰ Γ. Μολέσκης, «Το πρόσωπο της μάνας», *Αναμονή βροχής*, σ. 29-30.

4.1.3. Πατρίδα-ερωμένη

Σε πολλά από τα ποιητικά έργα των Κυπρίων δημιουργών η πατρίδα παρουσιάζεται ως όμορφη γυναίκα, ως αντικείμενο του πόθου. Όσοι γεννήθηκαν στην όμορφη νήσο μαγεύτηκαν από τα κάλλη της, την αγάπησαν πρώτα σαν μάνα (γιατί τους έθρεψε), ενώ μετά και ως αγαπημένη. Γράφει ο Μόντης:

*Κ' η Κύπρος έτσι σαν την πρώτη αγάπη,
σαν την πρώτη αμετανόητη αγάπη.³⁸¹*

Με την ένταση της επανάληψης ο ποιητής επανέρχεται ξανά και ξανά στο να υπογραμμίζει τον έρωτα αυτό, μην τύχει και κανείς το παραβλέψει ή το υποτιμήσει:

*Έρωτας είν' η πατρίδα,
βασανιστικός έρωτας είν' η πατρίδα,
πρώτος και τελευταίος έρωτας³⁸²*

και αλλού, σχεδόν πανομοιότυπα:

*Έρωτας είν' η πατρίδα
πρώτος και τελευταίος έρωτας είν' η πατρίδα.³⁸³*

Η γενέτειρα πόλη/γη «επικάθεται» πάνω στον ποιητή και κατισχύει. Ο Μόντης ομολογεί:

*Με κυριαρχεί η Λευκωσία
μ' αποστομώνει ο στίχος της,
επικάθεται.³⁸⁴*

Ο ποιητής συνομιλεί με όλους τους τόπους της Κύπρου, και με εκείνους όπου ζει, αλλά και με εκείνους που έχασε. Συνομιλεί με «το σκλαβωμένο Μόρφου» και το ρωτάει σαν εραστής στην πρώτη του αγάπη:

*Παίρνεις τα γράμματα που σου στέλνω
με τη βραδυνή απόγεια αύρα,
παίρνεις τα γράμματα που σου στέλνω
με τα χελιδόνια που σπαθίζουν στα περβόλια σου;
Διεισδύουν,³⁸⁵*

³⁸¹ Κ. Μόντης, «Στιγμές», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, σ. 11.

³⁸² Ο.π., σ. 34.

³⁸³ Ο.π., σ. 43.

³⁸⁴ Κ. Μόντης, «Στιγμές», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 96.

³⁸⁵ Κ. Μόντης, «Προς το σκλαβωμένο Μόρφου», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 207.

Ο Μόντης επιμένει ιδιαίτερα στο να υμνεί τις ομορφιές της Κερύνειας, όπως θα δούμε αναλυτικά στο οικείο κεφάλαιο (4.2.3). Ο ποιητής υμνεί τον ήλιο της, τη θάλασσά της, το φεγγάρι της. Βλέπει τον εαυτό του να πιάνει τη θέση δίπλα σε άλλους υμνητές της. Ζηλεύει όποιον θα αγαπήσει την Κερύνεια μετά από αυτόν, και με το ίδιο πάθος το δικό του, όπως ζηλεύουν τις γυναίκες-ερωμένες:

*Ζηλεύω όσο σκέφτομαι
πως μια μέρα άλλοι θα τραγουδάν
όσα τραγούδησα εγώ,
που άλλα λόγια θα λέν στο Φεγγάρι,
άλλα στον Αποσπερίτη,
άλλα στην Κερύνια,
άλλα στην Κύπρο μου.³⁸⁶*

Όπως φαίνεται και στο παράθεμα, η Κερύνεια λειτουργεί ως μετωνυμία όλης της Κύπρου. Ο ποιητής δεν θέλει άλλος να ερωτευτεί την αγαπημένη του Κύπρο, θέλει να έχει την αίσθηση, ή μάλλον την ψευδαίσθηση, ότι ήταν ο μοναδικός που πληγώθηκε από τα βέλη της, ότι ήταν ο μόνος που της υποτάχθηκε. Όμως ήταν πολλοί αυτοί που την ύμνησαν και την συμπόνεσαν μετά από τις πληγές που υπέστη, πληγές που δεν προλαβαίνουν να επουλωθούν μέχρι και σήμερα, γιατί ανοίγουν και άλλες. Όπως εύστοχα σημειώνει η Όλγα Ντέλλα στη διατριβή της:

Ακατάπαυστα αιμορροεί τούτη η νύφη που πάνω της ασέλησαν και έπειτα τη φίμωσαν και την επέταζαν. Έρχονται πάλι τα παιδιά της, αυτοί οι μόνιμα ερωτευμένοι μαζί της, να της παρασταθούν, να την ορθώσουν. Σκύβουν και τις πληγές της δένουν, σκύβουν και τη φιλούν, όπως φιλάς κοπέλα ετοιμοθάνατη που την ορέχτηκε ο Άδης.³⁸⁷

Ο επιγραμματικός στίχος του Μόντη τα λέει όλα:

*Πικρή πατρίδα,
πικρή μου πατριδούλα αγαπημένη.³⁸⁸*

³⁸⁶ Κ. Μόντης, «Στιγμές», *Απαντα, Συμπλήρωμα Ζ'*, σ. 27.

³⁸⁷ Βλ. Ο. Ντέλλα, *Η μεταφυσική διάσταση στην ποίηση του Κώστα Μόντη: Η θρησκευτική πίστη, η παρουσία και η απουσία του Θεού*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2012, σ. 166.

³⁸⁸ Κ. Μόντης, «Κύπρος», *Απαντα, Συμπλήρωμα Ζ'*, σ. 13.

Όπως είδαμε, και στο «Ένα τραγούδι για τον Ριμαχό» του Π. Μηχανικού, η πατρίδα παίρνει γυναικεία μορφή και παρουσιάζεται ως αγαπημένη του κεντρικού ήρωα, του Ριμαχό. Λέει ο Μηχανικός:

*Και ποιος ήτανε τόσο λεβέντης
όπως τον Ριμαχό
που έσκυψε και φίλησε το χόμα
απ' όπου διάβηκε η αγαπημένη του
κι αυτή προχωρούσε υπερήφανη κι ακατάδεχτη
κι οι άλλοι τον είπανε βλάκα
κι αυτός ξανάσκυψε και ξαναφίλησε το χόμα
ξέροντας καλά πως οι άλλοι τον λέγανε βλάκα.³⁸⁹*

Η γυναίκα-πατρίδα σκιαγραφείται σαν όραμα, υπερήφανη μέσα στις δοκιμασίες της, άξια αγώνων και θυσιών. Και ο Ριμαχό, ο αγωνιστής, παραμένει αφοσιωμένος μέχρι θανάτου στην «αγαπημένη» του, είναι πρόθυμος να πεθάνει για αυτήν, είναι έτοιμος «να υπερασπίσει το χόμα απ' όπου διάβηκε» και άφησε τα χνάρια της εκείνη.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα εκδοχή του μοτίβου της πατρίδας-αγαπημένης προσφέρει η ποίηση του Κ. Πλησή, ο οποίος εκφράζει τον έρωτά του προς την πατρίδα με έναν λόγο που μας παραπέμπει στο *Άσμα Ασμάτων*:

*Αδελφιδή μου,
άνθος του πεδίου και κρίνον των κοιλάδων
κρίνον ανάμεσα στ' αγκάθια,
επεπόθησα, καλή μου, τους μαστούς σου
ύδωρ εκ των πηγών του σωτηρίου σου
ήχον εορταζόντων από το στόμα σου
το σπασμό της αγάπης σου.³⁹⁰*

Και αλλού ο Πλησής αναδεικνύει την ιστορική εμπειρία του γενέθλιου τόπου μέσα από έναν λόγο που αναδεικνύεται ως εξαιρετικά ερωτικός.³⁹¹ Στη συλλογή του με τίτλο *Ο*

---

³⁸⁹ Π. Μηχανικός, *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, ό.π., σ. 87.

³⁹⁰ Κ. Πλησής, «Άσμα πρώτο (Ερωτικό)», *Το Τραγούδι της Αδελφιδής* (1985), τώρα στο *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, σ. 75.

³⁹¹ Η αντιμετώπιση της πατρίδας από τον Πλησή ως του απόλυτου ερωτικού και ιερού αντικειμένου συνάδει με την κοσμοθεωρία του, όπως φαίνεται στο δοκίμιό του «Περί έρωτος», το οποίο τιμήθηκε το 1999 με το βραβείο Χ. Μαλεβίτση. Βλ. Κ. Πλησής, *Δοκίμιο περί έρωτος*, εκδ. «Ευθύνη», Αθήνα 1998.

Έρωτας του σώματος (1983), ο βίαιος διαμελισμός του νησιού – που μοιάζει με βιασμό – αποκαθίσταται με μια ερωτική εικόνα ενός βαθύ και μαζί τρυφερού έρωτα:

*Μοιρασμένη, προδομένη πατρίδα
τρύπησα ερωτικά τη σάρκα σου
κι αποκαλύφτηκε τριαντάφυλλο η ψυχή σου.*³⁹²

Στο ποίημα «Ξύπνημα της κοιμωμένης» της ίδιας συλλογής ο ποιητής παρουσιάζει την πατρίδα με τη μορφή μιας νεαρής γυναίκας που βιώνει την απόλυτη ελευθερία και την απο-γείωση, σχεδόν μια ανάληψη, «στο περβόλι τ' ουρανού»:

*Α, σε είδα καβάλα στ' όνειρο
με τα μαλλιά λυμένα στους ανέμους
να περπατάς στις θάλασσες
να μπαίνεις στο περβόλι τ' ουρανού
με τη δροσιά των αστεριών στα χέρια σου
με τα διαμάντια του ήλιου στην ποδιά σου.*³⁹³

Αξίζει να σημειώσουμε ότι πρόκειται για ένα όραμα ενύπνιο («Α σε είδα καβάλα στ' όνειρο»), όπως επίσης χαρακτηριστικός είναι ο «παραμυθένιος» τίτλος του ποιήματος που λειτουργεί –όπως όλα τα παραμύθια– ως παρηγορία και ελπίδα.

---

³⁹² Κ. Πλησής, *Ο Έρωτας του σώματος*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1983, σ. 13.

³⁹³ Κ. Πλησής, «Ξύπνημα της κοιμωμένης», *Ο Έρωτας του σώματος*, ό.π., σ. 28.

4.1.4. Πατρίδα-παιδί

Η αποτύπωση της πατρίδας και της ιστορίας της πολύ συχνά γίνεται, όπως είδαμε προηγουμένως, με μητρικές μεταφορές και εικόνες παιδικότητας. Έτσι, οι ποιητές στον λόγο τους χρησιμοποιούν λέξεις που αναδεικνύουν τις σχέσεις ανάμεσα στη μάνα και το παιδί (π.χ. «μαστοί», «βυζαίνει», «κούνια», «νανουρίζει» κ.ά.),³⁹⁴ αλλά πολύ συχνά κάνουν και άμεσες δηλώσεις για τη σχέση της μητέρας-Ελλάδας και της κόρης-Κύπρου, όπως φαίνεται στο ακόλουθο παράθεμα από διαλεκτικό ποίημα:

*Πώς τη λαλούν να μάθετε ποια νήσος χώρα έني
που άνοιξη τσιαί σιειμωνιάν εν πάντα αθθισμένη
εν το νησίν της ομορκιάς τσιαί της Θε' Αφροδίτης
τσι Ελλάδα εν η μάνα της τσιαί αδερφή της Κρήτης
Κύπρον την ονομάζουσιν τόσει τιμήν τσιαί χάριν
που γέννησεν τον Διγενήν Ακρίταν παλληκάριν [...]*³⁹⁵

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο μύθος που πλάθει ο Μόντης για τη γέννηση της νήσου του, τον οποίο αξίζει να παραθέσουμε. Πρόκειται για μία νήσο της Μεσογείου, μια κόρη εντός της θαλάσσιας μήτρας, μια κόρη μοναχοκόρη:

*Τι αποκλειστικά δική της αγκαλιά τής άνοιξε η Μεσόγειος,
τι αγκαλιά μοναχοκόρης!*³⁹⁶

Η Κύπρος αναδύθηκε από τον βυθό της θάλασσας και άφησε πίσω της τον τόπο της πρώην παρουσίας της (δηλαδή αποχωρίστηκε από τον βυθό-πατέρα):

*Κ' έτσι καθώς
εκείνη τώρα εχάθη
πίσω της μελαγχόλησε ο βυθός
στα πιο βαθειά του βάθη*³⁹⁷

Στο ποιητικό έργο του Μόντη, ωστόσο, κατά κάποιον τρόπο η θάλασσα-μητέρα και ο βυθός-πατέρας συμφιλώθηκαν με την απώλεια της νήσου. Η ανάδυση και ο

³⁹⁴ Βλ. σχετικά στη μελέτη της Α. Αθανασοπούλου, «Η Κύπρια Οδύσσεια ιστορημένη από την Πίτσα Γαλάζη», ό.π., σ. 741.

³⁹⁵ Γρηγόριος Ευσταθίου, «Έν το νησίν της ομορκιάς», *Πατριωτικά ποιήματα: Κύπρος η πονεμένη*, Πάφος 1991.

³⁹⁶ Κ. Μόντης, «Μεσόγειος και Κύπρος», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Ζ'*, σ. 8.

³⁹⁷ Κ. Μόντης, «Η ανάδυση της Κύπρου από τη θάλασσα», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 111.

«απογαλακτισμός» της νήσου, αν μπορούμε να πούμε έτσι, ήταν αναπόφευκτα, εφόσον της ανατέθηκε ένας προορισμός – ο προορισμός της ελληνικότητάς της:

*Μ' αυτό τον προορισμό αναδύθηκε,
μ' αυτό τον προορισμό συγκατένευσε η θάλασσα,
μ' αυτό τον προορισμό τη στόλισε και την ξεπροβόδισε,
μ' αυτό τον προορισμό δέχτηκε να την αποχωριστή ο βυθός.³⁹⁸*

Παρόλη την επίγνωση αυτής της αποστολής της Κύπρου, ο βυθός-πατέρας παραπονιέται που χάνει τη μοναχοκόρη του – πρόκειται για το παράπονο ενός πατέρα που παντρεύει τη μοναδική του κόρη και την παραδίδει σε νέο κύρη:

*Σε πάντρεψα με τον ήλιο
και μου φεύγεις, κόρη μου,
σε πάντρεψα με τον ήλιο
και σε χάνω, κόρη μου.
Όμως εσύ μη μου λυπάσαι.
Να δης τι καλά που θάναι εκεί απάνω.
Σου διάλεξα την πιο όμορφη γωνιά του κόσμου.
Οι ποδιές σου θα γεμίσουν λουλούδια,
τα βουνά σου πεύκα και δαντέλλες κέδρων,
οι χαράδρες σου πλατάνια και κελαρύσματα νερών.
Θα σε χαϊδεύουν τα τριαντάφυλλα της αυγούλας κι' ο ήλιος.
Θα σου κελαϊδούν πολύχρωμα πουλάκια,
τις νύχτες θάρχωνται το φεγγάρι και τ' άστρα συντροφιά σου
κι' άσπροι αφροί (γλυκά μηνύματα δικά μου)
θα φιλούν τις ακρογιαλιές σου.*

Μόνο μια συμβουλή δίνει ο πατέρας στην κόρη του:

*Μονάχα (θα σου το πω) δεν ξέρω κι' ανησυχώ
μήπως διαπεραιωθούν και σ' εσένα άνθρωποι,
μονάχα φοβάμαι κι' ανησυχώ (σου το λέω)
μήπως διαπεραιωθούν και σ' εσένα άνθρωποι.³⁹⁹*

Έτσι, η Κύπρος ξεχώρισε από τον πατρικό πυθμένα και αναδύθηκε στη μητρική αγκάλη,

³⁹⁸ Κ. Μόντης, «Η Ελληνική Κύπρος», *Απαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 91.

³⁹⁹ Κ. Μόντης, «Ο βυθός της θάλασσας αποχαιρετά την Κύπρο», *Απαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, σ. 49.

ενδύθηκε το φως και τον ήλιο, που της τάξανε για σύζυγο, και στα ουράνια ανέβηκε:

*Φαίνεται πως ήξερε πού ν' αναδυθή,
φαίνεται πως ήξερε κάτω από ποιο ουρανό ν' αναδυθή,
ποια αγκαλιά θάλασσας να επιλέξη⁴⁰⁰*

Όταν η νήσος στέριωσε στον τόπο που της όρισαν ο πατέρας και η μητέρα της, στον τόπο που τον φώτιζε ο αγαπημένος της ήλιος, ήρθε

*Κι' ο Πενταδάχτυλος
καπετάνιος που αποβίβασε την Κερύνεια
και ξεμπάρκαρε με το δοιάκι του
(«Στιγμές», Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ', σ. 43)*

Ο καπετάνιος Πενταδάχτυλος εγκατέλειψε τη θάλασσα για μια ολόκληρη ζωή, καθώς τελείωσε η αποστολή του, καθώς κατάφερε να φέρει στη νήσο μια μονάκριβη βασιλοπούλα – την Κερύνεια:

*Από πού μας την έφερεις,
καπετάνιο Πενταδάχτυλε,
από πού έκλεμες τη βασιλοπούλα και μας την έφερεις,
καπετάνιο Πενταδάχτυλε;⁴⁰¹*

Και φώτισε τότε ο τόπος, ακτινοβόλησε η κόρη του βυθού και της Μεσογείου, η νύφη του ήλιου λάμπρυνε με τη συντροφιά που απέκτησε στην αυλή της.

*

Πρέπει να σημειωθεί πως ιδιαίτερα στη λογοτεχνία του αλυτρωτισμού (στα χρόνια της Αγγλοκρατίας και του Απελευθερωτικού Αγώνα 1955-59) γίνονται συχνές αναφορές στη σχέση μητέρας Ελλάδας – κόρης Κύπρου. Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα και εξής έχουμε παραδείγματα από τον Βασίλη Μιχαηλίδη, τον Ιωάννη Περδίο, τον Δημήτρη Λιπέρτη και πολλούς άλλους.

*Μόνο λίγο ακόμα
και στο μαύρο σου χόμα*

⁴⁰⁰ Κ. Μόντης, «Για την Κύπρο που αναδύθηκε απ' τον βυθό της θάλασσας», Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ', σ. 14.

⁴⁰¹ Κ. Μόντης, «Για την Κερύνεια», Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ', σ. 60.

*που η σκλαβιά κι ο πόνος τώρα πατεί,
η γλυκειά Λευτεριά,
καρτερούν τα παιδιά σου ζανά,
πως με φλόγα και πάλι κοντά σου θαρθεί.
Κύπρος, Κύπρος, γλυκειά μας Πατρίδα
κάνε τώρα να λάμψει του σπαθιού σ' η λεπίδα.
Από σε καρτερούμε τη σκλαβιά για να διώξεις
από σένα, ω Κύπρος γλυκειά,
με τη μάνα Ελλάδα να βρεθείς αγκαλιά [...]*

γράφει ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης στις 31 Ιουλίου το 1954 σε ένα ποίημα, αφιερωμένο στην Κύπρο, την αγαπημένη του πατρίδα.⁴⁰²

Η ιδέα της ελεύθερης πατρίδας κυριαρχεί στην ποιητική παράδοση της εποχής του αγώνα. Η ιδέα αυτή είναι στενά συνδεδεμένη με την ιδέα της ένωσης με τη μάνα-Ελλάδα:

*Κάθε βρυσούλα μουρμουρίζει λευτεριά
κάθε βουνό φωνάζει: Μάνα Ελλάδα.
Και κάθε κύμα σαν φιλάει τη στεριά
λέει κι αυτό: Ελλάδα! Ελλάδα! [...]*⁴⁰³

Αυτή η «μητρική» σχέση κλονίζεται αργότερα με τα γεγονότα του πραξικοπήματος και της εισβολής, όπως δείχνουν ορισμένα από τα ποιήματα που αναλύσαμε στις σχετικές ενότητες (2.4 και 3.3).

---

⁴⁰² Βλ. Π. Στυλιανού, *Ευαγόρας Παλληκαρίδης: ο έφηβος ποιητής κι ηρωομάρτυρας*, Λευκωσία 1986, σ. 13.

⁴⁰³ Ο.π., σ. 44.

4.1.5. Πατρίδα-όνειρο

Οι άνθρωποι δεν ζούν απλά μέσα στον χρόνο και την ιστορία, αλλά νοηματοδοτούν το πέρασμα του χρόνου φτιάχνοντας την ιστορία τους. Κατά συνέπεια, η μνήμη δεν συνίσταται μόνο στην ανάκληση του παρελθόντος, αλλά συνδέει το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον μέσω στόχων και προσδοκιών, δημιουργώντας την ενότητα του χρόνου. Ο ξεριζωμός από τις πατρογονικές εστίες οδήγησε τους πρόσφυγες σε μια ρήξη με τον χρόνο. Ανακαλώντας στη μνήμη τις κατεχόμενες πόλεις, οι λογοτέχνες πλάθουν έναν μύθο και βλέπουν τις πόλεις τους μέσα σε ένα όνειρο, συντηρώντας έτσι το όραμα του νόστου, της μυθικής μέρας της επιστροφής. Ας μην ξεχνάμε ότι στις αναμνήσεις των παιδικών χρόνων, του παρελθόντος γενικά, υπάρχει μια τάση για εξιδανίκευση της τότε εποχής και, επομένως, του γενέθλιου τόπου.

Σε πολλά ποιήματα που γράφονται μετά την εισβολή, η πατρίδα είναι διχασμένη ανάμεσα στην ιδανική της εκδοχή του παρελθόντος και στην πραγματική σημερινή της όψη. Το ποιητικό υποκείμενο αυτοπροσδιορίζεται μέσω της μνήμης, αφού εκείνη του αποκαλύπτει τη γενέθλια γη – τη χαμένη πατρίδα – και με αυτόν τον τρόπο λυτρώνει τον ποιητή από το διαλυτικό παρόν. Έτσι, η ποίηση αποκτά τον ρόλο της αναδόμησης του κόσμου.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ποιητική συλλογή του Κ. Χαραλαμπίδη η *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικά παρακάτω (4.2.2). Ο Χαραλαμπίδης μέσα από πολλά “ονειρικά” ποιήματα επιστρέφει συχνά στους τόπους της παιδικής ευτυχίας, σε μια πρόσμιξη με την τραγική πραγματικότητα της κατοχής. Η γενέθλια πόλη του Χαραλαμπίδη ανάγεται σε σύμβολο της απώλειας της πατρίδας, όμως ως υπόβαθρο παραμένει η χώρα των ονείρων – εκείνος ο μακρινός τόπος του υποσυνείδητου, όπου βρίσκεται κρυμμένη η αληθινή πατρίδα.⁴⁰⁴

Από το πρώτο κίόλας ποίημα της συλλογής με τίτλο «Η αρχή ενός ειδυλλίου»⁴⁰⁵ ο ποιητής επιδιώκει να «περισυλλάβει την πόλη», ωστόσο βασανίζεται από τη θλίψη της ουτοπίας και διερωτάται:

---

⁴⁰⁴ Για τον ρόλο του ονείρου στη συλλογή *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, βλ. το άρθρο της Λ. Χριστοδουλίδου, «Η ένδον Αμμόχωστος του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Η Λέξη* 163 (Μάιος-Ιούνιος 2001), σ. 358-363.

⁴⁰⁵ «Η αρχή ενός ειδυλλίου» ανακαλεί το αντίστοιχο ποίημα του Σεφέρη «Στα περίχωρα της Κερύνειας (Σχέδιο για ένα ειδύλλιο)». Θα μπορούσαμε να πούμε, σύμφωνα με τη γνώμη ορισμένων κριτικών, πως ολόκληρη η συλλογή *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* αποτελεί συνομιλία με το *Ημερολόγιο Καταστροφώματος, γ'.* Βλ. π.χ. Μ. Τσιανίκας, *Το όνομα της Αμμοχώστου. Μια κριτική προσέγγιση στην Αμμόχωστο Βασιλεύουσα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2003, σ. 163-193.

*Μήπως μιας πόλης όνομα η Αμμόχωστο είναι ψεύτικη;
Τεχνητό χώρισμα χώρου και γη της ουτοπίας; [...]*⁴⁰⁶

Στο ίδιο ποίημα ο ποιητής ομολογεί πως είναι σταθερά προσκολλημένος στην εικόνα της πόλης του: «*Βλέπω μονάχα, την Αμμόχωστο ίσως, και αγαπώ*» (σ. 197).

Στη φαντασία του ποιητή η πατρίδα είναι ένα όραμα, πάντα εμφανίζεται με τη μορφή γυναίκας: είναι «*ένα κορίτσι μέγα*» και «*ωραία, σαν κόρη του ελαιώνα, / κι απίστευτα γλυκιά, πράγμα ανεξήγητο*». ⁴⁰⁷ Σύμβολά της είναι η θάλασσα και το καράβι, ή στοιχεία από τον ζωικό ή τον φυτικό κόσμο (π.χ. το φίδι, η ελιά κ.ά.).

Ιδιαίτερα επίπονη είναι η εικόνα της διαμελισμένης πόλης, της οποίας τα κομμάτια βρίσκονται παντού. Στον χειρότερό του εφιάλτη ο ποιητής φαντάζεται τον εαυτό του να γίνεται αρτηρία και πάνω του να κυλούν τα «*γυαλιά και τα καρφιά της πόλης*». ⁴⁰⁸ Ο διαμελισμός είναι τόσοσ ώστε χρειάζεται συναρμολόγηση και περισυλλογή της κατεστραμμένης πόλης. Έτσι, ο ποιητής αναγκάζεται να κλείνει «*παράθυρα και πόρτες / να μη διαχύνεται η πόλη στην αυλή*». ⁴⁰⁹

Μόνο με το όνειρο μπορεί να προσεγγίσει ο ποιητής το αντικείμενο του πόθου του, καθώς μόνο με τη σύγχυση του χρόνου και του χώρου καταφέρνει να πετύχει την ποθητή επιστροφή στη γενέθλια πόλη του. Έχουμε να κάνουμε με το ίδιο θεϊκό όνειρο, όπως λ.χ. και στον Όμηρο, ⁴¹⁰ που επιτρέπει τον γυρισμό στη χαμένη πόλη, μέσα από «τα λαγούμια της ανάμνησης».

Σε αυτό το πλαίσιο δεν μπορεί να αποφευχθεί η αντιπαράθεση του παρελθόντος και του παρόντος. Κάποτε η αγαπημένη Αμμόχωστος ήταν αγαπημένο κορίτσι, ενώ προς το τέλος της συλλογής παρουσιάζεται ως άπιστη πόλη-ερωμένη. Στο παρελθόν ήταν μια πόλη «*με το φεγγάρι στα μαλλιά*», ενώ τώρα έχουμε μια πόλη μέσα στο συρματοπλέγμα και «*στον προθάλαμο της απεραντοσύνης του χαμού*». Το μαρτύριο της πόλης την μετατρέπει σε μια φανταστική πόλη, σε μια πόλη που μπορείς μόνο να την ονειρευτείς ή να διαβάσεις για αυτήν σε βιβλία, εντέλει σε μια πόλη-φάντασμα.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν και τα ποιήματα της συλλογής της Πίτσας Γαλάζη με τίτλο *Τα πουλιά του Ευστόλιου και ο Έγκλειστος*. Στους στίχους της η Γαλάζη προκρίνει τη μνήμη που μετατρέπεται σε πράξη αντίστασης μέσω του ποιητικού λόγου. Η

⁴⁰⁶ Κ. Χαραλαμπίδης, «Όνομα πόλης», *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* (1980), τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 196.

⁴⁰⁷ Από το ποίημα «Την είδα» της συλλογής *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, βλ. *Ποιήματα*, ό.π., σ. 199.

⁴⁰⁸ Από το ποίημα «Το αυτοκίνητο με τα σκουπίδια» της συλλογής *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, βλ. *Ποιήματα*, ό.π., σ. 198.

⁴⁰⁹ Από το ποίημα «Μίμηση ήττας» της συλλογής *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, βλ. *Ποιήματα*, ό.π., σ. 195.

⁴¹⁰ Ο ίδιος ο Χαραλαμπίδης στις σημειώσεις του για το ποίημα «Ο ξένος όνειρος» αναφέρεται στον «θείο όνειρο» του Ομήρου ως εξής: «“Θεϊός όνειρος”, *Ιλιάδα* Β 56, μια καθ’ ύπνους θεοφάνεια»: βλ. *Ποιήματα*, ό.π., σ. 819.

διατήρηση της μνήμης συνδέεται στη συνείδηση της ποιήτριας με τη διαφύλαξη της ταυτότητας (και προσωπικής, αλλά και ποιητικής). Η συλλογή *Τα πουλιά του Ευστόλιου και ο Έγκλειστος* αποτελείται από δύο μέρη, όπου συναντιούνται ο αρχαίος κόσμος και ο χριστιανικός κόσμος. Οι δύο αυτοί κόσμοι ενοποιούνται για να παρουσιάσουν έναν ακέραιο, ολοκληρωμένο κόσμο της πατρίδας της ποιήτριας.

Μοίρα γυναίκας έλεγε

Να πολεμά νυχτοήμερα την σκόνη

Με ξεσκονόπανο ή φτερό

Με βούρτσα ή τινάζοντας σεντόνι

Τις μάχες της να στήνει στον καιρό

Αθόρυβα σκουπίζει κι ακυρώνει

Μοίρα γυναίκας και ποιητή

Φυσώντας σύννεφο πυκνό

Την λησμονιά σηκώνει

Αρνιέται μέσα στ' άνδρα

Να κλάψει ο ουρανός

Κι ο τόπος ζαβλακώνει

Σκύβοντας στα πηγάδια μας

Ζητούσαμε αγιάσματα

Εικόνες κατεβάζαμε απ' τα τέμπλα

Τις πλέναμε ροδόσταμο της μάνας μας

Με τις συνοφρυώσεις του καιρού

Στο δέρμα

Στραγγίζαμε το μέσα μας και πιάναμε

Από την ψίχα προχωρώντας στο κουκούτσι

Την φλέβα του Μολών Λαβέ αγέραστη

Λάδι της Σαλαμίνας επαιτούσαμε, να φέξει

Μοσχοβολούσε έγκλειστος καπνίζοντας την φλούδα του

Μούστος τα έφηβα αγέραστων ερώτων τον μεθούσαν

Κι έβλεπε την πατρίδα του ζυπόλυτη

Γυαλιά πατώντας να γυρεύει την Γιαλούσα

*Και πρόσωπα και πράγματα ακυρώνοντας
Στα δύσβατα τα χρόνια
Από τις συμπλεγμάδες πέρναγε φωνή
Να την γυμνάσει με λιακάδες και με χιόνια*

*Σταυροκοπιόταν το κορμί του καίγοντας
Κάρβουνα μοίραζε τους στίχους του στον κόσμο
Για ξενωμένα μίλαγε και αζένωτα
Κόβοντας την ψυχή του παρηγοριά*

*Ύστερα σήκωνε κραυγή για τα σκαιά
Μα στ' αδιάβροχα ο κόσμος δεν ακούει
Τα στεγανά του πρόφαση
Τις νύχτες καίνε πελεκούδι*

*Από εγκλείστρα η φωνή του ερημίτισσα
Από εικόνισμα που ιδρώνει
Μη σας παραπλανούν τα πράγματα
Βαθειά πονά ο τόπος μου
Κι αστεία δεν σηκώνει.⁴¹¹*

---

⁴¹¹ Π. Γαλάζη, «Ο εγκλεισμός», 9, *Τα πουλιά του Ευστόλιου και ο Έγκλειστος*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σ. 89-90.

4.2. Ο γενέθλιος τόπος μέσα από το πρίσμα της ξενιτιάς και της προσφυγιάς

Τα έργα των Κυπρίων λογοτεχνών που για διάφορους λόγους έζησαν εκτός πατρίδας ανήκουν στη λογοτεχνία της μετοικεσίας, που ασχολείται με μια θεματολογία που περιστρέφεται γύρω από τη μεταναστευτική εμπειρία των προσώπων. Πρόκειται για λογοτεχνικά κείμενα που γράφονται από λογοτέχνες εκπατρισμένους σε χώρες μακριά από τον γενέθλιο τόπο τους. Ευρισκόμενοι εκτός πατρίδας, οι συγγραφείς δεν σταματάνε να θέτουν όλα εκείνα τα ζητήματα που απασχολούν τους λογοτέχνες στις διασπορικές λογοτεχνίες, όπως είναι τα βιώματα στον τόπο διαμονής, οι σχέσεις με τους άλλους και η νοσταλγία του τόπου καταγωγής.⁴¹²

Η επιλογή αναζήτησης μιας «νέας πατρίδας» στα δύσκολα χρόνια της βρετανικής αποικιοκρατίας υπήρξε αποτέλεσμα μιας σειράς ιστορικο-κοινωνικών μεταβολών στον δημόσιο χώρο, η οποία έσπρωχνε μακριά τους Κυπρίους από τον γενέθλιο τόπο τους (συχνά λόγω των πολιτικών φρονημάτων τους). Οι συνθήκες δίωξης, φόβου και αστάθειας οδήγησαν πολλούς λογοτέχνες να αναζητήσουν την ταυτότητά τους μέσω μιας νέας πατρίδας αλλού.

Δεν ξέρω κατά πόσο νομιμοποιούμαστε να μιλήσουμε για λογοτεχνία «της μετοικεσίας» ή «της εξορίας» (Ορφανίδης) στην περίπτωση των Ελληνοκύπριων δημιουργών που με πόνο ψυχής, συντετριμμένοι και απαρηγόρητοι βρήκαν καταφύγιο στις ελεύθερες περιοχές του νησιού μετά την εισβολή του 1974. Θα ήταν ίσως προτιμότερο να μιλάμε για λογοτεχνία της προσφυγιάς στην περίπτωση αυτή. Ένα είναι σίγουρο: ότι οι Κύπριοι ποιητές και πεζογράφοι, ιδιαίτερα εκείνοι που προέρχονται από σημεία του νησιού που βρίσκονται μέχρι σήμερα υπό κατοχή, γράφοντας για τις κατεχόμενες πόλεις – για την Κερύνεια, την Αμμόχωστο, τη Μόρφου κλπ.– αναπολούν τα παιδικά και νεανικά τους βιώματα, τη ζωή τους στη γενέθλια γη που έχει κατακτηθεί, και προσπαθούν με κάθε τρόπο να διατηρήσουν τη μνήμη του τόπου, να δηλώσουν την καταγωγή τους, να αναδείξουν την ταυτότητά τους. Και οι κατεχόμενες πόλεις αποκτούν υπόσταση στο έργο τους, που δεν μπορούν να το φθείρουν ούτε οι εχθροί ούτε τα στοιχεία της φύσης. (Είναι παρηγορητικό και ελπιδοφόρο ότι οι πρόσφυγες και οι πνευματικές εστίες των χαμένων πόλεων όπως της Αμμοχώστου και της Κερύνειας δεν έσβησαν αλλά συνεχίζουν τη δημιουργική ζωή τους στην ελεύθερη Κύπρο ή στη διασπορά).

---

⁴¹² Βλ. σχετικά Α. Ζήρας, «Η λογοτεχνία της μετοικεσίας και το δίλημμα: αυτονομία ή ενσωμάτωση», στο *Λογοτεχνία και μετανάστευση*, Πρακτικά Διήμερου Συμποσίου της Εταιρείας Συγγραφέων (14 και 15 Δεκεμβρίου 2000), εκδ. Γ. Καρτέρη, Αθήνα 2001, σ. 15-26.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε στο κεφάλαιο αυτό είναι πώς αντιλαμβάνονται την πατρίδα και πώς διαχειρίζονται το θέμα του γενέθλιου τόπου τόσο οι Κύπριοι λογοτέχνες της διασποράς όσο και εκείνοι της προσφυγιάς, μέσα από το πρίσμα (το βίωμα) της ξενιτιάς, της φυσικής ή και ψυχικής αποξένωσης από την ιδιαίτερη πατρίδα τους.

4.2.1. Η πατρίδα στα έργα Κυπρίων λογοτεχνών της διασποράς

Στην ποίηση του **Γλαύκου Αλιθέρση** υπάρχουν πολλοί στίχοι που δηλώνουν τη νοσταλγία του γενέθλιου τόπου καθώς ο ποιητής βρίσκεται στη ξενιτιά. Παρόλο που ο Αλιθέρσης περιγράφεται από τον Μανώλη Γιαλουράκη ως «ένας αληθινός εραστής της Αλεξάνδρειας που δεν ήθελε να πιστέψει πως ζούσε τη διάλυση της παροικίας»,⁴¹³ σε πολλά ποιήματα της πρώτης περιόδου με έντονη νοσταλγία και καημό θυμάται και αναλογίζεται τα παιδικά του χρόνια στη γενέθλια πόλη του τη Λεμεσό:

[...] *Τώρα μονάχα νοσταλγώ ένα γυρισμό· να ζήσω
μες στο ίδιο σπίτι ταπεινός και νάχω συντροφιά
τα πράματα όλα που έτυχε παιδάκι ν' αγαπήσω
και στα ίδια ζώντας να με βρουν τα γερατιά.*⁴¹⁴

Στη δεύτερη συλλογή του (*Κρινάκια του γιαλού*, α' έκδ. 1921) ο Αλιθέρσης χρησιμοποιεί μυθολογικά στοιχεία και παρομοιάζει τον εαυτό του με έναν σύγχρονο Οδυσσέα που παρακαλεί την Καλυψώ να ανταλλάξει την αθανασία που του προσφέρει με το να μπορέσει να επιστρέψει έστω για λίγο στο σπίτι του:

[...] *Ανθρωπος είμαι Καλυψώ, δεν θέλω αθανασία
– ω, ας ήταν της καλύβας μου να ιδώ λίγο καπνό!*⁴¹⁵

Το ίδιο πράγμα λέει και για το χωριό του στο επόμενο ποίημα της συλλογής, όπου παραδέχεται: «η καρδιά μου δεν ξεχνά», ενώ σε άλλο ποίημα η ζωγραφιά ενός άγνωστου ζωγράφου (στην οποία απεικονίζονται κάποια σπίτια, ένα δέντρο και μία βρύση) του θυμίζει επίσης το χωριό του. Σε κάποια άλλα ποιήματα της συλλογής ο Γ. Αλιθέρσης κάνει περιγραφές κάποιων συγκεκριμένων τοπίων της Κύπρου (π.χ. μιλάει για το Κάβο-

⁴¹³ Μ. Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων. Συνοπτική ιστορία του ελληνισμού της Αιγύπτου*, Αθήνα 1967, σ. 624.

⁴¹⁴ Γ. Αλιθέρσης, «Το πατρικό σπίτι», *Οι οραματισμοί του Εωσφόρου και άλλα ποιήματα*, εκδ. Γλαύκα, Κύπρος 1923· περιλαμβάνεται στο Γ. Αλιθέρσης, *Επιλογή από το ποιητικό του έργο*, εκδ. Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού, Κύπρος 1976, σ. 47.

⁴¹⁵ «Στον ποιητή Σωτήρη Σκίπη», στο Γ. Αλιθέρσης, *Κρινάκια του γιαλού*, εκδ. Γλαύκα, ²1924, σ. 33.

Γκρέκο, το βουνό των Πλατρών, τη γενέτειρα πόλη του τη Λεμεσό). Προχωρώντας, περιλαμβάνει και αυτοβιογραφικές πληροφορίες από την παιδική του ηλικία που συνδέονται με τον γενέθλιο τόπο του.

Αλλού ο ποιητής μακαρίζει τους μετανάστες που επιθυμούν να γυρίσουν πίσω στην πατρίδα τους.

*Μακαρίζω τους ανθρώπους π' αν η Μοίρα τους έρτη
μιας Καλυψώς αιχμάλωτοι, νάναι σε ξένη γη,
τους φλογίζει ένας πόθος σαν τον γιού του Λαέρτη,
μιας φτωχής Πηνελόπης οι πιστοί νοσταλγοί.⁴¹⁶*

Στο ποίημα «Φασούρι» (*Οι οραματισμοί του Εωσφόρου και άλλα ποιήματα*, 1923) ο Αλιθέρης νοσταλγεί και πάλι την πατρίδα του, τα αγαπημένα του πρόσωπα, την παιδική του ηλικία:

*Όταν κατάκοπος θα μπαίνεις στο βαθύ ελαιώνα,
θ' αναστενάξεις λυτρωμένος από το λιοπύρι·
θ' ακούεις πώς κλαίει ερωτικά η περίπαθη τρυγόνα,
και θα χαρείς στον τζιτζικιών το εύθυμο πανηγύρι.*

*Η ταπεινή κυρά θα σε δεχτεί με καλοσύνη,
κι οι αγρότες θα 'ρτουν τον απλό να πουν χαιρετισμό τους,
και θα μιλήσουν για της γης την ευφορία, με ειρήνη
και τυφλή πίστη στον Θεό, βάνοντας το σταυρό τους.*

*Κι άμα στη ρίζα μιας πυκνής ελιάς στρωθεί τραπέζι,
απ' το πηγάδι κρύο νερό θα σύρει η θυγατέρα,
κι ένας βοσκός περαστικός θ' αρχίσει να μας παίζει
με τα κουδούνια των αρνιών που τρέμουν στον αέρα.*

*Και στρέφοντας το βλέμμα σου στ' αγροτικό το σπίτι,
(πέρασε η ώρα γρήγορα!) θα το 'βρεις φωτισμένο
απ' το γλυκύτερο το φως, του ίδιου αποσπερίτη,
μπρος στο παραθυράκι του ανάερα ζυγισμένο!*

*Κι όταν θα φεύγουμε, θα ιδείς, την ώρα που βραδιάζει,
απ' τη φωλιά της κι η σοφή γλαύκα να βγαίνει,*

---

⁴¹⁶ Ό.π., σ. 41.

*και στ' ακροδρόμι ασάλευτη, πολλή ώρα να κοιτάζει
το φως που σβει, ρομαντικά συλλογισμένη...*⁴¹⁷

Το 1963, ύστερα από πολλά χρόνια στην Αίγυπτο, ο ποιητής επιστρέφει στη γενέθλια πόλη του, τη Λεμεσό. Λίγα όμως πράγματα και ανθρώπους βρίσκει που να του θύμιζαν την πόλη των νιάτων του. Τον περιμένει «*μια πόλη των αστόχαστων και των χυδαίων*» (αποκαλεί έτσι τη Λεμεσό σε μια έκρηξη οργής εξαιτίας της συμπεριφοράς των κατοίκων της απέναντι στον Βασίλη Μιχαηλίδη).⁴¹⁸

Στο ποιητικό βιβλίο του **Θοδότη Πιερίδη** *Ονειροπόληση πάνω στα τείχη της Αμμοχώστου* (1960), το κυρίαρχο μοτίβο είναι η νοσταλγία για τον γενέθλιο τόπο και τους ανθρώπους του. Στο ποίημα με τίτλο «*Τα περβόλια και ο χρυσός κύκλος*» ο Πιερίδης γράφει:

*Εδώ ξεκουράζεται η μητέρα από ένα ταξίδι εβδομηντάχρονο.
Κουράστηκε μέσα στους τόσους ανέμους
μα ξέρει να χαμογελά – ξέρει να κάθεται
στον ίσκιο της κληματαριάς
ανάμεσα στα σπουργίτια και τα εγγονάκια της
καθώς μπρατσέρα που 'φτασε στο λιμάνι.*

*Εδώ ζει ο πατέρας, που τον εθάψαμε σε γη μακρινή
πριν πάμπολλα χρόνια.
Βλέπουμε τώρα τη σκιά του ν' αναβοσβήνει κάτω απ' τα δέντρα
ακούμε τα βήματά του – ώρες-ώρες τα βλέπουμε
να τσαλακώνουν τα πεσμένα φύλλα
και ξέρουμε πως και κείνος χαμογελά
σα μακρινός και κείνος ταξιδευτής
που 'φτασε αγάλια-αγάλια στο λιμάνι.*⁴¹⁹

Η πόλη του ποιητή ζει μέσα από τις αναμνήσεις από τα παιδικά του χρόνια. Ο γενέθλιος τόπος φυλάει τη μνήμη των προγόνων, είναι ο τόπος της γαλήνης και της χαράς, όπου «*ξεκουράζεται η μητέρα από ένα ταξίδι εβδομηντάχρονο*».

⁴¹⁷ Γ. Αλιθέρσης, «Φασούρι», *Οι οραματισμοί του Εωσφόρου και άλλα ποιήματα*, εκδ. Γλαύκα, Κύπρος 1923, σ. 47-48. (Δεν περιλαμβάνεται στο *Επιλογή από το ποιητικό του έργο*).

⁴¹⁸ Η ερμηνεία αυτή προέρχεται από άρθρο του Π. Παπαπολυβίου με τίτλο «Γλαύκος Αλιθέρσης (1897-1965)» στην εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, 16/5/2015, σ. 8.

⁴¹⁹ Θ. Πιερίδης, «Τα περβόλια και ο χρυσός κύκλος», *Ονειροπόληση πάνω στα τείχη της Αμμοχώστου* (1965), βλ. στα *Ποιητικά Άπαντα*, τ. Α', ό.π., σ. 498.

Ο Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης (Δάλι, 1904 – 1999), αδερφός του ποιητή Θοδόση Πιερίδη, είναι ένας από τους πιο σημαντικούς Κυπρίους πεζογράφους. Έζησε πολλά χρόνια με την οικογένειά του στην Αίγυπτο και μετά το 1946 εγκαθίσταται στην Αμμόχωστο. Είναι μια ιδιαίτερη φωνή στον χώρο της πεζογραφίας και ξεχωρίζει για την ιδιόμορφη και πρωτότυπη γραφή του.

Οι συλλογές διηγημάτων του («Σκληροί Καιροί», 1963, «Ασάλευτοι Καιροί», 1966, «Ο καιρός των ολβίων», 1975, και «Ο καιρός της δοκιμασίας», 1978), που εντάχθηκαν σε ένα βιβλίο, την *Τετραλογία των καιρών* (1989), αναφέρονται στις βασικές περιόδους της πρόσφατης ιστορίας της Κύπρου και περιγράφουν την κυπριακή πραγματικότητα από τα χρόνια της αποικιοκρατίας και του αγώνα της ΕΟΚΑ μέχρι την εισβολή και τα αμέσως επόμενα χρόνια, της προσφυγιάς. Όλες οι περιγραφές αφορούν τον κυπριακό χώρο: κυρίως «έχουμε να κάνουμε με τις μικρές πόλεις, μέσα από τις οποίες προβάλλεται η εικόνα της Κύπρου, όμως πολύ συχνά λείπουν οι αναφορικοί δείκτες, που θα επέτρεπαν την ασφαλή ταύτιση».⁴²⁰

Ο ίδιος ο συγγραφέας σε συνέντευξή του στον Γιώργο Κιτρομηλίδη⁴²¹ αναφέρει τα εξής:

Άρχισα να γράφω τους Σκληρούς καιρούς, σπρωγμένος από τα γεγονότα που συνέβαιναν γύρω μας, όπως εξάλλου έκαναν και άλλοι ποιητές και πεζογράφοι. Όταν τέλειωσα αυτή τη δουλειά, τότε σκέφτηκα να την συμπληρώσω αρχίζοντας από την προηγούμενη περίοδο. Και έγραψα τους Ασάλευτους καιρούς. Στη συνέχεια τα ίδια τα γεγονότα μ' έσπρωξαν να συνεχίσω, αναφερόμενος στις εκάστοτε εξελίξεις. Πολλές φορές ο λογοτέχνης βρίσκεται μπροστά σε μια κατάσταση που θέλει να την εκφράσει, με τον τρόπο του. (σ. 153-154)

Εδώ θα επικεντρωθούμε στη συλλογή *Ο καιρός της δοκιμασίας*, που αφορά την εισβολή και την προσφυγιά. Όπως σημειώνει ο Π. Παιονίδης στο περιοδικό *Νέα Εποχή*, γράφοντας για τη συλλογή του Γ. Φ. Πιερίδη *Ο καιρός της δοκιμασίας*, ο συγγραφέας δεν στοχεύει απλά να καταγράψει τα γεγονότα της εισβολής εν είδει ξερής μαρτυρίας, αλλά χρησιμοποιεί ρεαλιστικές μορφές, ταυτίζεται με το λαϊκό αισθητήριο και γίνεται ένα με

---

⁴²⁰ Π. Βουτουρή, «Από τους Βαμβακάδες στην *Τετραλογία των Καιρών*», *Σημείο* 4 (1996), σ. 218-219. Για τον άνθρωπο και το έργο του βλ. επίσης Γ. Μολέσκη, «Για την ποιητική του Γ. Φ. Πιερίδη», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 184-192. Γ. Κατσούρης, «Ο διηγηματογράφος Γ. Φ. Πιερίδης», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 153-183. Λ. Ζαφειρίου, «Το πεζογραφικό έργο του Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη μετά το 1974», *Νέα Εποχή* 156 (1982), σ. 824-828. Κ. Νικολαΐδης, «Για την *Τετραλογία των καιρών* του Γ. Φιλίππου Πιερίδη», *Ακτή* 3 (1990), σ. 349-351. Ενδιαφέροντα στοιχεία υπάρχουν επίσης στο «Μια κουβέντα του λογοτέχνη Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη με τον ποιητή Γιώργο Μολέσκη», *Νέα Εποχή* 198 (1989), σ. 6-14.

⁴²¹ Βλ. Γ. Κιτρομηλίδης, *Μορφές της κυπριακής λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1989, σ. 151-155.

αυτό.⁴²² Η κύρια μέριμνα του Πιερίδη είναι οι ζωντανοί – οι ξεριζωμένοι, αυτοί που χάσανε τη γη τους, τα σπίτια τους, αυτοί που προσπαθούν να αναδημιουργήσουν τη ρημαγμένη τους ζωή.

Οι περισσότεροι ήρωες του Γ. Φ. Πιερίδη μένουν βουβοί μπροστά στην προσφυγιά, είναι γεμάτη πείσμα για επιβίωση, ενώ το δράμα τους εκφράζεται με μια συγκρατημένη αλλά αισθητή συγκίνηση.⁴²³ Έτσι, στο διήγημα «Προσκαρτερία», που αναφέρεται στη στιγμή της εισβολής, ο γεροβοσκός Ζένιος αρνείται να αφήσει το χωριό του, το κοπάδι του, καθώς έρχονται οι Τούρκοι. Ο εγγονός του βοσκού καλεί τον παπού να φύγει μαζί με άλλους κατοίκους του χωριού, όμως ο βοσκός δεν θέλει να το κάνει:

«Φεύγουνε, παπού... φεύγουνε... όλο το χωριό. Ο θεός Πιέρος ήρτε με τ' αυτοκίνητο να μας πάρει κι εμάς... η μάνα είπε να 'ρτεις... περιμένουμε... πριν φτάσουνε, λέει οι Τούρκοι...».

«Εγώ θα μείνω 'δώ», είπε δίχως να σηκώσει το βλέμμα του απ' το κοπάδι.

«Θα 'ρτουν οι Τούρκοι, παπού», έκανε το παιδί.

«Ε!... Και;!...», είπε ο γέρος, μα δεν ήτανε σίγουρος. (σ. 323)⁴²⁴

Η υπόθεση του έργου διαδραματίζεται στην κυπριακή ύπαιθρο, που μοιράζεται βιαία καθώς εξελίσσονται τα γεγονότα. Και έτσι ο κόσμος πρέπει να πάρει μια δύσκολη απόφαση, σε ποιο από τα δύο μέρη της θα ζήσει: στη γενέθλια γη, που είναι το πιο λατρεμένο μέρος, αλλά ταυτόχρονα και το πιο επικίνδυνο, ή σε ένα ασφαλές μέρος, για το οποίο όμως δεν υπάρχουν συναισθηματικοί δεσμοί.

Τον Γ. Φ. Πιερίδη ενδιαφέρει ο ψυχικός κόσμος του ήρωά του και η βαθιά αγάπη για τον τόπο του. Οι περιγραφές του είναι απλές, όμως με πολύ ιδιαίτερο τρόπο επηρεάζουν τον αναγνώστη, έτσι ώστε ο τελευταίος να ζήσει την τραγωδία του τόπου, όπως την βιώνουν οι ήρωες των διηγημάτων.

Η χλιοχρονίτικη ψυχή του κουβέντιαζε δίχως λόγια με το χώμα που πατούσε, με τα μοναχικά αγριόδεντρα, που αχνοφαίνονταν πού και πού να υψώνουν τα ροζιασμένα μπράτσα τους, σαν κραυγές, πίσω από τον όχτο, με τη μυρωδιά του θρουμπιού, με τους μυστικούς ψίθυρους της νύχτας – και τα 'νιωθε όλα να 'ναι όσο κι ατός του περίλυπα μα στέρα. (σ. 328)

⁴²² Π. Παιονίδης, «Γ. Φιλίππου Πιερίδη: “Ο καιρός της δοκιμασίας”», *Νέα Εποχή* 136 (1979), σ. 1086-1087.

⁴²³ Χ. Μπακιρτζής, «Γ. Φιλίππου Πιερίδη, *Ο καιρός της δοκιμασίας*», *Νέα Πορεία*, 293-295 (1979), σ. 135.

⁴²⁴ Οι παραπομπές προέρχονται από την έκδοση: Γ. Φ. Πιερίδης, *Η τετραλογία των καιρών*, ό.π.

Το διήγημα περιγράφει τον εκπατρισμό των Ελληνοκυπρίων της βόρειας Κύπρου από τις εστίες τους, την προσφυγοποίησή τους, και τις τελευταίες στιγμές της φιλίας ανάμεσα σε δύο κοινότητες. Όπως χάνονται οι ειδυλλιακές σκηνές με αιώνια παράδοση, έτσι χάνονται και οι ανθρώπινες σχέσεις στη μοιρασμένη κυπριακή γη.

Το διήγημα με τίτλο «Αβεβαιότητα» αποτελεί ένα είδος συνέχειας του διηγήματος «Προσκαρτερία». Ως δευτερεύοντα πρόσωπα της υπόθεσης παρουσιάζονται και πάλι ο γεροβοσκός Ζένιος, ο οποίος στο προηγούμενο διήγημα είχε παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο, ενώ τώρα δίνει κάποιες πληροφορίες στον νεαρό Παράσχο και τον ωθεί να πάει στα κατεχόμενα να δει τον παλιό του φίλο – τον τουρκοκύπριο Ναήμη, που στο προηγούμενο διήγημα είχε βοηθήσει τον γέρο Ζένιο να φύγει σώος από την πατρική του γη και να φτάσει στις ελεύθερες περιοχές. Το κυρίως θέμα του διηγήματος παραμένει το ίδιο: οι σχέσεις των απλών ανθρώπων των δύο κοινοτήτων μετά το κακό που χτύπησε. Αξίζει όμως να σημειωθεί η χτυπητή διαφορά ανάμεσα στο πρώτο και στο δεύτερο διήγημα. Ενώ στο διήγημα «Προσκαρτερία» αποτυπώνονται τα βασικά γνωρίσματα της συντροφικότητας και της αλληλεγγύης που χαρακτήριζαν τις δύο κοινότητες, οι οποίες συμβίωναν αρμονικά στον ίδιο τόπο επί αιώνες, το διήγημα «Αβεβαιότητα» περιγράφει το πώς ανάμεσα σε νέες γενιές εισχωρεί η καχυποψία, το μίσος και η αμοιβαία εχθρότητα.⁴²⁵

Η υπόθεση διαδραματίζεται δύο μήνες μετά την εισβολή των Τούρκων, στα τέλη του Σεπτέμβρη του 1974:

ΔΥΟ ΜΗΝΕΣ είναι μικρό διάστημα. Όμως μπορεί να 'ναι κι άπειρα μεγάλο. Εξαρτάται από το τι έζησες μέσα σ' αυτό το διάστημα. (σ. 330)

Το διάστημα δύο μηνών παρουσιάζεται στο έργο ως ένα χάσμα τόσο στην ιστορική εξέλιξη του τόπου όσο και στην προσωπική ιστορία των πρωταγωνιστών. Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα έγιναν μεγάλες αλλαγές. Ο πόλεμος και ο εκπατρισμός κατέστρεψαν οριστικά τις ζωές των πολλών. Ο τόπος χωρίζεται πια στην «άλλη όχθη της άβυσσος» και στην «από 'δω μεριά [...] όπου βρίσκονται σκορπισμένοι οι χιλιάδες ξεσπιτωμένοι νησιώτες» (σ. 330).

Οι παιδικοί φίλοι, ο Παράσχος και ο Ναήμης, ένας Έλληνας και ένας Τούρκος, που κάποτε παίζανε μαζί και στα παιχνίδια τους υπερασπίζανε την κοινή τους πατρίδα, μετά από ένα χάσμα δύο μηνών νιώθουν αβέβαιοι ο ένας για τον άλλον... Ποιον έχουν μπροστά τους, άραγε, έναν παιδικό φίλο ή έναν εθνικό εχθρό; Και ο ένας και ο άλλος φέρνουν όπλα στη συνάντηση... «Έμμεσα και συμβολικά (από τη μια η επιθυμία για τη συνάντηση των δύο

⁴²⁵ Στηρίχτηκα στην εργασία της Β. Σελιώτη, Γ. Φιλίππου Περίδη: *Ο καιρός της δοκιμασίας. Βιβλίο εκπαιδευτικού*, επιμ. Κ. Λούης, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο), Λευκωσία 2010, σ. 42-47.

φίλων και από την άλλη ο φόβος μετά την τραγωδία), υπάρχει στο διήγημα αυτό η εξομολόγηση για την τραγική διάσπαση των δύο κοινοτήτων της Κύπρου, καθώς η τραγική συναισθηματική σύγχυση που υπονοείται στα λόγια «αντί να κλάψει χασκογέλασε».⁴²⁶

Στη συλλογή *Ο καιρός της δοκιμασίας* εντάσσονται και οι «Μινιατούρες» – δεκατρείς μικρογραφίες, στις οποίες, όπως σημειώνει ο Μιχάλης Πιερής, δεσπόζει το ποιητικό στοιχείο, δηλαδή κάποια από τα κείμενα μοιάζουν περισσότερο πεζά ποιήματα παρά αφηγήματα.⁴²⁷ Και όντως, εάν «παίζαμε» με τα σημεία στίξης και τον επιτονισμό, εάν αλλάζαμε τη μορφή του κειμένου, το αποτέλεσμα θα ήταν να έχουμε μπροστά μας ωραιότατα πεζά ποιήματα. Σε αυτές τις μικρογραφίες δεν δίνεται έμφαση σε ανθρώπινους χαρακτήρες, αλλά περισσότερο αποτυπώνονται οι στιγμές που βίωσαν οι άνθρωποι, οι μικρές λεπτομέρειες ή αποχρώσεις, μέσα από τις οποίες προβάλλεται το δράμα της πονεμένης πατρίδας.

Η τρίτη μινιατούρα αναφέρεται στις ημέρες που πραγματοποιήθηκε η εισβολή και στο δίλημμα μιας οικογένειας που έπρεπε να πάρει μια απόφαση: ή να μείνει στη γενέθλια γη ή να φύγει από το σπίτι της για να σωθεί. Ο κεντρικός ήρωας – ο Μιχάλης – βρίσκεται σε αναστάτωση, δεν μπορεί να πιστέψει οριστικά πως η ζωή δεν θα είναι ποτέ ξανά όπως πριν.

Όλη τη νύχτα δεν είχε κλείσει μάτι, με τη σκέψη του να παραδέρνει βασανιστικά: να φύγουμε;... να μείνουμε;...

Μα, μόλις ξημέρωσε, σπρωγμένος από τους αποκτημένους αυτοματισμούς της καθημέρας, σηκώθηκε, βγήκε στην αυλή, πήρε το καλάθκι και σκαρφάλωσε πα' στη συκιά να κόψει δροσερά σύκα για το κολατσό. Κι ως ανάσανε την ασιά μυρωδιά της συκιάς, έπαψε να σκέφτεται κι ένιωθε σάμπως να συνεχίζεται η ζωή όπως και πριν μας έβρει το κακό. (σ. 367)

Όταν βλέπει τη γυναίκα του και τα μικρά παιδιά τρομαγμένους, βρίσκεται σε σύγχυση:

Να αφήσει έτσι δα το σπίτι του, το βίος του, τα πάντα και να φύγει; Να πάει πού;! Να το βάλει στα πόδια;... Είναι αντρίκιο;... (σ. 368)

Και τελικά παίρνει την απόφαση να φύγουν:

Πώς να σταθείς σαν άντρας, συλλογίστηκε, μπροστά σ' έναν εχθρό πάνοπλο, άναντρο κι άρπαγα. Αντρίκιο σ' αυτή την περίπτωση είναι τ' άλλο: Να βαστάξεις τον πόνο του ξεριζωμού. (σ. 368)

⁴²⁶ Γ. Μηλίδης, «Εξομολογητική αφήγηση στην πεζογραφία», *Ακμή* 20 (1994), σ. 513.

⁴²⁷ Μ. Πιερής, «Ο “πεζογράφος-ποιητής” Γ. Φ. Πιερίδης. Με αφορμή την έκδοση της *Τετραλογίας των καιρών*», *Από το μερτικόν της Κύπρου*, ό.π., σ. 405, 418.

Τον συγγραφέα σε αυτή τη μινιατούρα ενδιαφέρει ο ψυχισμός του ανθρώπου που αναγκάζεται να ξεριζωθεί, που στην ουσία δεν χάνει απλά τα υπάρχοντά του, αλλά τον ίδιο του τον εαυτό επειδή ταυτίζεται με τη γη του.

Στην τέταρτη μινιατούρα ο πρόσφυγας Γιαννακός νοσταλγεί τη χαμένη του γη και συνειδητοποιεί πως η ευτυχία, την οποία αναζητούσε τόσο πολύ, τελικά ήταν γύρω του – στον τόπο όπου ζούσε, αλλά δυστυχώς δεν το εκτιμούσε. Οι άνθρωποι πολλές φορές αρχίζουν να καταλαβαίνουν τις πραγματικές αξίες όταν είναι ήδη αργά. Πολύ συχνά εστιάζουν σε αυτά που δεν έχουν, εκεί αναζητούν την ευτυχία τους...

Τον καιρό που ζούσε καλά στο χωριό του, ο Γιαννακός έβλεπε με τη σκέψη του την ευτυχία να βρίσκεται πάντα κάπου αλλού, έξω απ' το δικό του περιβάλλον.

Ακόμα και την ομορφιά, που την ένιωθε σα μέρος αζεχώριστο της ευτυχίας, δεν είχε μάτια να την δει στ' όμορφο χωριό του, μόνο την έβλεπε – και τηνε ζήλευε [...]

[...] Μα τώρα, που η συμφορά τονε ξερίζωσε απ' το χωριό του και βρήκε καταφύγιο στο βουνό, σ' ένα σπιτάκι φιλόξενα προσφερμένο, ο Γιαννακός δεν έχει μάτια να δει άλλο από τη νοερήν εικόνα του χωριού του, την ομορφιά και την ευτυχία που έχασε. (σ. 369)

Στην πέμπτη μινιατούρα ο συγγραφέας περιγράφει την εμπειρία της Παρασκευούς, που αναγκάζεται να φύγει από το χωριό της μαζί με τους συγχωριανούς της. Απομακρυνόμενη από το χωριό, η Παρασκευού αισθάνεται έντονα τη μοναξιά. Σαν να υπονοεί ο συγγραφέας πως ο τόπος μας – η γενέθλια γη μας – μάς γεμίζει με ενέργεια και δύναμη, δεν μας αφήνει ποτέ μόνους, γιατί εδώ βρίσκονται οι τάφοι των προγόνων, εδώ γεννηθήκαμε, εδώ μεγαλώσαμε, εδώ κάναμε τα παιδιά μας..., μόνο εδώ αισθανόμαστε την πληρότητα.

Δεν είχε νιώσει μοναξιά ή φόβο όσον καιρό βρισκόταν στο χωριό και στην αυλή της. Μ' όλο που και 'κει ζούσε κατάμονη αφόντας ο Ηλίας, ο μοναχογιός της – ο μόνος που της απόμνε δεσμός με τη ζωή – πήγε στρατιώτης. (σ. 370)

Θα κλείσουμε με το διήγημα «Αλλοφροσύνη» που επίσης εντάσσεται στη συλλογή *Ο καιρός της δοκιμασίας* και χρονολογείται τον Νοέμβρη του 1974. Σε αυτό ο Γ. Φ. Πιερίδης περιγράφει την περίεργη συμπεριφορά μιας κυρίας από το «εύπορο περιβάλλον» που ματαιώς περίμενε ταξί για την Αμμόχωστο «στο έμπα της Λευκωσίας» για να πάει στο σπίτι της. Αρνήθηκε να πιστέψει πως δεν μπορεί να φτάσει πια στο σπίτι της και στεκόταν στη μέση του δρόμου ασάλευτη. Αυτό το διήγημα με ακρίβεια περιγράφει το δράμα της Κύπρου και τις πληγές στο μυαλό, στο σώμα και στον τόπο.

Σύμφωνα με τον ίδιο τον Πιερίδη, το διήγημα προέκυψε από ένα πραγματικό γεγονός: «το περίπτερο της γειτονιάς μου, εδώ στην Παλουριώτισσα, η γυναίκα που περιμένει ταξί για την Αμμόχωστο, είναι πραγματικά γεγονότα, που μου συνέβησαν ένα πρωί». ⁴²⁸ Μάλλον ακριβώς για αυτόν τον λόγο ο Πιερίδης διηγείται την ιστορία σε πρώτο πρόσωπο, δηλαδή ο ίδιος εμπλέκεται στην ιστορία:

[...]

«Περιμένει ταξί για την Αμμόχωστο», συνέχισε ο Θωμάς.

Ανατρίχιασα.

«Για την Αμμόχωστο;!».

«Ναι. Στην αρχή, αφού περίμενε κάμποσην ώρα άδικα, ήρτε και με ρώτησε γιατί αργούνε τα ταξί. Νόμισα πως κοροϊδευε, μα σαν πρόσεξα το βλέμμα της κατάλαβα ότι παραλογίζεται. «Δεν έχει πια ταξί για την Αμμόχωστο, κυρά μου», της λέω. «Πώς δεν έχει», μου κάνει, «από 'δώ πήρα τόσες φορές ταξί. Πρέπει να πάω στο σπίτι μου, άνθρωπέ μου. Πώς θες να πάω, με τα πόδια;...». Δοκίμασα να της εξηγήσω. Αυτή τίποτα. Στέκει εκεί δα και περιμένει, όπως τη βλέπεις». (σ. 319-321)

Το περιστατικό διαδραματίζεται στην περιοχή της ελεύθερης Λευκωσίας, όπου βρίσκεται το περίπτερο του Θωμά. Όμως η παρουσία μιας εκτοπισμένης από τον γενέθλιο τόπο της δίνει την άλλη διάσταση – σχηματίζει μια άλλη πραγματικότητα – την ύπαρξη δύο γεωγραφικών αναφορών: της ελεύθερης περιοχής της Κύπρου και της κατεχόμενης. Παρόλο λοιπόν που ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται το περιστατικό είναι η ελεύθερη Λευκωσία, τον πρωταγωνιστικό ρόλο εδώ παίζει η κατεχόμενη Αμμόχωστος – η χαμένη πόλη της ηρωίδας.

Με περίτεχνο τρόπο ο λογοτέχνης παρουσιάζει τα πρόσωπα του διηγήματος. Από μια πλευρά όλοι οι ήρωες είναι Κύπριοι, από την άλλη όμως βιώνουν την τραγωδία του τόπου διαφορετικά. Ο αφηγητής συνεχίζει τη συνηθισμένη του ζωή: επισκέπτεται ως συνήθως το περίπτερο για να πάρει εφημερίδα, κουβεντιάζει με τον περιπτερά. (*Πηγαίνοντας εχτές το πρωί στη δουλειά μου πέρασα, όπως κάθε πρωί, από το περίπτερο του Θωμά, να πάρω την εφημερίδα μου και να του κάνω τη συνηθισμένη μου ερώτηση: «Τι νέα, κυρ Θωμά;», σ. 319*). Ο περιπτεράς συνεχίζει να δουλεύει στο ίδιο το περίπτερο, παρατηρεί κόσμο, «σχολιάζει τα νέα»... Και μια ανώνυμη γυναίκα, για την οποία η ζωή σταμάτησε. Έγινε πρόσφυγας στον ίδιο της τον τόπο, *αλλοφρόνησε*. Αρνείται να δεχτεί την καινούρια πραγματικότητα. Η απώλεια της πατρικής γης και της ελευθερίας την οδήγησε στην απώλεια της λογικής.

⁴²⁸ Στη συνέντευξή του στον Γ. Κιτρομηλίδη, στο *Μορφές της κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π.

4.2.2. Η Αμμόχωστος στο έργο του Κ. Χαραλαμπίδη

Η Αμμόχωστος, όπως και η Κερύνεια που θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, αποτελεί μία από τις πόλεις κλειδιά για τη λειτουργία του γενέθλιου τόπου ως λογοτεχνικού μύθου στο έργο των Κυπρίων δημιουργών. Η πιο εμβληματική χρήση της γίνεται στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Αξίζει, ωστόσο, πριν περάσουμε στον ποιητή αυτό, να δούμε την επεξεργασία του ίδιου μύθου στο έργο του Κύπρου Χρυσάνθη.

Στην ποιητική συλλογή *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης* ο Κ. Χρυσάνθης χρησιμοποιεί τη μορφή της Τριανταφυλλένης, που δανείστηκε από τα δημοτικά τραγούδια της Κύπρου, ως αλληγορία της Αμμοχώστου, μιας πόλης-φάντασμα μετά την εγκατάλειψή της από τους κατοίκους της όταν γίνεται η εισβολή. Η εικόνα του Χρυσάνθη είναι χαρακτηριστική και συνδυάζει το ερωτικό με το μητρικό στοιχείο:

*Η πολιτεία πεθαίνει μέσα στην ακινησία
μ' ένα στεγνό από γάλα στήθος, δίχως ομιλία
να κρέμεται απ' τα δάχτυλα του χρόνου
σα μια άσκοπη νυχτερινή στιγμή.⁴²⁹*

Στο ποίημα με τίτλο «Η μπαλάντα της Τριανταφυλλένης» ο ποιητής, με ένα μοναδικό ύφος οικειότητας, μας μεταφέρει στην Αμμόχωστο πριν τον πόλεμο:

*Πώς βρέθηκα μια νύχτα στα τοπία του φεγγαριού,
Με μια αγάπη στο δεξί μου χέρι
Κι η πεισματάρα η άνοιξη τριγύρω να χειρονομεί
Και να μιλά με λέξεις διαφανείς κι αντάρτισσες
Και της ζωής το βάρος να μικραίνει! [...] ⁴³⁰*

Ο Χρυσάνθης περιγράφει την Αμμόχωστο να εκτείνεται «στα τοπία του φεγγαριού» – ένα σκηνικό μαγικό, που της αρμόζει. Και μετά, το σκηνικό και όλη η διάθεση του ποιήματος αλλάζουν, και αντί να βλέπουμε «βροχή από αστέρια», «μαγεία στον άνεμο που ξεσηκώνει τα φουστάνια», βλέπουμε ξαφνικά να εισέρχεται ο πόλεμος:

[...] Και ξαφνικά να μπαίνει ο πόλεμος,

⁴²⁹ Κ. Χρυσάνθης, «Η Αμμόχωστος», *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης*, εκδ. Πνευματική Κύπρος, Λευκωσία 1990, σ. 17.

⁴³⁰ Κ. Χρυσάνθης, «Η μπαλάντα της Τριανταφυλλένης», *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης*, ό.π., σ. 7.

Με τον καπνό στο χέρι του
Και τη φωτιά στα μάγουλά του,
Να καταστρέφει τα σπαρτά στο πέρασμά του,
Να ρίχνει τα καμπαναριά,
Τα σπίτια να σωριάζει και την άνοιξη
«Τριανταφυλλένη μου, Τριανταφυλλένη μου» [...] ⁴³¹

Ο ποιητής δεν αποχαιρετά την «Τριανταφυλλένη»-Αμμόχωστο, αλλά συνέχεια την χαιρετά μέσα στις νοσταλγικές του αναπολήσεις και θέλει να την δει να αναβιώνει στο ελπιδοφόρο μέλλον. Παρόλο που ο ποιητής πενθεί την απώλειά της, ξαναβρίσκει κουράγιο να ξανααντικρίσει τη μικρή Τριανταφυλλένη που «*γυρίζει απ' τ' ακρωτήρια της καλής ελπίδας*». ⁴³²

Έτσι, η Τριανταφυλλένη του Χρυσάνθη, παρά τις απογοητεύσεις, προβάλλει με ένα πρόσωπο αισιοδοξίας, που προκαλεί επίμονα την επιτέλεση του χρέους:

*Διώξε τη λύπη σου, μικρή Τριανταφυλλένη.
Οι επιστροφές σε περιμένουν στα παλιά τοπία.* ⁴³³

*

Ο **Κυριάκος Χαραλαμπίδης** γεννημένος στην κατεχόμενη σήμερα Άχνα το 1940, μεγάλωσε στην Αμμόχωστο. ⁴³⁴ Το συνολικό έργο του, όπως το αναλύει ο Άρης Δρακόπουλος στο άρθρο του «Η συμπλοκή ποίησης και ιστορίας στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», ⁴³⁵ χωρίζεται στην «προϊστορία» (οι πρώτες δύο συλλογές *Πρώτη πηγή* και *Η άγνοια του νερού*) και στην «μεταϊστορία» (από τη συλλογή *Μεθιστορία* και μετά).

Αναμφίβολα, η τουρκική εισβολή στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 ήταν η ώρα της κρίσεως και για τον Χαραλαμπίδη. Όπως σημειώνει ο Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Από το 1974 και μετά φαίνεται να διαλέγει συνειδητά να γίνει, κυρίως, εκφραστής ή σχολιαστής της ιστορικής πορείας του τόπου του. Η συνειδητοποίηση αυτή εκφράζεται, σε δοκιμακά

⁴³¹ Ο.π., σ. 8.

⁴³² Από το ποίημα «Γυρίζεις...», *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης*, ό.π., σ. 40.

⁴³³ Κ. Χρυσάνθη, «Διώξε τη λύπη σου», *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης*, ό.π., σ. 19.

⁴³⁴ Ο καταξιωμένος ποιητής έχει λάβει πολλές διακρίσεις για το έργο του, μεταξύ των οποίων το Κρατικό Βραβείο Ποίησης της Ελλάδας για το βιβλίο του *Μεθιστορία* και το Κρατικό Βραβείο Ποίησης της Κύπρου για τα βιβλία του *Το αγγείο με τα σχήματα*, *Αχαιών Ακτή* και *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*. Επίσης έχει τιμηθεί με το βραβείο Κώστα και Ελένης Ουράνη για το σύνολο του έργου του (2003) και είναι αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, ενώ πρόσφατα (2019) εκλέχτηκε τακτικό μέλος της Ακαδημίας Γραμμάτων και Επιστημών της Κύπρου.

⁴³⁵ Α. Δρακόπουλος, «Η συμπλοκή ποίησης και ιστορίας στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Κύπρος γη εναλία*, περιοδική έκδοση της Ένωσης Κυπρίων Νομού Αχαΐας, τχ. 13-14 (χ.χ.), σ. 16-25.

και ποιητικά του κείμενα, ήδη από τα τέλη του 1974, ενώ στα επόμενα χρόνια, η στάση αυτή φαίνεται να έχει ωριμάσει εντελώς». ⁴³⁶

Το ακόλουθο απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό του τι σήμαινε η εισβολή, κατά τον Χαραλαμπίδη, για τον τόπο και τους ανθρώπους του, και ιδιαίτερα για τους δημιουργούς:

Η Κύπρος αυτή τη στιγμή είναι ένας απέραντος χώρος τραγωδίας, όλα τα δράματα είναι συγκεντρωμένα και κορυφωμένα εδώ σε ενότητα χώρου, χρόνου και δράσης. [...] Είναι η στιγμή της αυτογνωσίας τόσο του ποιητή όσο και του τόπου του. Η πατρίδα μας είναι το σώμα μας, απάνου μας φέρνουμε τα στίγματα των πληγών της. ⁴³⁷

Μέσα από την τραγωδία, δίνεται ευκαιρία στους ανθρώπους να ξαναδοούν την ύπαρξή τους και τον κόσμο τους, τον γενέθλιο τόπο, με μια νέα ματιά σε «μια στιγμή αυτογνωσίας».

Έτσι, από τη συλλογή *Αχαιών ακτή* (1977) ⁴³⁸ και σχεδόν σε όλες τις επόμενες ποιητικές συλλογές τον Χαραλαμπίδη θα τον απασχολήσουν οι τραγικές συνέπειες της τουρκικής εισβολής στο νησί από το 1974 μέχρι τις μέρες μας. Ο ποιητής επιχειρεί να αφηγηθεί την κυπριακή *μεθιστορία*, αναπλάθοντας τον μύθο της χαμένης πατρίδας με τρόπο συναισθηματικό και ταυτόχρονα αποστασιοποιημένο. Εκκινώντας από τα πραγματικά γεγονότα, ο Χαραλαμπίδης καταφέρνει να στήσει μια τρόπον τινά μυθιστορική αφήγηση παραμυθίας, προβάλλοντας αρχέτυπα λογοτεχνικά θέματα με τη βοήθεια σύγχρονων δραματικών προσωπείων και του ορισμένου ιστορικού περιβάλλοντος της Κύπρου. Ουσιαστικά, η ποίηση του Χαραλαμπίδη σε μεγάλο βαθμό αποτελεί ποιητική αναβίωση και ανάπλαση της Ιστορίας, που χρησιμοποιεί μυθικά και ιστορικά στοιχεία του παρελθόντος για να σχολιάσει τα σύγχρονα τεκταινόμενα στο νησί. ⁴³⁹

Σε αυτή την ποίηση είναι πανταχού παρόν το νησί, όπως είναι παρών και ο εισβολέας που χώρισε το νησί στα δυο:

*Ένα καράβι μπήκε στη στεριά
και προχωρεί με θάλασσα από πίσω.
Σιγά σιγά τ' αυλάκι μεγαλώνει*

⁴³⁶ Γ. Κεχαγιόγλου, «Ιστορία και ποιητικό ήθος: Κυπριακά παραδείγματα της δεκαπενταετίας 1974-1989», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 621.

⁴³⁷ Από ομιλία του Κ. Χαραλαμπίδη (1978): παρατίθεται στο Γ. Κεχαγιόγλου, «Από την περικόλειστη πόλη-φάντασμα στην περίοπτη Πόλη της Ανάληψης», *Διαβάζω* 62 (1983), σ. 75-76.

⁴³⁸ Πρόκειται για το μέρος στη βόρεια ακτή της Κύπρου, απ' όπου έγινε η εισβολή.

⁴³⁹ Βλ. τη σχετική μελέτη του Θ. Πυλαρινού, *Μεθιστορία. Μύθος και ιστορία στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

και κάνει δύο νησιά – κακό καράβι.⁴⁴⁰

Στα έργα του είναι παρούσα και μια συγκεκριμένη πόλη – η Αμμόχωστος – στην οποία αφιερώνονται τα ποιήματα της συλλογής *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* (1982). Η *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* συνεχίζει τη «γεωγραφική» επιλογή της συλλογής *Αχαιών ακτή*: ο ποιητής περιορίζεται τοπικά στα «ανατολικά νερά» της πόλης της Αμμοχώστου, που πέρασε στους εισβολείς στις 14 Αυγούστου 1974, ουσιαστικά εγκαταλειμμένη.⁴⁴¹ Η πόλη σε αυτή την περίπτωση αποτελεί, θα λέγαμε, ένα σύμβολο, ένα σημείο αναφοράς του χτες, του σήμερα και του αύριο.

Στα ποιήματα της συλλογής πραγματοποιείται η «εξεικόνιση» ή «ανάπλαση» της Αμμοχώστου μέσα στη διαχρονία και τη συγχρονία.⁴⁴² Από τη μια πλευρά, παρακολουθούμε την ιστορία της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, ξεκινώντας από την αρχαιότητα, φτάνοντας στο τέλος της Αγγλοκρατίας (με άλλα λόγια, από τα κτίσματα και τα ίχνη της Αλασίας, της Έγκωμης και της Σαλαμίνας περνάμε σε διάφορες ιστορικές φάσεις της πόλης της Αμμοχώστου). Η Αμμόχωστος του Χαραλαμπίδη, όπως λέει και ο ίδιος, είναι ένα σύμβολο του Ελληνισμού.⁴⁴³ Εκτός από την ιστορία του τόπου, βιώνουμε και την προσωπική ιστορία του ποιητή. Βιώνουμε έντονα τις προσωπικές του εμπειρίες και τις μνήμες της «σχεδόν γενέθλιας» πόλης του, καθώς και τις τωρινές του αντιδράσεις σχετικά με μια κατακτημένη νεκρή πόλη, μια «πόλη-φάντασμα» – μόνιμο αντικείμενο διακοινοτικών διαπραγματεύσεων και μελλοντικών ρυθμίσεων.

Τόσο ο ποιητής, όσο και η πόλη του εμφανίζονται μέσα στα έργα του Χαραλαμπίδη με πολλές μορφές και ιδιότητες: π.χ. η πόλη περιγράφεται ως «πόρνη, άπιστη, διεφθαρμένη, σκληρόκαρδη» κτλ.: επίσης, ως «ερωμένη, αρπαγμένη, βασανισμένη, πάσχουσα, τραυματισμένη, ανάπηρη, αναίσθητη, ναρκωμένη, φυλακισμένη, ιπτάμενη, ζωντανόνεκρη, νεκρή, άταφη» κτλ.: ως «έμβρυο, παιδί, κορίτσι, παρθένα, γυναίκα, ζώο, θήραμα», «αντικείμενο, χτίσμα, στοιχείο, φαγητό, παιχνίδι, ουράνιο σώμα, μαγικό αντικείμενο» κτλ. Ο ποιητής παρουσιάζεται ως «παιδί, έφηβος, εραστής, κυνηγός, παίχτης, ανασκαφέας, μελετητής, περιηγητής, επισκέπτης, μάγος, κατήγορος, θεραπευτής, οραματιστής» κτλ. Ακόμα και ο τίτλος της συλλογής *«Αμμόχωστος Βασιλεύουσα»* δηλώνει τη σχέση ανάμεσα στον ποιητή και στην πόλη του. Η «βασιλεύουσα» πόλη – πόλη ωραία, ιδιαίτερη,

⁴⁴⁰ Κ. Χαραλαμπίδης, «Εισβολή-Εκβολή», *Αχαιών Ακτή*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 163.

⁴⁴¹ Σημειώνουμε ότι, σε αντίθεση με τις προηγούμενες ποιητικές συλλογές, όλα τα ποιήματα της εν λόγω συλλογής παρατίθενται κατά χρονολογική τάξη καλύπτοντας την περίοδο από τον Ιούνιο του 1979 μέχρι τον Οκτώβριο του 1981.

⁴⁴² Γ. Κεχαγιόγλου, «Από την περικλειστή πόλη-φάντασμα στην περίοπτη Πόλη της Ανάληψης», ό.π., σ. 77.

⁴⁴³ Στην ομιλία του στο πλαίσιο της σειράς διαλέξεων «Τηλεγόνοια», στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, 20 Μαρτίου 2009.

πλούσια... Σίγουρα είναι γένους θηλυκού, είναι «γυναίκα-βασίλισσα». Ο ποιητής τρέφει απέναντί της διάφορα αισθήματα, όπως η νοσταλγία, η ελπίδα, η αγάπη...

Στο πρώτο ποίημα της συλλογής με τίτλο «Η αρχή ενός ειδυλλίου» περιγράφεται η ερωτική σχέση ποιητή και πόλης. Απευθυνόμενος στην πόλη του, ο ποιητής μιλάει στην πόλη-γυναίκα, πόλη ερωμένη:

*Άγγιξε ο λίθος ο πελεκημένος
τη Ζώνη σου, τα μάτια σου ατημέλητα
ισιώναν την απείθαρχή μου ανάσα.*

*[...] Πόλη με το φεγγάρι στα μαλλιά σου,
τον ήλιο ζέσκεπο, την ευωδιά ντυμένη
τα κρόσσια του Μαγιού, τη θάλασσα πλατάνι.*

*Εσένα θέλω, σένα λαχταρώ [...]
[...] Όταν η μέρα κλίνει προς το μέρος μου,
δικιά μου γίνεσαι για πάντα – μα τι τ' όφελος;
Σε τριγυρίζει τώρα συρματοπλεγμα.
Ολάκερη μια πόλη μες στο κρατητήριο.⁴⁴⁴*

Ο ποιητής αναπολεί την πόλη του, την ονειρεύεται. Ευρισκόμενος μακριά της, μπορεί να την βλέπει μόνο όταν δύει ο ήλιος («Όταν η μέρα κλίνει προς το μέρος μου, δικιά μου γίνεσαι για πάντα»), όμως συνειδητοποιεί πως είναι μόνο μια αυταπάτη. Χρησιμοποιώντας φράσεις όπως «πόλη σιδερένια», «σε τριγυρίζει τώρα συρματοπλεγμα», «ολάκερη μια πόλη μες στο κρατητήριο», «χωρίς ψωμί, νερό, χωρίς ειδήσεις», «Δε σε κοιτάνε μάτια, δεν σε σκάβουν άνθρωποι» ο ποιητής δηλώνει τον χαμό της πόλης και την κατοχή. Η σκλαβωμένη Αμμόχωστος δεν είναι ένα όνειρο, είναι ένας αβάσταχτος πόνος για διάφορα απτά μικροπράγματα που συνθέτουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

Στα πρώτα ποιήματα μετά την εισβολή είναι παρούσα η ελπίδα για τη συνάντηση με την «πόλη των παλιών βημάτων». Το κεντρικό θέμα του ποιήματος «Η αρχή ενός ειδυλλίου» είναι ο νόστος. Ο ποιητής θέλει να πιστεύει πως σε λίγα χρόνια οι ξεριζωμένοι Κύπριοι θα γυρίσουν πίσω στα σπίτια τους και η πόλη θα ξαναζωντανέψει (αν και οι τελευταίοι στίχοι του παραθέματος αποκαλύπτουν την πικρή αλήθεια):

Σε λίγα χρόνια συ θ' αποδοθείς,

---

⁴⁴⁴ Κ. Χαραλαμπίδης, «Η αρχή ενός ειδυλλίου» (1979), *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 193.

στην κυριότητα όλων συ θα περιπέσεις.
Νόμιμοι κάτοχοι κτημάτων και οικιών,
περιβολιών, ανεμομύλων και θαλάσσης,
η κεντρική πλατεία, η αγορά,
ο Δήμος όλος με τη μπάντα του και ο Κήπος
θέλουν γυρίσει πάλι προς το μέρος σου.

[...] Πολλοί, γεμάτοι ελπίδα και ρηχά αισιόδοξοι,
όταν θα πάμε πίσω, λένε, να κοπιάσετε. (σ. 194)

Στο ποίημα «Την είδα» της ίδιας συλλογής η πόλη εμφανίζεται με τη μορφή ενός όμορφου κοριτσιού που περπατάει στον ύπνο του ποιητή, αναμένοντας να ανακτήσει την ομορφιά της («το κάλλος της αγάπης»), «όταν θα ξαναρχίσει να ηχεί»:

*Την πόλη μου είδα· περπατούσε απά στα κεραμίδια
του λιγοστού απ' τον ύπνο μου μυαλού μου [...]*

[...] *Την είδα είτε στον ύπνο μου ή στον ζύπνο σας
κι ήταν κορίτσι μέγα έξω στη στεριά.*

[...] *Την πόλη μου είδα να κοιμάται στη στεριά
(είχε κατέβει φαίνεται απ' τα κεραμίδια).*

*Ήταν ωραία, σαν κόρη του ελαιώνα,
κι απίστευτα γλυκιά, πράμα ανεξήγητο.*

[...] *Ωραία και νέα η κόρη στο κάλλος της αγάπης,
όταν θα ξαναρχίσει να ηχεί. (σ. 199-200)*

Η Μεγάλη Παρασκευή είναι το απόλυτο πένθος για την Κύπρο και για όλον τον Ελληνισμό. Το ποίημα με τίτλο «Μεγάλη Παρασκευή» του Χαραλαμπίδη είναι ένας επιτάφιος θρήνος για τη χαμένη πατρίδα που συμβολίζει τη «ζωή εν τάφω» των πόλεων που βρίσκονται υπό κατοχή. Η κάθε μία από αυτές τις πόλεις χάνει την προσωπική της ταυτότητα και ενώνεται με τις άλλες, που βιώνουν την ίδια μοίρα, την ίδια τραγωδία. Οι πόλεις μένουν παράλυτες, χωρίς φωνή. Η πόλη σε αυτό το ποίημα περιγράφεται σαν πόλη-μάννα που της πήραν τα παιδιά και έχασε ακόμη και το ίδιο της το όνομα, δηλαδή έμεινε χωρίς ταυτότητα:

[...βλέπω]

*Την πόλη να πλανιέται σ' άλλη πόλη,
τα αίματα να σμίγουν, να στοιβάζονται*

κι ούτε να ξεχωρίζεις πια τη μάνα Μόρφου
απ' την Κερύνεια και από την Αμμόχωστο.
Κι ούτε να λες χωριό της επαρχίας
τάδε και τάδε – τίποτα και όλα.

[...] Τα πράγματα είναι καθαρά· μια πόλη
σε αμνημόνευτους καιρούς, μια πόλη μυθική
της πήραν ξάφνου τη λαλιά και την τροχοπεδώσαν [...]

[...] Μπορεί και να την έσωζα παίρνοντας απ' το χέρι
την αργυρή ταυτότητα, κι ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ να γράφει,
και να 'κρυβα μοναχικά στον κόρφο τ' όνομά της
κάνοντας τάχα πώς κοιτώ απ' το παράθυρο έξω.⁴⁴⁵

Κεντρικό θέμα στην ποίηση του Χαραλαμπίδη είναι ο νόστος, ο οποίος είναι ανέφικτος στην πράξη. Ο ήρωας του Χαραλαμπίδη γνωρίζει εξ αρχής πως η πραγμάτωση του νόστου είναι αδύνατη. Επομένως, σταδιακά εξαντλείται, αδειάζει συναισθηματικά, χάνει την ηρωική προδιάθεση. Συχνά ο ίδιος ο ποιητής γίνεται δραματικό πρόσωπο της ιστορίας του. Για την ακρίβεια, ο ποιητής παρουσιάζεται ως ένας «ξένος», ένας ξηνητεμένος που επιθυμεί βαθιά να επιστρέψει στον γενέθλιο τόπο του, αλλά δεν μπορεί να το κάνει.

Υπάρχουν δύο ποιήματα, που έχουν τον ίδιο τίτλο: «Άρδανα». Και τα δύο ποιήματα έχουν το ίδιο θέμα: ένας πρόσφυγας βλέπει στον ύπνο του το χαμένο του χωριό (τα Άρδανα), που βρίσκεται στα κατεχόμενα. Το ποίημα «Άρδανα Ι» ανήκει στη συλλογή *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, ενώ το «Άρδανα ΙΙ» γράφτηκε έντεκα χρόνια μετά και ανήκει στη *Μεθιστορία*. Η πρώτη ονειρική επίσκεψη διαδραματίζεται σε αντικρινό γειτονικό σπίτι, που έβλεπε στην αυλή του πατρικού σπιτιού του ήρωα, η οποία λειτουργεί ως προθάλαμος για το βασικό (και ταυτόχρονα απογορευμένο) αντικείμενο του πόθου – το πατρικό σπίτι του αφηγητή. Η δεύτερη ονειρική επίσκεψη παρουσιάζεται πιο πετυχημένη, αφού ο ήρωας καταφέρνει να διεισδύσει στο σπίτι του «από σκισμή τ' ονείρου του».

Στο πρώτο ποίημα ο φίλος του ποιητή προσπαθεί, στο όνειρο, να μπει στο σπίτι του που τόσο αγαπούσε, όμως δεν τον αφήνανε οι ξένοι:

*Το θάμα ήταν στ' όνειρο αλλά μισό και αυτό.
Γιατί όπως ήταν κάτω από κληματαριά
καλού γειτόνου και έβλεπε προς την αυλή*

⁴⁴⁵ Κ. Χαραλαμπίδης, «Μεγάλη Παρασκευή» (1980), *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 214-216 (τα παραθέματα είναι από τις σελ. 214, 215).

*τ' αγαπητού σπιτιού του, πώς να προχωρήσει
που 'χανε στήσει γλέντι και χορό στην απλωσιά της κάτι ζένοι.⁴⁴⁶*

Κάποια στιγμή καταφέρνει να μπει μέσα:

*Μιαν άλλη φορά πάλι τα κατάφερε
και μπήκε από σκισμή τ' ονείρου στο σπίτι.
Βγαίνοντας στην αυλή του από την καμάρα
τη βρήκε την Τουρκάλα που έβγαζε νερό. (σ. 262)*

Είναι αβάσταχτος ο πόνος του πρόσφυγα, που δεν μπορεί να πει ούτε μια λέξη στην Τουρκάλα που τώρα πια μένει στο σπίτι του:

*Ούτε που σκέφτηκε να τη ρωτήσει το γιατί.
Μονάχα πήρε τη γνωστή του μαντιλιά
την ουρανια και σκούπισε το πρόσωπό του. (σ. 262)*

Με μεγάλη θλίψη ο πρόσφυγας λέει στον ποιητή τον μεγαλύτερο του φόβο πως δεν θα μπορέσει ποτέ ξανά να δει το χωριό του, να μπει στο σπίτι του:

*[...] είπε στον ποιητή
ο άνθρωπος που μπήκε στην αυλή του
πως δεν θα πάμε πίσω στο χωριό μας.
Ναι, είναι τραγικό, μα κάλλιο να το ξέρουμε
Παρά να ζούμε στο σκοτάδι αλλιότικης ελπίδας.
Ζύγωσα στ' όνειρό μου κάμποσες φορές
το σπίτι μου και στ' όνειρό μου βρήκα
τον τρόπο να διασπάσω τη γραμμή – πήγα πετώντας
ίσαμ' εκεί το είδα ως δεν θα το 'βλεπα
σ' ειρηνικούς καιρούς και μετρημένους [...] (σ. 262)*

Ο ποιητής με τίποτα δεν χάνει την ελπίδα του γυρισμού στα πάτρια εδάφη, λέγοντας τα εξής:

*[...] Αν την Αμμόχωστο, είπε, την αφήκαμε
μέσ' απ' τα χέρια μας να ξεγλιστρήσει,
μια μέρα θα την πάρουμε στα σίγουρα*

⁴⁴⁶ Κ. Χαραλαμπίδης, «Άρδανα» (1981), *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 261-262.

με όρους ταπεινωτικούς· αυτό είναι αλήθεια [...] (σ. 263)

Στο δεύτερο μέρος αυτού του ποιήματος ο ποιητής απευθύνεται στον φίλο του, που του αφηγήθηκε το ονειρικό ταξίδι στο πατρικό του σπίτι. Τον πόνο της χαμένης πατρίδας ο ποιητής προτείνει να τον «ζαλίσουνε στο κρασί»:

*[...] Ωστόσο το φτωχό σου το χωριό Άρδανα,
πλαγιά Πενταδακτύλου, ας το ζαλίσουμε,
κυρ Τόμπυ, στο κρασί της Ιλλυρίας [...] (σ. 263)*

Μέσα από τα «μετρημένα λόγια» του ο ποιητής κρύβει το δραματικό του πρόσωπο και κάνει πρόποση για τη χαμένη γη. Ο συμπότης του ποιητή συνδέεται συνειρμικά με τον ήρωα της *Δωδέκατης νύχτας* του Σαίξπηρ, τον «αγαθοποιό κρασοπατέρα» σερ Τόμπυ, ενώ τόσο το έργο του Σαίξπηρ όσο και η ετυμολογική προέλευση της λέξης Άρδανα σχετίζονται με την Ιλλυρία.⁴⁴⁷ Δεν μπορούμε να αποφύγουμε, φυσικά, τη σκέψη ότι ίσως πρόκειται και για υπαινιγμό στην αγγλική πολιτική γύρω από το Κυπριακό.

Στο δεύτερο, πεζόμορφο ποίημα αυτή τη φορά, με τον ίδιο τίτλο «Άρδανα (II)» της συλλογής *Μεθιστορία* εκφράζεται η απελπισία και το αδιέξοδο σε πρώτο πρόσωπο πλέον. Ο πρόσφυγας ξαναβλέπει στο όνειρό του το σπίτι του, όμως νιώθει τελείως ξένος μέσα σε αυτό. Κλαίει στον ύπνο του, αποχαιρετάει το σπίτι, χάνοντας την κάθε ελπίδα:

*Κι αρχίνησα ένα κλάμα μες στον ύπνο μου.
Εκείνο του αποχαιρετισμού.⁴⁴⁸*

Έχουμε και εδώ το ίδιο θέμα και την ίδια τραγική αίσθηση του ξένου μέσα στην αυλή του πατρικού του σπιτιού, που αναβιώνει το υπαρξιακό τραύμα το οποίο εκδηλώνεται μέσα στο όνειρο ως μερική απώλεια της συνείδησης. Το σκηνικό εδώ είναι ετεροχρονισμένα μυθικό, ενώ η συναισθηματική εμπλοκή του πρωταγωνιστή (του δραματικού προσώπου) είναι φανερά μεταλλαγμένη, καθώς αυτός (ένας Ορέστης που υπονοείται χάρη στο όνομα του φίλου του Πυλάδη)⁴⁴⁹ βαρύνεται από την απώλεια του σπιτιού του (και όχι από τη δολοφονία της μητέρας του):

⁴⁴⁷ Βλ. σχετική ερμηνευτική σημείωση του Χαραλαμπίδη στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 820.

⁴⁴⁸ Κ. Χαραλαμπίδης, «Άρδανα II» (1992), *Μεθιστορία*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 382.

⁴⁴⁹ Τα ποιήματα του Χαραλαμπίδη αξιοποιούν (άμεσα και έμμεσα) διάφορα στοιχεία της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Στο «Άρδανα II» διαπιστώνουμε τις λογοτεχνικές απηχήσεις του Ευριπίδειου δράματος στο πρόσωπο του Ορέστη.

Και όμως το ζωπόρτιν ήταν το ίδιο, το στενοσόκακο ίδιο, ο λάκος ήταν ίδιος, η τερασιά, ο φούρνος, το τρακτέρ, η μάντρα ήταν ίδια. Κι εγώ καμία σχέση με το σπίτι. Δεν τ' αναγνώριζα. Στεκόμουν στην αυλή του κι ένιωθα τόσον άβολα. Στοιχηματίζω αν με θεωρούσες, θά 'βαζες τα κλάματα.

Μες στην αυλή μου και δεν ήμουν πια στο σπίτι μου, δεν ήμουν στο χωριό μου – ένας ξένος, που η ψυχή του αναπαμό δεν είχε.

– Τι φής; Απέξω από το σπίτι σου κι ούτε που τ' αναγνώριζες, αλήθεια;

– Δεν ήτανε δικό μου πια, δεν ήταν. Το σπίτι που γεννήθηκα, Πυλάδη! Και μάλιστα τη ρώτησα: «Κυρία, αυτό είναι το σπίτι που γεννήθηκα; Is this house I was born? Και μου 'πεν η Τουρκάλα: «Ναι, αυτό είναι». (σ. 381-383)

Στο «Άρδανα II» δεν εκφράζεται κανένα παράπονο, δηλαδή δεν χρησιμοποιούνται οι λέξεις «βάρβαροι, εισβολείς, κατακτητές» και ανάλογες. Το δραματικό πρόσωπο ξεσπάει σε αποχαιρετιστήριο κλάμα μες στον ύπνο του μπροστά στη θέα του πατρικού σπιτιού, που κατοικείται πια από μια Τουρκάλα. Δεν αναγνωρίζει τους συναισθηματικούς δεσμούς με τον γενέθλιο τόπο του, νιώθει κατά κάποιον τρόπο ξένος υπό διωγμόν που βασανίζεται από τεράστια κενά της μνήμης του (όπως τρομαγμένος ομολογεί στον φίλο του Πυλάδη).

Στην ποίηση του Χαραλαμπίδη, όπως είπαμε, συναντάμε συχνά το λογοτεχνικό θέμα του νόστου, που συνδέεται με επώδυνα προσωπικά βιώματα, αλλά και με αδιέξοδους προβληματισμούς. Όπως σημειώνει η Δ. Μέντη, η επάνοδος στη γενέθλια γη

αντανακλά το ατομικό συναισθηματικό κενό και από την άλλη εκφράζει τη συλλογική, κατά κάποιον τρόπο, ενοχή μιας ξεριζωμένης γενιάς που απώλεσε ένα οργανικό μέρος της μακραιώνης ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού στην Κύπρο. Το αίσθημα της υπαρκτής ιστορικής ευθύνης ωριμάζει σταδιακά στη συλλογική συνείδηση και μεταπλάθεται βαθμιαία σε λογοτεχνικό μύθο γύρω από τα βασικά αιτήματα της εθνικής αυτογνωσίας και της αναγνώρισης της πολιτισμικής ταυτότητας των Κυπρίων.⁴⁵⁰

Η τρίτη νοερή επίσκεψη του ποιητή στο πατρικό του σπίτι περιγράφεται στο ποίημα με τίτλο «Γλυκό του κουταλιού» (Δοκίμιν, 2000). Με το συγκεκριμένο ποίημα ο Χαραλαμπίδης θέτει και πάλι το θέμα της επιστροφής του ξενιτεμένου – ένα από τα αγαπημένα θέματα της ελληνικής παράδοσης (και ο Σεφέρης έχει γράψει σχετικό ποίημα). Παρόλο που το ποίημα αυτό έχει αρκετά γνωρίσματα επιστροφής στη γενέθλια γη (π.χ. διάφορα έθιμα φιλοξενίας), ο ποιητής στην πραγματικότητα δεν πετυχαίνει την αναγνώριση:

⁴⁵⁰ Δ. Μέντη, «Ξένος μπροστά στο πατρικό του σπίτι: είκοσι πέντε χρόνια προσφυγιάς (1981-2006) στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Πόρφυρας* 124 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2007), σ. 259.

Να ιδώ ποιος είμαι ζύγωσα και πούθε
το χόμα μου κρατά. Μπήκα και στάθηκα
στο σπίτι τ' αλμυρό, σιμά σε λάκκο.

Μια μαντιλοδεμένη μού 'φερε νερό,
μου πρόσφερε γλυκό· ευχαριστώ την.

Έκοψε και καρπούς από τον Κήπο
του ποθητού σπιτιού μου, φρούτα λαμπερά
ό,τι λογής, διάχυτα με χείλη
πραγματικά και μέλη εμποτισμένα
στην καλοσύνη της χαράς αντιδωρήματα.

Της είπα ευχαριστώ, αναθάρρησα και ζήτησα
το σπίτι μου να ιδώ, αν επιτρέπεται.
«Και βέβαια επιτρέπεται», μου λέει·
«μπορείς να 'ρθείς και στην κρεβατοκάμαρα».
Μπαίνω, θωρώ τη μάνα μου στον τοίχο
να με κοιτάει από 'να κάδρο. Αφήνω
την εντροπή και γύρεψα να πάρω
τη μάνα μου ο δόλιος απ' την Τροία.

«Πάρτηνε», λέει αυτή σαν καλογέλαστη,
«τι να την κάνω τώρα πια που ξέρω;
Να πούμε την αλήθεια, τη νομίσαμε
ηθοποιό με κείνη την κοτσίδα
και τα λουλούδια γύρω της και με τη χάρη
που την ομπρέλα της κρατάει».

Αζίζε βέβαια να προσθέσει και το χέρι
που γαντοφορεμένο, ραδινό
σε καναπέ ακουμπούσε· αλλά τι περιμένεις;

Σάμπως γνωρίζει πόσοι αιώνες κύλησαν
ίσαμε που να φτάσουμε στη σύνταξη
γλυκού του κουταλιού; μεγάλο θέμα.

Πάλι καλά που μ' άφησε και μπήκα

*στο σπίτι μου το πατρικό η γυναίκα.
Μη συνεχίσουμε άλλο και αγριέψει.
Το μόνο που εύχομαι: από καιρού εις καιρό
να 'χω την άδειά της να ξανάβλεπα
την όψη τη γλυκιά του ποθητού μου.⁴⁵¹*

Παρόλο που ο αφηγητής καταφέρνει να μπει στο πατρικό του σπίτι, γεμάτο ευτυχισμένες μνήμες της οικογένειας και της παιδικής του ηλικίας, το όραμα του νόστου δεν ικανοποιείται πλήρως: μέσα στο σπίτι ο ήρωας δεν συναντάει κανένα οικείο πρόσωπο (το μόνο που έχει απομείνει είναι η φωτογραφία της μητέρας του στον τοίχο της κρεβατοκάμαρας). Η «μαντιλοδεμένη» ξένη, που μένει πια στο πατρικό σπίτι του ήρωα, αναγνωρίζει την ιδιότητα του πρώην ιδιοκτήτη στο πρόσωπό του, όμως δεν αποδέχεται καθόλου τα δικαιώματα που προκύπτουν από αυτήν την ιδιότητα, όπως η ελευθερία και η περιουσία. Η ξένη δεν δείχνει να ενδιαφέρεται για τη συναισθηματική σχέση του αφηγητή με το πατρικό του σπίτι.

Από τον πρώτο κίολας στίχο του ποιήματος καταλαβαίνουμε πως ο αφηγητής βιώνει μια δύσκολη εμπειρία αυτογνωσίας («*Να ιδώ ποιος είμαι ζύγωσα*», λέει ο ήρωας λίγο πριν μπει στο εσωτερικό του σπιτιού). Δηλαδή μόνο μέσα από αυτήν την εμπειρία του νόστου στο σπίτι των παιδικών του χρόνων, στον γενέθλιο τόπο του, στοχεύει να ξαναβρεί τον ίδιο του τον εαυτό. Η σκληρή πραγματικότητα της ξένης κατοχής στον τόπο του και στο σπίτι που γεννήθηκε και μεγάλωσε, τον εμποδίζει να επισκεφτεί το εσωτερικό του σπιτιού, πρέπει να ζητήσει άδεια. Στην κρεβατοκάμαρα τον ήρωα περιμένει η φωτογραφία της μητέρας του, που μοιάζει να περιμένει χρόνια για να την πάρει από τους ξένους («*Αφήνω την εντροπή και γύρεψα να πάρω τη μάνα μου ο δόλιος απ' την Τροία*», λέει ο αφηγητής, κάνοντας έναν υπαινιγμό με πολλές υπόγειες πτυχές γύρω από την άλωση της «Τροίας»). Η σκηνή με τη φωτογραφία μας δείχνει την άγνοια των ξένων για τις καταβολές της, υπαρξιακές και πολιτισμικές, επειδή την κράτησαν τη φωτογραφία μόνο και μόνο γιατί πίστευαν πως η γυναίκα στη φωτογραφία ήταν ηθοποιός. Η συμβολική απομάκρυνση της φωτογραφίας από την πατρογονική εστία πραγματοποιείται από τον ήρωα με στοργή, αλλά συνάμα και με θλίψη.

Έχει ενδιαφέρον η αντίθεση που προβάλλει ο αφηγητής ανάμεσα στο εσωτερικό του σπιτιού και στον κήπο έξω από το σπίτι. Ο κήπος του σπιτιού υποδέχεται τον ήρωα με τη με τους πλούσιους καρπούς της διαχρονικής του φύσης («*Έκοψε και καρπούς από τον Κήπο του ποθητού σπιτιού μου, φρούτα λαμπερά ό,τι λογής, διάχυτα με χείλη πραγματικά και*

---

⁴⁵¹ Κ. Χαραλαμπίδης, «Γλυκό του κουταλιού» (1996), *Δοκίμιν*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 529.

μέλη εμποτισμένα στην καλοσύνη της χαράς αντιδωρήματα»), ενώ μέσα στο σπίτι είναι έκδηλες οι διαφορές ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν (η παλιά και η καινούρια οικοδέσποινα, τα ελληνικά και τα μουσουλμανικά ήθη, η αίσθηση του μόνιμου και του προσωρινού, των γηγενών κατοίκων και των ξενόφερτων).

Ο ήρωας βιάζεται να φύγει από το πατρικό του, έχοντας τον φόβο να μην αγριέψει η Τουρκάλα με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να επιστρέψει και πάλι για να δει το σπίτι του (*«Μη συνεχίσουμε άλλο και αγριέψει. Το μόνο που εύχομαι: από καιρού εις καιρό να 'χω την άδειά της να ξανάβλεπα την όψη τη γλυκιά του ποθητού μου»*). Επομένως, *«η προσωρινή υλοποίηση του νόστου όχι μόνο δεν περιέχει τη σκηνή της αναγνώρισης, αλλά [...] φορτίζει την ψυχική διάθεση του ξένου, ο οποίος συνειδητοποιεί ότι στερείται όχι μόνο τις ατομικές του ελευθερίες αλλά και βασικούς πυρήνες της συναισθηματικής του ταυτότητας»*.⁴⁵²

Στο ποίημα «Γλυκό του κουταλιού» υπάρχουν σημασιολογικές και γλωσσικές αναφορές στον νόστο του Οδυσσέα (*«σιμά σε λάκκο», «του ποθητού μου»*), καθώς και σε γεγονότα του Τρωικού πολέμου,⁴⁵³ έτσι, ο Χαραλαμπίδης χρησιμοποιεί μοτίβα της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Ο τίτλος «Γλυκό του κουταλιού» μάλλον χρησιμοποιείται ειρωνικά από τον ποιητή: ο αφηγητής κατάφερε να μπει μέσα στο πατρικό σπίτι του, πήρε μια γλυκιά δόση συγκίνησης, όμως ήταν πολύ μικρή αυτή η δόση (δηλαδή του κουταλιού).

Η νοερή επίσκεψη στα κατεχόμενα μέρη της Κύπρου, την εποχή που δεν επιτρεπόταν η μετάβαση από ένα τμήμα του νησιού στο άλλο, λειτούργησε ως προσωπική ποιητική διαφυγή του Χαραλαμπίδη στο λίκνο της καταγωγής και της συνείδησής του. Στην πραγματικότητα ο ποιητής δεν επισκέφτηκε το πατρικό του στην Αμμόχωστο μετά την εισβολή, τον βλέπουμε να εμμένει στην πληγή, *«αναζητώντας στην παλαιότερη και στη σύγχρονη ιστορική αιτιοκρατία τα βαθιά εκείνα ίχνη του εσωτερικού διχασμού, που προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ψυχολογία και τη συλλογική ταυτότητα των επιζώντων Κυπρίων, αυτών που έζησαν την εισβολή στα εδάφη τους»*.⁴⁵⁴

Στην ποίηση του Χαραλαμπίδη ειδική θέση κατέχουν οι ξεριζωμένες γυναίκες-μάνες της Κύπρου, που χάσανε τα σπίτια τους και τα παιδιά τους, που ανυπομονούν να μάθουν τα νέα από τα κατεχόμενα χωριά τους. Έτσι, στις συνεχείς προσπάθειες του ποιητή να παρουσιάσει το θέμα του ξεριζωμού, του χαμένου γενέθλιου τόπου και του πατρικού σπιτιού, είναι σαν ο χρόνος να έχει σταματήσει. Παρακολουθούμε ξανά και ξανά την τραγωδία των Κυπρίων, που αναγκάστηκαν να αφήσουν τα σπίτια τους στους ξένους κατακτητές. Με την ιστορική απώλεια της εστίας συνδέονται αρκετοί θεματικοί κύκλοι

⁴⁵² Δ. Μέντη, «Ξένος μπροστά στο πατρικό του σπίτι...», *ό.π.*, σ. 262.

⁴⁵³ Βλ. επίσης τον συσχετισμό με τους Τρώες και τον Τρωικό πόλεμο στο ποίημα «Γενέθλιο ίππου», *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, τώρα στα *Ποιήματα*, *ό.π.*, σ. 201-202.

⁴⁵⁴ Δ. Μέντη, «Ξένος μπροστά στο πατρικό του σπίτι...», *ό.π.*, σ. 263.

και συμβολικά μοτίβα που αντικατοπτρίζουν τον ψυχισμό του τραγικού προσώπου, αποξενωμένου από τον τόπο του. Το συγκεκριμένο θέμα του χαμένου γενέθλιου τόπου, με κεντρικό άξονα το πατρικό σπίτι, απασχολεί τον ποιητή μέχρι σήμερα, εφόσον το κυπριακό πρόβλημα παραμένει άλυτο.

Σε μία από τις τελευταίες ποιητικές συλλογές του Χαραλαμπίδη (*Κυδώνιον μήλον*, 2006) υπάρχουν δύο ποιήματα που έχουν τον ίδιο τίτλο «Το γιασεμί δεν έλεγε καθόλου να σωπάσει»,⁴⁵⁵ στα οποία κυριαρχούν οι γυναίκες. Και στα δύο ποιήματα είναι αισθητή η παρουσία του ποιητή, που στην ουσία πλάθει τη φανταστική τους συνάντηση στον κήπο του σπιτιού. Στο πρώτο ποίημα η συνάντηση των δύο γυναικών γίνεται σε θετικό κλίμα. Οι δύο γυναίκες, οι δύο εσωτερικά αντιμαχόμενες ψυχές, περιγράφονται να τελούν μαζί νεκρόδειπνο, να έχουν κοινούς θρήνους για τα προσωπικά (αντίμαχα μεταξύ τους) συναισθήματα:

«Μπορώ να δω το σπίτι μου;»

«Of course! You are the owner.»

*Τριγύρω κάκτοι και βασιλικός.
Λευκοντυμένο ανάλαφρο κορίτσι
εσκίρταε μετάρσια εκκλησιά.*

«Εδώ, καλή μου αρχόντισσα, γεννήθηκα.»

«You are the owner», η κυρά ζανάπε.

Πώς τα σωστά εγνώριζε μηνύματα

Να βγάζει από μια βελονοθήκη!

Διασαλευτής ανθώνας μοσκομύριζε.

Ανάρια νύχτα εσκόρπαε αληθινό σκοτάδι.

«Πώς λέγεστε, κυρία;»

«Τ' όνομά μου Σεχέρ».

«Και μένα Ευφροσύνη».

«Να ζήσεις. Αι, στο πρόσωπο

του άλλου το σπιτικό σου συντυχαίνεις».

«Σκάβει ο ουρανός τη γη νυχθημερόν».

---

⁴⁵⁵ Κ. Χαραλαμπίδης, «Το γιασεμί δεν έλεγε καθόλου να σωπάσει, Α'» (2000), «Το γιασεμί δεν έλεγε καθόλου να σωπάσει, Β'» (2001), τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 593-596.

*«Κάτσε στο φως, αγαπητή γυναίκα,
να σε κεράσω λεμονιές κι ανθίσματα.
Μη βλέπεις την ποδιά μου που τυλίγει
Φθαρμένα λίγα μήλα· μελανίσματα».*

*Κι αφού νεκροστολίσανε το δείπνο
με τα σπανίας τέχνης μαλαματικά,
σαν άλλος Αχιλλέας, άλλος Πρίαμος
σηκώσαν ένα θρήνο οι δυο για κείνα
που είχε στο μυαλό η καθεμιά.⁴⁵⁶*

Στο δεύτερο ποίημα το κλίμα είναι έκδηλα εχθρικό, ενώ το περιεχόμενό του θυμίζει την αρχαία τραγωδία. Η διεκδίκηση του δικαιώματος της νόμιμης ιδιοκτήτριας του σπιτιού προσκρούει στην αδιαλλαξία της καινούριας οικοδέσποινας. Το τραγικό πρόσωπο της γυναίκας που έχει χάσει το σπίτι της φτάνει στα άκρα, είναι σε θέση να πράξει φόνο. Στο πρόσωπο αυτής της γυναίκας βλέπουμε όχι μόνο την ίδια, αλλά όλους τους πρόσφυγες της βόρειας Κύπρου που έκαναν απεριόριστες προσπάθειες (πραγματικές ή συμβολικές) να διεισδύσουν στο αρχέτυπο σημείο αναφοράς τους:

*«Τον σκότωσα και δεν τ' αρνιέμαι κι ούτε
Μετανοώ. Τονε μακέλεψα με θραύσμα
γυαλιού – το είχα στην καρδιά μου αντίβαρο
στη θλίψη που σε δάκρυα κολυμπούσε
(τα μάτια μου ήταν μάλλον ψάρια σ' αιγιαλό,
στην απεραντοσύνη των δακρύων).*

*Στιγμή δεν δείλιασα να πάρω απάνω μου
Το κρίμα... Η νύχτα κρυαδερή
μεσ' από τ' άσπρο που δεν φαίνονταν σεντόνι
εστάλαξε μιαν άναρθρη ουρανώση.
Το μεταπόντιο στήθος μου αγρότευε σε κρίνα
κι έτσι τον έθαψα· με τούτα που θεωρείτε
τα δύο λιγνά κλαριά μου. Η καψερή
με χίλια βάσανα στο σπίτι μου μοχτούσα
να μπω, μ' απόδιωχνε η κακούργα εκείνη
και ξενική ανατολίτισσα, που μου 'δειχνε*

⁴⁵⁶ «Το γιασεμί δεν έλεγε καθόλου να σωπάσει, Α'» (2000), *Ποιήματα*, ό.π., σ. 593-594.

τ' αδέσποτά της φίδα. Σήκωνα στους ώμους
ένα νησί εννιά μπωφόρ τραυλίζοντας
ξέφλουδη ελπίδα. Σπρώχνοντας με βία
μπήκα στο πατρικό μου που γεννήθηκα.

Βγαίνω στον κήπο, «Να τον κήπο», εκραύγασα.
Κάνω να κόψω ένα χρυσό που κρέμονταν
Μήλο των Εσπερίδων, «Κάτω το ξερό σου!»
Το χέρι – το γλυκύμαλο δεν άγγιξε
και τ' απαγορευμένο – απελιθώθη.
Καταλαβαίνεις, κύριε αστυνόμε,
Την επιφυλακή των αισθημάτων.
Εγώ στο σπίτι μου και κείνη να μου λέει
«Κάτω το χέρι σου!», η ζητιάνα, η στρίγκλα.
Να θέλω να περάσω στον καρπό μου
το μάρτη από τα φύλλα του...

Θεγιά μου,
πού να 'ναι ο ποιητής, σε ποιο αυτός κύμα
τα λόγια του σκορπάει; Θαν τονε βρω
και θα σ' τον μάθω γράμματα σπουδαία.

Και μια και δυο δεν δείλιασα επί τόπου
ναν τονε σύρω, ναν τον μακελέψω
με κείνο που κρατάτε το γυαλί,
να νιώσει επιτέλους πώς πονάν
οι άλλοι που τους άφησε απ' έξω». ⁴⁵⁷

Ο ίδιος ο Χαραλαμπίδης, σχολιάζοντας το ποίημα αυτό, επιχειρεί σύντομη αναδρομή στην ποιητική του σχέση με την περιοχή της Αιγιαλούςας. Η σύνδεση της γυναίκας με τη συγκεκριμένη περιοχή (ως όνομα, ως τόπος, ως συναισθηματική απώλεια) διαφαίνεται στον στίχο «τα μάτια μου ήταν μάλλον ψάρια σ' αιγιαλό». Η πλασματική μορφή της εκδικήτριας που ξεπροβάλλει από το πέλαγος των δακρύων της, «με το μεταπόντιο στήθος» της να «αγροτεύει σε κρίνα» μεταξύ ουρανού και γης, σκοτώνει με θραύσμα

⁴⁵⁷ «Το γιασεμί δεν έλεγε καθόλου να σωπάσει, Β'» (2001), *Ποιήματα*, ό.π., σ. 594-596.

γαλιού στο όνομα της κατεχόμενης Αιγιαλούσας. Το τραγικό πρόσωπο αυτής της γυναίκας αντανακλά τις ορμές ενός συλλογικού ασυνείδητου.⁴⁵⁸

---

⁴⁵⁸ Βλ. και το Σχόλιο του ποιητή στο ποίημα *Αιγιαλούσης επίσκεψις*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2003, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 538-552.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε πως στα ποιήματα του Χαραλαμπίδη υπάρχει η επαναλαμβανόμενη εικόνα της ξένης-ανατολίτισσας, που διαμένει στο εγκαταλειμμένο σπίτι του δραματικού ήρωα. Σε κάποια ποιήματα αυτή η ξένη παρουσιάζεται ως «αρχόντισσα» («Εδώ, καλή μου αρχόντισσα, γεννήθηκα»), ενώ αλλού είναι μια «κακούργα», «ζητιάνα» και «στρίγκλα» («η κακούργα εκείνη και ξενική ανατολίτισσα»), όμως σε κάθε περίπτωση έχουμε να κάνουμε με εισβολέα σε ξένο σπίτι. Ως αντίβαρο στην παρουσία της ανατολίτισσας εισβολέα ο ποιητής μας προβάλλει μια πλειάδα υπαρκτών ή μυθικών προσώπων που έχουν σταθερό σημείο αναφοράς το χαμένο σπίτι τους και επιπλέον παραπέμπουν σε υψηλό ηθικό ανάστημα. Ο κύριος στόχος του ποιητή είναι η κατάδειξη του τραγικού βιώματος των προσφύγων. Ο Χαραλαμπίδης αντιμετωπίζει τη σύγχρονη ιστορική δοκιμασία της Κύπρου ως μια εκδοχή διαχρονικού μύθου, που έχει να κάνει με την απώλεια. Άλλος στόχος του ποιητή είναι η *μεθιστορία*, δηλαδή η μεταπλασμένη ιστορικο-χρονογραφική αφήγηση, που αναπτύσσεται πάνω στη βάση μιας πολυφωνικής διήγησης των ηρώων στη διάρκεια της συνύπαρξής τους στον παρόντα ιστορικό χρόνο. Για να παρουσιάσει το σύγχρονο δράμα μέσα στα έργα του ο Χαραλαμπίδης χρησιμοποιεί καβαφικές τεχνικές και ιστορικά πρόσωπα, ενώ κάποιοι από τους χαρακτήρες του μετατρέπονται σε σημαδιακές μορφές.

4.2.3. Η Κερύνεια ως λογοτεχνικός μύθος

Η Κερύνεια στο έργο πολλών Κυπρίων δημιουργών, ανεξαρτήτως του τόπου καταγωγής τους, αποτελεί μια μετωνυμία της «γλυκείας χώρας» Κύπρου, αφετηρία γλυκών αναμνήσεων και ορόσημο της μετά την εισβολή πραγματικότητας του γενέθλιου τόπου.

Το τοπίο της Κερύνειας μετά την τουρκική εισβολή του 1974 αλλάζει ριζικά, όχι μόνο ως φυσικό τοπίο αλλά και στη λογοτεχνική της αποτύπωση. Η απεικόνιση της κατεχόμενης Κερύνειας στα λογοτεχνικά έργα συναρτάται πάντα με την οπτική του κάθε ποιητή. Έτσι, μέσα από τον λογοτεχνικό μετασχηματισμό της η Κερύνεια-σύμβολο της γενέθλιας γης μετατρέπεται από χώρο ευτοπίας σε χώρο απώλειας, από πόλη-ερωμένη σε πόλη-νύχτα και σιγή, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στο ποιητικό έργο του Νίκου Κρανιδιώτη και του Νίκου Ορφανίδη.

Στο ποίημα «Μνήμη Κερύνειας» από τη συλλογή *Ο μικρός μας κόσμος* (1986), ο Ν. Κρανιδιώτης χωρίζει την ιστορία της Κερύνειας στο πριν και στο μετά, κάνοντας αναφορά στο φως και το σκοτάδι. Στο πρώτο μέρος περιγράφει με ειδυλλιακό τρόπο τη γενέθλια πόλη του, τη «μικρή πολιτεία» των παιδικών του χρόνων:

[...] *Ήτανε όλα ωραία:*

*Οι απλοί άνθρωποι που μηδένιζαν τη σκέψη τους στο αύριο,
ο αγέρας, που γέμιζε θαλασσινές νότες τα μικρά σπιτάκια,
οι πράσινες ελιές, που ασήμωναν το σιωπηλό κάμπο,
τα ζουζούνια, που μετεωρίζονταν στο χρυσό φως της μέρας,
τα μάτια των κοριτσιών, που βυθίζονταν στο γαλάζιο όραμα
των караβιών, που φεύγανε απ' το μικρό λιμανάκι,
σαν χάρτινα παιχνίδια, στα ξεχασμένα παιδικά τους όνειρα.⁴⁵⁹*

Οι όμορφες στιγμές του ποιητή στην πόλη του πέρασαν, όμως, «σαν φευγαλέο καλοκαιριάτικο όραμα», ενώ στη θέση των αναμνήσεων έρχεται η νύχτα και το σκοτάδι στο δεύτερο μέρος:

*Τώρα δεν μένει πια παρά η νύχτα
η μαύρη νύχτα,
η σκοτεινή αυγή π' ανάτειλε ύστερα χωρίς Θεό,
κι ο ήλιος που βυθίστηκε για πάντα στο μεγάλο θάνατο. (σ. 340)*

⁴⁵⁹ Ν. Κρανιδιώτης, «Μνήμη Κερύνειας», *Ο μικρός μας κόσμος* (1986), τώρα στο *Ποίηση (1951-1986)*, τ. Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1988, σ. 339-340.

Ο ίδιος ο τίτλος του ποιήματος «Μνήμη Κερύνειας» υποδηλώνει κατά κάποιον τρόπο ένα είδος μνημόσυνου για τη χαμένη πόλη, την Κερύνεια, αφού η λέξη «μνήμη» σημαίνει τη διατήρηση της ανάμνησης. Το ποίημα αναπτύσσεται γύρω από δύο χρονικούς άξονες, το παρελθόν («*Ήταν όλα ωραία*») και το παρόν («*Τώρα δεν μένει πια παρά η νύχτα*»). Το παρελθόν ενεργοποιείται μέσω της μνήμης, ενώ το παρόν βιώνεται άμεσα από τον ποιητή.

Είναι φανερό ότι με την εισβολή σταμάτησε η «συνέχεια της ζωής» για τον ποιητή:

*Κομμάτιασες τη συνέχεια της ζωής
μέσα σε μια τεθλασμένη επιφάνεια νερού
που αναπολεί την τελευταία επίσκεψη της θύελλας
και αναλύει τα μόρια του χρόνου.*⁴⁶⁰

Στα ποιήματα του Κρανιδιώτη ο νοερός νόστος είναι επώδυνος, παρουσιάζεται μέσα από μία εικονοποιία όπου κυριαρχούν τα ξεχασμένα δειλινά, τα σιωπηλά δέντρα, η πέτρινη έρημη αυλή· πρόκειται για εικόνες που επανέρχονται στο έργο του, σκιαγραφώντας το δυστοπικό αίσθημα του ποιητή για την χαμένη Εδέμ της παιδικής του ηλικίας.

Για τον Ν. Ορφανίδη, από την άλλη, η σιωπή είναι εύγλωττη, έτσι η δική του Κερύνεια εγγράφεται στην αισθητική μιας «ανερμάτιστης σιωπής». Ο ποιητής επιχειρεί να ανασυνθέσει την πόλη του με όρους σαν κι αυτούς:

*Πόλη
με τις νεκρωμένες θάλασσες
και την κατακόρυφη θλίψη
καρτέρι
της ανερμάτιστης σιωπής.*⁴⁶¹

Ο Κ. Μόντης κάνει ελάχιστες αναφορές στην Κερύνεια πριν από την τουρκική εισβολή (π.χ. στο «Μελαγχολία στην Κερύνεια» (1946), ή στο «Γρηγόρης Αυξεντίου και Κυριάκος Μάτσης» (1962), στο οποίο αναφέρεται στη «*μεγάλη πλάτη της βουνοσειράς της Κερύνειας*», όπου «*γράφαμε μ' άσπρη κιμωλία τα πρώτα επαναστατικά συνθήματα*»⁴⁶² και

---

⁴⁶⁰ Ν. Κρανιδιώτης, «Γενέθλια πόλη VII», *Γενέθλια γη*, τώρα στο *Ποίηση (1987-1995)*, τ. Β', Ίκαρος, Αθήνα 1995, σ. 32.

⁴⁶¹ Ν. Ορφανίδης, «Κερύνεια» (15-16 Ιουλίου 1977), *Τα τραγούδια της Περσεφόνης* (1979), τώρα στον συγκεντρωτικό τόμο *Τα ποιήματα (1970-2009)*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009, σ. 33.

⁴⁶² Κ. Μόντης, «Γρηγόρης Αυξεντίου και Κυριάκος Μάτσης», *Ποίηση του Κώστα Μόντη (1962)*, στα *Άπαντα Α***, ό.π., σ. 454.

«δαισθανόμαστε τη μεγάλη στιγμή»⁴⁶³ των ηρώων: αναφέρεται φυσικά στον Αγώνα της ΕΟΚΑ). Μετά την εισβολή, όμως, ο Πενταδάκτυλος και η Κερύνεια γίνονται για τον Μόντη «καθολικό σύμβολο της ψυχής του ελληνισμού της Κύπρου, της διαχρονικής του παρουσίας και αντοχής, της καρτερίας, της υπομονής, του πείσματος, της περηφάνιας».⁴⁶⁴ Είναι πολύ χαρακτηριστικοί οι στίχοι που γράφονται σε κυπριακή διάλεκτο,⁴⁶⁵ όπου το βουνό προσωποποιείται και η έμφαση δίνεται στην εντοπιότητα, σε αντίθεση με άλλα ποιήματα όπου παρουσιάζεται η οικουμενική διάσταση της κυπριακής τραγωδίας με τη χρήση της κοινής νεοελληνικής:

*Μεμ με θεωρείτε χαμηλόν τζ' έτσι καλοσυνάτον,
τζ' όσος είμαι πουπάνω που τη γην,
είμαι τζιαι δκνο φορές πουκάτω.*⁴⁶⁶

Ο προσωποποιημένος Πενταδάκτυλος στα ποιητικά έργα του Μόντη καμιά φορά συνομιλεί με τον αφηγητή, ενώ άλλοτε απευθύνεται στους εισβολείς, που θα φύγουν μια μέρα όπως είχαν φύγει από το νησί και άλλοι τόσοι κατακτητές:

*Ελάτε τώρα! Έχω δει σαν εσάς,
έχουν δει τα μάτια μου σαν εσάς!*⁴⁶⁷

και

*Καλά οι καινούριοι,
μα εσείς έχετε ζανάρθει θαρρώ.*⁴⁶⁸

Ο διάλογος του ποιητή με τον Πενταδάκτυλο είναι γεμάτος θλίψη και οδύνη:

*Αυτό θα γίνεται τώρα πια,
να καθόμαστε έτσι ολημέρα άντικρυ ο ένας στον άλλο
να κυταζόμαστε περίλυπα;*⁴⁶⁹

---

⁴⁶³ Ο.π.

⁴⁶⁴ Ν. Ορφανίδης, «Τέσσερα ποιήματα του Κώστα Μόντη: “Ελληνες ποιητές”, “Άγνωστος στρατιώτης”, “Πενταδάκτυλος προς Τούρκους εισβολείς”, “Της εισβολής”, *Ακτή* 25 (Φεβρουάριος 1996), σ. 7.

⁴⁶⁵ Βλ. Κ. Μόντης, «Γιατί οι Κύπριοι ποιητές πρέπει να γράφουν και στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα», στο *Συμπόσιο Ποίησης και Κριτικής*, Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών Κύπρου, Λευκωσία 1980, σ. 49-52. Βλ. και τι σημειώνει ο Νεοέλληνας λογοτέχνης Θ. Φραγκόπουλος για τα «Ποιήματα της κυπριακής ιδιοματικής λαλιάς», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 494-496.

⁴⁶⁶ Κ. Μόντης, «Πενταδάκτυλος προς Τούρκους εισβολείς», *Ιδιοματικά*, στα *Άπαντα*, *Συμπλήρωμα Γ'*, Ίδρυμα Λεβέντη, Λευκωσία 1993, σ. 139. Στις επόμενες σημειώσεις εννοείται το όνομα του Μόντη.

⁴⁶⁷ «Πενταδάκτυλος προς Τούρκους εισβολείς», *Κύπρια ειδώλια* (1980), στα *Άπαντα Α***, σ. 615.

⁴⁶⁸ «Πενταδάκτυλος προς Τούρκους εισβολείς», *Μετά φόβου ανθρώπου* (1982), στα *Άπαντα Α***, σ. 688.

⁴⁶⁹ «Πενταδάκτυλος – Ιούλιος, Αύγουστος 1974», *Κύπρια ειδώλια* (1980), στα *Άπαντα Α***, σ. 619.

*Θα καθήσουμε, λοιπόν, τώρα κ' εμείς
να σε κυτάμε περίλυπα απ' την άλλη όχθη,
θα μας γίνης, λοιπόν, τώρα τα Κιμιντένια;*⁴⁷⁰

Ο Μόντης αισθάνεται πως ο Πενταδάκτυλος δεν μπορεί να ανεχτεί απ' αόριστον τους κατακτητές, έτσι λέει:

*Τα μεσημέρια ακούγονται κάτι παράξενες φωνές απ' τον Πενταδάχτυλο,
τα μεσημέρια ακούγονται κάτι ξερά τριζίματα
σα να ξεκολλούν βράχοι
απ' την κορφή του Κυπαρισσόβουνου*⁴⁷¹

και μετά παροτρύνει:

*Ανασήκωσε την πλάτη κι' απόσεισέ τους, Πενταδάχτυλέ μου,
ανασήκωσε την πλάτη κι' απόσεισέ τους.*⁴⁷²

Ο Μόντης υπογραμμίζει πως οι Τούρκοι κατακτητές δεν ανήκουν στον τόπο αυτό, δεν έχουν καμιά σχέση με τον Πενταδάκτυλο, δεν μιλάνε μαζί του την ίδια γλώσσα:

*Απορώ πώς συνεννοούνται μαζί του!
Απορώ τι γλώσσα του μιλούν!*⁴⁷³

Και προσθέτει για τον Πενταδάκτυλο:

*δεν είναι μεταβιβάσιμος, βρε παιδιά, πώς να το κάνουμε;*⁴⁷⁴

Ο ποιητής αναφέρεται επίσης στο ιερό χώμα της Μόρφου, όπου εργάστηκε και παντρεύτηκε, και το οποίο φέρνει αναμνήσεις από την κατεχόμενη γενέθλια γη – με τον τρόπο αυτό το χώμα γίνεται στην ουσία ο φορέας της μνήμης:

*[...] αυτές τις μπότες σου τις λασπωμένες
να τις φυλάς τόσο πολύτιμα;
Να τη φιλήσης έμεινε*

⁴⁷⁰ «Πενταδάκτυλος», *Κύπρος εν Αυλίδι* (1976), στα *Άπαντα Α***, σ. 600.

⁴⁷¹ «Στιγμές της εισβολής», στα *Άπαντα Α**, σ. 229.

⁴⁷² «Στιγμές της εισβολής», *ό.π.*, σ. 230.

⁴⁷³ «Τούρκοι στον Πενταδάχτυλο», *Κύπρια ειδώλια* (1980), στα *Άπαντα Α***, σ. 614.

⁴⁷⁴ «Τουρκική εισβολή – Πενταδάκτυλος», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 71.

τη λάσπη που παρέμεινε.
Τουλάχιστο δεν τις ξεπλένεις;
Σε βλέπω και λυπάμαι έτσι που μένεις
και ξεχασμένος τις κυτάς ώρες πολλές.
– Να τις ξεπλύνω, γιε μου; Τι μου λες!
Μ' αυτές ειν' τις αγαπημένες
που πότισα πορτοκαλιές
για τελευταία φορά.
Η λάσπη τους είναι του Μόρφου χόμα [...] ⁴⁷⁵

Η ψυχή του ποιητή λαχταρά και ζητάει επίμονα μαζί με «λίγο χόμα», «με μια χούφτα χόμα του Μόρφου» και «ένα κουβά θάλασσα της Κερύνιας» σε ένα ποιητικό μοτίβο που επανέρχεται με επώδυνο τρόπο:

Λίγο χόμα του Μόρφου,
ένα κουβά θάλασσα της Κερύνιας! ⁴⁷⁶

Μια χούφτα χόμα του Μόρφου,
ένα κουβά θάλασσα της Κερύνιας! ⁴⁷⁷

Δώστε μου ξανά ένα κουβά θάλασσα της Κερύνιας. ⁴⁷⁸

Ο Μόντης συχνά αναφέρεται στη θάλασσα της Κερύνιας. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Βαλεντίνη Σαλτέ Δημητριάδου σε σχετικό άρθρο της, η Κερύνεια παρουσιάζεται στο έργο του Μόντη ως ένα πρόσωπο οικείο, που βρίσκεται σε αντιπαράθεση με το «ανεπιθύμητο, το ανοίκειο με τον τόπο πλήθος των εισβολέων, το οποίο ο ποιητής καταδικάζει σε μια περιφρονητική ανωνυμία πίσω από την – σχεδόν άηχη – αντωνυμία “τους”»: ⁴⁷⁹

Είναι δύσκολο να πιστέψω
πως μας τους έφερε η θάλασσα της Κερύνιας,
είναι δύσκολο να πιστέψω
πως μας τους έφερε η αγαπημένη θάλασσα της Κερύνιας. ⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ «Τουρκική εισβολή», *Απαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 64.

⁴⁷⁶ *Κύπρος εν Αυλίδι* (1976), στα *Απαντα Α**, σ. 248.

⁴⁷⁷ «Τουρκική εισβολή II», *Κύπρια Ειδώλια* (1980), στα *Απαντα Α***, σ. 673.

⁴⁷⁸ «Τουρκική εισβολή», *Απαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 208.

⁴⁷⁹ Β. Δημητριάδου-Σαλτέ, «Στιγμές (στιγμές;) του Κώστα Μόντη με την Κερύνεια», *Κερύνεια: Ιστορία και Λογοτεχνία*, Πρακτικά Συμποσίου, Λεμεσός 2011, σ. 19.

⁴⁸⁰ Κ. Μόντης, «Στιγμές της εισβολής», *Απαντα Α**, σ. 229.

Σε αυτούς τους στίχους ο ποιητής εκφράζει τη δυσπιστία του για το πώς μπορεί να «τους» έφερε η θάλασσα της Κερύνειας· αναφέρεται σε ένα πλήθος βαρβάρων που έρχεται σε αντίθεση με τη θάλασσα της Κερύνειας, την οποία όχι μόνο ονομάζει, αλλά και την συνοδεύει με το τρυφερό επίθετο «αγαπημένη». Η ανωνυμία των εισβολέων, από τη μια, και η τρυφερή προσφώνηση στην πόλη, από την άλλη, δημιουργούν μια αντίθεση που τονίζει το ξένο και ανοίκειο στοιχείο το οποίο προσβάλλει τον γνωστό και αγαπημένο τόπο.

Ο Μόντης, όπως είδαμε και παραπάνω, χρησιμοποιεί πολύ συχνά την τεχνική της προσωποποίησης. Έτσι και η Κερύνεια, σαν τον Πενταδάκτυλο, εμψυχώνεται και γίνεται ζωντανό ον – ένα αγαπημένο πλάσμα, που σίγουρα δεν ήθελε να «τους» φέρει. Εκτός από την προσωποποίηση, ο Μόντης χρησιμοποιεί και την επανάληψη· δύο φορές μέσα σε τέσσερις στίχους στο παραπάνω παράθεμα αναφέρεται στην «θάλασσα της Κερύνειας» που γίνεται έτσι το κέντρο βάρους, την ώρα που οι ανώνυμοι ξένοι χάνουν τη σημασία τους.

Ο Μόντης θυμώνει με τη γλυκοθάλασσα που έγινε πικροθάλασσα και την «πετροβολεί» στις διάφορες παραλλαγές του θέματος:

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ – ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ

*Θάλασσα, γλυκοθάλασσα και γλυκοκυματούσα,
νάξερα τι θα μούκανες
αντί να σε τραγούδαγα να σε πετροβολούσα.⁴⁸¹*

ΓΙΑ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ ΑΠ' ΟΠΟΥ ΕΓΙΝΕ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ

*Θάλασσα, πικροθάλασσα και πικροκυματούσα,
νάξερα τι θα μούκανες
αντί να σε τραγούδαγα να σε πετροβολούσα.⁴⁸²*

ΓΙΑ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ ΑΠ' ΟΠΟΥ ΕΓΙΝΕ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ

*Θάλασσα, πικροθάλασσα και πικροκυματούσα,
νάξερα τι θα μούκανες να μη σε τραγούδαγα.
Θάλασσα, πικροθάλασσα και πικροκυματούσα,
νάξερα τι θα μούκανες να σε πετροβολούσα.⁴⁸³*

⁴⁸¹ Κ. Μόντης, *Απαντα, Συμπλήρωμα Ζ'*, σ. 64.

⁴⁸² *Απαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 11.

⁴⁸³ *Απαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, σ. 111.

Συνεχίζοντας τον πονεμένο μονόλογό του ο Μόντης «γίνεται κυνικός, σαρκαστικός και αυτοσαρκαστικός», όπως σημειώνει η Σαλτέ.⁴⁸⁴

ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ)

*Αχ πώς μας γελούσες, σιγανοπαπαδίτσα!*⁴⁸⁵

ΓΙΑ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ)

Περίεργο να μην υποψιαστούμε τόσα χρόνια!

*Περίεργο να την αγαπάμε τόσα χρόνια!*⁴⁸⁶

ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ)

*Πού να φανταστούμε τι μας μαγείρευε!*⁴⁸⁷

ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ) I

*Έτσι πληρώνεις τους στίχους που σου γράψαμε,
έτσι πληρώνεις την αγάπη που σ' αγαπήσαμε;*⁴⁸⁸

ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ) II

*Όσο σκέφτομαι πως σούγραφα στίχους!*⁴⁸⁹

Ο ποιητής θυμώνει με τη θάλασσα που είχε φέρει τους εισβολείς και την αποκηρύσσει:

«ΣΤΙΓΜΕΣ» ΤΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ

*Πικρή θάλασσα της Κερύνιας,
που πρέπει ν' αποσύρουμε πια
τους στίχους που σου γράψαμε!*⁴⁹⁰

Την απειλεί πρώτα και μετά μετανιώνει και την εκλιπαρεί:

ΠΡΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ (ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ)

*Για το κακό που μούκανες
έννοια σου να σου δείξω.
Κάβους και βράχους, θάλασσα,*

⁴⁸⁴ Β. Δημητριάδου-Σαλτέ, «Στιγμές (στιγμές;) του Κώστα Μόντη με την Κερύνεια», *ό.π.*, σ. 20.

⁴⁸⁵ Κ. Μόντης, *Άπαντα, Συμπλήρωμα*, σ. 98.

⁴⁸⁶ *Ο.π.*

⁴⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 103

⁴⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 104.

⁴⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 104.

⁴⁹⁰ *Άπαντα Α**, σ. 229.

στους δρόμους σου θα ρίζω
μπροστά σου να τους βρίσκεις όπου πας,
να δέρνεσαι και να κτυπάς
στο νου σου πια να βάνης
τέτοιο κακό να μην το ζανακάνης.⁴⁹¹

ΓΙΑ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ ΑΠ' ΟΠΟΥ ΕΓΙΝΕ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ
Θάλασσα, πικροθάλασσα, πάρ' τους και γύρνα πίσω
κι' όσο και να σε μίσησα θα σε ζαναγαπήσω.⁴⁹²

Προκαλεί τη θάλασσα να επανορθώσει το κακό:

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ
Να τόκανεν η θάλασσα πίσω να τους γυρίση
να δης που ο Πενταδάχτυλος
όσο κι' αν τον καψάλιασαν θα ζαναπρασινίση.⁴⁹³

Η αγάπη του Μόντη για την Κερύνεια προβάλλεται και μέσα από τα ποιήματά του που είναι αφιερωμένα στο αρχαίο ναυάγιο της Κερύνειας. Ο Μόντης προσωποποιεί το αρχαίο καράβι και το παρουσιάζει να βυθίζεται αυτοπροαίρετα. Σύμφωνα με τη Σαλτέ, η Κερύνεια έτσι λειτουργεί στην ποίησή του ως διαχρονικό σημείο συνάντησης του γενέθλιου τόπου με την ελληνική ιθαγένεια.⁴⁹⁴

Τ' ΑΡΧΑΙΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ
Κι αυτό στο βυθό, να πηγαινοέρχονται τα κύματα
να του φέρνουν τα μηνύματά της.⁴⁹⁵

Τ' ΑΡΧΑΙΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ
Όχι, δεν το βύθισε η τρικυμία,
μονάχο του βυθίστηκε
για ν' αποφύγη την απομάκρυνση.⁴⁹⁶

---

⁴⁹¹ Κ. Μόντης, *Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, σ. 118.

⁴⁹² Ο.π., σ. 111.

⁴⁹³ Ο.π., σ. 116.

⁴⁹⁴ Βλ. σχετικά Β. Δημητριάδου-Σαλτέ, «Στιγμές (στιγμές;) του Κώστα Μόντη με την Κερύνεια», *ό.π.*, σ. 23.

⁴⁹⁵ Κ. Μόντης, *Ως εν κατακλείδι* (1984), στα *Άπαντα Α***, σ. 737.

⁴⁹⁶ *Αντίμαχα* (1983), στα *Άπαντα Α***, σ. 713.

Τ' ΑΡΧΑΙΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ

*Ναι μ' αν δεν βυθιζόταν
δεν θα παρέμενε στ' αγαπημένα νερά.*⁴⁹⁷

Τ' ΑΡΧΑΙΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΙΑΣ

*Παρά να τη χάση επέλεξε τον βυθό.*⁴⁹⁸

Ο Μόντης στο πρόσωπο της θαλασσοφίλητης Κερύνειας βλέπει την αγαπημένη του Ελλάδα. Στο έργο του δηλώνει την πίστη του στην ελληνικότητα των κατεχόμενων τόπων του νησιού:

*Κ' η θάλασσα να κυματίζει
φαρδιά πλατιά τη σημαία της,
μια γαλανόλευκη Ελληνική σημαία.
Λες κ' έγγραφε απάνω της «Κερύνια»,
έτσι ολοκάθερα «Κερύνια», «Κερύνια μου».*⁴⁹⁹

Έχουμε δει και αλλού πόσο ο Μόντης ενδιαφέρεται να υπογραμμίσει την ελληνικότητα της Κύπρου. Είδαμε για παράδειγμα, εξετάζοντας το ποίημα «Έλληνες ποιητές», ότι ο ποιητής είχε την αίσθηση ότι «*σ' αυτή τη μακρινή γωνιά του Ελληνισμού, αντισταθμίζει που γράφουμε Ελληνικά*». Παρόλα αυτά, όπως είδαμε, ο Μόντης δεν παραβλέπει τις ευθύνες της Ελλάδας στο θέμα της εισβολής. Στο *Τρίτο γράμμα στη Μητέρα* (1980) ενσωματώνει όλη την πικρία του κυπριακού λαού για την εξαπάτηση και τη διάψευση των οραμάτων. Ο Πενταδάκτυλος «*γονατίζει και στοιχειώνει φορτωμένος Τούρκο*», ενώ οι Κύπριοι «*βουτηγμένοι ως το λαιμό*» περιμένανε από τη θάλασσα της Κερύνειας την Ελλάδα που δεν ήρθε ποτέ. Στο ποίημα ο Μόντης εκφράζει τεράστια απογοήτευση και πόνο: «*μας είπαν ψέμα οι ουρανοί και ψέμα οι θάλασσες, και ψέμα τα χελιδόνια και ψέμα η καρδιά, και ψέμα οι ιστορίες μας, ψέμα, όλα ψέμα*».

Η νοσταλγία του ποιητή για τα κατεχόμενα μέρη και ειδικά για την Κερύνεια πάρα πολύ συχνά θυμίζει τον θαυμασμό ενός ερωτευμένου για μια γυναίκα. Τέτοιου είδους ερωτική σχέση με την πόλη-γυναίκα παρατηρούμε στους εξής στίχους:

*Τι όμορφο φόρεμα φόρεσες σήμερα, Κερύνια μου,
τι θάλασσα φόρεσες σήμερα, Κερύνια μου,
τι βουνό!*⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Κ. Μόντης, *Απαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 197.

⁴⁹⁸ *Απαντα, Συμπλήρωμα Β'*, σ. 197.

⁴⁹⁹ *Απαντα, Συμπλήρωμα Ε'*, σ. 72.

Όπως γενικά ισχύει στην ποίηση του Μόντη, πολλά από τα ποιήματά του για την Κερύνεια είναι ολιγόστιχες Στιγμές, στις οποίες πολύ συχνά παρουσιάζονται παραλλαγές στο ίδιο θέμα με επαναλήψεις, προσθήκες φράσεων, διπλολογία, μερική ή ολική ταυτολογία με μικρές τροποποιήσεις στον τίτλο ή στον καταληκτικό στίχο. Αξίζει όμως να προσέξουμε κάτι άλλο στα ακόλουθα παραδείγματα:

*Τι Κερύνια είσαι,
τι παλιό αγαπημένο λιμανάκι!*⁵⁰¹

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΑ ΚΕΡΥΝΙΩΤΟΠΟΥΛΑ

*Τι Κερύνια πήρες φεύγοντας,
τι Κερύνια ντύθηκες,
τι παλιό αγαπημένο λιμανάκι!*⁵⁰²

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΥΛΑ ΑΠ' ΤΗΝ ΚΕΡΥΝΙΑ

*Αυτή παιδί μου, ήρθε
αγκαλιά με το λιμανάκι της Κερύνιας.*⁵⁰³

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΥΛΑ ΑΠ' ΤΗΝ ΚΕΡΥΝΙΑ (ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ)

*Αυτή παιδί μου, την είχε αγκαλιά
το λιμανάκι της Κερύνιας.
Μαζί ήρθαν.*⁵⁰⁴

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΥΛΑ ΑΠ' ΤΗΝ ΚΕΡΥΝΙΑ

*Αυτή παιδί μου, ήρθε
κρατώντας την Κερύνια απ' το χέρι,
αυτή, παιδί μου, ήρθε
κρατώντας το
λιμανάκι της Κερύνιας απ' το χέρι.*⁵⁰⁵

Σύμφωνα με την εύστοχη παρατήρηση της Β. Σαλτέ, η σχέση ανάμεσα στον τίτλο και στο ποίημα είναι ιδιαίτερα δηλωτική, επειδή «η πόλη ονομάζεται μέσα από την ιδιότητα της κόρης [...] Αφετέρου, η ιδιότητα της προσφυγοπούλας, επώδυνη, απαράδεκτη για τον

⁵⁰⁰ «Στιγμές», *Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, σ. 44.

⁵⁰¹ Κ. Μόντης, *Άπαντα, Συμπλήρωμα Ε'*, σ. 73.

⁵⁰² *Ο.π.*, σ. 23.

⁵⁰³ *Άπαντα, Συμπλήρωμα ΣΤ'*, σ. 32.

⁵⁰⁴ *Ο.π.*, σ. 33.

⁵⁰⁵ *Ο.π.*

ποιητή, εγκλωβίζεται στον τίτλο και δεν κατεβαίνει στο ποίημα». ⁵⁰⁶ Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι ο Μόντης κατά κάποιον τρόπο «απαλύνει» το δράμα της προσφυγιάς φέρνοντας στο προσκήνιο την ομορφιά της πόλης και της χαμένης αθωότητας στο πρόσωπο των κοριτσιών της.

Στα δύο του ποιήματα με τίτλο «Η παράδοση της Κερύνειας» και «Κηφεύς και Πράξανδρος» ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης τοποθετεί την Κερύνεια σε άλλο ιστορικό πλαίσιο, δείχνοντας ωστόσο την ίδια βαριά της μοίρα και τον ίδιο πόνο. Στα ποιήματα αυτά έχουμε μια μετατόπιση από τον τόπο της συγχρονίας στον τόπο της ιστορίας (και του μύθου).

Στο ποίημα «Η παράδοση της Κερύνειας», ⁵⁰⁷ η ιστορία του 1570 συνομιλεί με τα τραγικά γεγονότα του 1974. Το ποίημα του Χαραλαμπίδη γράφεται λίγα χρόνια μετά από την τουρκική εισβολή του 1974 και την κατάληψη της Κερύνειας, όμως αναφέρεται σε μια άλλη παράδοση της πόλης στους Τούρκους, που έγινε το 1570:

Την 14^{ην} του αυτού μηνός η Κυρήνεια παρεδόθη προτού η εξ Αμμοχώστου απάντησις περιέλθη εις χείρας αυτών και χωρίς ο εχθρός να λάβη ανάγκην πυροβολικού. ⁵⁰⁸

Ο Χαραλαμπίδης μέσα από την ποιητική τεχνική του μοντερνισμού συναντάται με την χρονογραφία και, επομένως, το ποίημα μπορεί να χαρακτηριστεί ως χρονογραφικό. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για ένα ποίημα που ενσωματώνει τη χρονογραφία κατά τον τρόπο που εισήγαγε ο Σεφέρης στη συλλογή του *...Κύπρον, ού μ' εθέσπισεν...*, εκκινώντας και ο ίδιος από τον τρόπο του Καβάφη, που υπήρξε διδάσκαλος αυτής της πολύμορφης «ποιητικής ιστοριογραφίας», με τις ιστορικές ή και μυθικές ενσωματώσεις στο ποίημα και τη διάχυτη ειρωνεία και σαρκασμό. ⁵⁰⁹

Με ιδιαίτερη φροντίδα ο ποιητής δημιουργεί τη σκηνοθεσία του ποιήματος παρουσιάζοντας το κάστρο της Αμμοχώστου, το κάστρο της Κερύνειας, τα τείχη της Λευκωσίας, την πλατεία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία, την Κιλικία, την κυπριακή ενδοχώρα, τα σκηνικά της πολιορκίας της Αμμοχώστου, τις ανοιχτές πύλες και την παράδοση της Κερύνειας. Οι πρωταγωνιστές των δραματικών γεγονότων της ιστορίας του νησιού είναι ξένοι (οι Βαγλιόνης και Μαρκαντώνιος Βραγαδίνος, Gian Maria Mudazzo,

⁵⁰⁶ Βλ. Β. Δημητριάδου-Σαλιτέ, «Στιγμές (στιγμές;) του Κώστα Μόντη με την Κερύνεια», ό.π., σ. 13.

⁵⁰⁷ Κ. Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία*, τώρα στα *Ποιήματα*, ό.π., σ. 345-347.

⁵⁰⁸ Αυτά αναφέρονται στο βιβλίο του Άγγελου Γάττου, *Διήγησις της Τρομεράς Πολιορκίας και Αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571*. Βλ. τα σχόλια του Χαραλαμπίδη για το ποίημα «Η παράδοση της Κερύνειας», *Ποιήματα*, ό.π., σ. 837.

⁵⁰⁹ Για την τεχνική του Καβάφη σε σύγκριση/αντιπαραβολή με την τεχνική του Σεφέρη βλ. στο βιβλίο της Α. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, τα αντίστοιχα κεφάλαια και ιδίως τις σελίδες 153-172, 199-212.

Νικόλαος Δανδόλος, Μουσταφά Πασάς). Στο ποίημα έχουμε τον ποιητή-αφηγητή (χρονογράφο), που περιγράφει, ιστορεί και σχολιάζει τα ιστορικά γεγονότα:

*Τα λάθη των αρχόντων και οι δειλίες των...
Αυτός ο Gian Maria Mudazzo – άδε όνομα! –
διοικητής, πτοηθείς, ηνέωξε κάστρο της Κερύνειας.
Ήθελε να προλάβει επιστολήν
του Εξοχοτάτου και Εκλαμπροτάτου,
μάντευε δε το περιεχόμενόν της:
Οι της Αμμοχώστου
υπερευχαριστούντες διά γενναιοψυχίαν
των Κυρηνείας... έργα
γενναίων ιπποτών. (σ. 345-346)*

Ο ποιητής δείχνει ξεκάθαρα τη στάση του απέναντι στους ξένους που πέρασαν από τον τόπο του, χωρίς να το αγαπήσουν. Μιλάει για τον δειλό Gian Maria Mudazzo, που «ηνέωξε κάστρο της Κυρήνειας»:

*Τέτοια ο Mudazzo – αχ! Τι να σου κάνει
ένας κοπρίτης Βενετσιάνος, ένας ξένος
που δεν αγάπησε ποτέ τον τόπο. (σ. 347)*

Το δεύτερο ποίημα αναφέρεται στους οικιστικούς μύθους, που ανάγουν την ίδρυση των κύριων βασιλείων της Κύπρου στους αμέσως μετά τον Τρωικό πόλεμο χρόνους από Ομηρικούς ήρωες, ανάμεσα στους οποίους ο Αχαιός Κηφεύς και ο Λάκων Πράξανδρος, που ίδρυσαν την Κερύνεια και τη Λάπηθο.⁵¹⁰ Αυτοί οι δύο ήρωες, όπως και άλλες μορφές της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, εμπνέουν τους Κύπριους λογοτέχνες.⁵¹¹

Ο Χαραλαμπίδης γράφει την ιστορία των δύο Ελλήνων που ίδρυσαν, βάσει του μύθου, τις πρώτες πόλεις της Κύπρου:

*Στο δοιάκι καπετάνιος χελωνόδερμος
με δέκα θαλασσόλυκους χαλκούς*

⁵¹⁰ Βλ. το σχετικό χωρίο του Λυκόφρονος (3ος αι. π.Χ.) που παραθέτει ο Κυριάκος Χατζηιωάννου στον Α' τόμο του έργου του *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικάς πηγάς*, εκδ. Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Λευκωσία 1971, σ. 64. Βλ. επίσης Α. Ι. Βοσκόξ, «Διαχρονικό ταξίδι του Κηφέα και του Πράξανδρου», *Ενημερωτικό Δελτίο Ένωσης Κυπρίων Ελλάδος* 43 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2014), σ. 8-11.

⁵¹¹ Αναφορές σε αυτή την καταγωγική σχέση έχουμε, εκτός από τα δύο ποιήματα του Χαραλαμπίδη, στους Ν. Κρανιδιώτη («Γενέθλια πόλη Ι», «Το εκείσε Ελληνικόν», «Αγαπήνωρ ο Άρκας»), Κ. Μόντη («Εκ γενετής μνημένον»), και σε άλλους Κύπριους ποιητές.

και τον Κηφέα και Πράξανδρο αδελφούς
στο μοίρασμα ηλιοστάλακτης αρμύρας.

Η μέρα έγερνε από την κουπαστή
καθώς αυτοί αράζαν στο νησί
της Άνασσας των Γόλγων.
Χρόνους πολλούς πιο ύστερα εκείνο το καράβι
βούλιαζε στα ρηγά της βόρειας άκρης.
Το μαρτυρεί ένας δύτης, ο Λυκόφρων [...] ⁵¹²

Ο ποιητής στο άρθρο του «Κερύνεια 3» αναφέρεται στον εν λόγω οικιστικό μύθο. Τα σχόλια που ακολουθούν αφορούν τα γεγονότα της εισβολής και συνδέονται με το ποίημα «Κηφεύς και Πράξανδρος»:

Πρώτα ήταν ο Κηφεύς και ο Πράξανδρος. Με τα λιγοστά καράβια τους, όταν έπεσε η Τροία, έφτασαν «στο νησί της Αφροδίτης, της Άνασσας των Γόλγων», σε χρόνια παλαιά και μνηστικά. Οι δύο οικιστές (ο ένας από την Αχαΐα, ο άλλος από τη Λακωνία) ωθούμενοι απ' τα κύματα της ιστορίας, σαν άραξαν στις βορινές ακτές, ανέστησαν δύο πόλεις: Κερύνεια και Λάπηθο. Δεν ήταν άλλωστε οι μόνοι που έφτασαν εκεί, και μάλιστα με κάποια καθυστέρηση («πέμπτοι και τέταρτοι», μαρτυρεί ο Λυκόφρων). Η βορινή πλευρά της Κύπρου είχε από τότε δεχθεί κι άλλους Έλληνες και πήρε από κείνους τ' όνομά της: Αχαιών Ακτή. Τ' όνομα κράτησε γερά την ελληνογένειά του πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια, ώσπε το 1974 που μ' έναν φοβερό κασμά εμείς οι ασύνετοι τσακίσαμε τη γη μας και γιόμισαν τα σπλάχνα της από τ' ορμητικό πικρό νερό της εισβολής [...] ⁵¹³

Συγκεφαλαιώνοντας, η Κερύνεια, η Αμμόχωστος, η Λευκωσία κλπ. λειτουργούν ως μετωνυμία της δοκιμαζόμενης πατρίδας και μέσα από τον λογοτεχνικό μετασχηματισμό τους «αισθηματοποιούνται» σπάζοντας τα δεσμά του χρόνου, της ιστορικής συγκυρίας και της φθοράς.

⁵¹² Κ. Χαραλαμπίδης, *Ποιήματα*, ό.π., σ. 687.

⁵¹³ Κ. Χαραλαμπίδης, «Κερύνεια 3», *Ολισθηρός ιστός*, τ. Α', ό.π., σ. 275-277.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία αυτή διερευνήσαμε μια σειρά από φαινόμενα και στοιχεία που συνδέονται με τη θεματική της πόλης και του γενέθλιου τόπου στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου του 20ού αιώνα. Στο πρώτο μέρος της εργασίας ασχοληθήκαμε με τη μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων σε μια ιστορικογραμματολογική προοπτική και είδαμε πώς μέσα σε αυτά υφαίνεται ο λογοτεχνικός μύθος της πόλης και του γενέθλιου τόπου διαχρονικά. Παράλληλα επιχειρήσαμε να προσδιορίσουμε και να ερμηνεύσουμε τα θέματα και αφηγηματικά μοτίβα που κυριαρχούν στα έργα των Κυπρίων λογοτεχνών αναλόγως με την εποχή που γράφονται. Στο δεύτερο μέρος μελετήσαμε τις σχέσεις του τόπου με την ιστορία, δίνοντας έμφαση στην αντίληψη του ενιαίου χωροχρόνου που χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία της Κύπρου. Η εξέταση των κειμένων μάς οδήγησε στο συμπέρασμα πως στην περίπτωση της κυπριακής λογοτεχνικής παραγωγής έχουμε να κάνουμε με μια αντίληψη της Ιστορίας διαφορετική από εκείνη, ας πούμε, των επαγγελματιών ιστορικών. Η Ιστορία στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν εκδηλώνεται ως μια ακολουθία γεγονότων, αλλά αποτελεί συστατικό στοιχείο της φυσιογνωμίας του τόπου και της πανάρχαιας μνήμης του. Με άλλα λόγια, ο ιστορικός χρόνος και ο γεωγραφικός τόπος (ακριβέστερα η ανθρωπογεωγραφία του) συνθέτουν το περιεχόμενο της αυτογνωσίας του ανθρώπου, την ταυτότητα του Κυπρίου. Επίσης, έγινε προσπάθεια να ερμηνευτεί θεματολογικά η σύσταση του λογοτεχνικού μύθου του γενέθλιου τόπου γύρω από δύο μείζονες άξονες: τη θεματική του αλυτρωτισμού και του φυλετικού καημού και τη θεματική του πολέμου και της προσφυγιάς (ή αλλιώς: του τραύματος της εισβολής). Στο τρίτο μέρος, τέλος, εξετάστηκαν οι εικόνες-όψεις της πατρίδας στα έργα των Ελληνοκύπριων λογοτεχνών. Για να γίνει η ανάδειξη των εικόνων-όψεων της πατρίδας, βασιστήκαμε στην *Ποιητική του χώρου* του Gaston Bachelard, που προτείνει ένα μοντέλο ανάλυσης της εικόνας ειδικά του σπιτιού σε λογοτεχνικά κείμενα, κάνοντας τις κατάλληλες προσαρμογές στο δικό μας θέμα. Επίσης δόθηκε έμφαση σε κάποιες ειδικές περιπτώσεις που δείχνουν πώς η πραγματική πόλη μετασηματίζεται σε λογοτεχνικό μύθο, ειδικά μετά την απώλειά της, όπως είναι η περίπτωση της Αμμοχώστου και της Κερύνειας. Ακολουθώντας κυρίως την προσέγγιση του P. Mackridge, ο οποίος εξετάζει λογοτεχνικά έργα Ελλήνων δημιουργών που αφηγούνται τις «χαμένες πατρίδες» της Μικρασίας (όπως ο Κοσμάς Πολίτης), είδαμε αναλογικά πώς γίνεται η λογοτεχνική αναδημιουργία του τόπου στα έργα που γράφτηκαν ειδικά από τους πρόσφυγες Κύπριους λογοτέχνες μετά την τουρκική εισβολή του 1974, και καταλήξαμε στο (εύλογο) συμπέρασμα ισχυρών αναλογιών μεταξύ τους.

Διαπιστώσαμε επίσης ότι, σε κάθε περίπτωση, η λογοτεχνική πόλη συναντιέται, χωρίς όμως να ταυτίζεται με την πραγματική πόλη – πράγμα αναμενόμενο μεν, αλλά ενδιαφέρον αναφορικά με το τι την κάνει διαφορετική. Στην περίπτωση τουλάχιστον της κυπριακής λογοτεχνικής παραγωγής, που εξετάσαμε, μπορούμε να πούμε ότι η λογοτεχνική αναπαράσταση, ή καλύτερα: ανακατασκευή της πόλης, του γενέθλιου τόπου, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ιστορία.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι κάθε τόπος είναι άμεσα συνδεδεμένος με τα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίζονται σε αυτόν, η δε συνάρτηση της λογοτεχνίας με την ιστορία του τόπου προκαλεί πάντοτε, και εύλογα, το ενδιαφέρον των μελετητών. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου, που συνάπτεται με δραματικό τρόπο με την ιστορία. Κάνοντας μια ανασκόπηση της κυπριακής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα, διαπιστώσαμε μια επίμονη αναφορά σε ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο νησί, καθώς και σε ιστορικά πρόσωπα που άμεσα συσχετίζονται με τον συγκεκριμένο χώρο, την Κύπρο. Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι η θεματική της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου επικεντρώνεται στον τόπο της ιστορίας και στην ιστορία του τόπου. Πρόκειται, εν πολλοίς, για μια λογοτεχνία του ιστορικού βιώματος.

Η ιστορία είναι μια διαδικασία (ένα γίνεσθαι) που καταδεικνύει την κατάσταση του έθνους στη διαχρονία. Με άλλα λόγια, η επιβεβαίωση του πολιτισμού και της εθνικής ταυτότητας είναι ριζωμένη στο παρελθόν και στην ιστορική πορεία του τόπου. Η τέχνη των λογοτεχνών γίνεται η «σχεδία του ιστορικού βίου».⁵¹⁴ Η ιστορία γίνεται λογοτεχνικό έργο το οποίο υπερβαίνει την ορθολογική πολιτική της διάσταση. Σε πολλές περιπτώσεις Κυπρίων λογοτεχνών τόσο η ιστορία όσο και ο πολιτικός ρεαλισμός προωθούνται στον χώρο του ιερού και της μεταφυσικής, διανοίγοντας την προοπτική της ελπίδας στον διχοτομημένο γενέθλιο τόπο.

Σε ό,τι αφορά τα ειδικότερα ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε στην Εισαγωγή μπορούμε να πούμε συμπερασματικά τα εξής: Η λογοτεχνία του γενέθλιου τόπου στην κυπριακή παραγωγή μπορεί να προσεγγιστεί, τόσο από την άποψη της θεματικής όσο και από την άποψη της ποιητικής, μέσα από τη σχέση κέντρου / περιφέρειας.⁵¹⁵ Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας η λογοτεχνία της Κύπρου ήταν πολυσυλλεκτική, με την έννοια ότι αντλούσε πνευματικά ερεθίσματα τόσο από το εθνικό κέντρο, την Αθήνα, όσο και από τις εστίες του Μείζονος ελληνισμού, την Αλεξάνδρεια, και σε δεύτερο βαθμό την Κωνσταντινούπολη και

---

⁵¹⁴ Ν. Ορφανίδης, «Έτερα Κεφάλαια», *ό.π.*, σ. 232-236.

⁵¹⁵ Βλ. την προοπτική της Ρ. Γαλανάκη στην εργασία της, «Τόπος, μια σπείρα ατέρμονη (ή περί εντοπιότητας, εθνικού, Ανατολής, Δύσης)», *Σημείο* Λευκωσίας, 1 (Φθινόπωρο 2000), σ. 5-25.

τη Σμύρνη. Έτσι, οι Κύπριοι λογοτέχνες στην πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας αφομοιώνουν και αναπαράγουν τους τρόπους γραφής και τα γενικότερα λογοτεχνικά και ιδεολογικά ρεύματα της εποχής (ηθογραφία, ρεαλισμός, μεγαλοϊδεατισμός, κοινωνιστική λογοτεχνία, κλίμα καρυωτακισμού).

Στα χρόνια της ύστερης Αγγλοκρατίας, και κυρίως κατά την περίοδο του απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ, σημειώνεται μια σημαντική αλλαγή στον χώρο της λογοτεχνίας και ιδιαίτερα στην ποίηση. Η κυπριακή ποίηση μετακινείται από τον φολκλορικό λυρισμό και τη γενική θεματογραφία *προς τον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο*. Αρχίζει, δηλαδή, να αντλεί συστηματικά έμπνευση από τα τρέχοντα κοινωνικο-ιστορικά γεγονότα του γενέθλιου τόπου και να εκφράζει τις αγωνίες και τους αγώνες των ανθρώπων του. Αυτή η μετακίνηση προς τη βιωμένη ιστορία, ως γενική τάση, αποτελεί το ξεκίνημα μιας νέας περιόδου της λογοτεχνίας της Κύπρου, η οποία θα επικρατήσει οριστικά μετά το 1960, όταν η Κύπρος γίνεται ανεξάρτητο κράτος.

Την περίοδο της Αγγλοκρατίας και ιδιαίτερα την εποχή του απελευθερωτικού ενωτικού Αγώνα στη συνείδηση των Ελληνοκυπρίων υπάρχει μια σαφής διάσταση ανάμεσα στη μητέρα-Ελλάδα και στη μητριά-Αγγλία. Οι λογοτέχνες είναι πλέον σταθερά προσηλωμένοι στο εθνικό κέντρο, την Αθήνα, ως το μοναδικό κέντρο της πνευματικής αναφοράς, μια που οι άλλες εστίες του Μείζονος ελληνισμού (ιδίως οι παροικίες της Αιγύπτου) δεν υφίστανται πλέον. Η λογοτεχνική παραγωγή του νησιού ιδιαίτερα στα χρόνια του Αγώνα και αμέσως μετά από αυτόν αντλεί στοιχεία, θέματα και μοτίβα της εθνο-πατριωτικής λογοτεχνίας, ενώ παράλληλα αναδεικνύει την ιδιοτυπία της, διότι η θεματολογία της συνδέεται άμεσα με τα ιστορικά βιώματα του νησιού.

Η έκρυθμη κατάσταση στην Κύπρο στα χρόνια της επισφαλούς ανεξαρτησίας με τις διακοινοτικές ταραχές στα χρόνια του '60 και με αποκορύφωμα τα γεγονότα του 1974 οδήγησαν το νησί σε μια τραγωδία εφάμιλλη με τη Μικρασιατική Καταστροφή κι ίσως χειρότερη ακόμη, μια που ο ξεριζωμός και η απώλεια της γενέθλιας γης έγινε στο ίδιο το νησί, προκαλώντας το αίσθημα της ξενιτιάς μέσα στην ίδια την πατρίδα. Εκτός από τα θύματα και τις υλικές καταστροφές, η βασική συνέπεια της εισβολής του 1974 ήταν το αίσθημα μιας αστάθειας στην εθνική και υπαρξιακή ταυτότητα.⁵¹⁶ Έτσι, μετά την τουρκική εισβολή του 1974, στη λογοτεχνική παραγωγή του τόπου παρατηρείται μια εσωστρέφεια, που θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε «κυπροκεντρισμό», κρίνοντας από τις θεματολογικές επιλογές των συγγραφέων οι οποίοι αντλούν από τα γεγονότα του 1974, αλλά

---

⁵¹⁶ Το 1974 από τη μία, λόγω της μυθοποιημένης αντίθεσης ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους, υπογραμμίζεται η ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων, ενώ από την άλλη, μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, οι Κύπριοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την ιδέα της Ένωσης με την Ελλάδα και να εστιάσουν, ορισμένοι τουλάχιστον, στην κυπριακότητα της ταυτότητάς τους.

και από την αναπόφευκτη απομάκρυνση ή κριτική αποστασιοποίησή τους από το «εθνικό κέντρο», την Ελλάδα, που δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες των Κυπρίων κατά την περίοδο της εισβολής. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο τρόπος της λογοτεχνικής έκφρασης πολλών Κυπρίων λογοτεχνών της γενιάς της εισβολής ακολουθεί τα ελλαδικά πρότυπα της «ποίησης της ήττας».

Σε ό,τι αφορά λοιπόν τις σχέσεις της κυπριακής με την ευρύτερη νεοελληνική λογοτεχνία, μπορούμε να πούμε συνοψίζοντας πως, παρόλο που μιλάμε για δύο ομοούσιες λογοτεχνίες, υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους. Τα κυπριακά γράμματα του 20ού αιώνα συνεχίζουν να έχουν μία, θα λέγαμε, αυτονομία λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών, και ακριβώς για αυτό τον λόγο ξεχωρίζουν σε κάποια χαρακτηριστικά θέματα και μορφής. Καθώς η ιστορική πορεία της Ελλάδας και της Κύπρου είναι παράλληλη αλλά όχι ταυτόσημη, διαφέρουν τα ιστορικά γεγονότα με τα οποία συνδέεται η θεματική συγκέντρωση των λογοτεχνών γύρω από κάποια σημεία αιχμής. Έτσι, παρόλο που η λογοτεχνική παραγωγή του νησιού δεν σταματάει ποτέ να αναζητάει πρότυπα στην ευρύτερη νεοελληνική λογοτεχνία (κάποτε κι από την ξένη λογοτεχνική παραγωγή), διαμορφώνει εντούτοις ένα δικό της πρόσωπο προβάλλοντας την τοπική παράδοση και τη λογοτεχνία της γενέθλιας γης, για να διατηρήσει την «καταγωγική συνέχεια» και την «ύπαρξη του τόπου».⁵¹⁷ και με τον τρόπο αυτό συμβιβάζει τελικά τον «κυπροκεντρισμό» με τον «ελληνοκεντρισμό»,⁵¹⁸ μια που πρόκειται για πράγματα ομοούσια.

Ένα άλλο ερευνητικό ζήτημα που θέσαμε είναι κατά πόσον στην περίπτωση της Κύπρου μπορούμε να μιλήσουμε για «αστική» ή για «προ-αστική» λογοτεχνία του τόπου. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η απότομη μετάβαση από την αγροτική κοινωνία της Τουρκοκρατίας στη συντηρητική, ημιαστική κοινωνία της Αγγλοκρατίας και από εκεί στην αυτοδιαχειριζόμενη και, κατά τα φαινόμενα τουλάχιστον, πιο ανοιχτή κοινωνία της Κυπριακής Δημοκρατίας του '60 οπωσδήποτε επηρέασε και τη λογοτεχνική παραγωγή του τόπου. Η αναπόφευκτη αλλαγή των ηθών μιας κοινωνίας που για πολλά χρόνια ήταν κλειστή, ο βίαιος εκσυγχρονισμός, η διάρρηξη της κοινοτικής ζωής, οι ιστορικές περιπέτειες – όλα αυτά δημιούργησαν ένα οξύτατο υπαρξιακό άγχος, που σε μεγάλο μέρος αποτυπώθηκε στη σύγχρονη λογοτεχνία της Κύπρου.⁵¹⁹ Η εξέλιξη από το κλειστό στο

⁵¹⁷ Α. Ζήρας, *Όψεις της κυπριακής πεζογραφίας 1900-2000*, εκδ. Αίπεια, Αθήνα 2010, σ. 21.

⁵¹⁸ Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 291.

⁵¹⁹ Για παράδειγμα, τα διηγήματα της συλλογής *Πόλη ανώνυμη* (1963) της Ήβης Μελεάγρου θεματοποιούν κατά κάποιον τρόπο αυτό το κρίσιμο σημείο μετάβασης που σηματοδοτεί την υπαρξιακή (εσωτερική) αλλαγή ενός ατόμου, καθώς οι αργοί ρυθμοί της καθημερινότητάς του μεταστρέφονται σε ρυθμούς επιταχυνόμενους. Βλ. σχετικά Α. Ζήρας, «Η κυπριακή πεζογραφία στον εικοστό αιώνα:

ανοιχτό, από το βέβαιο στο αβέβαιο που προκαλούν οι ιστορικές περιπέτειες του νησιού τον 20ό αιώνα, αποτελεί μια από τις βασικές συνιστώσες της λογοτεχνίας του τόπου, στην οποία όμως παρατηρείται *αντισταθμιστικά* και ένας κύκλος σταθερών θεμάτων: η μνήμη της αρχέγονης φυσικής και οικογενειακής ζωής, το αίσθημα της κοινότητας, το κυκλικό αίσθημα του χρόνου, ο ενιαίος χωροχρόνος κτλ. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία του νησιού και η εν γένει συντηρητική φύση της κυπριακής κοινωνίας, ο κοινοτικός βασικά χαρακτήρας της με τα πανάρχαια ήθη που διέπουν τη σχέση τόπου-ανθρώπου, αποτελούν τελικά και τον λόγο της επιβίωσής της, της αντοχής της μέσα στις λογής ιστορικές περιπέτειες και κατακτήσεις.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την εικόνα του γενέθλιου τόπου, η Κύπρος στη λογοτεχνία που εξετάσαμε πρωταγωνιστεί και συμπυκνώνει όλους τους τόπους της δοκιμασίας του ανθρώπου. Στη λογοτεχνική παραγωγή της Κύπρου απαντάται πλήθος τοπωνυμίων, που ταυτίζουν τον χώρο της δράσης με υπαρκτά μέρη και ενισχύουν την αληθοφάνεια. Κυρίως όμως δείχνουν ότι ο γενέθλιος τόπος αντιμετωπίζεται ως *δρων* τόπος, ως προέκταση και *ρίζα* της ανθρώπινης ύπαρξης. Η φύση, οι πόλεις, τα χωριά της Κύπρου δεν αντικατοπτρίζουν απλώς, αλλά ενσαρκώνουν τα βιώματα του αφηγητή και των ηρώων των λογοτεχνικών κειμένων, συνθέτοντας μια μυθολογία της εντοπιότητας, της μνήμης και της νοσταλγίας. Κεντρική θέση σε αυτή τη μυθολογία κατέχουν οι μεγάλες πόλεις του νησιού, ειδικά η μοιρασμένη στα δύο πρωτεύουσα Λευκωσία και οι κατεχόμενες Αμμόχωστος και Κερύνεια.

Η γενέθλια πόλη στα έργα των Κύπριων δημιουργών λειτουργεί συχνά ως μετωνυμία της δοκιμαζόμενης πατρίδας, ως ένα γεωγραφικό, ιστορικό, γλωσσικό, κοινοτικό σύνορο του πριν και του μετά. Μια σημαντική διαπίστωση που προκύπτει από την ανάλυση των κειμένων είναι πως η λογοτεχνική μετάπλαση και ανάπλαση της πόλης, είτε αυτή λέγεται Αμμόχωστος είτε Κερύνεια είτε άλλες πόλεις-σύμβολα στη λογοτεχνία των Κυπρίων ακυρώνει τη γραμμική ροή του χρόνου. Χώρος και χρόνος συγχωνεύονται σε μια ενότητα όπου ο διαχωρισμός παρελθόντος – παρόντος καταργείται. Με τον ίδιο τρόπο θα λέγαμε ότι λειτουργεί και το όνειρο, ένα συχνό μοτίβο στα κείμενα των Κυπρίων λογοτεχνών ειδικά μετά την εισβολή. Με αυτόν τον τρόπο οι ποιητές ξεφεύγουν από το εφήμερο και το επικαιρικό και ανάγονται σε μια υπερϊστορική διάσταση όπου χώρος και χρόνος «αισθηματοποιούνται» και συντηρούν τον *νόστο*, τη μυθική ημέρα της επιστροφής.

διαστάσεις, αντιθέσεις και όρια», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 87. Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούμε να κάνουμε για την *Τετραλογία των καιρών* του Γ. Φ. Πιερίδη, και για άλλα λογοτεχνήματα που εξετάστηκαν παραπάνω.

Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την «άχρονη» πρόσληψη του τόπου παίζει και η λαϊκή παράδοση του νησιού, με την οποία η επώνυμη λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία, δεν διέκοψε ποτέ τις σχέσεις της. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι ο τόπος εισέρχεται στα έργα των Κυπρίων λογοτεχνών μαζί με την προφορική ποίηση, τα παραμύθια και τους μύθους. Η παράδοση του τόπου αποτελεί ένα είδος βιώματος για τους συγγραφείς και προσδίδει ένα ξεχωριστό ύφος στα κείμενά τους. Κυρίως όμως διατηρεί το αίσθημα της εντοπιότητας και, τελικά, της ταυτότητας του Κύπριου, που μένει καλά ριζωμένο παρά τις θύελλες της ιστορίας.

Εν κατακλείδι, η διαρκής μεταμόρφωση της πόλης/του γενέθλιου τόπου στον χρόνο και στη λογοτεχνία, η κατάργηση της οριζόντιας χρονικότητας και η υποκατάστασή της από έναν χωροχρονικό συνεχές που ονομάσαμε «ενιαίο χωροχρόνο» επιτρέπουν να γίνει αντιληπτό ότι εμείς οι ίδιοι, ως υποκείμενα της ιστορικής δράσης, αποτελούμε τους σηματοδότες (νοηματοδότες) του χώρου και του χρόνου. Και ότι, εντέλει, η εικόνα της πόλης που μας παρουσιάζεται μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα δεν αποτελεί μέρος μιας αυτοδημιούργητης πραγματικότητας, αλλά μέρος του ιστορικά καθορισμένου εαυτού μας.⁵²⁰

Η εργασία αυτή επιχείρησε να συντάξει μια ποιητική του τόπου/της γενέθλιας πόλης στη νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου του 20ού αιώνα. Θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια περαιτέρω εξέταση της ποιητικής της πόλης στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Ως κατευθύνσεις μιας τέτοιας συγκριτολογικής έρευνας θέτουμε τα εξής: α) Θα ενδιέφερε να δει κανείς πώς διαχειρίζονται τον τόπο και ιδίως την αντίθεση πόλη / ύπαιθρος, π.χ. οι ηθογράφοι της Ελλάδας σε σύγκριση/αντιπαραβολή με τους ηθογράφους της Κύπρου. β) Θα είχε ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς πώς βλέπει τον τόπο της Κύπρου ο Σεφέρης σε σχέση με τους «σεφερικούς» Κύπριους λογοτέχνες.⁵²¹ γ) Ενδιαφέρουσα θα ήταν επίσης μια έρευνα της πρόσληψης του τόπου, της πατρίδας στη «λογοτεχνία της ήττας» (= του πραξικοπήματος και της εισβολής) στην Κύπρο, σε σύγκριση με τη «λογοτεχνία της ήττας» (= του εμφυλίου) των εξόριστων αριστερών Ελλήνων δημιουργών. Τα ζητήματα αυτά τα έχουμε θίξει στην παρούσα μελέτη αλλά οπωσδήποτε απαιτούν επιμέρους μονογραφίες για να αναπτυχθούν.

---

⁵²⁰ Βλ. D. E. Cosgrove, «The idea of landscape», *Social Formation and Symbolic Landscape*, The University of Wisconsin Press, London 1998, σ. 13-38.

⁵²¹ Ο ενδιαφερόμενος μελετητής θα πρέπει να ξεκινήσει από τους τόμους: Γ. Π. Σαββίδης, *Μια περιδιάβαση: σχόλια στο... Κύπρον, ού μ' εθέσπισεν ... του Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα 1962, και Σ. Παύλου, *Σεφέρης και Κύπρος*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Σειρά διδακτορικών διατριβών αρ. 2, Λευκωσία 2000.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ – ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

Καταγράφονται όλες οι εκδόσεις λογοτεχνικών κειμένων και οι ανθολογίες που συμβουλευτήκα, ακόμη κι αν δεν αναφέρονται στις υποσημειώσεις.

Αγγελίδου Κ., *Αλιάνθος*, Λευκωσία 2001.

Αγγελίδου Κ., *Του ξεριζωμού*, 1976.

Αγγελίδου Κ. – Μιχαηλίδου Μ. – Κιτρομηλίδης Γ. (επιμ.), *Της θαλασσοφίλητης Αμμοχώστου ποιητές*, εκδ. Πάργα, Λευκωσία 2010.

Ακρίτας Λ., *Νέος με καλές συστάσεις* (1935), εκδ. Φιλippότης, Αθήνα 1981.

Ακρίτας Λ., *Ο Κάμπος* (1936), εκδ. Σ. Γ. Φιλippότης, Αθήνα 1981.

Αλιθέρσης Γ., *Επιλογή από το ποιητικό του έργο*, εκδ. Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού, Κύπρος 1976.

Αλιθέρσης Γ., *Οι οραματισμοί του Εωσφόρου και άλλα ποιήματα*, εκδ. Γλαύκα, Κύπρος 1923.

Αλιθέρσης Γ., *Προσμαρτυρία*, εκδ. Πνευματική Κύπρος, Λευκωσία 1964 (α' έκδ. Αλεξάνδρεια, 1958).

Ανθίας Τ., *Κυπριακή τραγωδία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1965.

Ανθίας Τ., *Ποιητικά άπαντα, 1928-1962*, Aegean Press, Λονδίνο 1962.

Αντρέου Χ., *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1986-1988.

Γαλάζη Π., *Τα πουλιά του Ευστόλιου και ο Έγκλειστος*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997.

Γαλάζη Π., *Υπνοπαιδεία*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1979.

Γεωργίου Χ., *Ρωγμές*, διηγήματα, Λευκωσία, 1970.

Γιαγκουλλής Κ. (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής λαϊκής ποίησης*, εκδ. Μορφωτικής Υπηρεσίας Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Σειρά «Κυπριακή Λαϊκή Ποίηση», Λευκωσία, 1980.

Ευσταθίου Γ., *Πατριωτικά ποιήματα: Κύπρος η πονεμένη*, Πάφος 1991.

Ζαφειρίου Λ., *Σχεδόν μηδίζοντες*, ποιήματα, εκδ. Τα τετράδια του Ρήγα, Λευκωσία 1981 (1977).

Ιωαννίδης Γ. Κ., *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας*, 1968.

Ιωαννίδης Π., *Στην Κύπρο την αέρινη*, διηγήματα, εκδ. Γ. Φέξη, Αθήνα 1964.

Ιωαννίδου-Αδαμίδου Ειρ., *Ηρωϊκή Συμφωνία*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1960.

Ιωαννίδου-Αδαμίδου Ειρ., *Μεταπτώσεις*, Κύπρος, 1973.

Καβάφης Κ. Π., *Ανέκδοτα ποιήματα 1882-1923*, φιολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1982.

Καβάφης Κ. Π., *Ποιήματα 1897-1933*, 2 τόμοι, φιολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1984 (νεότερη: 1991).

Καλβίνο Ι. (Calvino I.), *Οι αόρατες πόλεις*, μτφρ. Α. Χρυσοστομίδης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004.

Κατσελλή Ρ., *Μη Γένοιτο. Αυτοβιογραφικές σημειώσεις Χαράλαμπου Πύρκου*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1989.

Κατσελλή Ρ., *Πρόσφυγας στον τόπο μου: Κύπρος 1974*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1984.

Κατσελλή Ρ., *Τζερυνιώτισσες*, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1997.

- Κατσούρης Γ. (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακού διηγήματος: από τις πρώτες εμφανίσεις έως το 1960*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – Πολιτιστικές Υπηρεσίες, Λευκωσία 2005.
- Κατσούρης Γ., *Τρεις ώρες*, διηγήματα, εκδ. Κυπριακών Χρονικών, Λευκωσία 1966.
- Κράλης Μ., *Τα ποιήματα (1936-1984)*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, εκδ. Μικροφιλολογικά, Λευκωσία 2005.
- Κρασιδιώτης Ν., *Ανοχύρωτη πολιτεία: Κύπρος 1960-1974*, Εστία, Αθήνα 1985.
- Κρασιδιώτης Ν., *Ποίηση (1951-1986)*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1988.
- Κυπριανού Χ. – Μαραθεύτης Μ. – Σπανός Ν. (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής πεζογραφίας (1900-1970)*, Λευκωσία 1972.
- Κυπρολέων Α.-Γ., *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, ιστορικό μυθιστόρημα, Λευκωσία 1972.
- Κυπρολέων Α.-Γ., *Οι καμπάνες της Αγάπης*, διηγήματα και νουβέλες, Alvin Redman Hellas, Αθήνα 1967.
- Λαδάκη-Φιλίππου Ν., *Τ' όνειρο*, Λευκωσία 1974.
- Λιασίδης Π., *Άπαντα*, επιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, 2 τόμοι, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου (Κ.Ε.Ε.Κ.), Λευκωσία 1997.
- Λιασίδης Π., *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας*, εκδ. Θεοπρές, Λευκωσία 1976.
- Λιπέρης Δ., *Τζιπριώτικα τραούδια*, τ. Α', εκδ. Ελευθερίας, Λευκωσία 1923· τ. Β', εκδ. Κόσμος, Λευκωσία 1930.
- Λυκαύγης Α., *Ερπύστριες*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1974.
- Λυκαύγης Α., *Μαρτυρία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1975.
- Λυκαύγης Α., *Αναφορά προς Κίμωννα*, Λευκωσία 1980.

- Μελεάγρου Η., *Ανατολική Μεσόγειος*, Λευκωσία 1969.
- Μηχανικός Π., *Ποιήματα: συλλογές και άλλα*, επιμ. Θ. Νικολάου – Φ. Σταυρίδης, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1982.
- Μιχαηλίδης Β., *Επιλεγμένα ποιήματα*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, εκδ. Μικροφιλολογικά, Λευκωσία 2013.
- Μολέσκης Γ., *Αναμονή βροχής. Ποιήματα 1980-2001*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.
- Μόντης Κ., *Άπαντα Α', Ποίηση*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987 (σ. 13-407)
[=A*]
- Μόντης Κ., *Άπαντα Α', Ποίηση*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987 (σ. 413-920)
[=A**]
- Μόντης Κ., *Άπαντα Α', Ποίηση*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987 (σ. 927-1306)
[=A***]
- Μόντης Κ., *Άπαντα Β', Πεζά*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1988.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα Β'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1991.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα Γ'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1993.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα Δ'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1997.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα Ε'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1999.
- Μόντης Κ., *Άπαντα, Συμπλήρωμα Ζ'*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 2002.
- Μόντης Κ., *Εκπρόθεσμα*, έκδοση Ένωσης Συντακτών Κύπρου, Λευκωσία 1994.

- Μόντης Κ. – Χριστοφίδης Α. (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής ποίησης*, Alvin Redman Hellas, Αθήνα 1965.
- Μόντης Κ., *Γράμμα στη Μητέρα κι' άλλοι σίχοι*, Λευκωσία 1965. Βλ. *Άπαντα Α***, σ. 858-859.
- Μόντης Κ., *Διηγήματα*, Λευκωσία 1970. Βλ. *Άπαντα Β'*, σ. 1699-1752.
- Μόντης Κ., *Κλειστές Πόρτες*, Λευκωσία 1964. Βλ. *Άπαντα Β'*, σ. 1539-1621.
- Νικολαΐδης Ν., *Επιλεγμένα διηγήματα*, επιμ. Β. Βασιλειάδης, εκδ. Αρμίδα, Λευκωσία 2011.
- Νικολαΐδης Ν., *Πέρα απ' το Καλό και το Κακό*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1994 (α' έκδ. 1940).
- Νικολάου Θ., *Πεπραγμένα*, Κύπρος 1980.
- Νικολάου Θ., *Το σπίτι*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2002.
- Οικονομίδης Γ. Σ., *Κυπραίικα*, διηγήματα, Λευκωσία 1937.
- Όμηρος, *Οδύσσεια*, μτφρ. Ζ. Σιδέρης, εκδ. Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1956.
- Όργουελ Τζ. (Orwell G.), *1984*, μτφρ. Ν. Μπάρτη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1999.
- Ορφανίδης Ν., *Επιβατηγό "Ρέθυμνο"*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1994.
- Ορφανίδης Ν., *Κλειώ*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Ορφανίδης Ν., *Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.
- Ορφανίδης Ν., *Τα ποιήματα (1970-2009)*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009.
- Ορφανίδης Ν. – Παπαντωνίου Σ. (ανθολόγηση), *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1992.

Πασιαρδής Μ., *Δια-στάσεις*, Κύπρος 1972.

Πασιαρδής Μ., *Ο δρόμος της ποίησης Β΄*, Κύπρος 1976.

Παστελλάς Α., *Χώρος διασποράς, ποιήματα*, εκδ. Αιγαίον, Λευκωσία 1988 (α΄ εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1970).

Πετούσης Γ., *Ο αδερφός μου Ονήσιλος*, ποιήματα, Λεμεσός 1989.

Περνάρης Α., *Έλεγχοι και Παιάνες*, Κύπρος 1959.

Περνάρης Α., *Επιλογή από το έργο και βιβλιογραφία του*, επιμ. Ν. Παναγιώτου, Λευκωσία 1982.

Πιερίδης Μ., *Μεταμορφώσεις πόλεων. Ποιήματα 1978-2009*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2010.

Πιερίδης Γ. Φ., *Η τετραλογία των καιρών*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 2009 (1989).

Πιερίδης Θ., *Κυπριακή συμφωνία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1964 (α΄ έκδ. Αλεξάνδρεια 1956).

Πιερίδης Θ., *Ποιητικά Άπαντα*, επιμ. Γ. Φ. Πιερίδης, τ. Α΄: *Τα εκδομένα*, εκδ. Πυρσός, Λευκωσία 1975.

Πλησής Κ., *Ο Έρωτας του σώματος*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1983.

Πλησής Κ., *Όνομα δ' αυτής Μακαρία*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1991.

Πλησής Κ., *Χαράγματα*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1988.

Πυλιώτης Α., *Τα τραγούδια της Περσεφόνης*, Λευκωσία 1979.

Σελιώτη Β., *Το τραύμα του 1974 στην ελλαδική και κυπριακή λογοτεχνία – Έμφυλες προσεγγίσεις*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη

2019, αναρτημένη στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (<https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/46348>).

Σεφέρης Γ., *Ποιήματα*, φιολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2004 (¹1972).

Σκαρτσής Σ. – Βαρνάβας Σ. (επιμ.), *Ανθολογία Κυπρίων ποιητών*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2008.

Σπανός Ν. (επιμ.), *Ωρες της Λευκωσίας στην ποίηση των Κυπρίων*, εκδ. Δήμου Λευκωσίας, 1980.

Χαραλαμπίδης Κ., *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1997.

Χαραλαμπίδης Κ., *Μεθιστορία, ποιήματα*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995.

Χαραλαμπίδης Κ. (επιμ.), *Μια πόλη στη λογοτεχνία: Λευκωσία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2010.

Χαραλαμπίδης Κ., *Ποιήματα 1961-2017*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2019.

Χριστοφίδης Α. – Ιωαννίδης Π. (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακού διηγήματος*, Λευκωσία 1969.

Χριστοφορίδης Χ. Φ., *Της Κερύνειάς μας, ποιήματα και πεζά*, επιμ. Ρ. Κατσελλή, εκδ. Λαογραφικού Ομίλου Δημαρχείου Κερύνειας, Λευκωσία 1998.

Χρυσάνθης Κ., *Ιστορίες από την Κύπρο την αγέρινη, διηγήματα*, εκδ. Πνευματική Κύπρος, Λευκωσία 1973.

Χρυσάνθης Κ., *Λυρικός Λόγος*, 2 τόμοι, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1985.

Χρυσάνθης Κ., *Πεζός λόγος της γλυκείας χώρας Κύπρου: τέσσερις νουβέλες από τη μεσαιωνική Κύπρο*, Λευκωσία 1971.

Χρυσάνθης Κ., *Τα τραγούδια της Τριανταφυλλένης*, εκδ. Πνευματική Κύπρος, Λευκωσία 1990.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ

Albouy P., *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Armand Colin, Paris 1969.

Angelet C. – Herman J., «Αφηγηματολογία», στο M. Delcroix – F. Hallyn (επιμ.), *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, μτφρ. Ι. Βασιλαράκης, Gutenberg, Αθήνα 2000, σ. 196-236.

Anderson B., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χατζαρούλα, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997.

Antsiferov N., *Η ψυχή της Πετρούπολης*, Πέτρογκραντ 1922 (στα ρωσικά) (Анциферов Н., *Душа Петербурга*, Петроград, 1922).

Antsiferov N., *Τρόποι εξερεύνησης της πόλης ως κοινωνικού οργανισμού*, Λένινγκραντ 1926 (στα ρωσικά) (Анциферов Н. *Пути изучения города как социального организма*, Ленинград 1926).

Antsiferov N., *Τα προβλήματα του ουρμπανισμού στη ρωσική λογοτεχνία*, διδακτορική διατριβή, 1944, εκδόθηκε σε βιβλίο στη Μόσχα το 2009 (στα ρωσικά) (Анциферов Н. *Проблемы урбанизма в русской художественной литературе*, ИМЛИ РАН, Москва 2009).

Bachelard G., *Η ποιητική του χώρου*, μτφρ. Ε. Βέλτσου – Ι. Χατζηνικολή, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1992.

Bakhtin M., «Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes toward a Historical Poetics», στο *The Dialogic Imagination: Four Essays*, επιμ. M. Holquist, μτφρ. C. Emerson – M. Holquist, University of Texas Press, Austin 1981, σ. 84-258 (Бахтин. М., *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*, Худож. лит., Москва 1975).

Ball E., «Literary Criticism for Places», *symplokē* 14:1-2 (2006), σ. 232-251.

Barthes R., *Μυθολογίες. Μάθημα*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1979.

- Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Bernstein G., «The Architecture of Repression: The Built Environment of George Orwell's 1984», *Journal of Architectural Education* 38:2 (Winter 1985), σ. 26-28.
- Boyer R., «Existe-t-il un mythe qui ne soit pas littéraire?», στο P. Brunel (επιμ.), *Mythes et littérature*, Presses de l' Université de Paris-Sorbonne, 1994.
- Brunel P., *Mythocritique: Théorie et parcours*, PUF, Paris 1992.
- Brunel P. – Rousseau A., *Τι είναι η συγκριτική γραμματολογία*., μτφρ. Δ. Αγγελάτος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998.
- Buchholz S. – Jahn M., «Space in Narrative», στο David Herman – Manfred Jahn – Marie-Laure Ryan (επιμ.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, London 2005, σ. 551-555.
- Castells M., *Πόλη και κοινωνία. Ιδεολογία, κοινωνιολογική θεωρία και σχεδιασμός*, επιμ. Π. Λαζαρίδης, εκδ. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1980.
- Chatman S., *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca NY 1978.
- Chatman S., «Χρόνος και αφήγηση», στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991, σ. 47-69.
- Chevrel Y., *La littérature comparée*, Presses Universitaires de France, Paris 1989.
- Cohn D., *Διαφανή πρόσωπα. Αφηγηματικοί τρόποι για την παρουσίαση της συνείδησης στη μυθοπλασία*, μτφρ. Δ. Γ. Μπεχλικούδη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2001.
- Collard A., «Διερευνώντας την 'κοινωνική μνήμη' στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης – Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ. 357-389.

- Cook A., «Space and Culture», *New Literary History* 29:3 (summer 1998), σ. 551-572.
- Cosgrove D. E., «The idea of landscape», *Social Formation and Symbolic Landscape*, The University of Wisconsin Press, London 1998, σ. 13-38.
- Delcroix M. – Hally F. (επιμ.), *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, μτφρ. Ι. Βασιλαράκης, Gutenberg, Αθήνα 2000.
- Eco U., *Περί λογοτεχνίας*, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2002.
- Fludernik M., *An Introduction to Narratology*, μτφρ. από τα γερμανικά: P. Häusler-Greenfield – M. Fludernik, Routledge, London & New York 2009.
- Foucault M., «Of Other Spaces», μτφρ. Jay Miskowiec, *Diacritics* 16:1 (Spring 1986), σ. 22-27.
- Frank J., *The Idea of Spatial Form*, Rutgers University Press, New Brunswick – New Jersey 1991.
- Frye N., *Ανατομία της Κριτικής. Τέσσερα δοκίμια*, εισαγωγή Ζ. Ι. Σιαφλέκης, μτφρ. Μαριζέτα Γεωργουλέα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- Genette G., *Figures II: Essais*, Seuil, Paris 1969.
- Genette G., *Σχήματα III. Ο λόγος της αφήγησης: Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Gossman L., *Between History and Literature*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1990.
- Greimas A. J., «Pour une sémiotique topologique», στο *Sémiotique et sciences sociales*, Seuil, Paris 1976, σ. 129-157.
- Gullón R., «On Space in the Novel», *Critical Inquiry* 2:1 (Autumn 1975), σ. 11-28.

- Hassoun J., *Το κοντραμπάντο της μνήμης*, μτφρ. Α. Ασέρ, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1996.
- Herman L. – Vervaeck B., *Handbook of Narrative Analysis*, University of Nebraska Press, Lincoln 2005.
- Holtz W., «Spatial Form in Modern Literature: A Reconsideration», *Critical Inquiry* 4:2 (Winter 1977), σ. 271-283.
- Ibsch E., «Historical Changes of the Function of Spatial Description in Literary Texts», *Poetics Today* 3:4 (Autumn 1982), σ. 97-113.
- Keeley E., *Η καβαφική Αλεξάνδρεια. Εξέλιξη ενός μύθου*, μτφρ. Τζ. Μαστοράκη, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1991 (α' αγγλ. έκδ. 1976).
- Lehan R., *The City in Literature. An Intellectual and Cultural History*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – London 1998.
- Leontis A. (επιμ.), *Greece: A Traveler's Literary Companion*, Whereabouts Press, San Francisco 1997.
- Linde C. – Labov W., «Spatial networks as a site for the study of language and thought», *Language* 51:4 (December 1975), σ. 924-939.
- Losev A., *The Dialectic of Myth*, translated from Russian by V. Marchenkov, Routledge, London 2003 (Α. Φ. Λοσεβ, *Диалектика мифа*, «Правда», Москва 1990).
- Lothe J., *Narrative in Fiction and Film. An Introduction*, Oxford University Press, New York 2000.
- Low S. M. – Lawrence-Zuniga D. (επιμ.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell, Oxford 2003.
- Lutwack L., *The Role of Place in Literature*, Syracuse University Press, New York 1984.

- Mackridge P., «The Myth of Asia Minor in Greek Fiction», στο R. Hirschon (επιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York – Oxford 2003, σ. 235-246.
- Mackridge P., «The Textualization of Place in Greek Fiction, 1883-1903», *Journal of Mediterranean Studies* 2:2 (1992), σ. 148-168.
- Mackridge P., «Η ποιητική του χώρου και του χρόνου Στου Χατζηφράγκου», εισαγωγή στο Κοσμάς Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου. Τα σαραντάχρονα μιας χαμένης πολιτείας*, επιμ. P. Mackridge, εκδ. Εστία, Αθήνα 1993, σ. 27-63.
- Manguel A. – Guadalupi G., *The Dictionary of Imaginary Places: The Newly Updated and Expanded Classic*, Harcourt Brace Jovanovich, New York 2000.
- Martin W., «Αφηγηματική δομή: Μία σύγκριση μεθόδων», στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991, σ. 11-46.
- Massey D., «Space-time, science and the relationship between physical geography and human geography», *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 24:3 (1999), σ. 261-276.
- Meletinsky E., *The Poetics of Myth, Theorists of Myth* (book 9), Routledge, London 1998 (E. Мелетинский, *Ποэтика мифа*, Наука, Москва 1976).
- Mickelsen D. J., «Spatial Form», στο D. Herman – M. Jahn – M.-L. Ryan (επιμ.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge, London 2005, σ. 555-556.
- Mitchell W. J. T., «Spatial Form in Literature: Toward a General Theory», *Critical Inquiry* 6:3 (Spring 1980), σ. 539-567.
- Moretti F., *Atlas of the European Novel 1800-1900*, Verso, London 1998.
- Orecchioni P., Για το πρόβλημα της περιοδολόγησης στην ιστορία της λογοτεχνίας. Χρονολογίες-κλειδιά και χρονολογικές αποκλίσεις», μτφρ. Μαριάνα Δήτσα, *Ο Πολίτης* 20 (Ιούνιος-Ιούλιος 1978), σ. 64-67.

- Piatti B. – Bär H.R. – Reuschel A.-K. – Hurni L. – Cartwright W., «Mapping Literature: Towards a Geography of Fiction», στο W. Cartwright – G. Gartner – A. Lehn (επιμ.), *Cartography and Art. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography*, Springer, Berlin – Heidelberg 2009, σ. 177-192.
- Pike B., *The Image of the City in Modern Literature*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey 1981.
- Rasmussen R. K. – Shuman R. B. (επιμ.), *Cyclopedia of Literary Places*, I-III, Salem Press, Pasadena 2003.
- Richter H., «Το ιστορικό υπόβαθρο του κυπριακού προβλήματος», στο Α. Στεργίου, *Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, εκδ. Ροές, Αθήνα 2006.
- Ricoeur P., «Αφηγηματικός χρόνος», στο *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφρ. Β. Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990, σ. 89-156.
- Ronen R., «Space in Fiction», *Poetics Today* 7:3 (1986), σ. 421-438.
- Ryan M.-L., «Space», στο P. Hühn, J. Meister, J. Pier, W. Schmid (επιμ.), *Handbook of Narratology*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2009, σ. 420-433.
- Saunier G., «Ο μύθος της Αλεξάνδρειας στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια», *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια. Συναγωγή μελετών (1968-2000)*, φιλολογ. επιμ. – ευρετήρια Γ. Ανδρειωμένος, μτφρ. γαλλικών κειμένων Ι. Μποτουροπούλου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2001, σ. 387-400.
- Scholz B. F., «Bakhtin's Concept of "Chronotope": The Kantian Connection», στο D. Sheperd (επιμ.), *The Contexts of Bakhtin. Philosophy, Authorship, Aesthetics*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam 1998, σ. 141-172.
- Sharp W., *Literary Geography*, Pall Mall Publications, London 1904.
- Smitten J. – Daghistany A. (επιμ.), *Spatial Form in Narrative*, Cornell U.P., Ithaca NY 1981.

- Spengler O., *The Decline of the West*, first English edition, μτφρ. Charles Francis Atkinson, εκδ. Α. Κνορφ, New York 1926. Στα ελληνικά: *Η παρακμή της Δύσης: Περιγράμματα μιας μορφολογίας της Παγκόσμιας Ιστορίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, 2 τόμοι, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003.
- Stableford B., «An Introduction to Place in Literature», στο R. K. Rasmussen – R. B. Shuman (επιμ.), *Cyclopedia of Literary Places*, I, Salem Press, Pasadena 2003, σ. 35-42.
- Stanzel F. K., *Θεωρία της αφήγησης*, μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999.
- Tadié J.-Y., *Το μυθιστόρημα στον εικοστό αιώνα*, εισαγωγή Ι. Βασιλαράκης, μτφρ. Μ. Κουνεζή, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2007.
- Todorov T., *Ποιητική*, μτφρ. Α. Καστρινάκη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989.
- Tonnet H., «Η εικόνα της πόλης στην ελληνική λογοτεχνία. Διαχρονική ανασκόπηση», *Μελέτες για την νεοελληνική πεζογραφία*, μτφρ. Φ. Βλαχοπούλου, εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2009, σ. 415-428.
- Trousseau R., *Thèmes et mythes: Questions de méthode*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1981.
- Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, 1977.
- Tversky B., «Narratives of Space, Time, and Life», *Mind & Language* 19:4 (September 2004), σ. 380-392.
- Vernant J.-P., *Μύθος και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Αλεξοπούλου – Σ. Γεωργακόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.
- Vickery J. (επιμ.), *Myth and Literature. Contemporary Theory and Practice*, University of Nebraska Press, Lincoln 1966.

Vitti M., «Σκέψεις για την κυπριακή λογοτεχνία», *Μικροφιλολογικά* 22 (2007), σ. 4-6.

Yule G., *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford 1996.

Zoran G., «Towards a Theory of Space in Narrative», *Poetics Today* 5:2 (1984), σ. 309-335.

Αθανασόπουλος Β., *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010.

Αθανασοπούλου Α., «Η Κύπρια Οδύσσεια ιστορημένη από την Πίτσα Γαλάζη», *Νέα Εστία* 1871 (Δεκέμβριος 2016), σ. 735-751.

Αθανασοπούλου Α., *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο, ή Περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου. Μια ανίχνευση στη νεοελληνική ποίηση του 19ου και του 20ού αιώνα*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016.

Αθανασοπούλου Α., *Το αντικαθρέφτισμα της Ιστορίας στην ποίηση του Κώστα Μόντη*, στο Κ. Νικολαΐδης (επιμ.), *Κώστας Μόντης (1914-2004). Ο περιπατητής του ουρανού*, Λευκωσία: Πολιτιστικές Υπηρεσίες ΥΠΠ, 2008, σ. 175-190, τώρα στο *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, ό.π., σ. 213-230.

Αμπατζοπούλου Φ., *Η γραφή και η βάσανος: Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2000.

Αποστολίδου Β., «Η Θεσσαλονίκη της Μεγάλης Πλατείας», *Εντευκτήριο* 14 (Μάρτιος 1991), σ. 73-85.

Αποστολίδου Β., «Ο ρόλος της πεζογραφίας στη μυθοποίηση της πόλης. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», στο *Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19ος-20ός αι.)*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, 27-30 Νοεμβρίου 1997), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 559-572.

- Αποστολίδου Β., *Τραύμα και μνήμη· Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010.
- Αράγης Γ., *Αστική εμπειρία και αστική ιθαγένεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2001.
- Αργυρίου Α. (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002), τ. Α': *Οι μαρτυρίες των λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Αργυρίου Α., *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Αργυρίου Α., *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια της επισφαλούς δημοκρατίας (1950-1956)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005.
- Αργυρίου Α., *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004.
- Βελουδής Γ., *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008.
- Βελουδής Γ., *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.
- Βοσκός Α. Ι., «Διαχρονικό ταξίδι του Κηφέα και του Πράξανδρου», *Ενημερωτικό Δελτίο Ένωσης Κυπρίων Ελλάδος* 43 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2014), σ. 8-11.
- Βουτουρής Π., «Από τους Βαμβακάδες στην Τετραλογία των Καιρών», *Σημείο* 4 (1996), σ. 215-223.
- Βουτουρής Π., «Σημειώσεις και σχόλια για τα τρία Γράμματα στη Μητέρα», *Η Λέξη* 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 430-435.
- Βουτουρής Π., «Το σχήμα της κυπριακής λογοτεχνίας (1920-1945). Εξελίξεις στα χρόνια του Μεσοπολέμου», *Αντί* 236 (1983), σ. 40-42.

- Γαλάζη Π., «Ιδιαιτερότητες και αποκλίσεις στην ελληνική λογοτεχνία που γράφεται από Κυπρίους», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 54-62.
- Γαλάζη Π., «Κ. Μόντης: Ο ελληνικός τόπος καταγωγής μας», *Η Λέξη*, αφιέρωμα στον Κώστα Μόντη, 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 378-385.
- Γαλάζης Λ., *Η προσωποποίηση στο ποιητικό έργο του Κώστα Μόντη*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008.
- Γαλανάκη Ρ., «Τόπος, μια σπείρα ατέρμονη (ή περί εντοπιότητας, εθνικού, Ανατολής, Δύσης)», *Σημείο* Λευκωσίας, 1 (Φθινόπωρο 2000), σ. 5-25.
- Γεωργουσόπουλος Κ., «Τι κάνει η γλώσσα του Μόντη», *Η Λέξη* 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 314-316.
- Γιαγκουλλής Κ., *Κυπριακή λαϊκή ποίηση. Συναγωγή μελετών (1974-1980)*, Λευκωσία 1980.
- Γιαλουράκης Μ., *Ιστορία των ελληνικών γραμμάτων στην Αίγυπτο*, Αλεξάνδρεια 1962.
- Γιαλουράκης Μ., *Η Αίγυπτος των Ελλήνων. Συνοπτική ιστορία του ελληνισμού της Αιγύπτου*, Αθήνα 1967.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ., «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του “άλλου”. Ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος»: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, Gutenberg, 2003, σ. 15-99.
- Γκότση Γ., *Η ζωή εν τη πρωτεύουσα, Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2004.
- Δρακόπουλος Α., «Η συμπλοκή ποίησης και ιστορίας στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Κύπρος γη εναλία*, περιοδική έκδοση της Ένωσης Κυπρίων Νομού Αχαΐας, τχ. 13-14 (χ.χ), σ. 16-25.
- Ζαρκιά Κ., «Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου», *Εθνολογία* 1 (1992), σ. 75-83.

- Ζαφειρίου Λ., «Για τη νεότερη κυπριακή ποίηση. Ιστορικοί προσδιορισμοί – Συνοπτικό διάγραμμα», *Αντί* 236 (1983), σ. 50-52.
- Ζαφειρίου Λ., *Η κυπριακή λογοτεχνία στον 20ό αιώνα. Συνοπτικό διάγραμμα*, εκδ. Δήμου Λευκωσίας, 2007.
- Ζαφειρίου Λ., «Η κυπριακή ποίηση στα χρόνια της Αγγλοκρατίας», Πρακτικά Εικοστού Εβδόμου Συμποσίου Ποίησης *Γιατί η ποίηση;*, Περί τεχνών, Πάτρα 2008.
- Ζαφειρίου Λ., *Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία. Γραμματολογικό σχέδιασμα*, Λευκωσία 1991.
- Ζαφειρίου Λ., «Κ. Μόντη *Κλειστές πόρτες* – απάντηση στα *Πικρολέμονα* του Λ. Ντάρελ», *Η Λέξη* 152 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σ. 436-443.
- Ζαφειρίου Λ., *Κυπριακό Χρονολόγιο*, Λευκωσία 2008.
- Ζαφειρίου Λ., «Συνοπτικό χρονολόγιο 1960-2010», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 17-35.
- Ζαφειρίου Λ., «Το πεζογραφικό έργο του Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη μετά το 1974», *Νέα Εποχή* 156 (1982), σ. 824-828.
- Ζήρας Α., «Η λογοτεχνία της μετοικεσίας και το δίλημμα: αυτονομία ή ενσωμάτωση», στο *Λογοτεχνία και μετανάστευση*, Πρακτικά Διήμερου Συμποσίου της Εταιρείας Συγγραφέων (14 και 15 Δεκεμβρίου 2000), εκδ. Γ. Καρτέρη, Αθήνα 2001, σ. 15-26.
- Ζήρας, Α. «Η κυπριακή πεζογραφία στον εικοστό αιώνα: διαστάσεις, αντιθέσεις και όρια», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος- Ιούνιος 2010), σ. 80-95.
- Ζήρας Α., *Όψεις της κυπριακής πεζογραφίας 1900-2000*, εκδ. Αίπεια, Αθήνα 2010.
- Ηροδότου Μ., «Η αμφισβήτηση της αποικιοκρατίας σε κυπριακά πεζογραφήματα» στο Ε. Close, Μ. Tsianikas and G. Couvalis (eds), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies* (Flinders University,

Department of Languages – Modern Greek, June 2005), Flinders University, Adelaide 2007, σ. 573-590.

Ηροδότου Μ., «Η κειμενική ανατροπή της αποικιοκρατικής σκέψης σε κυπριακά πεζογραφήματα», στα Πρακτικά του Γ΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ό αιώνα* (Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006), I-III, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007. (Archived at Flinders University: dspace.flinders.edu.au).

Ηροδότου Μ., «Λ. Ακρίτα *Ο Κάμπος*: ένα νατουραλιστικό μυθιστόρημα με αλληγορική λειτουργία», στο *Greek research in Australia*, Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University, Department of Languages – Modern Greek, June 2007 (Archived at Flinders University: dspace.flinders.edu.au).

Ιντζεσίλογλου Ν., «Περί κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας», στο *“Εμείς” και οι “άλλοι”*: αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σ. 177-201.

Ιωάννου Κ., *Η παράδοση και τα εκδοτικά προβλήματα του ποιητικού έργου του Κύπριου ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη: το παράδειγμα της «9^{ης} Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)»*, εκδ. Ηλία Επιφανίου, Λευκωσία 2017.

Καλλίνης Γ., *Εγχειρίδιο αφηγηματολογίας. Εισαγωγή στην τεχνική της αφήγησης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

Καλλιπολίτης Β. (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991.

Καραγιάννης Μ., *Η αισθητική της ιθαγένειας. Λογοτεχνία και τόπος. Η περίπτωση της Κοζάνης*, εκδ. Παρέμβαση, Κοζάνη 2001.

Καρπούζου Π. – Καραβία Τ., «Πλάνητες στην Αθήνα της μετανεωτερικότητας: όψεις της ρευστής πόλης σε διηγήματα του τέλους του 20ού αιώνα», στο Τ. Καραβία – Η. Πάσχου (επιμ.), *Η εικόνα της πόλης: Οπτικές και θέσεις με φόντο την Αθήνα*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2016, σ. 87-103.

- Καστρινάκη Α., *Η φωνή του γενέθλιου τόπου: Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1997.
- Καστρινάκη Α., *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία, 1890-1945*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- Κατσελλή Ρ., *Γνώμες ταπεινής γνώσης*, δοκίμια – μελέτες, εκδ. Χρυσοπολίτισσα, Λευκωσία 1982.
- Κατσούρης Γ., *Βασίλης Μιχαηλίδης, η ζωή, η προσωπικότητα και το έργο του*, εκδ. Χ. Ανδρέου, Λευκωσία 2002 (¹1987).
- Κατσούρης Γ., «Ο διηγηματογράφος Γ. Φ. Πιερίδης», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 153-183.
- Κατσώνης Κ., «Το λογοτεχνικό έργο της Ντίνας και του Γιάννη Κατσούρη», *Νέα Εποχή* 5-6 [= 276-277], 2002, σ. 32-41.
- Καψωμένος Ε. Γ., *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- Καψωμένος Ε. Γ., «Η μυθολογία του Αιγαίου στη νεοελληνική λογοτεχνία», στο Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002), τ. Α': *Οι μαρτυρίες των λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 399-415.
- Καψωμένος Ε. Γ., «Το ιστορικό βίωμα στην κυπριακή λογοτεχνία», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 38-47.
- Κεχαγιόγλου Γ., «Από την περικόλειστη πόλη-φάντασμα στην περίοπτη Πόλη της Ανάληψης», *Διαβάζω* 62 (1983), σ. 75-78.
- Κεχαγιόγλου Γ., «Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία μέσα στο πλαίσιο των Ιστοριών της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», *Αντί* 151 (1980), σ. 32-35.

Κεχαγιόγλου Γ., «Η σύγχρονη Κυπριακή Λογοτεχνία και το πλαίσιο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: μια επαρχιακή, τοπική, περιθωριακή, ανεξάρτητη, αυτόνομη, αυτοτελής ή αυτοδιάθετη λογοτεχνία;», *Νέα Εποχή* 3 [= 214], 1992, σ. 19-33.

Κεχαγιόγλου Γ., «Ιστορία και ποιητικό ήθος: Κυπριακά παραδείγματα της δεκαπενταετίας 1974-1989», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 616-627.

Κεχαγιόγλου Γ., «Κυπριακή πεζογραφία της εικοσαετίας 1974-1994. Τάσεις και σταθμοί», στο Ν. Περισιτιάνης – Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης. Η Κύπρος μετά το 1974. Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός*, Λευκωσία 1995, σ. 229-251.

Κεχαγιόγλου Γ. – Παπαλεοντίου Λ., *Ιστορία της νεότερης κυπριακής λογοτεχνίας*, Κ.Ε.Ε.Κ., Λευκωσία 2010.

Κεχαγιόγλου Γ. – Πιερής Μ. (επιμ.), *12 κείμενα για τον Κώστα Μόντη*, Ερμής, Αθήνα 1984.

Κιτρομηλίδης Γ., *Μορφές της κυπριακής λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1989.

Κιτρομηλίδης Π. Μ., «Λογοτεχνία και κοινωνικό ζήτημα. Αναφορά στον Γιώργο Φιλίππου Πιερίδη», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 135-139.

Κολίτση Φ., *Tradition and modernity in Greek prose fiction of the 1920s*, University of Cambridge 1998 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Κολτσίδα Δ., *Το πεζογραφικό και θεατρικό έργο του Λουκή Ακρίτα*, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, επίτητος Γ. Κεχαγιόγλου, Α.Π.Θ. – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2009.

Κολυβά Β., «Ο αστικός χώρος στα μυθιστορήματα των Γ. Θεοδοκά, Α. Τερζάκη και Κ. Πολίτη της δεκαετίας 1930-1940», στο *Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Μνήμων, 2 τόμοι, Αθήνα 1995, τ. Α', σ. 197-201.

- Κούγκουλος Θ., «Η πρόσληψη του λογοτεχνικού χώρου από τη νεοελληνική κριτική», στο *Ζητήματα Νεοελληνικής Φιλολογίας. Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά*, Πρακτικά ΙΔ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, Μνήμη Ξ. Κοκόλη (27-30 Μαρτίου 2014), Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2016, σ. 831-851.
- Κρανιδιώτης Ν., «Η κυπριακή ποίηση κάτω από το φως των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών του μέσου εικοστού αιώνα», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 422-425.
- Κρητικός Γ., *Έθνος και Χώρος. Προσεγγίσεις στην ιστορική γεωγραφία της σύγχρονης Ευρώπης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.
- Κυριακίδου-Νέστορος Α., «Η ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα», στο *Ελληνική Μυθολογία*, τ. Α΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 241-301.
- Κωτόπουλος Τ. Η., *Η Θεσσαλονίκη στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων. Ο ρόλος και οι λειτουργίες της λογοτεχνικής πόλης*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2006.
- Λαδογιάννη Γ., «Πλατεία/αυλή. Η λειτουργία του χώρου στη δραματουργία του 20ού αιώνα», στο Π. Νούτσος (επιμ.), *Φιλοσοφία, Επιστήμες και Πολιτική. Συγκομιδή προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Ευτύχη Μπιτσάκη*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τομέας Φιλοσοφίας, εκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1998, σ. 151-187.
- Λαδογιάννη Γ., «Η Θεσσαλία ως λογοτεχνικός μύθος στους σύγχρονους Δυτικο-Θεσσαλούς λογοτέχνες (Μαρούλα Κλιάφα, Τούλα Τίγκα, Ηλίας Κεφάλας, Βαγγέλης Κάσσοι)», Πρακτικά 5ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 5-7 Νοεμβρίου 1999), *Τρικαλινά* 20 (2000), σ. 127-138.
- Λαδογιάννη Γ., «Η Σαμοθράκη του Ίωνος Δραγούμη. Τοπίο λυρισμού και τόπος του ιδεολογικού του στοχασμού», στο Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Αλέξη-Eudald Solá*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas – Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Granada 2004, σ. 201-214.
- Λαφαζάνη Δ. Ε., «Χώρος και κοινωνικές σχέσεις. Χώρος και κοινωνικός αποκλεισμός», *Σύγχρονα θέματα* 62 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1997), σ. 69-75.

Λεοντάρης Β., *Η ποίηση της ήττας*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1983.

Λεοντή Α., *Τοπογραφίες ελληνισμού. Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, μτφρ. Π. Στογιάννος, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, εκδ. Scripta, Αθήνα 1998 (αγγλ. έκδ. Artemis Leontis, *Topographies of Hellenism: Mapping the Homeland*, Cornell U.P., Ithaca NY 1995).

Λιγνάδης Τ., «Στον Κώστα Μόντη. “Για το τετράδιο του ουρανού γύμνασμα ανάγνωσης”», Εισαγωγικό στο Κώστας Μόντης, *Μετά φόβου ανθρώπου*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1982.

Μαρκομιχελάκη Τ., *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης. Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015.

Μαυρής Χ., «Οι ποιητές χρειάζονται στους μικρόψυχους καιρούς» [συνέντευξη Κώστα Μόντη], εφ. *Ο Αγών*, 8 Μαρτίου 1987, σ. 17.

Μελισσαράτου Γ., «Οι κοινοί τόποι της εντοπιότητας», στο Ε. Γ. Αυδίκος (επιμ.), *Κώστας Κρυστάλλης. Το έργο του στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Πρέβεζα, 11-13 Ιουνίου 1993), Δήμος Πρέβεζας, 1994, σ. 150-155.

Μέντη Δ., «Ξένος μπροστά στο πατρικό του σπίτι: είκοσι πέντε χρόνια προσφυγιάς (1981-2006) στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Πόρφυρας* 124 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2007), σ. 259-263.

Μερακλής Μ., «Προς τις πηγές της ποιήσεως (από το δρόμο της κυπριακής λαογραφίας)», *Η Λέξη* 85-86 (Ιούνιος-Αύγουστος 1989), σ. 517-528.

Μερακλής Μ., «Το θαύμα της Κύπρου», Πρακτικά του Πρώτου Συμποσίου Κυπριακής Λαογραφίας (Λεμεσός, 20-25 Μαΐου 1978), Λευκωσία 1985, σ. 119-125.

Μήττα Δ., *Απολογία για τον μύθο. Μια ιστορικοκριτική προσέγγιση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

Μικέ Μ., *Λογοτεχνικά πρόσωπα της Καβάλας*, εκδ. Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 11.

- Μιτσής Π., «Αροδαφνούσα: η Ιστορία και ο Μύθος», *Άνευ* 53 (2014), σ. 62-67.
- Μολέσκης Γ., «Για την ποιητική του Γ. Φ. Πιερίδη», *Κύκλος* 21-22 (1986), σ. 184-192.
- Μολέσκης Γ., «Μια κουβέντα του λογοτέχνη Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη με τον ποιητή Γιώργο Μολέσκη», *Νέα Εποχή* 198 (1989), σ. 6-14.
- Μολέσκης Γ., *Πάβλος Λιασίδης: Η δύναμη του ποιητικού ταλέντου*, Λευκωσία 1995.
- Μόντης Κ., «Γιατί οι Κύπριοι ποιητές πρέπει να γράφουν και στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα», στο *Συμπόσιο Ποίησης και Κριτικής*, Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών Κύπρου, Λευκωσία 1980, σ. 49-52.
- Μουτσόπουλος Ε., «Η δυναμική του χώρου και η νεωτέρα ποίησης», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. ΙΕ' (1964-1965), σ. 310-338.
- Μπακιρτζής Χ., «Γ. Φιλίππου Πιερίδης, Ο καιρός της δοκιμασίας», *Νέα Πορεία* 293-295 (1979), σ. 134-135.
- Μύαρης Γ., «Σημειώσεις για περιοδικά λογοτεχνίας στην Κύπρο από το 1960 έως το 2010», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 232-239.
- Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, 2 τόμοι, Αθήνα 1995.
- Νικολαΐδης Κ., «Για την *Τετραλογία των καιρών* του Γ. Φιλίππου Πιερίδη», *Ακτή* 3 (1990), σ. 349-351.
- Ξεζάκης Μ., «Γενέθλιος τόπος μέσα στον χρόνο», στο Μ. Φάις (επιμ.), *Μια πόλη, ένας συγγραφέας*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 2001, σ. 138-143.
- Ορφανίδης Γ., *Κυθρέα, ο τόπος μου: Οι οικογένειες, ο τόπος, η εισβολή και άλλα περιστατικά*, εκδ. «Ακτή», Λευκωσία 2010.

- Ορφανίδης Ν., «Από την ποίηση του αλυτρωτισμού στην ποίηση της εξορίας και της ήττας. Μια σπουδή στην ποιητική κατάθεση του Κώστα Μόντη, Παντελή Μηχανικού, Αντρέα Παστελλά και Πίτσας Γαλάζη», *Ακτή* 21 (Χειμώνας 1994), σ. 39-45.
- Ορφανίδης Ν., «Έτερα Κεφάλαια», *Ακτή* 54 (Ανοιξη 2003), σ. 227-243.
- Ορφανίδης Ν., *Η λογοτεχνία της περιφέρειας, της εξορίας και της διασποράς*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2012.
- Ορφανίδης Ν., *Η λογοτεχνία του μυστικού δρόμου και άλλα νεοελληνικά*, εκδ. «Ακτή» 1990.
- Ορφανίδης Ν., *Η πολιτική διάσταση της ποίησης του Σεφέρη*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1985.
- Ορφανίδης Ν., «Τα “άνθη του κακού” και το άνθος της ποίησης. Μια σπουδή στην ποίηση και την ποιητική του Μάνου Κράλη», *Επετηρίδα Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου*, τ. 30, Λευκωσία 1989, σ. 18-30.
- Ορφανίδης Ν., «Τάσεις της νεότερης και σύγχρονης πεζογραφίας της Κύπρου», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 106-114.
- Παιονίδης Π., «Γ. Φιλίππου Πιερίδης: “Ο καιρός της δοκιμασίας”», *Νέα Εποχή* 136 (1979), σ. 1086-1087.
- Παλαιολόγου-Πετρώνδα Ε., *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος. Μια ζωή σαν παραμύθι*, Λευκωσία 1988.
- Πάνου Σ., *Ποιητική του χώρου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1975.
- Παπαδημητρίου Γ., *Το συνταγματικό πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, εκδ. Α. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1997.
- Παπαλεοντίου Λ. (επιμ.), «Κυπριακή Λογοτεχνία», *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Βιβλιοθήκη», 6 Δεκεμβρίου 2002.

- Παπαλεοντίου Λ., *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της Αγγλοκρατίας*, Λευκωσία 2001.
- Παπαλεοντίου Λ., «Ο ποιητής Μιχάλης Πασιαρδής», *Νέα Εποχή* 286 (2005), σ. 39-48.
- Παπαλεοντίου Λ., *Όψεις της ποιητικής του Κώστα Μόντη*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2006.
- Παπαλεοντίου Λ., *Στοχαστικές προσαρμογές. Για την Ιστορία της ευρύτερης Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Γαβρηλίδης, Αθήνα 2000.
- Παπαλεοντίου Λ., «Τα πρώτα πεζογραφήματα του Λουκή Ακρίτα. Τρία αθησαύριστα διηγήματά του», *Κύπριοι λογοτέχνες που έζησαν στην Ελλάδα*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 1999, σ. 63-80.
- Παπαλεοντίου Λ. – Ιωάννου Κ., *Επιστολές από το αρχείο του Αντώνη Κ. Ιντιάνου (1878-1966). Πρώτη καταγραφή και παρουσίαση*, Λευκωσία 2007.
- Παπαπαναγίδης Κ., *Ο Μάνος Κράλης (1914-1989) και η ανανέωση του ποιητικού λόγου στην Κύπρο*, διδακτορική διατριβή, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2004.
- Παπαπολυβίου Π., «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο (1878-1960)», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 19, εκδ. Δομή, Αθήνα 2006, σ. 482-531.
- Παρίσης, Γ. Ν., «Χρονότοπος», στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007, σ. 2394.
- Πασχαλίδης Γ., «Λογοτεχνικοί χάρτες / Χαρτογραφώντας τη λογοτεχνία: Η λογοτεχνική γεωγραφία σε ερευνητικό πρόγραμμα», στο *Μνήμη Αλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, Πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης (3-6 Οκτωβρίου 2002), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 320-331.

Πάτσιου Β., «Η μυθιστορηματική αναπαράσταση του χώρου. Η Κέρκυρα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη», στο *Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, 2 τόμοι, Αθήνα 1995, τ. Α', σ. 203-213.

Παύλου Σ., *Σεφέρης και Κύπρος*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Σειρά διδακτορικών διατριβών αρ. 2, Λευκωσία Παύλου 2000.

Ν. Περισιάνης – Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης. Η Κύπρος μετά το 1974. Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός*, Λευκωσία 1995.

Περνάρης Α., *Ιστορία της Κυπριακής Γραμματείας*, Λευκωσία 1977.

Περσιάνης Π., *Πόλεις και πολιτισμός: ο ρόλος των κυπριακών πόλεων στη δημιουργία του νεότερου πολιτισμού της Κύπρου (1878-1931)*, Intercollege Press, Λευκωσία 2007.

Πιερής Μ., *Από το μερτικόν της Κύπρου. Κριτικά κείμενα για τους Μαχαιρά, Μιχαηλίδη, Καβάφη, Καρυωτάκη, Σεφέρη, Διαμαντή, Μόντη, Πιερίδη, Χαραλαμπίδη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1991.

Πιερής Μ., «Σχόλια στην ποιητική τέχνη του Κ. Μόντη», *Παρουσία 1* (Φθινόπωρο 1994), σ. 9-10.

Πιερής Μ., «1945-1960: Το σχήμα της κυπριακής λογοτεχνίας. Το τέλος της αποικιοκρατίας», *Αντί*, αφιέρωμα στην κυπριακή λογοτεχνία, 236 (Ιούλιος 1983), σ. 43-45.

Πιερής Μ., «Χρονολόγιο Βασίλη Μιχαηλίδη» στο Βασίλης Μιχαηλίδης, *Η Ρωμιοσύνη έν' φυλή συνόττσιαιρη του κόσμου*, φιλολ. επιμ. Μ. Πιερής ΘΕΠΑΚ, Λευκωσία 2001, σ. 38.

Πλησής Κ., *Δοκίμιο περί έρωτος*, εκδ. «Ευθύνη», Αθήνα 1998.

Πλησής Κ., *Ο ένδον κόσμος*, δοκίμια, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1996.

Πολίτου Ν., *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1914.

- Προυσής Κ. Μ., *Θέματα και πρόσωπα της κυπριακής λογοτεχνίας*, Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου, Λευκωσία 1990.
- Πυλαρινός Θ., *Μεθιστορία. Μύθος και ιστορία στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.
- Σαββίδης Γ. Π., «Η κυπριακή λογοτεχνία από ελλαδική σκοπιά», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Μαΐου 1979. Αναδημοσιεύτηκε στο Μ. Σαββίδης (επιμ.), *Το σπίτι της μνήμης*, σ. 39-47.
- Σαββίδης Γ. Π., *Μια περιδιάβαση: σχόλια στο... Κύπρον, ού μ' εθέσπισεν ... του Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα 1962.
- Σαββίδης Γ. Π. (επιμ.), Γιώργος Θεοδοκάς & Γιώργος Σεφέρης *Αλληλογραφία (1930-1966)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975.
- Σαββίδης Μ. (επιμ.), *Το σπίτι της μνήμης: ανθολογία κυπριολογικών δημοσιευμάτων του Γ. Π. Σαββίδη*, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1997.
- Σιαφλέκης Ζ., *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1998.
- Σταυρίδης Σ., *Η συμβολική σχέση με τον χώρο. Πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1990.
- Σταυρίδης Σ., «Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη», στο Σ. Σταυρίδης (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 13-41.
- Σταυρίδης Φ. – Παπαλεοντίου Λ. – Παύλου Σ., *Βιβλιογραφία Κυπριακής Λογοτεχνίας (από τον Λεόντιο Μαχαιρά έως τις μέρες μας)*, εκδ. Μικροφιλολογικά, Λευκωσία 2001.
- Σταυροπούλου Ε., «Η συμβολική λειτουργία του χώρου στην πεζογραφία του Ανδρέα Φραγκιά», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* ΛΑ' [περίοδος Β'], 1996-1997, σ. 181-202.

- Στυλιανού Π., *Ευαγόρας Παλληκαρίδης: ο έφηβος ποιητής κι ηρωομάρτυρας*, Λευκωσία 1986.
- Στυλιανού Χ., *Η εικόνα του ξένου στην Κυπριακή πεζογραφία (1960-1974). Οι ειδικές περιπτώσεις εθνικών «άλλων»-«εχθρών», Άγγλων και Τούρκων*, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, επιβλέπουσα Μαίρη Μικέ, Α.Π.Θ. – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2012.
- Τενεκίδης Γ. – Κρανιδιώτης Γ. (επιμ.), *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981.
- Τερκενλή Θ., «Ο δεσμός με τον ιδιαίτερο τόπο: πολιτισμική διαφοροποίηση στον χώρο», στο Ι. Στεφάνου – Α. Χατζοπούλου (επιμ.), *Ανθρωπολογία του χώρου*, 1η Διεθνής Συνάντηση Σύρου, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης ΕΜΠ, Αθήνα 1995, σ. 110-118.
- Τζεργιάς Π. Ν., *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με αναδρομή στη ζωή της Μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, 2 τόμοι, εκδ. Libro, Αθήνα 2001.
- Τζούμα Α., *Εισαγωγή στην Αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του Gérard Genette*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1997.
- Τσιριμώκου Λ., «Γραμματολογία της πόλης: Λογοτεχνία της πόλης / Πόλεις της λογοτεχνίας. Αθήνα: 1870-1920», στο *Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, 2 τόμοι, Αθήνα 1995, τ. Α', σ. 167-196.
- Τσιριμώκου Λ., *Λογοτεχνία της πόλης*, ανθολόγηση Λ. Τσιριμώκου, εκδ. Λωτός, Αθήνα 1988.
- Τσιριμώκου Λ., *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη Γ., *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη, 1887-1910*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2002, σ. 37-103.
- Φραγκόπουλος Θ., «Ποιήματα της κυπριακής ιδιοματικής λαλιάς», *Η Λέξη* 203-204 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2010), σ. 494-496.

Φρέρης Γ., «Η λογοτεχνία ως μύθος», *Δια-κείμενα* 1 (1999), σ. 9-20.

Χαραλαμπίδης Κ., *Ολισθηρός ιστός: δοκίμια, μελέτες, άρθρα, συνεντεύξεις*, 2 τόμοι, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009.

Χαραλαμπίδου Ν., «Εικόνες του Άλλου στην κυπριακή πεζογραφία», *Σημείο* 4 (1996), σ. 247-255.

Χατζιωάννου Κ., *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικάς πηγάς*, τ. Α', εκδ. Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Λευκωσία 1971.

Χατζιωάννου Κ., «Η ελληνικότητα της Κύπρου βάσει των γλωσσικών κριτηρίων», *Τα εν διασπορά*, τ. Α', Λευκωσία 1990, σ. 216-242.

Χριστοδουλίδου Λ., «Η ένδον Αμμόχωστος του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Η Λέξη* 163 (Μάιος-Ιούνιος 2001), σ. 358-363.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ – ΛΕΞΙΚΑ

Abrams M. H., *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*, μτφρ. Γ. Δεληβοριά, Σ. Χατζιωαννίδου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009.

Γιαγκουλλής Κ., *Ετυμολογικό λεξικό της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 1988-1990.

Κουδουνάρης Α., *Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων*, Λευκωσία 2010.

Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.

Παπαγγέλου Ρ., *Το κυπριακό ιδίωμα*, Λεξικό, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 2001.

Παυλίδης Α., *Μεγάλη κυπριακή εγκυκλοπαίδεια*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1984.

Alexandra Gorbacheva